

Національний інститут стратегічних досліджень

Жанна Мелаша

**Україна у смислових
війнах постмодерну:
трансформація української національної
ідентичності в умовах глобалізації**

Монографія

Київ–2008

УДК 329.72/477/+339.92
П24

*Затверджено Вченою радою
Національного інституту стратегічних досліджень
(протокол № 2 від 20 лютого 2008 р.)*

*За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації
посилання на видання обов'язкове*

Рецензенти:

вчений секретар Національного інституту стратегічних досліджень,
доктор філософських наук *Степико М.Т.*;
завідувач кафедри європейської інтеграції Національної академії
державного управління при Президентові України,
доктор наук з державного управління *І. А. Грицяк*;
завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави
і права ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор політичних наук, професор *Кресіна І. О.*

Пелагеша Н.

П24 Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. – К.: НІСД, 2008. – 288 с.

ISBN 966–554–124–2

У книзі аналізується сучасний етап трансформації української національної ідентичності, що відбувається під впливом процесів глобалізації та регіоналізації. Об'єктом аналізу є наднаціональні європейська та панросійська ідентичності, що формуються в ЄС і СНД та впливають на українську національну ідентичність. Чи не найбільше уваги приділено проблемам формування європейської ідентичності та аналізу політик ідентичності ЄС: політиці громадянства, освітній, культурній, інформаційній, мовній, спортивній тощо. Показано, що політика ідентичності у СНД здійснюється за прикладом політик ідентичності в Європейському Союзі. Обґрунтовано необхідність європеїзації українського соціокультурного простору.

Для науковців, політиків, аспірантів, студентів.

Вступне слово.....	5
--------------------	---

Розділ 1.

Трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації:

методологічні засади аналізу.....	7
-----------------------------------	---

1.1. Соціальна обумовленість проблеми ідентичності. Еволюція уявлень про ідентичність в історії європейської філософії.....	7
1.2. Наднаціональні ідентичності як чинник трансформації національних ідентичностей під впливом глобалізації.....	38
1.3. Соціокультурні механізми конструювання наднаціональних ідентичностей.....	58

Розділ 2.

Європейська наднаціональна ідентичність: зміст, функції, механізми формування.....

	65
--	----

2.1. Європейська ідентичність: зміст, функції, механізми формування.....	65
2.2. Політика ідентичності в Європейському Союзі: історія, цілі та механізми реалізації.....	68
2.3. Механізми реалізації політики ідентичності в ЄС.....	76
2.3.1. Розвиток європейського громадянства.....	76
2.3.2. Створення наднаціонального європейського символічного простору	80
2.3.3. Наднаціональний інформаційно–комунікативний простір: правова база, цілі, механізми та координація розвитку.....	85
2.3.4. Політика європейської колективної пам'яті. Європейська цифрова бібліотека.....	97
2.3.5. Наднаціональна культурна політика ЄС як чинник формування європейської ідентичності.....	104
2.3.6. Освітня політика Європейського Союзу. Політична складова Болонського процесу.....	119
2.3.7. <i>Lingua franca</i> для об'єднаної Європи: мовна політика Європейського Союзу.....	142
2.3.8. Спортивна політика ЄС як чинник згуртування спільноти.....	153

Розділ 3.

Україна як об'єкт створення

наднаціональної панросійської ідентичності.....	165
---	-----

3.1. Панросійська наднаціональна ідентичність: зміст, функції, історія та чинники формування.....	166
--	-----

3.2. Механізми реалізації політики панросійської ідентичності на території України.....	174
3.2.1. Пострадянська «уявлена спільнота» та гуманітарна політика Росії в СНД: правова база, цілі та механізми реалізації	178
3.2.2. Російська мова як <i>lingua franca</i> в межах СНД. Мовна політика Росії на території України.....	180
3.2.3. Єдиний інформаційно–комунікативний простір як основа формування панросійської ідентичності в Україні.....	184
3.2.4. Створення наднаціонального панросійського культурно–символічного простору в Україні. Культурна політика СНД.....	187
3.2.5. Освітня політика та політика пам'яті Росії в Україні.....	195
Розділ 4. Українська національна ідентичність: шляхи європеїзації.....	204
..	
Висновки.....	218
Додаток 1.....	224
Додаток 2.....	248
Додаток 3.....	256
Додаток 4.....	261
Додаток 5.....	264
Додаток 6.....	271
Додаток 7.....	276

Підписання в жовтні 1648 р. Вестфальського миру було знаковою подією у світовій історії, адже започаткувало формування сучасної системи організації світового порядку. Замість імперії його основою поступово стала суверенна національна держава. Саме вона перетворилася на системоутворювальний елемент організації та життєдіяльності людських суспільств. За чотири століття, що минули відтоді, за даними ООН на 2007 р., утворилося лише 192 країни.

Таким системоутворювальним елементом світового порядку у 1991 р. стала Україна. Розпочавши утвердження власної незалежності, за іронією долі країна зіткнулася з потужним процесом, що суперечить її державотворчим устремлінням – глобалізацією. Якщо в період модерну, коли на світовій арені постала більшість європейських держав–націй, наявність суверенітету та чітко визначених кордонів були головною передумовою їх становлення, то постмодерн і глобалізація викликали до життя прямо протилежні тенденції та поставили під сумнів існування не тільки щойно створених національних держав, а й тих, що уже мають пристойну історію. Закінчення ери національної держави, яке передрікали деякі дослідники, не відбулося. Але з розвитком процесів глобалізації національна держава хоч і залишилася основною структурною одиницею світового порядку, розділила своє панування з іншими, новими, акторами міжнародної політики – наддержавними утвореннями, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, транснаціональними корпораціями, тощо. Останні стали не менш впливовими, ніж національна держава, та перебрали на себе право втручатися у внутрішні справи окремої країни і здійснювати такі політики, які раніше вважалися виключно справою компетенції країни. Зараз уже ніхто не сперечається з тим, що нові, породжені глобалізацією актори міжнародних відносин трансформують не тільки економіку національних держав, як вважалося раніше, а й дедалі більше впливають на соціокультурну сферу, а отже, на процеси формування ідентичності. Беручи гуманітарну сферу під свою опіку, нові суб'єкти глобалізації встановлюють власні правила її функціонування та розвитку незалежно від того, погоджується на це національна держава чи ні.

Сучасні постмодерністські концепції стверджують, що національна ідентичність є безпосередньо пов'язаною з конкретним історичним моментом та системою змістів, які продукуються всередині країни та поза її межами. Оскільки «гарячі війни» за сучасної системи міжнародного права є процедурою досить ускладненою, то «воєнні дії» суб'єкти глобалізації переносять у соціокультурну сферу, прикладаючи багато зусиль для поширення власних цінностей, змістів, ідеалів, культурних зразків та мови, що й формують ідентичність. Події набувають рис «холодної війни», а «бойові дії» ведуться за свідомість та лояльність (ідентичність)

тих чи інших груп населення. Ці процеси набули таких масштабів, що змусили таких визнаних світових авторитетів, як З. Бауман, С. Хантингтон та Ю. Хабермас, заговорити про кризу національної ідентичності, її розмивання та трансформацію.

У такій ситуації постає кілька запитань. Якщо українська національна ідентичність розмивається та трансформується під впливом глобалізації, то яким чином, і що саме впливає на цей процес? Чи здатна національна ідентичність розмиватися взагалі? Чи можна концептуалізувати, класифікувати та відслідковувати згадані трансформації, і чи є можливість на них впливати? Відповіді на ці запитання й намагається знайти автор даної монографії. Звичайно, як і результати будь-якого іншого дослідження, вони не можуть бути вичерпними. Але з іншого боку, запропонований погляд на процеси трансформації української національної ідентичності під впливом глобалізації здатен прояснити ситуацію у соціокультурній сфері країни там, де вона трактується надто спрощено та без будь-якої концептуалізації.

Досліджувана тема є настільки ж цікавою, наскільки й актуальною, бо процеси інтеграції та глобалізації тільки набирають обертів і за більшістю прогнозів продовжуватимуть впливати на соціокультурне середовище держав-націй. Тому на багато запитань ще треба знайти відповіді й багато аспектів ще залишається вивчити. Сподіваюсь, що ця розвідка викличе інтерес до даної теми та, власне, до конструктивістської парадигми в етнополітології, яка стала основою роботи. Маю надію, що ця книга сприятиме появі нових концепцій, нових сюжетів для досліджень та нових відповідей на болючі та актуальні запитання, які будуть здатні краще пояснити місце України у світових глобалізаційних процесах та спрогнозувати тенденції їх розвитку.

Книга складається з чотирьох розділів. У першому розділі перед розглядом власне трансформацій української національної ідентичності, що є безпосередньою метою роботи, обґрунтовано методологічні та загальнотеоретичні підстави, необхідні для проведення такої розвідки та висунуто гіпотезу, що трансформація української національної ідентичності відбувається через створення на території України двох наднаціональних ідентичностей: європейської та панросійської. У другому розділі проаналізовано зміст, функції та механізми формування європейської наднаціональної ідентичності, яка конструюється в Європейському Союзі. Третій розділ присвячено розгляду панросійської наднаціональної ідентичності та вивченню механізмів її впливу на формування національної ідентичності українців. У четвертому розділі, показавши, що реалізація політики панросійської ідентичності здатна поставити під загрозу євроінтеграцію України, автор спробувала намітити шляхи європеїзації українського соціокультурного простору.

Трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації: методологічні засади аналізу

1.1. Соціальна обумовленість проблеми ідентичності. Еволюція уявлень про ідентичність в історії європейської філософії

Національна ідентичність та процеси її формування і функціонування є чи не найпопулярнішими темами в етнонаціональних студіях. Інтерес до цієї проблематики постав разом з процесом формування самих націй. Незважаючи на надзвичайно велику різноманітність думок та точок зору, виділяють два основні методологічні підходи до розгляду національної ідентичності. Йдеться про примордіалізм та конструктивізм.

Звичайно, повний аналіз цих концепцій етнонацієгенези не є завданням роботи. Його можна знайти в ґрунтовних, присвячених цій проблемі роботах Г. Касьянова, С. Кагіяна, М. Львової, М. Губогло, М. Сусоєва, А. Лукіної, А. Гулевського, системних, присвячених цій темі виданнях Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України та багатьох інших джерелах. Для цілей нашого дослідження скористаємося визначенням нації італійського соціолога А. Мартінееллі, яке, на нашу думку, є найбільш об'єктивним, виваженим та відображає всю складність процесу націєтворення. Не протиставляючи примордіалізм та конструктивізм, він визначив, що «нація – це апелююча до свого етнонаціонального коріння (Е. Сміт) «уявлена спільнота» (Б. Андерсон), сформована в результаті діяльності націоналістично налаштованих еліт в процесі модернізації (Е. Геллнер)»¹.

У той же час примордіалізм не може використовуватися для вивчення задекларованої теми, оскільки вважає національну ідентичність іманентно притаманною особі, що, зрозуміло, заперечує її трансформацію. Що стосується конструктивістської парадигми, то вона наголошує на соціальній зумовленості всіх колективних ідентичностей (національної та етнічної у тому числі), звідки впливає розуміння нації як культурної побудови, спроектованої й створеної елітами для захисту власних інтересів. Конструктивізм також підкреслює, що, хоча функціональне навантаження національно-державних конструкцій є

¹ Мартинелли А. Глобальная модернизация: переосмысления проекта современности / Пер. с англ. О.В. Малец, А.В. Резаев; Под. общ. редакцией А. В. Резаева. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. – С. 187.

багатовекторним, основою прагнень дизайнерів націй та націоналізму є намагання контролювати глобальні, соціальні чи, в ширшому плані, суспільні процеси.

Оскільки в нашій роботі йтиметься про політику ідентичності та можливості реконфігурації ідентичностей (менеджмент ідентичності) за певних умов, то видається логічним довести, що ідентичність є соціально обумовленою, змінюється разом із соціальними умовами і тому зазнає трансформацій. Це слугуватиме основою для обґрунтування висновку про те, що, змінивши соціальні умови формування ідентичності, можна змінити ідентичність.

Глибокі та плідні теоретичні розвідки щодо розвитку уявлень про ідентичність можна знайти у багатьох дослідників з різних сфер гуманітарного знання від соціальної філософії до психології, етнології та міжнародних відносин. На думку М. Сусоева, проблема ідентичності, самовизначення та самотипізації індивідами та групами самих себе виявляється тісно пов'язаною зі змінами, що відбуваються у структурі соціальності. Як правило, розгляд та філософське осмислення проблеми ідентичності виявляється тісно пов'язаним з кризами самовизначення індивідів та груп, що відбуваються внаслідок зміни парадигми історичного процесу та пов'язаних з нею змін в структурі соціальності². Саме тому увага до цієї проблеми у сучасній філософії, що осмислює зміни у способах самотипізації при переході до нового постмодерного, чи глобального, типу суспільства, не є випадковою.

Якщо звернутися до історії проблематизації ідентичності і становлення цього поняття як соціально-філософського, то можна з'ясувати, що в традиційному суспільстві, що відрізнялося відносно простим соціальним устроєм і пропонувало своїм членам однозначні й несуперечливі моделі поведінки і світосприймання, питання про самовизначення як таке, очевидно, не було проблематизоване. Спрямована на самовідтворення соціальна система, що відводила індивідові однозначно визначене місце у системі класифікацій, давала таку чітку і недвозначну відповідь на питання про те, хто є кожен індивід, що процес самовизначення практично не ставав предметом філософської рефлексії. «У суспільствах з дуже простим розподілом праці і мінімальним розподілом знань соціалізація виробляє соціально зумовлені і у високій мірі профільовані ідентичності. Так кожен індивід стикається, по суті, з однією тією ж самою інституційною програмою для свого життя в суспільстві, то на кожного індивіда лягає приблизно одна і

²Сусоев М. В. Социально-философский смысл и исторические типы идентичности. Дис.... канд. филос. наук: 09.00.11// Уральський державний ун-т. — Екатеринбург, 2005. — С. 25.

та ж вага всієї сили інституційного порядку, що надає об'єктивній реальності, яка інтерналізується, примусову масивність. Тому тут немає проблеми ідентичності. Питання: «Хто я такий?» – навряд чи виникне в свідомості»³.

Як зазначає М. Сисоєв, за часів античності і Середньовіччя ідентичність не була проблематизована як соціальний феномен і розглядалася як проблема метафізичного порядку. Відповідно до метафізичної настанови ідентичність розглядалася як витвір Космосу, Бога, яка може лише пізнати себе і не повинна намагатися змінюватися. Як зазначає В. Хесле, «для традиційної метафізики було аксіомою, що все ідентично самому собі»⁴. У межах різних шкіл традиційної філософії виділялася різні сутності, які визначалися як субстанції, або носії, ідентичності. Зазвичай однією з визначальних властивостей, або модусів, такої сутності традиційна філософія визначала її самототожність, ідентичність самій собі в різні моменти часу, яка була покликана забезпечити єдність індивіда в його персональній історії⁵. *Предметом розгляду традиційної філософії були метафізичні проблеми природи, структура та функціонування цих сутностей, тоді як їх соціальний аспект залишався поза межами філософської проблематики. У традиційній філософії практично не порушується питання про те, як можлива самоідентифікація, які психологічні і соціальні механізми є в її основі. Якщо ж якісь механізми і виділялися, то вони не проблематизувалися, а розглядалися як самі собою зрозумілі даності.*

Проблематизація ідентичності та розгляд її як самостійної філософської проблеми пов'язані з ускладненням структури соціальних відносин при переході від традиційного суспільства до індустріального. За зміни відносно простих структур особистої залежності складнішою системою опосередковано–речової взаємозалежності індивідів, яка відбувалася одночасно зі збільшенням кількості різнопланових і часто незв'язаних один з одним соціальних інститутів, індивід опинявся у ситуації першої соціально обумовленої кризи ідентичності. Ця криза розуміється як криза системи самовизначення і самоопису. Ускладнена структура соціальності пропонувала і владно нав'язувала індивідові необхідність існування в рамках одразу декількох інституційно обумовлених соціальних вимірів. У результаті індивід потрапляв

³Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. – М.: Медіум, 1995. – С. 264.

⁴Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности // Вопросы философии. – 1994. – № 10. – С. 67.

⁵Трубина Е. Г. Персональная идентичность как социально–философская проблема. Дис... д–ра філос. наук: 09.00.03 // Уральський державний ун–т. – Екатеринбург, 1996. – С. 14.

у ситуацію, коли протягом відносно короткого відрізка біографії регулярно доводилося відігравати кілька соціальних ролей, кожна з яких являла собою самостійний та соціально і інституційно обумовлений стереотип поведінки, що мав на увазі автономний спосіб самоідентифікації. «Суспільство, в якому світи, що розходяться, стають загальнодоступними, як на ринку, містить у собі особливі поєднання суб'єктивної реальності та ідентичності. Росте загальне усвідомлення релятивності *всіх* світів, включаючи і свій власний, який тепер усвідомлюється, швидше, як один зі світів, а не як *Світ*. Внаслідок цього власна інституційна поведінка розуміється як «роль», від якої можна віддалитися у своїй свідомості і яку можна «розігрувати» під маніпулятивним контролем»⁶.

Результатом цього стала криза системи самовизначення, осмислена в рамках класичної філософії Нового часу як питання про пошуки підстави, що дозволяє індивіду залишатися самототожною особою, однією і тією самою в різні моменти життя, навіть ті, що належать до різних соціальних реальностей. Деякі автори вважають, що саме в цей час у філософії і з'являється поняття «ідентичність», авторство якого приписується різним вченим. Так, Н. В. Антонова вважає, що вперше поняття «ідентичність» як усвідомлення індивідом своєї безперервності було використане Дж. Локком⁷.

У подоланні традиційного християнського розуміння ідентичності як субстанції, що забезпечує цілісність індивіда у момент його присутності на Страшному суді, можна виділити як мінімум дві тенденції. Одна з них пов'язана з Дж. Локком, який пов'язав ідентичність з поняттям відповідальності за власні вчинки на підставі пам'яті про них, що дозволяє кваліфікувати їх як власні. Ця теоретична лінія була розвинена Д. Юмом, який обґрунтовував тезу про обумовленість ідентичності соціальними практиками, зокрема лінгвістичними, і про її підтримку через ім'я, репутацію і славу. Зрештою його думки були оформлені твердженням: ідентичність, «Я» – не більше, ніж «пучок сприйнять»⁸.

Інша тенденція в тлумаченні ідентичності пов'язана з розумінням її як індивідуалізуючого початку, що забезпечує неповторність одиничного (зокрема одиничного індивіда) перед загальним. Цю тенденцію часто пов'язують з ім'ям Г. Лейбніца, який, на думку Ю. Хабермаса, продемонстрував, що «кожна суб'єктивність, яка саморепрезентуєть-

⁶Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. – М.: Медіум, 1995. – С. 278.

⁷Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в зарубежной психологии. – М., 1995. – С. 5.

⁸Юм. Д. Сочинения: В 2 т. – М., 1965. – Т. 1. – С. 167.

ся, зосереджена на самій собі і уявляє світ як ціле своїм власним унікальним способом»⁹.

Незважаючи на відмінності цих двох тенденцій, обидві вони зрештою є **спільними у вирішенні питання про єдину основу самототожної особи**.

Філософи Нового часу (Р. Декарт, Дж. Локк, Д. Юм, Д. Берклі) розвивають гносеологічні вчення. Якщо для Р. Декарта важливу роль відіграють «вроджені ідеї», то Дж. Локку можливості розуму не уявляються безкінечними. Розвиваючи концепцію досвіду як джерела всіх знань, Дж. Локк поділяє його на зовнішній (набутий у результаті контакту із зовнішнім світом) та внутрішній (постає у результаті розумової діяльності).

Така рефлексія виявляється важливою ланкою, організуючим принципом пізнання. Таким чином, цілісність суб'єкта виявляється підтриманою ідентичністю як усвідомленням індивідом безперервності власної особистості, тотожності її в часі. Отже, класична філософію визначила персональну ідентичність як ідентичність розуму самому собі у всіх актах свідомості індивіда, запропонувала індивідові при самовизначенні ідентифікувати себе з власним розумом, що розуміється як здатність до певного виду «нормального» мислення, яке конституюється специфічними соціальними інститутами індустріального суспільства, яке тільки –но з'являється¹⁰.

Самототожний індивід відповідав реальності Нового часу. Політичні та економічні зміни (розвиток мануфактурного виробництва, освоєння Нового світу, зміна родового принципу відносин у суспільстві) не тільки виявилися можливими в результаті появи нового типу особистості, здатної до незалежної дії завдяки власному розуму, а й сприяли розвитку ідей «свободи», «рівноправ'я», невід'ємних прав людини як автономного, цілісного суб'єкта. Таким чином, свобода самовираження та вибору виявилися взаємопов'язаними з проблемою ідентичності. «Ідеї про те, що люди мають свободу волі, можуть впливати на події, що відбуваються навколо, розвивались в Європі починаючи з 16 століття. Гуманізм, Ренесанс, Картезіанство прославили силу особистості, свідомості, особисту відповідальність людини. Ці ідеї тісно пов'язані з поняттям особистої ідентичності»¹¹.

⁹Цит. за: *Воробьева В. С.* «Идентичности» // Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис, 2001. – С. 354.

¹⁰*Сусоев М. В.* Социально–философский смысл и исторические типы идентичности. Дис... канд. филос. наук: 09.00.11 // Уральский государственный ун–т. – Екатеринбург, 2005. – С. 45.

¹¹*Антонова Н. В.* Проблема личностной идентичности в зарубежной психологии. – М.: Алатая, – С. 55.

Отже, в ході розвитку Філософії Нового часу у політичній та релігійній сфері життя суспільства з'явився цілісний, незалежний, активний суб'єкт, спроможний свідомо діяти, такий, що віднайшов свою цілісність у результаті здатності до інтроспекції. Можна сказати, що в період Нового часу з розвитком ідеї існування «автономного мислячого суб'єкта» були закладені основи розгляду особистої ідентичності як тотожності індивіда самому собі.

Оскільки проблема ідентичності виявилася тісно пов'язаною з проблемою суб'єкта, то не можна не відзначити внесок німецької класичної філософії (І. Г. Фіхте, Г. Гегель, І. Кант), в рамках якої розроблялися проблеми свободи, тотожності суб'єкта, морального вибору; внесок марксистської філософії (особливо з її акцентом на світі матеріального, соціальних відносин і критикою автономної свідомості); різних філософських напрямів кінця ХІХ – початку ХХ ст. (позитивізм, прагматизм інструменталізм). Отже, аналізуючи дослідження, присвячені проблематиці розвитку уявлень про ідентичність, можна стверджувати, що європейська філософія (від Платона через Декарта до Канта) розглядала суб'єкт як єдиний самототожний субстрат. Категорії тотожності, єдності, постійності та неподільності були найвищою цінністю¹².

Звичайно, у роботі неможливо згадати всі теорії і напрями, що займалися питаннями ідентичності або уявленнями про неї, проте для цілей дослідження потрібно відзначити поступову трансформацію, яка відбулася в процесі розвитку цих уявлень, а саме: перенесення акценту з внутрішньої проблеми суб'єкта, на його існування в зовнішньому світі. Нагадаємо, що в межах класичної філософії вродженими універсалами вважалися також етнічна та національна ідентичність, саме ця позиція була стрижнем примордіалізму.

Суперечності між різними способами самовизначення, наданими індивідові різними соціальними інститутами і, ширше, різними пластами соціальної реальності, в розвиненому індустріальному суспільстві стали такими істотними і очевидними, що вже не могли бути вирішені методом, запропонованим філософією Нового часу. Різні схеми діяльності і способи типізації досвіду (у тому числі способи типізації індивідом самого себе), що освоюються індивідом в рамках ролей, пропонованих соціальними інститутами індустріального суспільства, суперечать одне одному, породжуючи кризу ідентичності¹³.

¹²Сусоев М. В. Социально–философский смысл и исторические типы идентичности. Дис... канд. филос. наук: 09.00.11 // Уральский государственный ун–т. – Екатеринбург, 2005. – С. 57.

¹³Там само. – С. 45.

Ця криза була осмислена в рамках різних шкіл неklasичної філософії, які в тому або іншому вигляді заново проблематизували питання про основу єдності людської особи в різні моменти її біографії, передусім пов'язані з різними соціальними ролями.

Відмова від розгляду ідентичності як самототожності розуму і усвідомлення соціальних передумов і механізмів самовизначення індивіда призвели до того, що в рамках неklasичної філософії персональна ідентичність була осмислена як соціальне явище. Це викликало її проблематизацію в рамках соціальної філософії, антропології і, частково, соціальної психології.

Відмінною рисою більшості теорій ідентичності, запропонованих неklasичною філософією, була спроба поставити «на місце суб'єкта, який протистоїть об'єктивному світу в якості такого, що пізнає цілісність існуючих змістів і що діє по відношенню до нього»¹⁴, іншу основу для ідентичності, відшукати відмінну від розуму, але таку, що піддається раціоналізації, універсальну суть, яка могла б стати заміником самосвідомості, як підставу, що забезпечує єдність індивіда впродовж всієї його біографії.

Що стосується подальшого розвитку, то, як зазначає М. Сусоєв, «проблемою соціальної філософії ідентичність стала тільки в рамках неklasичної філософії, яка відмовилася від розгляду даного концепту в якості деякої «вродженої універсалії» та звернулася до вивчення її соціальних основ»¹⁵. *Наголосимо, що якщо в західній науці цей парадигмальний зсув мав безпосередній вплив на погляди на етнічну та національну ідентичності, що виражалося у більш критичному ставленні до примордіалізму, то в радянській науці цього не відбулося. Уявлення про природу етнічної та національної ідентичності на довгі десятиліття були законсервовані в межах класичної парадигми, яка досі домінує в українській етнополітології.*

Звернення до історії розвитку цієї проблеми свідчить про те, що «соціально-філософський поворот у розгляді проблеми ідентичності призвів до того, що проблематизувалося і вивчалось не стільки питання про суть даного явища, скільки питання виявлення і вивчення соціальних передумов формування певного образу себе і механізмів самоідентифікації»¹⁶.

У рамках неklasичної філософії вперше було порушено питання про самоідентифікацію індивіда, іншими словами, питання про те,

¹⁴Хабермас Ю. Модерн – незавершений проект // Вопросы философии. – 1992. – № 4. – С. 44.

¹⁵Там само.

¹⁶Гулевский А. Н. Соотношение этнической и национальной идентичности: Дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. – Волгоград, 2005. – С. 25.

як індивіди на свідомому і несвідомому рівні визначають, хто вони є. Проблема індивідуальної ідентичності, яка розумілася як спосіб самовизначення особистості у соціальному просторі, була порушена різними школами посткласичної філософії. Вирішуючи власні задачі, кожна з цих шкіл по-своєму визначала ідентичність і порушувала питання про різні аспекти цього феномену, виходячи з власних загальнометодологічних позицій. У результаті було вироблено кілька автономних теорій ідентичності, які розглядали форми соціально обумовленого самовизначення особистості в термінах понятійного апарату шкіл, які їх виробили.

Оскільки дані альтернативні теорії проблематизують різні аспекти соціального феномену ідентичності, вони можуть бути розглянуті з метою створення цілісного уявлення про ідентичність, вироблену у філософській традиції посткласичної філософії.

Одна з перших теорій ідентичності склалася в межах психоаналізу. Особливості психоаналітичного підходу до проблеми ідентичності впливають з особливого положення, яке намагається посісти психоаналіз, – бути одночасно і психологією, і філософією.

У сфері психоаналізу людина розглядалася як результат її опосередкованих відносин із зовнішнім середовищем. З. Фрейд став одним з перших теоретиків, які розробляли поняття ідентичності. Соціальні норми і цінності, що накладаються суспільством на природні, біологічні потяги людини, призводять до конфлікту особи. Як зазначає В. С. Малахов, з появою та поширенням психоаналізу відбувається вищою мірою цікавий поворот в осмисленні феномену ідентичності. Якщо раніше питання полягало в тому, як її виявити, то тепер проблема зміщується в іншу площину: наше «істинне» Я, тобто власне ідентичність, вислизає від усвідомлення, «не хоче» бути виявленим. Якщо до Фрейда йшлося про те, як відокремити справжній зміст особистості від наносного та несправжнього (таким є пафос і філософії існування, і екзистенційно-феноменологічної герменевтики, і марксистської боротьби з відчуженням і «перетвореними формами свідомості»), то з психоаналізом ситуація принципово змінюється: йдеться не про *приховану ідентичність*, а про *ідентичність, що ховається*. Причому ховається не тільки від інших, а й від «себе»: наше «Я» будується з ілюзій відносно самого себе¹⁷.

Одним з найвпливовіших теоретиків, які розробляли концепцію позбавленого цілісності індивіда, можна назвати Ж. Лакана. Його теорія фактично виявилася перехідною між трактуванням екзистенціалістів

¹⁷Малахов В. С. Неудобства с идентичностью // Вопросы философии. – 1998. – № 2. – С. 43–53.

(що дотримуються картезіанського тлумачення індивіда) і постструктуралістською теорією смерті суб'єкта. Аналіз Ж. Лакана демонструє, що ідентичність людини не може бути зведена до єдиного «Я». Те, що філософи позначають як «самість» чи «суб'єктивність», зовсім не являє собою деякої природної даності або сутності, що є зрозумілою сама по собі.

Особа в його трактуванні – це розщеплений суб'єкт зі своїми історіями, які в кожний подальший момент можуть змінюватися, змінюючи структуру ідентичності. При цьому суб'єкт є похідним від суспільства, оскільки соціалізація відбувається за допомогою мови. Індивід ніколи не може бути тотожний собі, оскільки рівень несвідомого перешкоджає отриманню стабільної ідентичності. Ж. Лакан постулював існування децентрованого суб'єкта, основними характеристиками якого є фрагментарність, нестабільність, відсутність цілісності. Формування ідентичності відбувається в результаті подолання низки стадій з поступовим переходом від уявного до символічного. Головним структуруючим елементом ідентичності суб'єкта він вважає «образ тіла», що виникає в дзеркалі. Дитина бачить себе в дзеркалі, а тоді сприймає себе. Таким чином, «Я» для нього спочатку і своє, і відчужене. «Цей процес отримання «Я» можна зрозуміти як ідентифікацію, яка, за своєю суттю, є трансформацією суб'єкта при привласненні їм свого образу»¹⁸. Стадія, на якій формується образ власного «Я», є символічною. Дитина конструює свою ідентичність, ідентифікуючи себе з образом «Іншого», який утримує в ній відчуття самості (себе). Таким чином, «Інший» – це те, що неминуче знаходиться всередині індивіда. Тому суб'єкт не може мати стабільної ідентичності. Це дозволило зробити Лакану висновок про подвійну структуру суб'єкта («Я» і «Не-я» одночасно). На цій підставі він доходить висновку, що ідентичність і цілісність суб'єкта мають місце тільки на рівні фантазії.

Отже, зберігаючи інтерес до ідентичності як структурної моделі особи, **Лакан розглядає суб'єкт не як універсальний, незалежний від зовнішніх обставин, а як те, що народжується у соціальних зв'язках та продукується суспільством.** «Відкриття децентрованого, розщепленого суб'єкта можна віднести, мабуть, до головних теоретичних досягнень Лакана. Його мовний суб'єкт не субстанційна єдність, а скоріше динамічна взаємодія трьох розщеплених фрагментованих інстанцій. Основні позиції, які складають такий спосіб буття особистості, вражає відома лаканівська тріада: реальне, уявне, символічне»¹⁹.

¹⁸Павлова О. Н. Идентичность: история формирования взладов на ее структурные особенности. – М., 2001. – С. 18.

¹⁹Колесников А. С. Ставицев С. Н. Формы субъективности в философской культуре XX века. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. – С. 76.

Звідси інтерес дослідників до проблеми норми, до патологій, до того, що виявляється на межі свідомого і несвідомого. Так, З. Фрейд як практикуючий лікар звертається до конкретної психологічної реальності й аналізує різні психопатології своїх пацієнтів (фобії, істерії) з метою виявлення картини людської природи, розрізнення свідомого і несвідомого у структурі особистості. Про те, наскільки «проблематична ідентичність», наскільки крихкою є цілісність, яка називається «індивідуальністю», свідчать численні феномени психічних розладів. Е. Еріксон свідчить у такому разі про «сплутану», або змішану, ідентичність. Це численна кількість випадків, коли особистість як єдність не склалася.

Одночасно психоаналіз проблематизує питання про вплив соціальних інститутів, передусім прийнятих у тому чи іншому суспільстві норм виховання (які розуміються у найширшому сенсі), на становлення індивідуальної ідентичності за допомогою панівного в даному суспільстві способу подолання тієї чи іншої стадії розвитку індивіда.

Утім цей, сказати б, культурологічний, підхід до розгляду ідентичності, був більш повно сформований у межах кількох близьких одна до одної теорій, що постали в рамках сучасної антропології і етнографії, передусім англійської, французької та американської. Основним ідейним вектором розвитку даного напрямку, який бере свій початок у 10–х роках минулого століття й серед найвідоміших представників якого можуть бути названі Франс Боас, Броніслав Маліновський, Рут Бенедикт та Маргарет Мід, стало твердження про принципову залежність індивідів від соціальних умов, незводимості людини до певних раціональних «універсальних прикладів», що стверджувалися класичною філософією. Засновуючись на принципіальній відмові від парадигмальних уявлень про людину, створених класичною епохою (еволюціонізм, раціоналізм, віра в універсальні норми, засновані на загальних для всього людства законах розуму), етнологічний напрям вибудовував систему соціального детермінізму, відповідно до якого і поведінка, і образ думок індивіда цілком пояснюються причинами соціальними або культурними. Вибудовуючи власну теорію ідентичності, етнографія ставить під питання тези про «природність» та «універсальність» ідентичності, висунуті класичною філософією. Відповідно до етнографічної теорії ідентичності, заснованій передусім на філософському осмисленні результатів польових спостережень дослідників, ідентичність не є вродженою характеристикою людини, а є похідною від соціальних умов її формування²⁰.

²⁰Мід М. Культура и мир детства. – М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1988. – 429 с.

Індивідуальна ідентичність визначається етнографами як самотипізація індивіда через співвіднесення з деякими соціальними групами, які є результатом існуючих у суспільстві моделей такої типізації. Причому самі природні, здавалося б, самотипізації і пов'язані з ними стереотипи поведінки розглядаються як соціально обумовлені. Визначаючи ідентичність як культурно обумовлену, етнографія порушує питання про її функцію у суспільстві. Співвіднесення із соціальними групами та присвоєння властивих цим групам стереотипів поведінки, моделей мислення та світосприйняття служить збереженню та відтворенню властивих даних культурі схем та моделей поведінки та мислення. Таким чином, ідентичність розглядається як дещо подвійне – з одного боку, вона є спосіб, яким індивід визначає себе як дещо унікальне, як цілісне «Я», з іншого – таке самовизначення можливе тільки через співвіднесення себе з чимось іншим, через розгляд себе як частини деякої групи. Одночасно етнографія проблематизує концепт колективної ідентичності.

Ідентичність з точки зору етнографії – це передусім групова ідентичність, понад те, часто ця ідентичність є племінною або етнічною. На відміну від психолога чи психоаналітика, якого цікавлять переважно ті особливості ідентичності, які відрізняють одного індивіда від іншого, етнограф акцентує увагу, скоріше, на особливостях різних типів та моделей ідентичності, які відрізняють представників однієї людської спільноти від всіх інших.

Індивідуальні особливості розглядаються як відхилення від норми, що дозволяє в рамках етнології свідчити про існування колективної ідентичності, певної загальної для всіх членів даної спільноти норми ідентичності, пов'язаної із загальними нормами поведінки, мислення, типізації досвіду. Саме у цьому контексті є сенс говорити про «ідентичність на Самоа, так само як і про «Західну ідентичність»²¹.

Варто також зазначити, що групова ідентичність не обов'язково є ідентичністю тільки етнічною. Разом з нею існують гендерні, вікові, класові й професійні групові ідентичності, що часто разюче відрізняються в рамках одного етносу. В цьому відношенні інтерес становлять не тільки дослідження дорослішання індивідів, розподілу чоловічих і жіночих ролей тощо в архаїчних культурах, досліджених в рамках класичної етнології, а й дослідження Гарольда Гарфінкеля, який застосував методіку етнологів для вивчення особливостей групової поведінки у сучасних співтовариствах.

Колективна ідентичність ґрунтується на спільності стереотипів поведінки, що є нормою, причому нормою, що розуміється подвійно. З одного

²¹Мид М. Культура мир детства. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1988. – С. 162.

боку, норма є усередненим варіантом поведінки, позбавленим крайнощів і випадковостей («основної особової структури»), яка завжди трапляється в поведінці індивідуальній; з іншого – норма є ідеалом, найбільш схвалованим стереотипом поведінки («модальна особа» К. Дюбуа). Ця подвійність відображає подвійність існування самої колективної ідентичності. Як ідеал вона існує у формі міфів і казок, приказок, приповістей і повчань, але також вона втілюється в індивідуальних діях живих людей, представників цієї групи, які різною мірою втілюють у собі цей ідеал одночасно як носії традиції, приклад для майбутніх поколінь і представники того «колективу», з яким співвідносять себе всі інші члени суспільства.

Одночасно в рамках етнографії порушується питання про можливість існування девіантної ідентичності, тобто ідентичності, що не вписується в рамки ідентичності колективної.

Окрім індивідів, які втілюють у собі «суспільний ідеал» в повному об'ємі, у всіх культурах існують особи, які так чи інакше відхиляються від пропонованих колективом норм. Як правило, такі відхилення незначні, оскільки будь-яке суспільство має потужні механізми «нормалізації», дію яких індивід відчуває на собі з перших кроків соціалізації. Навіть темперамент і характер змінюються під впливом виховання, що дозволяє свідчити про національний (або, правильніше, культивований в даному етносі) тип характеру.

Дослідження способів закріплення і відтворення певних типів характеру були детально описані Рут Бенедикт і Еріком Еріксоном на прикладі різних племен американських індіанців. Рут Бенедикт, користуючись ніцшеанською термінологією, розділила всі культури американських індіанців на діонісійські (у яких особливе значення відводилося практиці екстатичних станів, спонтанної поведінки, трансу, бачення снів і люті бою) і апологічні (засновані, швидше, на раціоналістичних принципах, в яких цінується стриманість, холоднокровність і тверезий розрахунок). Дослідниця визначила безліч механізмів, за допомогою яких той чи інший тип особи культивувався в культурі, але зазначила і наявність «...тих осіб, які за своїми природженими якостями дуже різко розходяться з нормами своєї культури, вважають свою культуру глибоко чужою собі»²². На їх позначення був запропонований термін *девіант*. Надалі девіанти були виявлені в усіх відомих культурах, так само як і різні механізми їх «нормалізації» і придушення.

Іншим способом набуття індивідуальної ідентичності, що розглядався в етнології, є набуття статусу. Дослідники дійшли висновку, що будь-який статус завжди має на увазі співвіднесеність з узагальненим

²²Мид М. Культура и мир детства. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1988. – С. 162.

стереотипом поведінки всіх попередників того самого статусу, наслідування цим стереотипам, постійне співвіднесення себе з іншими.

Е. Еріксону також належить авторство поділу ідентичності індивіда на особистісну та соціальну. Він вважав, що кожна історична епоха пропонує певну кількість соціально значущих моделей поведінки. Вибір певної моделі означає набуття особою его-ідентичності (або особистісної ідентичності). Поза сумнівом, одним з важливих моментів є момент усвідомлення індивідом своєї приналежності до певної групи, солідаризація «Я – Ми». Серед базових потреб індивіда є потреба в захисті, яку можна отримати в групі. Поняття *соціальна ідентичність* позначає включення індивіда у систему соціальних відносин, його залежність від поглядів, установок, цінностей, оцінок, моделей поведінки, що існують у конкретному суспільстві. Періодично на індивідуальному рівні та на рівні великих груп відбувається криза ідентичності.

Однією з важливих причин кризи ідентичності (за В. Хесле) є дисгармонія між «Я» (самоусвідомлення особистості) і «соціальним Я» (створеним іншими людьми образом індивіда, конфлікт між уявленнями індивіда про себе і думкою про нього інших людей), яка наповнюється відчуттям ізоляції, відчуттям самотності, загрози особистісній ідентичності (при зустрічі із сильнішою людиною)²³. Цей взаємозв'язок стає видимим в ситуаціях, коли суб'єкт виявляється на грані. Г. В. Євгенєва вважає, що соціокультурна криза суспільства виявляється у формі кризи особистісної ідентичності. «Наростання кризових явищ породжує специфічний психологічний стан, який можна визначити як прикордонний. Прикордонний стан відчувається особою як розпад звичної «картини світу», куди входять уявлення як про соціокультурне середовище, так і про своє власне місце в ній. Розпад «картини світу» руйнує підстави самоідентифікації особи, спричинює втрату орієнтирів, на яких будується уявлення про власне «Я»²⁴.

Можливість існування унікальної ідентичності, як і взагалі певної унікальності, що не зводиться до попередньо заданих культурою знакових систем, була проблематизована в рамках структуралізму. Структуралізм стверджує, що кожна культура розглядається як самостійна і така, що не може бути зведеною до інших знакових систем. Структуралізм затвердив розуміння знакових систем (таблиці і коду) як умову і матрицю будь-якого мислення і будь-якої соціальності.

²³Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности // Вопросы философии. – 1994. – № 10. – С. 11.

²⁴Евгенєва Т. В. Мифологические основания национальной и региональной идентификации в постсоветском пространстве: политико-психологический аспект // Национальное возрождение: цивилизационная специфика и процессы международной интеграции. – М., 1996. – С. 309–308.

Інший напрям вивчення проблеми персональної ідентичності бере свій початок у соціальній теорії, що склалася в рамках американського прагматизму Ч. С. Пірса і Дж. Дьюї, була розвинена У. Джеймсом і Дж. Р. Мідом і далі у символічному інтеракціонізмі та соціологічній доктрині чикагської школи. Увагу було сконцентровано на проблемах формування особи і самотипізації у процесі безпосередньої інтеракції індивідів.

У межах зазначеного напрямку Ч. Кулі розробив концепцію самоідентифікації через інтеракцію між індивідом і «значущими іншими», згідно з якою індивід вибудовує власну ідентичність, аналізуючи реакцію інших на власні дії²⁵.

Альтернативну теорію ідентичності пропонує соціальна феноменологія. Ця теорія, розроблена, зокрема, Альфредом Шюцем, Томасом Лукманом і Пітером Бергером, також проблематизує «природність» самовизначення індивідів і порушує питання про залежність персональної ідентичності від основних соціальних інститутів. Визначаючи поняття ідентичності, Пітер Бергер розглядає його в синонімічному ряду з такими поняттями, як «образ Я», «Я–концепція», самоопис. Таким чином, ідентичністю вважають певний цілісний образ, який індивід створює про самого себе, незмінний у всіх життєвих ситуаціях, в яких усвідомлює себе індивід²⁶.

Ідентичність також визначається соціальною феноменологією через поняття ідентифікації, тобто співвідношення себе з деякою соціальною групою. Це протиріччя між двома способами визначення ідентичності вирішується за допомогою діалектики соціальної феноменології. «Ідентичність, безумовно, є ключовим елементом суб'єктивної реальності. Подібно до всякої суб'єктивної реальності вона знаходиться в діалектичному взаємозв'язку з суспільством. Ідентичність формується соціальним процесом. Одного разу викристалізувавшись, вона підтримується, видозмінюється і навіть переформується соціальними відносинами»²⁷. Досліджуючи ідентичність, Пітер Бергер особливо підкреслює роль соціальних інститутів у формуванні особистої ідентичності. «Отримання ідентичності завжди відбувається в контексті специфічної соціальної структури. Не тільки її зміст, але і заходи її «успіху» мають соціально–структурні умови і наслідки»²⁸. Інститут, за Бергером, це особливий вид об'єктивованої типізації, в якому діяч, діяльність і умови діяльності взаємно типізуються. Результатом такої

²⁵ Кулі Ч. Х. Человеческая природа и социальный порядок. – М.: Идея–Пресс, 2001. – 237 с.

²⁶ Бергер П. Приглашение в социологию. – М.: Аспект–Пресс, 1996. – 168 с.

²⁷ Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. – М.: Медиум, 1995. – С. 279.

²⁸ Там само. – С. 263.

взаємної типізації є роль – схема діяльності індивіда, що вступив до інституту. «За допомогою ролей інститути втілюються в індивідуальному досвіді»²⁹. Роль припускає певний спосіб типізації досвіду і знакового опосередкування світу, що відповідає внутрішній логіці, закладеній в інституті. У самоідентифікації людини з певною інституційною роллю, властивий їй спосіб конституювання досвіду стає для людини основним, впроваджується в її ідентичність, змінюючи «систему базових цінностей».

М. Фуко, звертаючись до історії виникнення психічних лікарень³⁰, пенітарної системи³¹ зазначає, як у результаті становлення сучасної держави був вироблений механізм соціалізації індивіда (що є процесом зовнішнього насильства, інтеріоризований індивідом). Одним з важливих критеріїв для становлення суб'єкта став критерій «норми» (при цьому треба зазначити, що критерій цей є рухомим і змінним, залежно від потреб суспільства). Норма офіційно закріплена в суспільстві або державними законами, або неписаними правилами моральності. Проте, як ідеологічний продукт, вона виявилася кодифікованою за допомогою візуального ряду (божевільний, жебрак, бродяга, хворий, злочинець). Таким чином, перемога розуму й існування універсального суб'єкта західного філософського дискурсу виявилися можливими ціною відкидання відмінності. Суспільство, продукуючи ідентичність, що соціально приймається, намагалося відсторонитися від відхилення від норми і від вияву «нетотожності» ідентичності.

Як вважає М. Фуко, людина, залишаючись у межах пануючих уявлень та установок, не спроможна раціонально пояснити ті чи інші причини своєї поведінки чи вибору. Не зважаючи на свою передзаданість, індивід, обираючи будь-які моделі ідентичності, що пропонуються суспільством, асоціюючи себе з тією чи іншою групою людей, не завжди робить вибір на основі логічних висновків, під час відбору прийняття чи неприйняття тієї чи іншої ідентичності має значення суб'єктивність.

Отже, поступово акцент з внутрішнього світу особи, з проблеми ідентичності як самототожності переноситься на ідентичність як аналог чого–небудь. Ідентичність, що набувається у зовнішніх зв'язках, як певний соціальний конструкт актуалізується в роботах, що стосуються взаємовідношення людини і натовпу. Аналізуючи розвиток основних тенденцій у дослідженні ідентичності в соціальній філософії необхідно підкреслити її зв'язок з проблемою суб'єкта в філософії.

²⁹Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. – М.: Медиум, 1995. – С. 122.

³⁰Фуко М. Рождение клиники. – М: Смысл, 1998. – 309 с.

³¹Фуко М. Надзирать и наказывать. – М.: Ad Marginem, 1997. – 478 с.

Як зазначають А. С. Колесніков та С. Н. Ставцев, «сучасна критика суб'єкта, в її найбільш гострій та продуктивній формі, не більш ніж певна історична концепція знання і людської ідентичності»³².

Трансформації, що відбулися в ХХ столітті, спричинили зміни в соціальній і політичній реальності. Механізований світ капіталізму припускає нову ідентичність. Конвеєр стає своєрідним символом не тільки економічного розвитку, але і людської особи. Під сумнів ставиться можливість існування автономного суб'єкта в капіталістичному світі, де відбувається знеособлення індивіда, його уніфікація. Наприклад Д. Рісмен в «Одинокому натовпі» розробляє типологію національного характеру, «який включає в себе традиційно-орієнтовану людину, людину, спрямовану на інших...» Д. Рісмен переконаний, що «відбувся зсув від на себе спрямованого, дисциплінованого, аскетичного типу характеру, заданого протестантською етикою, до на інших спрямованого типу, який знаходить опору не в собі й не в традиціях, а в своїх сучасниках, у групі рівних собі людей, у мас-медіа, у ринковому суспільстві.... Поряд зі змінами у мотивації діяльності, він фіксує зміни в моделях відносин дружби, а також роль мас-медіа та політики в опосередкуванні змін соціального характеру»³³.

Людина модерну конструє та змінює свою ідентичність відповідно до вимог ринку. «Вона відчужена, за Фромом, від власного «Я» як центру його продуктивності. Він розглядає себе як товар, який підлягає споживанню (купівлі та продажу) та розуміє свою першочергову життєву мету як споживання інших об'єктів» (там само). Є. Г. Трубіна вважає, що термін «ідентичність» отримав додатковий розвиток зі зростанням індивідуалізму. Поступово актуалізується поняття «соціальної ідентичності», яке підкреслює залежність людини від структури суспільства, пануючих норм та цінностей».

Так Ю. Хабермас, звертаючись до проблеми особистої ідентичності, доходить висновку, що Я-ідентичність утворюється з сукупності особистої та соціальної ідентичностей³⁴. Він розуміє особисту та соціальну ідентичності не як полюси, між якими індивід балансує, а як два виміри, в яких реалізується балануюча ідентичність (концепція «балансу ідентичності»). «Вертикальний вимір – особиста ідентичність – забезпечує зв'язок історії з життям людини. Горизонтальний вимір – соціальна ідентичність – забезпечує можливість виконувати

³²Колесніков А. С., Ставцев С. Н. *Формы субъективности в философской культуре XX века*. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. – С. 91.

³³Трубина Е. Г. *Рассказанное Я: проблема персональной идентичности в философии современности*. – Екатеринбург, 1995. – С. 57.

³⁴Ю. Хабермас. *Моральное сознание и коммуникативное действие*. – Спб.: Наука, 2000. – 379 с.

різні вимоги всіх ролевих систем, до яких належить людина... У взаємодії людина з'ясовує свою ідентичність, намагаючись відповідати нормативним очікуванням та очікуванням партнера. Водночас людина прагне до вираження своєї неповторності»³⁵.

Окреслюючи самототожність людини в політичній та економічній реалії, котра постійно змінюється, аналітики вирізняють також проблему універсальної ідентичності, яка вибудовується за рахунок заперечення екзистенційного статусу окремих груп індивідів. Людина виявляється не тільки абстрактною філософською проблемою. Так криза самовідчуття окремих груп (кольорових, етнічних, релігійних) фактично виявилася кризою ідентичності, розходженнями між нормативним, усталеним у суспільстві стандартом та самовідчуттям індивіда, тим, що є значимим для його суб'єктивності. Відбувається маргіналізація на підставі різних ознак – статевою, етнічною чи національною, релігійною, класовою, – які не вписуються в «універсальну» ідентичність.

Тому на хвилі студентських рухів наприкінці 60–х на початку 70–х років, жіночих рухів, боротьби сексуальних та національних меншин за свої права, антирасистських рухів, рухів за свободу політ'язнів та рухів проти тоталітарного режиму проблема ідентичності актуалізується, питання суб'єкту виноситься за межі філософського аналізу. Наприклад, аналіз теорій колективної свідомості чи свідомості індивіда не є метою постструктуралістів, але вони тією чи іншою мірою звертаються в своїх роботах до питання суб'єкта. Як підкреслює І. Ільїн, «практично для всіх постструктуралістів важливим було поняття «Іншого» в людині, або його власної щодо себе «інакшості» – того не розкритого в собі «Іншого», присутність якого в людині, її несвідомому і робить людину нетотожною собі самій»³⁶. Загальними для всіх є намагання показати фрагментованість суб'єкта. Оскільки автори переважно переймалися проблемою мовної зумовленості індивіда, то ставиться під сумнів можливість висловити концепцію розщепленого суб'єкта в есенціалістських термінах. Мішель Хаар вважає: оскільки філософи впевнені у тому, що граматична сфера «суб'єкт–предикат» відтворює вихідну онтологічну реальність сутності, виник штучний філософський апарат, за допомогою якого створено і таке поняття, як «ідентичність». Тому він піддає критиці поняття психологічної особистості як субстанційного предмета: «Руйнування логіки через її генеалогічний аналіз спричинює також знищення психологічних кате-

³⁵ Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в зарубежной социальной психологии. – М., 1995. – С. 18.

³⁶ І. Ільїн. Постструктуралізм, деконструктивізм, постмодернізм. – М., 1996. – С. 78.

горій, заснованих на цій логіці. Всі поняття психології (его, індивід, особистість) виникають через ілюзію субстанційної тотожності. Але ця ілюзія в основі своїй бере початок у забобоні, який обдурює не тільки здоровий глузд, але також і філософів – а саме у вірі в мову, чи точніше в істинність граматичних категорій. Саме граматики (структура «суб'єкт–предикат») сповнила Декарта впевненістю в тому, що «Я» є суб'єктом думання, водночас як ці думки відвідують «мене»: в основі своїй віра в граматичні структури просто виражає волю бути «причиною» своїх думок. «Суб'єкт», «самість», «індивід» також є багато в чому помилковими поняттями, оскільки вони трансформують фіктивні єдності в сутності, які з самого початку мають тільки мовну реальність»³⁷.

Однак, як зазначають у своїх працях такі теоретики постструктуралізму, як: Ж. Делез, Ф. Гваттари, Ю. Кристева, Т. Мой, Р. Барт, – важливою у формуванні філософських концепцій є політична та соціальна позиція авторів. При цьому, якщо Фуко вважає, що людина є продуктом установок, і звертається до питань, характерних для класичної філософії (наприклад, подолання різниці «духу та тіла»), то зазначені автори найбільш суттєвим вважають активність суб'єкта, створення певної політичної платформи, яка виправдовує дії в реальному житті.

Ставиться під сумнів автономність суб'єкта, його свобода, цілісність. Наприклад Ж. Дерріда, критикуючи поняття «структури», доходить висновку щодо ілюзії поняття «центр». «Вся історія концепції структури... може бути уявлена як ряд субституцій одного центру іншим, як взаємопов'язаний ланцюг визначень цього центру...»³⁸. Розмірковуючи про суб'єкт, виявляється неможливим виділити єдиний центр ідентичності людини. Для Ж. Дерріда людина постає як «сума текстів», які складаються з культурних норм та систем свого часу. Відповідно індивід не може вийти за межі свідомості, властивої даному суспільству. На наш погляд, у своїх роботах, не зважаючи на акцент на неможливість існування незалежної свідомості індивіда і підкреслений антигуманізм (як принцип, що відкидає можливість апелювати до людини, як суверенного цілісного індивіда), **теоретики постструктуралізму пропонують певний напрям розвитку соціально–філософської думки, а саме: зумовленість індивіда явищами соціального життя, обмеженість свідомості та волі суб'єкта зовнішніми факторами.**

Апогеєм такої позиції постмодерністів виявилася заява Фуко про «смерть суб'єкта», що «було полемічно спрямовано проти свавілля

³⁷Батлер Д. Гендерное беспокойство. // Антология гендерной теории. – Минск., 2000. – С. 323–324.

³⁸И. Ильин. Постструктурализм, деконструктивизм, постмодернизм. – М., 1996. – С. 20.

індивіда «буржуазної свідомості», тобто просвітницької, романтичної та позитивістської ілюзії, яка ігнорувала детермінацію та залежність людини від соціальних – матеріальних і духовних – ідеологічних умов її існування»³⁹. Парадигматична постать «смерті суб'єкта» означає передусім загибель традиційного (стабільного, однозначно центрального та лінійно детермінованого з боку соціального порядку суб'єкта дюркгеймівського типу. Відповідно до позиції постмодерністської філософії сам феномен «Я», тобто особиста ідентичність, оцінюється як культурно артикульований, пов'язаний з певною традицією, тому історично швидкозмінний. Що ж стосується так званих соціальних ролей, які стосуються їх суб'єкта–виконавця, то ці версії самоідентифікації (як правило вербально артикульовані й такі, що не виходять, власне, за межі нарративних практик) є не що інше, як маски. Існування цих масок, однак, не гарантує існування прихованого за ними «Я», що претендує на статус ідентичності. На думку Фуко, «ця ідентичність, втім, досить слабка, яку ми намагаємося застрахувати і сховати під маскою, сама по собі лише пародія: її населяє множинність, з нею сперечаються незлічені душі, перетинаються та поведівають одна одній системи... У кожній з цих душ історія відкриває не забуту і завжди готову відродитися ідентичність, але складну систему елементів, численних у свою чергу, різних, над якими не владна ніяка сила синтезу»⁴⁰.

Подальший розвиток філософії пізнього постмодернізму характеризується відмовою від радикалізму в реалізації установки на «смерть суб'єкта», яка була сформована в межах постмодерністської класики. Дослідники, проголошуючи «воскресіння суб'єкта», концентруються на виявленні тих механізмів, за допомогою яких людина «сама перетворює себе на суб'єкт». Цьому сприяли трансформації культури, які відбувалися під впливом постмодерну: зростання тенденцій невизначеності, глобалізація, інтенсифікація способу життя, інформатизація, зміна парадигм соціального пізнання та раціональності, міждисциплінарність, еkleктизм, нечіткість понять, децентралізація і плюралізм, акцент на унікальність та неповторність, релятивізація буття постсучасного суспільства. «Повернення суб'єкта означає розпад колишніх форм колективної ідентичності – класу на нації – перехід до більш гнучких та відкритих форм. Деконвенціоналізація соціальних практик зумовлює розширення соціального простору для творчого конструювання ідентичності (що означає підвищення спроможності індивідів до такої діяльності й їх свідомо орієнтація на неї. Звільнившись від пут суспільної

³⁹Колесников А. С., Ставцев С. Н. *Формы субъективности в философской культуре XX века*. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. – С. 73.

⁴⁰Цит за: Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис–Книжный Дом. – 2001. – С. 776.

функціональності, ідентичність набирає вільного ігрового характеру театралізованої саморепрезентації особистості, стає високо індивідуалізованою, нестійкою, текучою. Як вважає Гватари, «єдино прийнятна мета людської активності – виробництво суб'єктивності, що безперервно взаємозбагачує свої відношення з світом»⁴¹. «Завалений незліченою кількістю сучасних технічних мов, монолітне Я, «імперське Я», суб'єкт помер, давши можливість існуванню інших суб'єктів, інших «Я». Можна вигукнути: «Суб'єкт мертвий. Хай живуть суб'єкти!»⁴².

Л. А. Резе робить наступне зауваження стосовно поняття ідентичність: «Його використання стало настільки різноманітним та його концептуальний контекст настільки широким, що іноді може здатися, що ми підійшли до самої межі розуміння того, що є все ж таки ідентичністю»⁴³. У сучасних соціально-філософських теоріях людина вже не сприймається як суб'єкт, тотожний самому собі, своїй свідомості. Важливим виявляється становлення індивіда в соціальних зв'язках, а, отже, актуалізація ідентичності, як «пов'язаної відношенням» і, одночасно, як певної подоби зовнішнім зв'язкам. Подібний поділ позначився і на термінологічному апараті, оскільки сучасні дослідники проблеми ідентичності оперують такими поняттями, як «особиста ідентичність», «соціальна ідентичність», «колективна ідентичність».

Останнім часом у проблемному полі філософії постмодерну з'явилися цікаві концепції ідентичності в межах феміністських та гендерних студій. Як приклад можна навести концепцію Джудіт Батлер. Аналізуючи категорію «жінка», яка тривалий час у феміністській традиції вважалася єдиною та універсальною, Д. Батлер звертається до понять «репрезентація», «суб'єкт», «ідентичність», щоб показати, що існує велика кількість ідентичностей, яка не зводиться до двох основних категорій патріархального суспільства «чоловік» та «жінка». Оскільки політичні й мовні репрезентації, усталені у суспільстві, встановлюють критерії формування суб'єкта, Д. Батлер ставить під сумнів життєздатність «суб'єкта» у межах існуючих політичних систем, які припускають логіку легітимації й винятку в процесі політичного конструювання суб'єкта. Оскільки статі перебуває у постійній взаємодії з іншими ідентичностями, то необхідні механізми його постійного відтворення. Сучасні правові й владні структури продукують гетеросексуальну матрицю, яка породжує статі, як стійке утворення. Категорія статі практично зайняла місце особистості.

⁴¹Колесников А. С., Ставцев С. Н. *Формы субъективности в философской культуре XX века*. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. – С. 73.

⁴²Там само. – С. 91.

⁴³Резе Л. А. *К проблеме человеческой идентичности. // Квинтесенция философии и время*. – Харьков, 1992. – С. 38.

Д. Батлер наголошує, що питання про структуру і створення ідентичності в межах філософських підходів майже завжди зводиться до визначення цілісності й самототожності ідентичності в часі. Пані Батлер ставить під сумнів такі характеристики особи, як узгодженість і цілісність. зазначені характеристики є соціально сформованими нормами, що постійно підтримуються, а не аналітичними властивостями особи. Таким чином, гендерна ідентичність – це нормативний ідеал, який відтворюється в межах регулятивних практик формування і розділення гендерів. Таким чином, будь-яка ідентичність має дискурсивний характер і визначається систематичним відтворенням засвоєних норм (не існує якоїсь єдиної ідентичності). Ідентичність конструюється в акті уявлення, а не є якоюсь передзаданою сутністю. Відповідно гендер виявляється наділеним перформативною характеристикою: це не те, чим є людина, а те, як вона поводить.

Д. Батлер вважає, що певні політичні практики на випадковій основі можуть сприяти створенню необхідного для досягнення тієї або іншої мети типу ідентичності – суб'єктивності. Отже, ідентичності можуть конституюватися і зникати залежно від конкретних політичних практик. Суб'єктивність не виявляє внутрішньої суті людини, але підкреслює її існування у конкретному просторово-часовому відрізку. Саме суб'єктивність є засобом подолання нормативності й передзаданості в межах існуючої культури.

Заслугує на увагу також трактування Р. Брайдотті, яка розглядає суб'єкт як процес. Авторка переосмислює суб'єкт як комплексну і множинну ідентичність, а також пропонує картографічну модель ідентичності, яка не тільки враховує відмінності між чоловіками і жінками (оскільки будується на принципі відмінності, а не винятку), але і припускає класову, національну, релігійну, сексуальну диференціацію між жінками. Отже, зазначена модель враховує різні рівні досвіду. Такий підхід дав підстави М. Львовій розглядати запропоновану Р. Брайдотті «номадичну ідентичність» як карти або мережі та запропонувати використання мереженого аналізу і під час аналізу інших типів ідентичності, зокрема національної ідентичності, що, на думку автора, є надзвичайно цікавим і вартим уваги.

Значну роботу щодо дослідження ідентичності проведено в межах антропологічної традиції (Ф. Арес, Р. Бенедикт, Р. Босс, М. Еліаде А. Кардінер, К. Леві-Строс, Б. Малиновський, Е. Б. Тейлор) та пов'язаних з нею історичних (Ф. Бродель, Ж. Ле Гофф, А. Тойнбі, О. Шпенглер), соціально-антропологічних і етнометодологічних шкіл (П. Бурдьє, Г. Гарфінкель, Х. Сакс, Й. Хейзінга).

Альтернативну теорію ідентичності пропонує соціальна феноменологія в особі таких авторів як: Е. Гуссерль, Б. Вільденфельс, М. Мамардаш-

вілі, Д. Уолш, М. Шелер. А. Шюц, **Дана теорія також проблематизує «природність» самовизначення індивідів і піддає сумніву залежність персональної ідентичності від соціальних інститутів, пануючих у суспільстві.** Ідентичність у даному напрямі визначається одночасно і як деякий цілісний образ, який індивід створює про самого себе і є незмінним у всіх життєвих ситуаціях, в яких індивід себе усвідомлює, та через поняття ідентифікації, тобто через співвіднесення себе з деякою соціальною групою. **Представники соціального конструктивізму вважають ідентичність не тільки соціальним конструктом і результатом вторинної та первинної соціалізації, але й обґрунтовують залежність індивіда від конкретного суспільства. З цього можна зробити висновок, що зміна соціуму та змістів, які у ньому продукуються, спричинює зміну ідентичності.**

Зазначимо, що, визнаючи складність визначення поняття ідентичність, багато авторів поєднують кілька напрямів з метою пояснення своєї позиції та конкретизації явища, що описується. Таким чином ідентичність є процесом відбору, інтеграції і диференціації різних ідентифікацій, тобто ідентичність розглядається також і як процес. Конфігурація ідентичності знаходиться під впливом двох процесів: по-перше, людині потрібно зберегти та підтримувати відчуття ідентичності. По-друге, постійні зміни в соціальному середовищі, серед значущих інших потребують постійних змін у структурі ідентичності людини. Тому ідентичність як соціальний феномен – це процес, а не стан. Ідентичність з'являється, змінюється, трансформується і врешті-решт зникає⁴⁴.

У щоденному житті людина володіє кількома типами ідентичності. Ці ідентичності одночасно існують у кожному суспільстві. До колективних (групових) ідентичностей належать: етнічна, національна, наднаціональна, расова, цивілізаційна, релігійна, конфесійна, гендерна, вікова, класова, професійна тощо. Ці типи ідентичностей можуть бути стабільними та нестабільними, ексклюзивними та інклюзивними. Сучасна людина володіє багатьма типами ідентичностей. Немає підстав говорити про пріоритет якоїсь однієї з них. Кожний тип ідентичності актуалізується ситуативно.

Простежуючи історію уявлень про ідентичність, зазначимо, що індивідуальне та соціальне взаємопов'язуються між собою. Але методологічно й індивідуальне, й соціальне потрібно чітко відрізнити одне від одного. Ідентичність в еріксонівському смислі – це ідентичність індивідуальна (вона ж особистісна і персональна). Навіть коли йдеться

⁴⁴Zagar M. *Enlargement – in Search for Identity* // <http://www.jrc.es/projects/enlargement/FuturesEnlargement/Bled-01-11/Presentations/zagar.pdf> – 10 с.

про «соціальну ідентичність», то зважають на особливий вимір індивіда, який у соціальній та індивідуальній психології й соціології позначають як «соціальне Я». Не більше того. Цей концепт ні в якому разі не можна змішувати з колективною ідентичністю.

Ми розглянули роботи, автори які доводять, що ідентичність є похідною суспільних відносин, тобто конструюється суспільством. Тому в цій частині ми звернемося до аналізу підходів до конструювання ідентичності. Розгляд концепцій символічного інтеракціонізму та соціального конструктивізму допоможе розібратися в способах конструювання ідентичності, визначити відносини між індивідом і суспільством, знайти необхідні підстави, що допоможуть зрозуміти, яким чином трансформація національної ідентичності можлива.

1. Символічний інтеракціонізм як підхід до конструювання ідентичності.

Джорж Мід, соціальний психолог, що, як і Чарльз Кулі, є представником символічного інтеракціонізму, вважає, що ідентичність виникає тільки за умови наявності соціального середовища, тільки під час взаємодії однієї людини з іншою. При цьому важливу роль відіграє наявність «іншого». Узагальнений інший – «це соціальні норми і цінності суспільства, які є значущими в певних ситуаціях. Можна сказати, що суспільство є всеосяжний узагальнений інший»⁴⁵. Д. Мід пише: «Індивід усвідомлює власну ідентичність лише в тому випадку, якщо дивиться на себе очима іншого»⁴⁶.

Необхідно відзначити, що під час комунікації, у процесі прийняття ролі іншого, суб'єкт теж піддається дії і зміні: «Для виникнення ідентичності необхідно, щоб особа реагувала на саму себе. Ця соціальна поведінка створює умови для поведінки, в якій виявляється ідентичність. За винятком вербальної поведінки, мені невідома, – пише Д. Мід, – інша форма поведінки, в якій окрема особа була б сама для себе об'єктом, і, наскільки я можу судити, окрема людина доти не є ідентичністю в рефлексивному сенсі цього терміну, поки вона не стане для себе об'єктом. Ця обставина надає соціальній комунікації вирішальне значення, оскільки вона є поведінкою, за якої окрема особа реагує на саму себе»⁴⁷.

Таким чином, ідентичність та інтеракція постійно переходять одна в одну, тільки під час взаємодії з оточуючими людина спроможна усвідомити себе.

⁴⁵ *Абельс Х.* Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию. – Спб., 2000. – С. 35.

⁴⁶ Там само. – С. 26.

⁴⁷ Там само. – С. 28.

При цьому соціальне середовище має вирішальний вплив на становлення індивіда. Д. Мід пропонує наступну структуру ідентичності людини. Він розбиває «Self» (особа людини) на два аспекти: «I» і «Me». «Me» – це видима частина особи, те, що бачать інші в людині, «I» – це унікальність людини, його індивідуальність. Розглядаючи концепцію особи, запропоновану Д. Мідом, Х. Абельс пропонує свій варіант перекладу структурних компонентів особи. На його думку, існує багато невдалих спроб перекладу цих термінів з англійської мови на німецьку. Так, він відкидає ідею А. Стросса ввести терміни «Ich and sich» і «Mich» і піддає критиці переклад цих понять для німецького видання книги Д. Міда «Розум, самість та суспільство». Отже, він пропонує під терміном «Me» розуміти рефлексивне Я, а під терміном «I» – імпульсне «Я».

«Імпульсне Я є досоціальним і існує на несвідомому рівні, у ньому знаходять свій стихійний вираз біологічні й емоційні потреби. Імпульсне Я не піддається повній соціалізації й завжди спрямоване в мріях, фантазіях і стихійних діях на те, щоб ліквідувати соціальний самоконтроль індивіда з його орієнтацією на значущого іншого»⁴⁸. Рефлексивне Я є соціальним конструктом. Воно містить у собі ціннісні установки, сукупність знань, засвоєних індивідом у процесі взаємодії з іншими людьми. Під час соціалізації рефлексивне Я постійно піддається дії та змінюється, що дає змогу індивідові не тільки відкривати нові сторони ідентичності, але і створювати їх. При цьому рефлексивне Я є механізмом контролю соціуму над індивідом.

Таким чином, під час синтезу імпульсного Я і рефлексивного Я виникає ідентичність людини. Для того, щоб вона з'явилася, необхідно щоб індивід прореагував на самого себе, він повинен одночасно стати і суб'єктом і об'єктом своєї дії, «Ідентичність є постійний діалог, в якому індивід спілкується з самим собою, тобто з обома «половинками» своєї особи»⁴⁹. Оскільки поняття ідентичності у Д. Міда пов'язане ще і з рефлексією, то він виділяє два типи ідентичності: *усвідомлювану* і *неусвідомлювану*. *Неусвідомлювана ідентичність* – це «прийнятий індивідом комплекс очікувань, що надходять від соціальної групи, до якої людина належить»⁵⁰. Сюди можна віднести звички, стиль поведінки, що склався, все те, що для людини є нормою, над якою вона не замислюється. Усвідомлена ідентичність виникає тоді, коли людина замислюється про себе, про те, що вона робить. «Наявність усвідомлюваної

⁴⁸Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию. – Спб., 2000. – С. 28.

⁴⁹Там само. – С. 41.

⁵⁰Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в зарубежной психологии. – М.: Алатаея, 1995. – С. 14.

ідентичності позначає момент відносної свободи особи, оскільки людина перестає наслідувати ритуалізованому розгортанню дії й починає думати про мету і тактику своєї поведінки»⁵¹. Оскільки неусвідомлювана ідентичність залежить від соціуму, то кожна соціальна група продукуватиме різний набір установок та цінностей. Різні співтовариства формуватимуть адекватні стилі поведінки, які індивід не спроможний усвідомити, перебуваючи всередині своєї групи. Проте відмінності можуть бути артикульованими за допомогою переміщення людини з одного соціального середовища в інше.

З погляду психологів, Д. Мід, витлумачуючи ідентичність цілком з соціальних відносин, недооцінив ролі емоційних переживань. Проте для нас істотним є той момент, що Д. Мід розробив загальну теорію соціальної дії, не залежну від місця і часу.

Дотримуючись символічного інтеракціонізму, послідовник Д. Міда І. Гоффман виділив три типи ідентичності.

1. *Соціальна ідентичність*. Це типізація особи іншими людьми на основі атрибутів соціальної трупи, до якої вона належить. Використовуючи поняття «знак» як будь-яку ознаку людини, яка може використовуватися в комунікативній ситуації для виділення людиною яких-небудь своїх якостей, І. Гоффман поділяє даний тип ідентичності на:

- актуальну ідентичність (типізація особи на підставі видимих, очевидних атрибутів);
- віртуальну ідентичність (типізація на основі очікуваних атрибутів особи).

2. *Особова ідентичність*. Це індивідуальні риси людини, особова ідентичність є поєднанням біологічного й історичного в індивіді (так, біологічною унікальністю людини є його відбитки пальців, а історичною – поєднання фактів і дат його життя).

3. *Я-ідентичність*. Це «суб'єктивне відчуття індивідом своєї життєвої ситуації, своєї безперервності й своєрідності. Особиста ідентичність також є соціальним феноменом. Сприйняття особистої ідентичності індивідуума відбувається за умови, що інформація про факти його життя відомі партнерові по взаємодії»⁵².

І. Гоффман також використовує поняття «політика ідентичності». Політика ідентичності – це процес впливу людини на інформацію, яку отримують про неї інші. Політика ідентичності припускає наявність певної техніки взаємодії з соціальним світом. Н. В. Антонова наводить наступні приклади техніки. «Техніка уникнення» спрямована на те,

⁵¹Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в зарубежной психологии. – М.: Алатаея, 1995. – С. 15.

⁵²Там само. – С. 16.

щоб вжити заходів ізоляції від тієї людини, яка могла б відкрити небажані знаки. «Техніка компенсацій» – поєднує заходи, за допомогою яких інформація про себе спотворюється або фальсифікується (наприклад, обман). Можливі також техніки «деідентифікації», які змінюють інтерпретацію ознак віртуальної ідентичності в бажаному напрямі.

Н. Антонова у своєму дослідженні зазначає, що уявленням І. Гоффмана близька модель «боротьби ідентичностей» Р. Фогельсона⁵³. У цій моделі виділяється чотири компоненти ідентичності:

1. *Реальна ідентичність*. Це усвідомлення індивідом самого себе в даний момент часу.

2. *Ідеальна ідентичність*. Це ідеал, якою б людина хотіла себе бачити.

3. *Негативна ідентичність*. Це та ідентичність, якої індивід уникає. Іноді цією ідентичністю можуть наділитися як представники маргінальних груп всередині соціуму, так і групи, що перебувають за межами соціуму.

4. *Ідентичність, що пред'являється*. Це те, що індивід транслює іншим людям, своєрідний набір образів, який має впливати на оцінку ідентичності індивіда іншими людьми.

Таким чином, у межах символічного інтеракціонізму, по–перше, виявлена структурна бінарність ідентичності: наявність неповторних властивостей людини («І» Д. Міда, особова ідентичність І. Гоффмана) і орієнтованість на оточення («Ме» Д. Міда, соціальна ідентичність І. Гоффмана). По–друге, підкреслена соціальна зумовленість ідентичності. Важливе місце у формуванні ідентичності посідає інтеракція. В основному в розглянутих теоріях акцентується на структурних складових ідентичності, виявлено роль соціальних чинників і суспільства в цілому в процесі ідентифікації. **Увага на процесуальності, на постійній взаємодії дає змогу розглядати ідентичність не лише як статичний, стабільний феномен, але і як рухомий, такий, що перебуває у постійній зміні.**

2. Конструктивістський підхід до аналізу ідентичності.

У своїй роботі «Соціальне конструювання реальності», П. Бергер і Г. Лукманн аналізують способи розвитку, передання і збереження знання в соціальних ситуаціях. Під час аналізу вони доходять тези про «соціальне конструювання реальності». «Наше знання про соціальну реальність містить багато вельми індивідуальних, особово забарвлених уявлень. Сама соціальна реальність завжди є такою, як її інтерпретують самі люди... Наша єдність з приводу «загальної» со-

⁵³ Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в зарубежной психологии. – М.: Алатаея, 1995. – С. 16.

ціальної реальності заснована лише на тому, що ми вирости в одному суспільстві й засвоїли загальну точку зору на більшість речей»⁵⁴. Таким чином, ми не можемо говорити про наявність єдиної, універсальної соціальної реальності, яка існує незалежно від людини. Вона завжди конкретна, оскільки є реальністю індивідів, що живуть у конкретному суспільстві. При цьому реальність залежить від суспільних інститутів і запасів знань даного суспільства. Тому, міркувати про ідентичність людини ми можемо тільки в контексті; конкретного суспільства. Суб'єктивна реальність безпосередньо пов'язана з поняттям ідентичності, бо, на думку П. Бергера і Т. Лукманна, «ідентичність є феноменом, який виникає з діалектичного взаємозв'язку індивіда і суспільства... Теорії ідентичності завжди залучені до більш загальної інтерпретації реальності»⁵⁵.

В основу теорії ідентичності покладено теорію соціалізації. Вже згадані автори П. Бергер та Т. Лукманн виділяють первинну і вторинну соціалізації. «Перша соціальна реальність конструюється для людини іншими людьми. Оскільки дитина не має вибору, навколишній світ для неї є просто соціальною реальністю. Його суб'єктивна реальність є безперечною і включає все, що взагалі можна уявити і зробити. Первинна соціалізація завершується в той самий момент, коли дитина стикається з альтернативним зразком мислення і поведінки. Як правило, це відбувається тоді, коли дитина залишає сім'ю і виявляє, що інші люди думають і чинять інакше»⁵⁶.

Вторинну соціалізацію вони описують як процес нашарування на первинну соціальну реальність. У цьому процесі єдина соціальна реальність розпадається на частини, відзначається також фрагментарний характер соціальної реальності. При цьому участь у тому або іншому фрагменті багатомірної соціальної реальності не вимагає повної задіяності ідентичності людини. Таким чином, можна зробити висновок, що той набір значущих елементів, який є важливим для індивіда в одній ситуації, може не мати абсолютно ніякого значення в іншій, а, отже, проблематично розглядати ідентичність як жорстку структуру, це, швидше, постійна перекомбінація вузлових елементів.

П. Бергер і Т. Лукманн використовують теорію Д. Міда для розкриття процесу формування ідентичності. Дитина, ідентифікуючи себе з очікуваннями і установками іншого, вчиться сприймати себе з позиції іншої людини. Процес первинної соціалізації можна вважати завершеним тоді, коли виникає стійкий взаємозв'язок між індивідуумом і соціумом. За-

⁵⁴Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию. – Спб., 2000. – С. 104.

⁵⁵Там само. – С. 129.

⁵⁶Там само.

мість «значущого іншого» приходять «узагальнений інший» (за термінологією Д. Міда). Таким чином, відзначимо процесуальний і мінливий характер ідентичності, поданої в інтерпретації П. Бергера і Т. Лукманна. На першому етапі основою ідентичності є емоційний зв'язок з батьками, на другому – ділові відносини між людьми. «Знайти таку ідентичність – означає зуміти упорядкувати різні очікування і погоджувати їх з соціальним порядком, який одночасно конструюють інші люди. Підтримка такої ідентичності припускає, що у нас є бажання і можливість брати участь у певному соціальному порядку, зберігаючи свою індивідуальність»⁵⁷.

Оскільки значущим чинником існування ідентичності автори вважають участь інших людей, то ідентичність постає як соціальний конструкт з різних складових, що відіграють важливу роль залежно від обставин.

Луї Альтюссер висунув концепцію «державного ідеологічного апарату». Він розглядає ідеологію як сукупність несвідомих детермінацій (на відміну від марксистської інтерпретації ідеології як форми суспільної свідомості й традиційного трактування ідеології як системи ідей). Основним завданням ідеології є формування суб'єкта, а не просто створення певної картини миру. Суб'єкт постає як форма, яка має бути заповнена за допомогою символічних матриць. Так виникає проблема ідентичності індивіда, яка полягає в його конструюванні за допомогою системи соціальних відносин. Свого символічного статусу індивід завжди досягає за допомогою соціалізації в межах певної символічної структури суспільства. Таким чином, через ідеологію суб'єкт створює свій образ, якусь модель і намагається їх наслідувати. Л. Альтюссер пропонує ідею символічної ідентичності, яка означає, що ідентичність суб'єкта є соціальним конструктом, а не суттю індивіда, його самототожністю.

Можливість існування надійної і стабільної ідентичності ставиться під сумнів. Як зазначає М. Львова, «соціальний конструктивізм дозволяє подолати небезпечний для ідентичності есенціалізм, некритичне ставлення до сталого знання. – «Есенціалізм – це не одна теорія, а поєднує різноманітність теорій. Кожна з них вважає, що дана ідентичність є чіткою і незмінною, і її витоки є примордіальними»⁵⁸. Есенціалізм перебільшує стабільність ідентичності та значень. Розглянуті теорії, навпаки, дозволяють звернутися до історичної й культурної специфіки кожного типу ідентичності.

Отже, на думку автора, модерністські концепції етнонацієгенези, які стверджують, що національна і етнічна ідентичності сконструйовані від-

⁵⁷Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию. – Спб., 2000. – С. 133.

⁵⁸Львова М. А. Сущность и содержание феномена национальной идентичности в современных философских, социальных и политических теориях : Автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Помор. гос. ун–т им. М. В. Ломоносова. – Архангельск, 2004. – С. 52.

повідним соціумом, спираються на висновки згаданих вище досліджень у галузі особистої та колективних ідентичностей.

Подальший розвитком філософії пізнього постмодернізму характеризується відмовою від радикалізму в реалізації установки на «смерть суб'єкта», сформованої в постмодерністській філософії. Дослідники, проголошуючи «воскресіння суб'єкта», концентрують увагу на виявленні тих механізмів, за допомогою яких людина «сама перетворює себе на суб'єкт». З цього приводу В. Сусоев зазначає: «Відмінною рисою цих нових моделей самоідентифікації є їх принципова варіативність, свобода в їх зміні та заміні: сучасне суспільство пропонує індивіду багатоманітність варіативних моделей ідентичності»⁵⁹.

Це твердження є основою нашої гіпотези про те, що українському громадянину глобалізація пропонує щонайменше дві наднаціональні ідентичності: європейську та панросійську. Саме від людини залежить, який вибір вона зробить. Саме цей аспект уявлень про функціонування та трансформацію ідентичностей сучасного суспільства підтверджує нашу гіпотезу про те, що як активний суб'єкт («нехай живе суб'єкт!»)⁶⁰ індивід сам може обирати ту чи іншу – європейську чи панросійську – наднаціональну ідентичність, або взагалі залишатися поза процесом вибору.

«Національна ідентичність є дещо, що не існує з самого початку в природі та суспільстві, а конструюється за допомогою медіа в цілеспрямованій культурній політиці. Вона не є додискурсивною тотожністю, але є самоінтерпретацією національної спільноти, яка виражається в культурних та ідеологічних текстах. Національна ідентичність не є величиною постійною, вона є історично змінною, таким чином, є проектом, що нескінченно продовжується, здійснюється за допомогою різних форм медіа, які виявляються засобами формування національної ідентичності як щоденного соціального проекту. Відповідь на питання про ідентичність змінюється залежно від зовнішніх та внутрішніх викликів дестабілізуючої реальності»⁶¹. Як зазначає В. Морозов, «таким чином можна констатувати, що дискурсивний аналіз на даному етапі перетворюється на основний інструмент вивчення ідентичності»⁶².

⁵⁹Сусоев М. В. Социально–философский смысл и исторические типы идентичности. Дис... канд. филос. наук: 09.00.11 // Уральский государственный у–т. – С. 156.

⁶⁰Колесников А. С., Ставцев С. Н. Формы субъективности в философской культуре XX века. СПб.: Санкт–Петербургское философское общество, 2000. – С. 143.

⁶¹Лукина А. В. Социокультурные технологии формирования национальной идентичности (Историко–методологический аспект): Дис. ... канд. культурологических наук. – Екатеринбург, 2004. – С. 23.

⁶²Морозов В. Понятие государственной идентичности в современном теоретическом дискурсе // Теория международных отношений и мировой политики. – 2006. – Т. 4. – № 1(10). – Январь–апрель // <http://www.intertrends.ru/tenth/007.htm>

Якщо об'єднати висновки, викладені в уже згаданих конструктивістських роботах, то виявиться, що механізмами формування національної ідентичності (їх ще називають чинниками становлення національної ідентичності) є такі.

1. Обмежена кордонами суверенна територія.
2. Запровадження громадянства національної держави.
3. Різноманітні проекти націй, що створюються та розвиваються національною елітою. Панування певного типу геополітичних праць. Надзвичайно велика роль у цьому процесі належить національним гуманітарним наукам, що продукують змісти та ідеї про національну спільноту.
4. Створення за допомогою засобів масової інформації та комунікації єдиного інформаційно-комунікаційного простору. Засоби масової інформації (аудіовізуальний капіталізм за Б. Андерсеном) поширюють у суспільстві ідеї щодо національної ідентичності, створюють уніфіковані поля обміну та комунікації. З'являється певна спільність читачього кола, що і стає зародком національної «уявленої спільноти».
5. Реалізація національною державою національної політики пам'яті. Створення історії нації, укорінення нації в історії, її архаїзація.
6. Продукування певних ідеологем та міфів, які є механізмами соціокультурного синтезу в поляризованій щодо тем національної держави спільноті.
7. Гомогенізація мовного простору, бо існування мови, яку всі розуміють, дає можливість членам спільноти розуміти один одного та спілкуватися один з одним.
8. Стандартизація освіти. Як вважає Е. Гелнер, для виробництва національної ідентичності потрібен спеціальний завод, яким є національна освітня та комунікаційна система. Її єдиним надійним оберігачем та захисником є держава. Головною функцією школи є утвердження загальної колективної ідентичності та зрештою об'єднання розрізнених етнічних та класових груп у єдине ціле. Система освітніх інститутів є, таким чином, засобом гомогенізації, об'єднання суспільства навколо загальної ідеї – ідеї нації.
9. Класифікаційні та капіталізуючі технології (експозиційна діяльність, розвиток системи музеїв та пам'ятників, пов'язаних з національним історичним нарративом). За Б. Андерсеном у довгостроковій перспективі музей як простір чітко структурованих, класифікованих, переписаних, датованих експонатів, які є упорядкованими у серійні ряди, вибудовує історичну глибину національної історії.
10. Художня література. Саме вона активно освоює соціальну проблематику, поставляючи зразки соціальних ситуацій, варіанти їх рішень, а також зразки для самоідентифікації читача. Через літературу засвоюються правила та норми літературної мови, яка повинна витіснити дія-

лекти. Література у свідомості учнів вибудовує цілу низку образів та понять, пов'язаних з рідною країною, що створює поряд з газетами та журналами відчуття належності кожної людини до «уявленої спільноти».

11. Мистецтво та архітектура, які утворюють та транслюють національний наратив.

12. Масові заходи, державні свята та театралізовані дійства, що є уособленням національної влади на певній території.

13. Символізація національного буття (уведення прапора, гімну, іншої національної символіки, національної валюти). Створення національного ландшафтного наративу.

14. Культурна політика, оскільки культурні інститути виробляють соціальні стандарти та моделі поведінки.

15. Розвиток системи бібліотек. Бібліотека є місцем зберігання та передачі наступним поколінням національного наративу.

16. Національна спортивна політика, що є засобом згуртування спільноти та потужним чинником ідентифікації з нею.

Щодо співіснування цих механізмів, то логічним видається висновок М. Львової про те, що національна ідентичність існує у вигляді матриці, яка зумовлює її функціонування та відтворення (поняття «матриця національної ідентичності» вводять та концептуалізують Б. Андерсон, Р. Брайдотті, М. Губогло, Т. Еденсор, С. Кирдіна, М. Львова, М. Фуко та інші.). М. Львова стверджує, що національна ідентичність існує всередині матриці, що постійно змінюється у багатовимірному, динамічному змішанні мереж. Усередині такої матриці національна ідентичність безперервно перерозподіляється. Необхідно наголосити, що в умовах множинної й мінливої соціальної реальності можливості та способи ідентифікації з нацією, що існують у матриці, вельми різноманітні й контекстуальні. Тому, національна ідентичність не просто функціонує всередині матриці, а й сама є матрицею⁶³. На думку дослідниці, матриця національної ідентичності подається як мережа, і не тільки володіє вузловими точками, за допомогою яких ідентичність відтворюється як конструкт, а й перетинається з іншими типами ідентичності. Оскільки механізми конструювання національної ідентичності свого часу створивши її, не перестають функціонувати, то саме вони забезпечують її відтворення в часі всередині матриці.

Таким чином, дослідивши розвиток уявлень про ідентичність доходимо наступних висновків, які використаємо як основу наших подальших роздумів про трансформацію української національної ідентичності.

⁶³ *Львова М. А.* Сущность и содержание феномена национальной идентичности в современных философских, социальных и политических теориях : Автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Помор. гос. ун–т им. М. В. Ломоносова. – Архангельск, 2004.

1. Ідентичність може бути персональною (особистою) та колективною (груповою).

2. Колективна ідентичність – це процес ідентифікації особи себе з певним колективним утворенням. Виділяють багато типів колективних ідентичностей: етнічна, національна, гендерна, професійна, релігійна та ін. За життя людина може змінити багато типів ідентичностей⁶⁴.

3. Немає підстав говорити про превалювання якогось одного типу ідентичності. Кожен тип ідентичності актуалізується ситуативно.

4. Ідентичність (національна в тому числі) не є вродженою універсалиєю або утворенням, іманентно притаманним особі. Ідентичність конструюється соціумом і народжується та зникає під впливом певних соціальних та культурних процесів, змінюється разом з ними.

5. Ідентичність залежить від соціального контексту, в середині якого і за допомогою якого індивіди та групи конструюють, змінюють та захищають свою ідентичність.

6. Ідентичність (національна в тому числі) безпосередньо пов'язується з проблемою дискурсу, який розуміється як спосіб продукування та організації значень у середині певного соціального контексту⁶⁵.

7. Ідентичність (національна в тому числі) є фактором універсалізації існуючого порядку та засобом контролю соціуму над індивідом.

8. Національна ідентичність є дискурсивною формацією, утворюваною державою в результаті застосування певних механізмів її формування.

1.2. Наднаціональні ідентичності як чинник трансформації національних ідентичностей під впливом глобалізації

Висунувши гіпотезу про те, трансформація української національної ідентичності відбувається через становлення на теренах України двох нових типів колективних ідентичностей – європейської та панросійської, – на думку автора, логічно довести наступне. По–перше, поява нових типів колективних ідентичностей взагалі можлива. По–друге, національні ідентичності трансформуються під впливом глобалізації. По–третє, національні ідентичності трансформуються під впливом наднаціональних ідентичностей, властивих суб'єктам глобалізації. Проясненню цих аспектів функціонування ідентичностей присвячується друга частина першого розділу нашої роботи.

⁶⁴ *Губозло М. Н.* Идентификация идентичности: Этносоциологические очерки / РАН; Институт этнологии и антропологии им. Н.Н.Миклухо–Маклая. – М.: Наука, 2003. – С. 43.

⁶⁵ *Key Concepts in Cultural Theory.* Edited by Andry Edgar And Peter Sendwick. – Routledge. London and New York. – 1999. – P. 116.

Незважаючи на те, що ідентичності (індивідуальна та колективні) досить тривалий час привертають увагу дослідників, той факт, що одні ідентичності зникають, а інші з'являються та мають властивість трансформуватися, є предметом розгляду вчених порівняно недавно. Займалися проблемою еволюції ідентичностей М Антонова, М. Губогло, О. Дугін, М. Загара, М. Сусоев та інші.

Щоб довести, що колективні ідентичності спроможні трансформуватися, М. Сусоев та А. Дугін скористалися вже звичним поділом історичного процесу (у діахронному зрізі) за типами відтворення соціальності, тобто класичною схемою ділення суспільств на традиційні (премодерн), індустріальні (модерн) та постіндустріальні (постмодерн)⁶⁶. Такий поділ дозволив простежити трансформацію типів колективних ідентичностей під час переходу від одного типу відтворення соціальності до іншого та довести, що така **трансформація взагалі існує**.

Виявилося, що під час переходу від одного типу суспільства до іншого, одні колективні ідентичності зникають, інші або народжуються, або еволюціонують⁶⁷. Це дає підстави говорити про трансформацію ідентичностей. Якщо коротко підсумувати результати цих студій, то їх висновок полягатиме у наступному. Традиційне суспільство (премодерн) зазнало наступні основні колективні ідентичності: 1) імперія, 2) етнос, 3) релігія, 4) ієрархія (каста–стан). Модерн, який змінив архаїчне суспільство, був свідомо націлений на те, щоб зруйнувати і скинути колективні ідентичності премодерну. Його програма полягала у послідовному перекиданні пропорцій «традиційного суспільства». Модерн пропонує свою систему ідентичностей: 1) держава (etat – nation) – замість імперії, 2) націю – замість етносу, 3) світськість – замість релігії, 4) рівність індивідумів, громадян (права людини) – замість ієрархії.

Якщо пильніше придивитися до процесів, які відбувалися під час переходу від премодерну до модерну, то очевидно, що національна держава мислилась модерном як антиімперія. Це особливо очевидно в теоріях Н. Макіавеллі, Ж. Бодена, Т. Гоббса. В імперії ними критикується принцип трансцендентності, особливої надраціональної телеології, лінія великої долі. Держава у сучасному розумінні розглядається, навпаки, як виключно раціональний апарат, що має не стільки позитивне (месіанське) навантаження, скільки механічне завдання не допустити «війни всіх проти всіх» (Т. Гоббс), збалансувати егоїстичні,

⁶⁶ Дугин А. Эволюция социальных идентичностей при переходе к парадигме постмодерна. МОФ «Диалог цивилизаций» // <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/5/2114> – 17.11.2004

⁶⁷ Сусоев М. В. Социально–философский смысл и исторические типы идентичности. Дис... канд. филос. наук: 09.00.11 // Уральский государственный у–т. – Екатеринбург, 2005.

хаотичні й суперечливі імпульси «автономних індивідуумів». О. Дугін справедливо підкреслює, що «на місце органічної кровно–культурної спорідненості в модерні приходять нація, як штучно організований конгломерат громадян конкретної держави. Створення націй і держав знищує етноси, підганяє їх під єдиний формальний шаблон. У нації органічні кровно–споріднені й культурні зв'язки розпадаються, їх замінює механічно збудована формалізована система. Відбувається уніфікація громадян під шаблон держави»⁶⁸.

Підкреслюючи значення процесу трансформації ідентичностей, О. Дугін зазначає, що ідентичності модерну є антитезою ідентичностей традиційного суспільства. Перехід від системи старих ідентичностей до нових і є основним змістом сучасної європейської історії. Логіка таких роздумів підтверджує нашу гіпотеза про те, що ідентичності продовжують трансформуватися.

Отже, наш перший висновок полягає в тому, що процеси суспільного розвитку спричинюють становлення нових людських спільностей і появу нових відповідних цим спільностям колективних ідентичностей. Поява нових спільностей, що постають унаслідок утворення наднаціональних об'єднань держав, може зумовити появу нових колективних ідентичностей, які відповідають цим новим колективним спільностям.

Цікавою у зазначеній роботі О. Дугіна є ідея про те, що сучасна для нас епоха постмодерну є новим проектом – «проектом глобалізації (глобалізму) проти класичних буржуазних держав та планетарного космополітизму проти націй». Ця думка є досить поширеною у політологічних студіях. Лише деякі дослідники процесів глобалізації не відзначають подібну перспективу. З фахівців у галузі етнополітології кінцею національної держави під впливом глобалізації передрікав, також, наприклад, Е. Хобсбаум. Проаналізовані у першому підрозділі результати наукових розвідок проблеми ідентичності, на які спирається і наше дослідження, дають підстави не погодитися з такою точною зору.

На думку автора, незважаючи на інтенсивність процесів глобалізації як проекту уніфікації світу, кінцева мета якого, як стверджують деякі теоретики, полягає у знищенні національних держав та відповідно у знищенні національної ідентичності, глобалізація, якщо і досягне цієї мети, то дуже нескоро. Глобалізація, поза сумнівом, має свій вплив на національні держави та відповідні їм національні ідентичності, але не в площині їх знищення, а в площині трансформації. Цю тезу можна довести наступним чином. За свідченням концепцій продукування

⁶⁸Дугин А. Эволюция социальных идентичностей при переходе к парадигме постмодерна. МОФ «Диалог цивилизаций»// <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/5/2114> – 17.11.2004.

ідентичності (згадаємо Ж. Лаканна та Е. Еріксона), будь-який тип ідентичності може з'явитися тільки за наявності «значимого іншого».

Щодо національної ідентичності, то основою для її виникнення є кордони національної держави, за якими з'являється образ «іншого», котрий знаходиться за кордоном. Недаремно, одним з основних чинників постання національної ідентичності не тільки конструктивісти⁶⁹, а й примордіалісти (Е. Сміт) називають визначену територію. Оскільки поки що, навіть за умови найінтенсивнішого розвитку глобалізації, про зникнення державних кордонів не йдеться, то про зникнення національної ідентичності теж не може бути й мови. Вона існуватиме доти, доки існуватимуть кордони держави, і доки для громадян країни вони виконуватимуть функцію відмежування від «значимого іншого», який знаходиться за межами національних кордонів.

Не зважаючи на ті величезні зміни, які спричинює глобалізація, державні кордони залишаються, і, що можливо викликає подив на тлі таких величезних змін, більшість з них, на думку автора, збережеться і в найближчому майбутньому. «Все сказане вище не означає, що націоналізм не належить нині видне місце у світовій політиці, чи що порівняно з колишніми часами його стало менше. Не зважаючи на те, що націоналізм, безумовно, вийшов на перший план, історично він став менш важливим. Він уже не є, так би мовити, глобальною перспективою розвитку чи везагальною політичною програмою, – чим він, мабуть, був у ХІХ та на початку ХХ століття. Тепер він, саме більше, лише додатковий, ускладнюючий фактор, чи каталізатор для іншого роду процесів»⁷⁰, – зазначає Е. Хобсбаум.

Таким чином, другий висновок, до якого ми дійшли у даній главі в тому, що національна ідентичність на даному етапі розвитку глобалізаційних процесів зникнути не може.

Водночас національна ідентичність не є сталим утворенням, оскільки (згадаймо роздуми вище), як і будь-який інший тип колективних ідентичностей, вона трансформується відповідно зі зміною соціокультурних процесів. Трансформація соціокультурної сфери країн під впливом глобалізації є визнаним фактом у соціальних науках. Тому логічно зробити висновок, що внаслідок її трансформації національна ідентичність також зазнаватиме змін. Така позиція збігається з висновками конструктивістів про те, що «ідентичність формується в процесі

⁶⁹Львова М. А. Сущность и содержание феномена национальной идентичности в современных философских, социальных и политических теориях: Автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Помор. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Архангельск, 2004. – 188 с.

⁷⁰Хобсбаум Эрик. Нации и национализм после 1780 года / Пер. с англ. А. А. Васильева. – СПб.: Алетейя, 1998. – С. 302.

взаємодії, постійно переформулюється у відношенні зі «значимим іншим». С. Хантингтон зазначає з цього приводу: «Криза національної ідентичності спостерігається скрізь, тобто має глобальний характер. Ця криза в різних країнах набуває різного характеру, по-різному відбувається та має різні наслідки. Зрозуміло, що чи не в кожній країні вона викликана особливими, унікальними обставинами»⁷¹. Щодо витоків цього явища, то на думку дослідника «вона має спільну причину – чи навіть причини. Як приклад, можна навести глобальну економіку, грандіозний стрибок у розвитку транспорту і сфери комунікаційних технологій, зростаючу міграцію населення земної кулі, поширення демократичних цінностей...»⁷².

Отже, третій висновок до даного підрозділу в тому, що національна ідентичність трансформується під впливом трансформації соціокультурних процесів, спричинених глобалізацією.

Думку про те, що національна ідентичність трансформується, можна довести також, якщо розглянути проблему з боку трансформації концепту суверенітету під впливом глобалізації. Існування національних держав нерозривно з ним пов'язане, оскільки своєю появою вони зобов'язані становленню Вестфальської системи міжнародних відносин (почала формуватися після Вестфальського миру 1648 р.), за якої уявлення про поділ світу на чітко відмежовані кордонами одна від одної суверенної держави стало загальноприйнятим⁷³.

Саме за такої стратегії держава отримала найвищий пріоритет не тільки в політиці, а також і в економічній, культурній та соціальній сферах, що уможливило продукування національно-державної ідентичності. Фактично концепт суверенітету поєднується з концептом національної ідентичності безпосередньо. Що стосується проблеми трансформації суверенітету під впливом глобалізації, то вона є нині надзвичайно популярною серед фахівців у галузях політології, міжнародних відносин, міжнародного права і не тільки. Трансформація суверенітету під впливом глобалізації отримала ґрунтовне опрацювання у роботах таких фахівців з проблем державного устрою та міжнародного права, як: Д. Балужева, А. Богатурова, А. Денисова, Л. Карапетяна, А. Кокошина, А. Кузнецова, К. Курашвілі, А. П'ятигорського, О. Реута, Б. Топорніна, Л. Фрунзи та інших. З. Бауман так вислов-

⁷¹Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – С. 36.

⁷²Там само. – С. 37.

⁷³Грум Д. Растущее многообразие международных актеров // Международные отношения: социологические подходы / П.А. Цыганков (ред.). – М.: Гардарики, 1998. – С. 202.

люється з цього приводу: «Інтеграція і роздробленість, глобалізація та територіалізація – це взаємодоповнюючі процеси. Точніше, це дві сторони одного процесу: процесу перерозподілу суверенітету, влади та свободи дій у світовому масштабі, каталізатором (але ні в якому разі не причиною) якого став радикальний стрибок у розвитку технологій, пов'язаних зі швидкістю. Співпадіння та переплетення синтезу і роздроблення, інтеграції та розпаду не випадкове, і змінити цю ситуацію вже неможливо»⁷⁴. Науковець підкреслює, що «кожна з різноспрямованих тенденцій підсилює дію іншої»⁷⁵.

Серед українських дослідників підкреслимо надзвичайно плідні наукові розвідки цієї проблематики спостерігаються у І. Алексеєнко, Т. Кремень, Ю. Ткачук., Висновки згаданих авторів зводяться до того, що, як зазначає Т. Кремень, «державний суверенітет під впливом глобалізації зазнає формальної та змістової трансформації»⁷⁶. На думку Л. Фрунзи, «сьогодні традиційне трактування суверенітету, як абсолютного, нічим не обмеженого верховенства держави на території країни та незалежності за її кордонами, поступово втрачає своє значення. Це тим більше стосується країн, які входять до міждержавних об'єднань різного типу, перед якими постає завдання координації зовнішньої та внутрішньої політики їх учасників. Здійснення цього завдання неможливе без певного обмеження суверенітету, в чому можна переконалися на прикладі країн Європейського Союзу»⁷⁷.

Торкнемося спочатку формальної сторони цієї проблеми. В формальному (і практичному плані) трансформація суверенітету полягає в тому, що суверенні держави вже не можуть на власний розсуд, проводити всередині держави будь-яку політику (економічну, освітню, культурну тощо) Держава мусить зважати на позицію суб'єктів глобалізації або суб'єкти глобалізації проводять певні політики на її території без погодження з нею (цей аспект дослідники визначають як негативний вплив глобалізації на внутрішньодержавне середовище⁷⁸). Таким чином, ми стикаємося з явищем, яке Т. Кремень назвала «розподіленням суверенітетом». Дослідниця зазначає: «Втрата державою

⁷⁴Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / М. Л. Коробочкин (пер.с англ.). – М. : Весь мир, 2004. – С. 101.

⁷⁵Там само. – С 179.

⁷⁶Кремень Т. В. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації: Автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Інститут світової економіки та міжнародних відносин. – К., 2004. – С. 2.

⁷⁷Фрунза Л. В. Социодинамика государственного устройства и проблемы государственного суверенитета (теоретико-правовой аспект). : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Санк-Петербургский государственный университет. – Спб., 2004. – С. 5.

⁷⁸Заграва Ернест. Глобалізація і нації. – К. : Фенікс, 2002. – С. 45.

суверенітету відбувається через його делегування, коли «втрачена» частина цього суверенітету передається недержавному (наддержавному, субдержавному, міждержавному) актору»⁷⁹.

Поєднуючи цей висновок з висновком про відсутність перспективи зникнення суверенної держави, зазначимо, що: «Сучасний суверенітет залишається невід'ємною характеристикою держави як у внутрішніх, так і у міжнародних справах. Державний суверенітет так само і надалі відіграватиме ключову регулююче–впорядковуючу роль у міжнародних відносинах. Разом з тим він стає плюралістичним, багаторівневим і багатокомпонентним. Сьогодні можна говорити про «розподілений суверенітет», тобто суверенітет, який розподіляється між недержавними міжнародними акторами (міжнародні урядові організації, міжнародні неурядові організації, ТНК, валютно–фінансові групи та ін.) і акторами національних суспільств»⁸⁰.

Як зазначає А. Куах, «глобалізація не тільки несе кризу інтерпретації суверенітету, але і веде до нового формулювання поняття суверенітету та появи нових форм державного управління. Глобалізація веде до нового розуміння суті держави»⁸¹. З цим погоджуються автори нещодавно виданого в Росії підручника з державного управління: «Глобалізація не означає, що держави розчиняються чи стають менш важливими. Швидше за все вона вимагає, щоб вони трансформували свою роль відповідно незворотних технологічних реалій»⁸².

Цю думку також підтверджують роздуми Е. Хобсбаума: «Історію ХХІ століття неминуче прийдеться писати як історію такого світу, який уже не може бути утриманим у жорстких межах «націй» і «націй–держав» в їх колишньому значенні – політичному, економічному, культурному і, навіть лінгвістичному. Історія ця буде значною мірою супранациональною та інфранациональною – незалежно від того, одягнеться вона в шати якого–небудь міні націоналізму чи ні – стане симптомом занепаду старих націй–держав в якості ефективно діючих структур»⁸³.

⁷⁹Кремень Т. В. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації: Автореф. дис. ... канд. филос. наук : Автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Інститут світової економіки та міжнародних відносин. – К., 2004. – С. 9.

⁸⁰Там само. – С. 14.

⁸¹Kuah A. Sovereignty and the Politics of Identity in International Relations. – Institute of Defence and Strategic Studies. Singapore. August 2003. // <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=27024>

⁸²Государственная политика и управление. Уровни, технологи, зарубежный опыт государственной политики управления / Под ред. Л. В. Моргунова. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – С. 434.

⁸³Хобсбаум Эрик. Нации и национализм после 1780 года / Пер. с англ. А. А. Васильева. – СПб.: Алетейя, 1998. – С. 296.

Стосовно наголосу на слові «змістовний» щодо трансформації суверенітету, то підкреслимо його особливо, оскільки далі матимемо справу з змістоутворювальними механізмами національної держави. Цей момент є важливим, бо, як зазначає Ю. Ткачук, «феномен глобалізації виходить за чисто економічні рамки, в яких її схильні трактувати більшість дослідників цієї проблеми, й охоплює практично всі основні сфери суспільної діяльності, включаючи політику, ідеологію, культуру, спосіб життя, а також самі умови існування людства»⁸⁴. У цьому контексті згадаємо, що національна ідентичність, відповідно до уявлень конструктивістів, є дискурсивною формацією, що створюється під впливом державної культурної політики.

Далі доцільно проаналізувати вплив на національну ідентичність того факту, що внаслідок глобалізації «зростаючого значення починають набирати різні недержавні актори»⁸⁵. У політичній науці стало тривіальним твердження, що тенденції глобалізації кидають серйозний виклик першості держав у всесвітній політиці, що спричинює розмивання державоцентричної моделі міжнародних відносин. «Нації та націоналізм більше не є термінами, в яких можна адекватно описати, тим більше глибоко проаналізувати політичні утворення і навіть почуття і настрої, які в свій час описувались з їх допомогою»⁸⁶, – пише з цього приводу Е. Хобсбаум. На міжнародній арені все більшого впливу набувають міждержавні урядові та неурядові організації, міждержавні об'єднання та союзи, міжурядові організації, світові неурядові організації, транснаціональні ЗМІ, транснаціональний бізнес та інші актори міжнародних відносин великого та меншого масштабів. Саме вони стають суб'єктами глобалізації й поділяють суверенне право окремої держави здійснювати ту чи іншу політику. Оскільки ці об'єднання втручаються і в соціокультурну сферу, яка відповідає за продукування ідентичності, *тому, на нашу думку, саме вони будучи носіями процесів глобалізації, виступатимуть та суб'єктами трансформації й національної ідентичності.*

Отже, четвертий висновок, до якого ми дійшли у цьому розділі, полягатиме в тому, що національна ідентичність трансформується під впливом суб'єктів глобалізації. Якщо пов'язати цей висновок з нашими роздумами про трансформацію суверенітету, то виявляється, що **на-**

⁸⁴Ткачук Ю. В. Глобалізація в сфері політики: інститути і механізми наддержавного впливу: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 2004. – С. 3.

⁸⁵Грум Д. Растущее многообразие международных акторов // Международные отношения: социологические подходы / П. А. Цыганков (ред.). – М.: Гардарики, 1998. – С. 230.

⁸⁶Хобсбаум Эрик. Нации и национализм после 1780 года / Пер. с англ. А. А. Васильева. – СПб.: Алетейя, 1998. – С. 303.

ціональна ідентичність еволюціонує разом з еволюцією концепту суверенітету, бо «в таких умовах державний суверенітет підривається «розщепленням» лояльності індивіда між трьома відносно самостійними сферами – державою, транснаціональними та соціокультурними мережами»⁸⁷.

Зазначений висновок підтверджують також роздуми І. Семененко: «В якості системи соціально–значимих орієнтирів «самосприйняття» ідентичність завжди перебуває в процесі становлення та модифікації. Але в інформаційному суспільстві, з властивою йому багаторівневою взаємозалежністю соціальних суб'єктів та індивідів, невизначеними, розмитими та змінними виявляються самі ці орієнтири. Під дією стрімко зростаючих інформаційних потоків і глобально впізнаваних символів руйнується стійка ідентифікація з нацією та державою»⁸⁸.

Зміну процесів самоідентифікації громадян у зв'язку з глобалізацією підкреслює також Ю. Хабермас: «Щоденний досвід зростаючої взаємозалежності в світовому співтоваристві, яке постійно ускладнюється, непомітно змінює само сприйняття незалежних держав та їх громадян. Колись незалежні агенти вчаться перебирати на себе ролі партнерів, що співробітничать у транснаціональних мережах, відповідальних членів супранациональних організацій. Не потрібно недооцінювати ту взаємодію, яку міжнародні суперечки та дискурс, який супроводжує створення нових правових рамок, робить на свідомість людей. Завдяки участі в правовому спілкуванні та інтерпретації права норми, які спочатку визнаються лише на словах, як формальні декларації, все більшою мірою інтеріоризуються. Саме так незалежні національні держави водночас вчаться розглядати самих себе як членів більш великих спільнот»⁸⁹.

Оскільки наднаціональні об'єднання держав також є суб'єктами глобалізації, то, очевидно, що національні ідентичності трансформуються під впливом наднаціональних об'єднань держав. Виходячи з того, що України безпосередньо стосуються два наднаціональних об'єднання, п'ятий висновок полягатиме в тому, **що українська національна ідентичність трансформується, зокрема, і під впливом наднаціональних об'єднань держав ЄС і СНД.**

⁸⁷Цыганков П. А. Теория международных отношений: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по направлениям и спец. «Международные отношения», «Регионоведение», «Связи с общественностью», «Социология». – М. : Гардарики, 2005. – С. 162.

⁸⁸Семененко И. С. Культурные факторы и механизмы формирования российской национально–цивилизационной идентичности на рубеже 21 в. // ПОЛИС (Политические исследования). – 2004. – № 1. – С. 101.

⁸⁹Хабермас Ю. Спор о прошлом и будущем международного права. Переход от национального к постнациональному контексту // Вопросы философии. – 2004. – № 3. – С.18.

Вважаємо за потрібне звернути особливу увагу на той факт, який, на думку автора, не привернув увагу дослідників процесів трансформації державного суверенітету. **Втрата державною суверенітету може бути контрольованою та неконтрольованою.** Контрольована відбувається тоді, коли суб'єкти глобалізації проводять певні політики за згодою та попереднім погодженням з державою. Це відбувається через укладання різних договорів, угод, меморандумів тощо. Неконтрольована – відбувається внаслідок такої діяльності суб'єктів глобалізації, яка не регулюється державою, здійснюється без її відома та має вплив на внутрішньодержавне становище. Тому зробимо ще один висновок: відбувається контрольоване та неконтрольоване державою розмивання суверенітету.

Національна ідентичність продукується державою за допомогою певного набору політик. Втручання наднаціональних акторів у ці політики, розділення та розмивання суверенітету створює ситуацію, коли на політику ідентичності починають впливати ці наднаціональні актори, які фактично залучаються до реалізації політики ідентичності. Причому втрата державою права продукувати ідентичність, як і втрата суверенітету, може також бути контрольованою та неконтрольованою. Контрольована – відбувається тоді, коли держава надає право проводити певні політики наднаціональним утворенням відповідно з договорами, угодами, меморандумами і т. ін. Контрольована втрата контролю над політикою ідентичності відбувається, наприклад, у державах-членах ЄС. Вони добровільно віддають частину своїх повноважень у сфері таких політик, як-от: освітньої, культурної, інформаційно-комунікаційної на рівень Європейського Союзу.

Неконтрольована втрата держави права продукувати ідентичність спостерігається тоді, коли наднаціональні утворення втручаються в проведення державою політики ідентичності без її згоди та відома. Як неконтрольовану втрату контролю над політикою ідентичності можна класифікувати дії на території України РФ та СНД. Коли між суб'єктами міжнародного права не підписуються відповідні договори, а свою діяльність на території України у сфері інформаційної, комунікаційної, культурної, освітньої політик зазначені суб'єкти ведуть без погодження з державою.

Позбавлення держави монополії на керування соціокультурною сферою (політиками ідентичності) внаслідок розділення суверенітету і контрольованого або неконтрольованого втручання в цю сферу інших суб'єктів реалізації соціокультурної політики (суб'єкти глобалізації впливають на соціокультурну сферу поряд з державою) **свідчить про процеси розмивання монопольного права держави конструювати національну ідентичність.**

І. Тимофєєв зазначає з цього приводу: «До другої половини ХХ століття західні держави більш чи менш успішно справлялись з функцією виробництва єдиної ідентичності. В останні десятиліття їх політика почала давати збої»⁹⁰. Як зазначає дослідник, «прийнято вважати, що причиною цьому став притік мігрантів, поява в структурі суспільства занадто великої кількості багато чисельних етнічних меншин»⁹¹. Нижче спробуємо довести, що причинами цього виявилися не лише перераховані ним причини.

П'ятий висновок першого розділу полягатиме в тому, що втрата державою колись монопольного права конструювати національну ідентичність може бути контрольованою та неконтрольованою. В наступних розділах зазначена думка доводитиметься на основі фактичного матеріалу.

На цьому пункті нашого дослідження ми опиняємося в свого роду глухому куті. Якщо проблеми становлення та розвитку націй та етносів, національних держав і відповідних їм ідентичностей є предметом розгляду етнополітології, політології, соціології, соціальної філософії та інших традиційних сфер знання, дослідження яких ми уже згадували, то те, що ми збираємося досліджувати далі, а саме: трансформацію національної ідентичності під впливом суб'єктів глобалізації, предметом дослідження вищезгаданих сфер може бути лише з великою натяжкою. Тобто, у нашому випадку нам потрібно з'ясувати, що відбувається з національною ідентичністю під впливом різних акторів з міжнародного середовища. Але відносини між цими акторами виходять за сферу досліджень зазначених вище дисциплін. Тому аби розширити наші аналітичні можливості та досягти поставленої мети, звернемося до такої мало відомої в Україні, але дуже поширеної на Заході, сфери знання як теорія міжнародних відносин (ТМВ) і скористаємося її здобутками.

Теорія міжнародних відносин свого часу виділилася з політології і сьогодні переросла в окрему дисципліну з власними об'єктом, предметом, методами дослідження. Нині в ТМВ виділяють три течії – реалізм, марксизм та лібералізм. Реалізм та марксизм, які пояснюють функціонування міжнародної системи через терміни економіки та воєнної сили, були і залишаються популярними і, на нашу думку, досить тривіальними, хоча і плідними дослідницькими парадигмами. Але розвиток інформаційної цивілізації та глобалізації піддав сумніву їх пояснювальну та прогностичну здатність, оскільки залишає поза ува-

⁹⁰Тимофеев И. Проблемы страновой идентичности в зарубежной политологии. Международные процессы // Теория международных отношений и мировой политики. – 2007. – Т. 5. – № 1(13). – Январь–апрель // <http://www.intertrends.ru/thirteen/007.htm>

⁹¹Там само.

гою надто багато факторів, які сьогодні, беззаперечно, впливають на міжнародні відносини.

Тому на науковій арені все більш впливовим «стає лібералізм у його посткласичній версії, який, крім економічної сторони міжнародного співробітництва, не меншу уваги приділяє циркулюючим у міжнародному середовищі ідеям, цінностям, нормам, культурним проблемам та ідентичностям, тобто соціокультурним аспектам світової політики»⁹². Останнє десятиріччя ХХ початок ХХІ століття позначилися бурхливим розвитком цієї нової течії в міжнародно–політичній науці. Тут потрібно наголосити, що конструктивізм в етнополітології (про що йшлося вище, порівнюючи його з примордіалізмом) та конструктивізм в ТМВ є явищами одного порядку, оскільки обидва засновані на концепції соціального конструктивізму П. Бергера та Т. Лумана. Під час аналізу міжнародних відносин постмодерністи від ТМВ також спираються на філософські роботи таких французьких постструктуралістів як: Р. Барт, Ж. Бодрияр, Ж. Деріда, Д. Крістева, Ж. Лакан, Ж. Ліотар, М. Фуко та інші. Прихильники постмодернізму наголошують на тому, що раціоналізм – далеко не кращий спосіб осмислення міжнародних відносин, бо вони сповнені невизначеності, залежать не тільки від об'єктивних процесів, а й від того, які переваги нададуть на той чи інший момент різні особи цінностям, ідеалам, забобонам тощо.

Існують класична та посткласична версії лібералізму. Основою класичного лібералізму є дві ідеї з граничною чіткістю сформульовані ще І. Кантом: ідея про єдність людського роду, загальнолюдських цінностей та ідеалів та ідея про можливість та необхідність зміни характеру міжнародних відносин у дусі гуманізму та прав людини⁹³. Еволюція класичного лібералізму, як зазначають його прихильники, пов'язана з намаганням відповідати тим трансформаціям, яких зазнають міжнародні відносини. Тому сьогодні маємо посткласичну версію лібералізму та конструктивізм, який виділився з неї як окрема дослідницька методологія.

Адепти посткласичної версії лібералізму (М. Закер, Е. Моравчик, Дж. Метью, Д. Месснер, Дж. Розенау, Е.–О. Шемпел та інші) підкреслюють зростаючу роль таких інститутів як ВМФ, ВТО, Всесвітній банк за взаємодії державних і недержавних, громадських та приватних акторів, урядів, неурядових організацій та підприємницьких структур. Вони також зазначають формування транскордонних мереж, які виникають поза державами на всіх рівнях – від локального до глобаль-

⁹²Цыганков П. А. Тенденции классических парадигм в западной теории международных отношений // Общественные науки и современность. – 2004. – № 2. – С. 121.

⁹³Кант И. К вечному миру: В 6 т. – М., 1966. – Т. 6.

ного. Політика дедалі частіше здійснюється у структурах, пронизаних подібними щільними горизонтальними та вертикальними мережами, значення яких зростає, а національно–державний суверенітет, навпаки розмивається.

Відбувається становлення всесвітнього «правління без кордонів», яке формується знизу, і тому має свідомо демократичний характер, оскільки виявляє універсальні цінності. Це означає зміну самого змісту влади (*power shift*), перехід від спільноти держав до транснаціонального та функціонуючого в загально планетарному масштабі громадянського суспільства⁹⁴. П. А. Циганков пише з цього приводу: «Що стосується посткласичної версії ліберально–ідеалістичної парадигми, яка стає все більш помітною з першої половини 90–х років, то її початковим пунктом є концепція радикальної зміни суті політичної влади під дією глобалізації. З такої точки зору один з важливих результатів глобалізації – ерозія національно–державного суверенітету, яка відбувається під дією зростаючої «проникненості» державних кордонів та послаблення функцій держави (особливо в сфері функцій безпеки та соціального захисту населення). Держава, як соціальний інститут, як форма політичної організації все більше застаріває і поступово сходить з історичної арени, поступаючись місцем широким міжнародним об'єднанням, які формуються на снові спільного ринку, спільних моральних цінностей та універсальних правових норм, які базуються на захисті та поширенні природних прав та свобод людини. Так формується глобальна спільнота людей, яка управляє сама собою, світове громадянське суспільство, яке функціонує за єдиними правилами і регулюється єдиними законами»⁹⁵.

Поділяючи ідеї цього напрямку щодо розпаду державоцентричної моделі міжнародних відносин та впливу на міжнародні відносини ідей та цінностей, не можна погодитися з думкою про зникнення національних держав. Стати прихильником такої позиції, як зазначалося вище, не дозволяє факт збереження національних кордонів та згадані вище концепції продукування ідентичності. Але зазначені висновки повністю збігаються з іншою версією посткласичного лібералізму – конструктивізму. Ця парадигма саму постановку питання, засновану на визнанні ролі матеріальних та ігноруванні ідеальних та соціальних факторів, вважає неправильною. Як зазначає П. А. Циганков, «конструктивізм виник під впливом постмодернізму. Його прихильники (А. Вендт,

⁹⁴*Brown C.* Understanding International Relations. – Houndmills, Creative Print and Design. – 2001, UK. – С. 127.

⁹⁵*Цыганков П. А.* Тенденции классических парадигм в западной теории международных отношений // *Общественные науки и современность.* – 2004. – № 2. – С. 120.

П. Катценстайн, П. Коверт, Н. Олаф, М. Финнемор, Т. Хопи, Чекель та інші) вважають, що характер міжнародних відносин з часом змінюється. Вони визнають, що, крім держав, у міжнародних відносинах беруть участь та впливають на них суттєва кількість інших численних та різних акторів. Один з постулатів конструктивізму полягає в тому, що поведінка міжнародних акторів формується під впливом не тільки матеріальних, але і нематеріальних структур – таких як вірування, переконання, сприйняття, ідеї»⁹⁶.

На значенні «м'якої сили» (*soft power*) у міжнародних відносинах наголошував також Дж. Най. П. А. Цыганков підкреслює, що «*нафос конструктивізму «може бути резюмованим як стремління подолати межі історичного контексту Вестфальської системи, якими багато в чому продовжують обмежуватися дослідження міжнародних відносин. Нарешті він привертає увагу до того зростаючого впливу, який здійснюють на міжнародне життя фактори соціокультурного порядку»*⁹⁷.

З точки зору конструктивізму, світ поки що залишається інституційно розділеним на держави, які, як міжнародні актори, зберігають свою роль в світовій політиці. Як і ліберали, конструктивісти стверджують, що значними акторами на світовій арені є не лише держави. До цієї категорії, поряд з державами, належать політичні, професійні та інші еліти, мережі НУО, міждержавні об'єднання та союзи, експертні товариства, соціальні рухи, приватні особи тощо. Конструктивісти ставлять також питання про формування ідентичності й звертають увагу на необхідність враховувати механізми зміни міжнародних відносин, кількість яких значно зросла. Вони стверджують, що «сьогодні будь-який з цих нових учасників міжнародних відносин може внести в них серйозні зміни, примусити держави до непередбачуваних дій і навіть вступити з ними в пряме суперництво»⁹⁸.

Таким чином, стосовно цілей нашого дослідження, то конструктивізм від ТМО зі свого боку підтверджує нашу гіпотезу про те, що національна ідентичність, як сфера ідей, цінностей та змістів, трансформується під впливом наднаціональних акторів міжнародних відносин, які привносять на терени національної держави свої ідеї, цінності та змісти, примушуючи національну ідентичність трансформуватися. «Конструктивісти поділяють і ліберальне розуміння співробітництва

⁹⁶Цыганков П. А. Спор рационализма и рефлексивизма в западной теории международных отношений // Вестник московского университета. – Сер. 18: Социология и политология. – 2003. – № 4. – С. 57.

⁹⁷Там само. – С. 65.

⁹⁸Цыганков П. А. Теория международных отношений: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по направлениям и спец. «Международные отношения», «Регионоведение», «Связи с общественностью», «Социология». – М.: Гардарики, 2005. – С. 133.

як основного міжнародного процесу. Водночас причина змін у міжнародних відносинах прихована в трансформації ідентичностей, яка спричинена самими суспільствами, заміні колишніх домінуючих ідей новими. Держава залишається для них головним міжнародним актором, а найближчі шляхи до співробітництва ведуть через формування (конструювання) спільних норм та цінностей, які не існують як дещо раз і назавжди дане»⁹⁹.

Застосування ідей конструктивістської парадигми на українському матеріалі допоможе зафіксувати цілий ряд цікавих та нових моментів в розумінні української ситуації, перспектив її розвитку та можливостей на неї впливати. Конструктивізм, як дослідницька методологія, що виникла в межах постмодерністської парадигми, дає можливість не тільки визначити та структурувати проблемну ситуацію, що склалася в українському середовищі (*problem finding*), а і, що, на думку автора, є найголовнішим, уможливує визначення шляхів виходу з неї (*problem – solving – theory*)¹⁰⁰.

Отже, імплементація ідей конструктивістів на українських теренах дає змогу дійти висновку, **що метою соціокультурного впливу таких наднаціональних утворень як ЄС та СНД на гуманітарний простір України є конструюванням на території України спільних ідей та цінностей, які створюють найближчі шляхи до співробітництва.** Але, констатації цього факту явно недостатньо для того, аби з'ясувати, яким чином цей вплив здійснюється, тобто як створюються спільні ідеї та цінностей. Тим більше незрозуміло, як його відслідковувати та контролювати.

Щоб висвітлити цей аспект, скористаємося вже популярним у дослідницькому середовищі концептом «наднаціональна ідентичність». Доведемо, що наднаціональному утворенню відповідає певний тип колективної ідентичності. У нашому випадку покажемо, що в межах ЄС будується наднаціональна європейська ідентичність, а в межах СНД – панросійська.

Наднаціональні утворення поширюють свій вплив та викликають трансформацію національної ідентичності через конструювання на території об'єктів впливу, притаманних їм наднаціональних ідентичностей.

Обраний термін «наднаціональний» не є необґрунтованим та новаторським. З появою концепту глобалізації поняття «наднаціональність» увійшло у політологічні студії і часто вживається для пояснення

⁹⁹Цыганков П. А. Тенденции классических парадигм в западной теории международных отношений. // Общественные науки и современность. – 2004. – № 2. – С. 120.

¹⁰⁰Brown C. Understanding International Relations. – Houndmills, Creative Print and Design. – 2001, UK. – С. 57.

процесів, що відбуваються в міжнародному середовищі. Наприклад, у Короткому оксфордському політичному словнику зазначено: «Наприкінці 20-го століття відбулося зменшення могутності національних держав, бо у міжнародних відносинах набрали сили інші утворення, як от: великі багатонаціональні корпорації, міжнародні організації та інші колективні органи. Піднесення наднаціоналізму найочевидніше в Європейському Союзі, цілком може надати ще більшої недоречності простій моделі однорівневого суверенітету, яку зумовлюють національні держави»¹⁰¹. Поняття наднаціональна ідентичність також нерідко використовується тими, хто намагається пояснити сучасні міжнародні процеси. Наприклад, про наднаціональну ідентифікацію в книзі «Нації та націоналізм в глобальну епоху» говорить і Е. Сміт¹⁰². Як про наднаціональну говорять також про колективну ідентичність «радянська людина» тощо. Поняття «наднаціональна європейська ідентичність» стало надзвичайно часто вживатися під час аналізу соціокультурних процесів, що відбуваються всередині ЄС (більш детально ми зупинимося на цьому в другій главі). Але, не зважаючи на його популярність у західних політологічних студіях, концепт «наднаціональна ідентичність» не був застосований для пояснення процесів, що відбуваються на українських теренах. Спробуємо дещо виправити ситуацію. Поняття «наднаціональна ідентичність» є досить евристичним, може ефективно застосовуватися в аналітиці та має великий прогностичний потенціал.

Поняття «наднаціональна ідентичність» є також зручним у оперуванні, оскільки поєднує в одне ціле багато факторів впливу, які за звичайного аналізу залишаються поза увагою. Так, наприклад, сприяння РФ поширенню російської мови є тільки мовною політикою, поширення засобів масової інформації є інформаційною політикою, проведення культурних акцій та свят – культурною політикою і т. ін. І тільки поєднані всі разом перераховані вище політики, об'єднані під назвою «політики наднаціональної панросійської ідентичності», в результаті встановлюють контроль над гуманітарним простором України, який перетворюється на контроль за зовнішньополітичними пріоритетами та ідентифікаціями її громадян.

Поява наднаціональної ідентичності відповідає на запитання, коли міжнародні відносити з далеких для пересічної людини подій та проблем, які відбуваються на рівні зустрічей високопосадовців та підпи-

¹⁰¹ *Короткий* оксфордський політичний словник / Пер. з англ. Іен Маклін (ред.), Алістер Макмілан (ред.). – 2-ге вид. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. – С. 436.

¹⁰² *Сміт Ентоні*. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Перекл. з англ. Георгій Касьянов (наук.ред.), Микола Климчук, Тарас Цимбал. – К. : Ніка-Центр, 2006. – С. 200.

сання далеко не завжди зрозумілих міжнародних договорів, стають частиною життя пересічного громадянина.

Появу наднаціональних європейської та панросійської ідентичностей можна обґрунтувати з кількох сторін.

По–перше, і цей пункт доведено на початку даного підрозділу, поява нових типів колективних ідентичностей є наслідком появи нових людських спільнот. Тому, якщо визнати, що всередині ЄС та СНД утворюються колективні спільноти, то звідси випливає, що ці спільноти повинні мати відповідні їм колективні ідентичності.

По–друге, причину появи цих наднаціональних ідентичностей обґрунтовують розглянуті у першому підрозділі концепції продукування ідентичностей, відповідно до яких кордони наднаціональних утворень є основою для постановки в межах цих кордонів відповідної колективної ідентичності. Оскільки, як зазначає З. Бауман, кордони є «факторами визначення, розділення та підтримання колективних ідентичностей»,¹⁰³ – саме за кордоном з'являється образ «іншого», який і є умовою виникнення наднаціональних ідентичностей. Всі, хто знаходиться поза кордоном цих наднаціональних утворень, стають іншими для тих, хто перебуває всередині. Такий висновок підтверджується умовиводами одного з adeptів конструктивізму Є. Баталова, який зазначає, що «успішна асиміляція «іншого» приводить не до «кінця історії», а до винайдення «нового іншого»¹⁰⁴. Проблематика «ми – вони» набуває характеру «вічної проблеми», отримуючи не тільки прикладне, а й філософське наповнення. Є. Баталов також відзначає, що цю опозицію можна вважати однією з складових понятійного апарату філософії міжнародних відносин.

Як переконливо доводить Л. Є. Седерман, «перехід від одних кордонів до інших можливий тільки у випадку соціальної трансформації, під час якої положення тих чи інших елементів щодо кордонів системи (всередині чи зовні) змінюється разом з їх атрибутами та атрибутами самого суспільства»¹⁰⁵. Як випливає з досліджень конструктивістів від ТМО, «входження держав до складу наднаціональних утворень також супроводжується поступовою зміною структури та ієрархії їх ідентичностей, корекцією ціннісних та світоглядних установок, символічних та смислових систем, зрушеннями на вісі координат «свій – чужий –

¹⁰³Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / М. Л. Коробочкин (пер.с англ.). – М. : Весь мир, 2004. – С. 24.

¹⁰⁴Баталов Е. Я. О философии международных отношений. Москва: Научно–образовательный форум по международным отношениям. – 2005. – С. 136.

¹⁰⁵Cederman L. E., Daase S. Endogenizing Corporate Identities: The Next Step in Constructivist IR Theory // European Journal of International Relations. – 2003. – Vol. 9. – № 1. – P. 21.

співвітчизник – брат» тощо. З цього випливає, що створення наднаціональних утворень є не простим актом об'єднання роз'єднаних кордонами національних територій. Включення громадян інших держав до складу нового політичного утворення можливе тільки одночасно з постановкою їх у нові смислові ряди (перевизначення своїх, чужих, співвітчизників, братів, переселенців, і т. ін.)¹⁰⁶.

Оскільки очевидно, що і європейська, і панросійська ідентичності визначають кордони нових політичних спільностей, то, відповідно, вони конструюватимуть нові ідентичності, нові смисли та значення. Метою створення цих наднаціональних ідентичностей є «змінити природу кордонів як системи «включення–виключення»¹⁰⁷. Цю думку підтверджують дослідження, які з'явилися у західній політичній науці наприкінці 80–х років. Як зазначає І. Тимофєєв, «науковці акцентували свій інтерес на зміщенні політичної ідентичності від національної держави до недержавних суб'єктів. Цей зсув пояснювався тим, що в умовах глобалізації національна держава «губиться» та тліє нарощення могутності наднаціональних співтовариств (ЄС, СНД)». Деякі дослідники навіть припускають думку, що поступово держава втрачає здатність формувати нові типи ідентичностей. Таку здатність перебирають на себе наднаціональні утворення.

Що ж стосується основних засобів формування ідентичностей акторами міжнародних відносин, то, з точки зору конструктивістів, ними є цінності, ідеї та дискурси, які ці актори поділяють. А соціальна взаємодія та взаємне навчання акторів, під час якого відбувається **формування (конструювання) ідентичності**, і яке супроводжується співконструюванням агентів та структур, конструктивісти розглядають як **основні міжнародні процеси**. Таке трактування міжнародних процесів збігається з нашою гіпотезою про те, що на українське внутрішньодержавне соціокультурне середовище, на основі якого створюється національна ідентичність, впливають міжнародні актори – *наддержавні союзи держав ЄС та СНД. І, враховуючи позицію конструктивістів, їх вплив треба оцінювати не тільки в економічних та військових термінах, як того вимагає реалізм, а також у термінах поширення ідей та цінностей, а також їх впливу на політику ідентичності та ідентифікаційні практики.*

Отже, з точки зору конструктивістів, це означатиме, що наднаціональні утворення конструюють свої ідентичності, і це можна розгляда-

¹⁰⁶Тимофєєв І. Проблемы страновой идентичности в зарубежной политологии. Международные процессы. // Теория международных отношений и мировой политики. – 2007. – Т. 5. – № 1(13). Январь–апрель // <http://www.intertrends.ru/thirteen/007.htm>

¹⁰⁷Там само.

ти як основні міжнародні процеси. Конструювання наднаціональних ідентичностей спричинює реконфігурацію змістів усередині країни у такий спосіб, який би співпадав з цілями побудови цих наднаціональних утворень. Успішна побудова наднаціональної ідентичності призводить до легалізації зовнішньополітичного курсу країни.

Проблему появи наднаціональних ідентичностей можна також проілюструвати з іншого боку. Як зазначає О. Дугін, глобалізація є дуже суперечливим феноменом і, разом із запереченням ідентичностей модерну, відроджує ідентичності премодерну. З цією думкою О. Дугіна можна погодитися, оскільки за останні десятиліття ми стали свідками відродження «затоплених континентів» архаїчного суспільства, тобто актуалізації таких типів колективних ідентичностей, як етнічна та релігійна. Таких самих висновків доходить і С. Хантингтон: «Національним ідентичностям довелося поступитися місцем ідентичностям субнаціональним, груповим та релігійним. Люди намагаються поєднатися з тими, з ким вони схожі і з ким ділять дещо спільне, нехай то буде расова приналежність, релігія, традиції, міфи, походження чи історія»¹⁰⁸.

Але ж до архаїчних ідентичностей, які виникли в традиційному суспільстві, належить також і імперська ідентичність. До того ж більшість авторів, які досліджують цю проблему, стверджують, що імперія (порівняно з національною державою) є набагато старішою формою організації людських суспільств, і тому більш характерною. Щодо цієї тенденції видається логічним, що наднаціональні ідентичності є за своєю суттю реінкарнацією ідентичності імперської. Фахівці з геополітики та міжнародних відносин неодноразово це підкреслювали, називаючи Росію «постімперією», а її посягання на лідерство на пострадянському просторі «імперськими амбіціями», а ЄС – «преімперією», аргументуючи свою точку зору наявністю у Євросоюзі імперської периферії та буферної зони, яка відділяє його від іншої імперії¹⁰⁹.

Метафора «імперія» в тому чи іншому контексті є постійно присутньою в політичному наративі обох наднаціональних утворень. Красномовним прикладом є те, що у червні 2007 р. на підписанні Угоди Реформ Голова Єврокомісії Ж. Баррозу заявив, що Євросоюз – це перша в історії «не імперська імперія», повідомляє газета «The Times»¹¹⁰.

¹⁰⁸ Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – С. 37.

¹⁰⁹ Emerson M., Tocci N., Vahl M., Whyte N. The Elephant and the Baer. The European Union, Russia and Their Near Abroad. Centre for European Policy Studies. 2001 // www.ceps

¹¹⁰ Баррозу назвал Евросоюз «неимперской империей» // <http://lenta.ru/news/2007/07/11/empire/>

З. Бауман зазначив: «Поступово але невблаганно – причому в політичній практиці це відбувалося швидше, ніж в теорії – стверджувався новий принцип, принцип наддержавної інтеграції. Світова арена все більше розглядалась як театр, де співіснували та змагалися групи держав, а не самі держави»¹¹¹.

Зважаючи на проведений аналіз, зробимо наступні узагальнюючі висновки до даного підрозділу.

1. Процеси суспільного розвитку, що ведуть до становлення нових людських спільностей, спричиняють появу нових відповідних цим спільностям колективних ідентичностей. Відповідно, поява нових спільностей, що постають внаслідок утворення наднаціональних об'єднань держав, може спричинити появу нових колективних ідентичностей, які відповідають цим новим колективним утворенням.

2. На даному етапі розвитку глобалізаційних процесів національна ідентичність зникнути не може, натомість вона трансформується під впливом соціокультурних процесів, спричинених глобалізацією. Це відбувається внаслідок відчуження суверенного права національної держави контролювати соціокультурну сферу. Соціокультурні трансформації всередині держави спричиняють суб'єкти глобалізації, під впливом яких національна ідентичність і трансформуватиметься. Втрата здатності національної держави конструювати національну ідентичність може бути контрольованою та неконтрольованою.

3. Оскільки такі наднаціональні об'єднання як ЄС та СНД є також суб'єктами глобалізації, вони спричинятимуть соціокультурні трансформації всередині українського гуманітарного простору. Українська національна ідентичність трансформуватиметься в тому числі під впливом цих наднаціональних об'єднань.

4. Наднаціональні утворення поширюють свій вплив та викликають трансформацію національної ідентичності через конструювання на території об'єктів впливу притаманних їм наднаціональних ідентичностей. Відповідно у межах ЄС створюється європейська наднаціональна ідентичність, а в межах СНД – панросійська. Метою соціокультурного впливу таких наднаціональних утворень як ЄС та СНД на гуманітарний простір України є конструювання на території України спільних ідей та цінностей, які створюють найближчі шляхи до співробітництва.

5. Поява наднаціональних європейської та панросійської ідентичностей зумовлена появою нових колективних спільностей, що постають у межах ЄС та СНД, та появою кордонів наднаціональних утворень, які ці спільності визначають. Саме чітко визначені кордони є об'єктив-

¹¹¹Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. М. Л. Коробочкина. — М.: Весь мир, 2004. — С. 92.

ною умовою постання наднаціональних ідентичностей, оскільки відповідно до концепції продукування ідентичності за їх кордонами постає образ іншого, який є необхідною умовою виникнення будь-якого типу ідентичності. Успішна асиміляція іншого в межах наднаціональних утворень призводить не до «кінця історії», а до винайдення «нового іншого».

6. Враховуючи позицію конструктивістів, у відповідності з якою метою міжнародних акторів є побудова відповідних ідентичностей, вплив ЄС та СНД на внутрішню ситуацію в Україні потрібно оцінювати не тільки в економічних та військових термінах, як того вимагає реалізм, а також у термінах поширення ідей та цінностей, які реконфігурують політику ідентичності та ідентифікаційні практики.

Викладені висновки дозволяють перейти до розгляду механізмів конструювання наднаціональних ідентичностей, чому буде присвячений наступний підрозділ нашої роботи.

1.3. Соціокультурні механізми конструювання наднаціональних ідентичностей

У попередньому підрозділі ми довели легітимність гіпотези про здатність національної ідентичності трансформуватися та про появу на території України нових наднаціональних за своєю природою типів колективних ідентичностей. Оскільки мета нашого дослідження показати, як під їх впливом трансформується національна ідентичність, наступним логічним етапом буде визначення, як ця трансформація відбувається та як її можна досліджувати, і, відповідно, впливати на неї. Як зазначає П. Циганков, «конструктивісти продемонстрували, що традиційний скептицизм відносно «недостатньо строгих» та «аморфних» за своєю природою культурних факторів є безпідставним»¹¹², але у жодній з конструктивістських праць, і це закидають адептам конструктивізму його критики, нам не вдалося знайти відповіді на запитання, якими засобами, або за допомогою яких механізмів ці актори міжнародних відносин конструюють та поширюють свої ідентичності.

Спробуємо зробити кілька кроків на шляху розвитку ідей конструктивістів. У цій частині нашої роботи пропонуємо шляхи вивчення та моніторингу трансформацій національної ідентичності, яка відбувається під впливом наднаціональних об'єднань держав.

На думку автора, якщо порівняти висновки етнополітології, яка вивчає процеси формування національних ідентичностей окремих держав–

¹¹²Цыганков А. П. Национальная идентичность и природа политико-экономических идей в постсоветском мире. // Вестник московского университета. Сер. 18. Социология и политология. – 2002. – № 2. – С. 63.

націй, та ТМВ, яка вивчає процеси формування ідентичностей міжнародних акторів, то можна провести деякі паралелі. Ці паралелі стануть очевидними, якщо побачити, що наднаціональні утворення, за своєю функцією та структурою є подібними до держав–націй. Можна припустити, і цю гіпотезу ми збираємося довести, що наднаціональні колективні ідентичності таких суб'єктів глобалізації як міждержавні об'єднання та союзи, будуються за допомогою тих самих механізмів, які використовувалися для побудови національних ідентичностей сучасних держав–націй. Отже, щоб показати, що національна ідентичність трансформується під впливом наднаціональних утворень, нам треба показати, що паралельно з певною державою механізми продукування національної ідентичності використовуються суб'єктами глобалізації всередині держав–націй для власних цілей, тобто для конструювання власних наднаціональних ідентичностей. Щоб довести цю думку, зупинимось спочатку на цілях створення наднаціональних об'єднань держав, їх функціях та структурі.

Об'єктивною умовою створення великих об'єднань держав є той факт, що разом їм легше вирішувати проблеми, що з'являються внаслідок стрімкого соціально–економічного розвитку світу під дією глобалізації. Як зазначає Ю. Хабермас, наднаціональні утворення сьогодні зможуть легше справлятися зі справами, які сьогодні постали на порядку денному всієї світової спільноти¹¹³. Більше того, глобалізація часто породжує проблеми, які одній державі вирішити виявляється практично неможливо. Ці та інші аргументи є мотивацією об'єднання державу союзи. В результаті створення таких союзів, як правило, формуються спільний економічний, соціокультурний, політичний та інші простори (залежно від ступеня інтеграції). Сьогодні наслідком зазначених процесів є той факт, що, як підкреслюють автори російського підручника «Общая теория национальной безопасности», «...домінуюче значення в системі міждержавних відносин отримує не баланс інтересів окремих держав та союзів, не національний інтерес супердержави, а спільні інтереси регіональних або субрегіональних об'єднань та союзів держав»¹¹⁴.

Оскільки людство нічого іншого поки що не винайшло, ці утворення мають подібну до держави інституційну структуру та намагаються

¹¹³Хабермас Ю. Спор о прошлом и будущем международного права. Переход от национального к постнациональному контексту. – Вопросы философии. – 2004. – № 3. – С. 16.

¹¹⁴Возжеников А. В., Кривельская Н. В., Макаренко И. К., Проскури С. А., Прохожев А. А. Общая теория национальной безопасности: Учебник / Российская академия гос. службы при Президенте Российской Федерации / А. А. Прохожев (общ. ред.). – М.: Издательство РАГС, 2002. – С. 96.

виконувати разом з державою ті самі функції, які раніше виконувала виключно держава. На думку Ю. Хабермаса, «Постнаціональне суспільство, яке неминуче прийде на зміну гегемонії національних держав, за самою своєю структурою буде логічним продовженням останніх, оскільки «на шляху до постнаціонального суспільства ми можемо орієнтуватися на взірць якраз тієї історичної форми, яку збираємося подолати»¹¹⁵. «Зведення гігантської федеративної суперструктури, є не що інше, як будівництво нової європейської супердержави»¹¹⁶, – зазначає М. Тетчер щодо Європейського Союзу.

Але ж, як і діяльність держави, існування наднаціональних утворень та їх активність має бути легітимною серед їх громадян. Саме цю функцію має виконувати наднаціональна ідентичність. Адже, як зазначає В. Хесле, як і будь-який інший інститут, наднаціональний «інститут є онтологічно залежним від індивідів, що його підтримують», і тому «змушений постійно боротися за їх лояльність ... бо взяття ними назад своєї лояльності означало б смерть інституту»¹¹⁷.

Оскільки функція ідентичності – в легітимації тих чи інших інститутів, наднаціональні утворення мають створити власну ідентичність, яка має легітимізувати їх серед громадян країн-членів. Громадянин тепер має ідентифікувати себе не тільки з власною державою, а і з наднаціональним утворенням, до якого входить держава, де він мешкає. Тобто, у громадянина має з'явитися ще одна колективна ідентичність – наднаціональна (крім уже існуючої національної). Якщо людина ідентифікує себе з наднаціональним утворенням, то вона підтримуватиме зовнішньополітичний курс держави, що зумовлює активність наднаціональних утворень у цій сфері.

Отже, метою побудови наднаціональних ідентичностей є реконфігурація національних ідентичностей, зміна в системі ідентичностей пересічних громадян, перетворення змістів «Я» та «Інший» у такий спосіб, який би співпадав з цілями побудови цих наддержавних інститутів. **Як і будь який тип колективних ідентичностей, які є соціальними за своєю суттю, наднаціональні ідентичності є засобом контролю наднаціонального утворення над індивідом або групою осіб.** Такий висновок узгоджується з позицією конструктивістів, які наполягають на тому, що «політика ідентифікації є, по суті, центральною для здійснення того, чи іншого зовнішньополітичного вибору. Тим

¹¹⁵Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства // Нации и национализм. М., Праксис, 2002. – С. 364.

¹¹⁶Тэтчер Маргарет. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / В. Ионов (пер.с англ.). – М.: Альпина Паблшер, 2003. – С. 375.

¹¹⁷Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности // Вопросы философии. – 1994. – № 10. – С. 121.

самим формування ідентичності постає як основна ціль міжнародних акторів і основною практичною проблемою держав»¹¹⁸. Й. Фергюсон зазначає з цього приводу: «Ще однією помилкою, характерною для державо-центричної моделі, є положення про те, що держави втілюють собою найвищий ступінь громадянської ідентичності та лояльності. Це абсолютна нісенітниця. Індивіди, як правило мають множину ідентичностей, більшість з яких може співіснувати до тих пір, поки не виникнуть проблеми, які примусять їх вибирати, в чому полягає їх головна ідентичність»¹¹⁹. Отже, що стосується мети створення наднаціональної ідентичності то, щодо наднаціональних утворень вона має виконувати ті ж самі функції, які національна ідентичність виконує по відношенню до держав-націй, тобто легітимізувати їх серед громадян-країн членів.

Новітній історії відомі створення зонайменше двох наднаціональних ідентичностей: «радянська людина» та «американець, американка». Найяскравішим та найуспішнішим прикладом є колективна ідентичність «радянська людина». Згадаємо, що за часів СРСР радянські люди ідентифікували себе і з наднаціональним утворенням «Радянський Союз», і з національною (або етнічною) державою (республікою), де мешкали. Національна і наднаціональна ідентичності існували поряд. Причому, навіть можна стверджувати, що наднаціональна ідентичність переважала, бо спочатку громадяни СРСР були радянськими людьми, а потім уже громадянами відповідних національних «держав-республік». На прикладі внутрішньої та зовнішньої політики СРСР можна також переконатися, що створення та поширення власної ідентичності було метою зовнішньої та внутрішньої політики цього наднаціонального утворення.

Аналогічно, наднаціональною є колективна ідентичність «американець», «американка». Мешканці США є спочатку американцями, а потім уже французами, євреями, росіянами і т. ін. Процеси щодо створення наднаціональної ідентичності, які відбувалися в СРСР, США, а нині відбуваються в ЄС та СНД, є аналогічними за своєю структурою, методами реалізації та метою. Звичайно, ці процеси мають різну інтенсивність. Але для аналітиків є очевидним, що «Росія ставить перед собою завдання» перетворити СНД на ЄС на пострадянському просторі»¹²⁰.

Вище висувалася гіпотеза про те, що наднаціональні ідентичності створюються за допомогою тих самих механізмів, що і національні

¹¹⁸Прахова Ю. М. Блеск и нищета конструктивизма. // Вестник московского университета. – Сер. 18: Социология и политология. – 2003. – № 1. – С. 77.

¹¹⁹Фергюсон Й. Глобальное общество в конце 20-го столетия // Международные отношения: социологические подходы / П.А. Цыганков (ред.). – М.: Гардарики, 1998. – С. 204.

¹²⁰Судаков С. Мироненко В. Трудный путь к пониманию и сотрудничеству (По итогам форума «Европа-Россия») // Современная Европа. – 2007. – № 4. – С. 39.

ідентичності. На рівні теорії спробуємо довести цю думку наступним чином. Як і будь-яка інша ідентичність, наднаціональна ідентичність є соціальним конструктом, що створюється за допомогою відповідного дискурсу. (Дискурс – це набір смислів, значень, способів їх продукування та організації всередині певного соціального контексту).

Оскільки іншого поки що не винайшли, ці смисли та значення всередині наддержавного утворення поширюватимуться за допомогою тих самих механізмів (освітньої, культурної та ін. політик), які поширювали їх всередині національної держави у період її становлення. Але поширюються вони вже не тільки інститутами національної держави, а й інститутами наднаціонального утворення, або й інститутами наднаціонального утворення та інститутами національної держави одночасно (як приклад, можна навести Болонський процес, який впроваджується одночасно з державами-членами Єврокомісією та Комісією ЄС з питань молоді, освіти та спорту). Отже, механізмами конструювання наднаціональної ідентичності будуть ті самі механізми, за допомогою яких створювалася національна ідентичність. Як уже зазначалося в другому підрозділі, дія цих механізмів може бути контрольованою та неконтрольованою.

На цьому етапі нашого дослідження ми підійшли впритул до переліку конкретних механізмів конструювання наднаціональної ідентичності. В одному з підрозділів перераховувалися механізми створення національних ідентичностей. Адаптуючи ці механізми на наднаціональний рівень, спробуємо визначити соціокультурні механізми (чинники, технології, маркери) формування наднаціональної ідентичності. Оскільки, як ми зазначили, наднаціональне утворення за своєю структурою та функціями є подібним до держави, то для формування наднаціональної ідентичності використовуються ті самі механізми, що й для національної ідентичності.

1. Визначена кордонами територія наднаціонального утворення.
2. Запровадження наднаціонального громадянства.
3. Формування різноманітних проектів наднаціональних утворень, що розвиваються та просуваються елітами. Поширення ідеологем та міфів, що є механізмами соціокультурного синтезу всередині наднаціонального утворення.
4. Побудова спільного інформаційно-комунікативного простору, в якому пропагуються ідеї щодо легітимності наднаціонального формування та утворюються уніфіковані поля обміну та комунікації. Створення наднаціональної «уявленої спільноти».
5. Реформування освітніх систем країн-членів, які спрямовуються не тільки на виховання громадян національних держав, а і громадян наднаціонального утворення.
6. Поширення сфери застосування однієї мови, яка б виконувала функцію *lingua franca* всередині об'єднаної спільноти.

7. Проведення наднаціональної культурної політики, в якій особливе місце надається розвитку транснаціональної системи бібліотек. мають культурна політика має легалізувати наднаціональне утворення через художню літературу, мистецтво, архітектуру. На наднаціональному рівні організуються масові заходи, свята театралізовані дійства. Наднаціональним утворенням контролюються класифікаційні та капіталізуючи технології (експозиційна діяльність, розвиток системи музеїв та пам'ятників).

8. Символізація наднаціонального рівня (введення прапора гімну, наднаціональної валюти, архітектури, іншої спільної символіки).

9. Реалізація наднаціональної спортивної політики.

Очевидно, що наднаціональну ідентичність теж можна розглядати як таку, що існує у вигляді відповідної матриці, що має визначені точки перетину (маркери). Як і у випадку національної ідентичності, з самого початку ці маркери є механізмами її формування. А механізми формування ідентичності функціонують у вигляді мереж, які накладаються одна на одну¹²¹. І жоден з цих механізмів не превалює над іншим. Маркери наднаціональної ідентичності з'являються поряд з маркерами національної ідентичності. Отже, твердження про те, що національна та наднаціональна ідентичності функціонують всередині матриці у вигляді мереж, що накладаються одна на одну, дає змогу не виділяти якийсь один з маркерів як основний. Це задовольняє один з основних принципів постнеокласичної парадигми раціональності, за яким не потрібно виділяти якийсь один з видів соціального зв'язку як фундаментальний, основний.

Як зазначає Т. Еденсор, «В світі глобальних змін національна ідентичність постійно перебудовує себе, змінює свої межі, змінює поняття територіального простору, культурних форм і практик. Національна ідентичність стає децентралізованою і одночасно перецентралізованою, і знаходиться в стані постійного переміщення всередині матриць, які охоплюють як локальний, так і глобальний рівні»¹²².

У наступних розділах спробуємо дослідити, як зазначені теоретичні викладки впроваджуються на практиці наднаціональними утвореннями. Доведемо, що ці механізми використовуються і ЄС, і СНД для конструювання відповідно пан'європейської та панросійської ідентичності, а процеси їх побудови відбуваються паралельно.

¹²¹Львова М. А. Сущность и содержание феномена национальной идентичности в современных философских, социальных и политических теориях : Автореф. дис. ... канд. филос. наук. / Помор. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Архангельск, 2004. – С. 74.

¹²²Edensor T. National Identity. Popular Culture and Everyday Life. Oxford –New-york, 2002. – С. 33.

Зважаючи на зроблений аналіз, коротко сформулюємо **висновки до першого розділу**, які стануть методологічними та загальнотеоретичними засадами аналізу трансформацій української національної ідентичності під впливом глобалізації.

1. Аналіз трансформації української національної ідентичності можливий на засадах конструктивістської парадигми, яка розглядає національну ідентичність як один з типів колективних ідентичностей.

2. Ідентичність не є вродженою універсалією або утворенням, іманентно притаманною особі. Вона конструюється соціумом, народжується та зникає під впливом певних соціальних та культурних процесів, змінюється разом з ними. Ідентичність залежить від соціального контексту, всередині якого і за допомогою якого індивіди та групи конструюють, змінюють та захищають свою ідентичність. Ідентичність безпосередньо пов'язана з проблемою дискурсу.

3. На даному етапі розвитку глобалізаційних процесів національна ідентичність зникнути не може, натомість вона трансформується під впливом соціокультурних процесів, зумовлених глобалізацією. Це відбувається внаслідок відчуження суверенного права національної держави контролювати соціокультурну сферу. Соціокультурні трансформації всередині держави спричиняють суб'єкти глобалізації, під впливом яких і трансформується національна ідентичність. .

Втрата спроможності національної держави конструювати національну ідентичність може бути контрольованою та неконтрольованою. Українська національна ідентичність трансформуватиметься зокрема і під впливом наднаціональних об'єднань ЄС та СНД, які також є суб'єктами глобалізації. Наднаціональні утворення поширюють свій вплив та спричиняють трансформацію національної ідентичності через конструювання на території об'єктів впливу притаманних їм наднаціональних ідентичностей. Відповідно в межах ЄС будується (пан)європейська наднаціональна ідентичність, а межах СНД – панросійська.

4. Наднаціональні ідентичності створюються для легітимації існування та діяльності наднаціональних утворень серед громадян країн-членів. Наднаціональна ідентичність існує як одна з колективних ідентичностей людини. Як і будь-який тип колективних ідентичностей, які є соціальними за своєю суттю, наднаціональні ідентичності контролюють наднаціональне утворення над індивідом або групою осіб. Якщо людина ідентифікує себе з наднаціональним утворенням, то вона підтримуватиме зовнішньополітичний курс держави, що зумовлює активність наднаціональних утворень у цій сфері. Наднаціональні ідентичності конструюються за допомогою тих самих механізмів, за допомогою яких конструювалися і національні ідентичності сучасних держав-націй.

Європейська наднаціональна ідентичність: зміст, функції, механізми формування

2.1. Європейська ідентичність: зміст, функції, механізми формування

Приєднавшись до Європейського Союзу, навіть якщо це відбудеться в далекому майбутньому, Україна перетвориться на інтегральну складову нового геополітичного суб'єкта не тільки територіально, політично та економічно. У такому разі українське суспільство має стати органічною частиною європейського соціокультурного середовища, долучитися до культурних і духовних процесів та явищ сьогоденної та майбутньої об'єднаної Європи. Але спробам знайти відповіді на питання про те, що саме являють собою ці процеси та явища та якою є динаміка їх становлення, на жаль, призначено у вітчизняному науковому просторі набагато менше місця, ніж дослідженням політичних чи економічних аспектів євроінтеграції. Якщо і надалі залишати поза увагою ці питання, не брати участь у формуванні та не впливати на соціокультурну сферу ЄС, то в майбутньому може виявитися, що стати частиною уже сформованої європейської культурної спільноти Україні буде досить складно. Саме тому вивчення наслідків та впливу міждержавних відносин усередині Союзу на внутрішньодержавне соціокультурне середовище країн-членів ЄС є надзвичайно важливим як для українського суспільства, так і для української науки.

Звернення до останніх теоретичних розвідок європейських дослідників свідчить про їх зростаючий інтерес до аналізу впливу євроінтеграції на соціокультурну сферу країн-членів Європейського Союзу. На їхню думку, цей вплив виявляється у поступовому формуванні у громадян ЄС відчуття приналежності до європейської спільноти, яка є не тільки кількісно більшою, а й якісно відрізняється від національної. Йдеться про появу у громадян країн-членів ЄС європейської ідентичності.

Надзвичайно популярною є також проблема трансформації національних ідентичностей країн Західної Європи в контексті європейської інтеграції. Серед європейських та американських вчених, що приділили пильну увагу цій проблемі слід згадати Д. Е. Фоссума, Г. Е. Русконі, Ф. Пфетча, К. Коувеліотіс, Е. Фатчс, Р. Наут, А. Маурітіс ван дер Він, К. Барнетта, А. Фейвела, Г. Васіка, Р. Луна-Арокас, В. Джеромі, Г. Вайлант, К. Ворд, К. Янга, Д. Лайт, Д. П. Ольсен, М. Біфулко, І. Баше, М. Пінку, П. Помбені, Е. Еріксена, Р. Б. Холла, А. Х.Уелша, А. Горніцьку, Х. Уолкенхорста, К. Мейер-Песті, Е. Кірхлеар, В. Даклауда,

П. ван Хама, А. Куаха, А. Тріандафайлідου, Д. А. Холла, Т. Вергера, О. Анастасакіса, Д. Вешеву.

У їхніх працях подано надзвичайно значну кількість думок та аргументів як на користь існування європейської ідентичності (єврооптимісти), так і проти (євроскептики). Це можна пояснити намаганням авторів з'ясувати, чи перейшли процеси євроінтеграції ту межу, за якою з далеких для пересічної людини міждержавних відносин вони перетворюються на частину її життя, впливаючи на свідомість, світогляд та життєву позицію. Ідея Європи концептуалізується через ідентичність.

Щодо українського і російського наукових просторів, то тут панує переконання, що поки що цей тип ідентичності є фантомом, можливо, дуже бажаним для ЄС, але нездійсненим проектом. Дослідженню тенденцій розвитку процесів самоідентифікації в Європі приділяли увагу А. Шевцов, Г. Мернік, А. Астаф'єв, А. Неприцький, М. Кузьменко, В. Пасхавер, Ю. Таран, С. Сурьян, О. Полтораков, Т. Стародуб, Н. Наринський, І. Малинський, М. Котенєва та інші. Але, на жаль, в жодній з робіт згаданих авторів, крім констатації або заперечення факту існування європейської ідентичності, не розглянуто її сутність, характеристики та механізми формування.

Можна говорити про **два аспекти** розгляду проблеми європейської ідентичності. *Перший* з них впливає з уявлень про ідентичність, що склалися в межах теорії соціального конструктивізму – саме цей підхід є методологічною основою нашого аналізу. Отже, для появи будь-якого типу колективної або особистої ідентичності має з'явитися образ «іншого», на тлі якого і відбувається процес самоідентифікації. Очевидно, що з огляду на існування чітко визначених кордонів ЄС «інший» автоматично з'являється за їх межами. Тому об'єктивною основою постановки європейської ідентичності є дихотомія «ми – вони», яка виражається в протиставленні «ми – громадяни Європейського союзу, а вони (ті, хто за кордоном) – ні».

На підтримку цього підходу можна навести думку Б. Гізена, який вважає, що процес створення будь-якої колективної ідентичності відбувається так: «Створення кордонів є першою стадією, тому що вони позначають різницю між внутрішнім та зовнішнім, чужим та своїм, рідним та нерідним, друзями та недругами, культурою та природою, просвітництвом та варварством»¹. Підкреслимо також, що колективна ідентичність «європесць», що ґрунтується на усвідомленні особливості географічного положення та відокремленості території Європи певними (нехай навіть уявними) кордонами, є укоріненою в історії субкон-

¹Bacik G. A Discussion on Ethnic Identity // Alternatives. Turkish Journal of International Relations. – 2002. – Vol.1; Number 1. – Spring. – P. 35.

тиненту та свідомості народів Європи. С. П. Карпов пише з цього приводу: «Поряд з формуванням націй одним з феноменів раннього нового часу було усвідомлення європейцями своєї культурно–політичної спільності. Поняття Європа стало актуальним на фоні відкриття нових континентів та знайомства з іншими цивілізаціями, релігіями та культурами. При всіх етнічних та конфесійних відмінностях європейські народи об'єднувала спільність історичного походження, території, християнської віри, культурних та політичних традицій»². Отже, існування європейської ідентичності впливає з факту існування кордонів ЄС, оскільки за ними існує образ «іншого», що є необхідною передумовою виникнення будь–якого типу ідентичності.

Другий аспект. Концепт «європейська ідентичність» стане зрозумілішим, якщо спробувати його охарактеризувати. Перша позиція, з якої можна охарактеризувати європейську ідентичність, полягає в розгляді її як типу колективної ідентичності, яка має (матиме) всі ознаки національної ідентичності та замінить собою національні ідентичності країн–членів ЄС. Така ідентичність є (буде) властивою громадянину в Європейського Союзу, оскільки останній дедалі більше набуває рис держави. Більшість європейських дослідників, до яких приєднуюсь і я, вважає, що про європейську ідентичність такого типу на сучасному етапі говорити немає сенсу.

По–перше, для зникнення національних ідентичностей країн–членів мають знову ж таки зникнути основні «породжувачі» національної ідентичності – кордони національних держав (щоб не було образу «іншого», який існує за кордоном), а така перспектива видається мало–ймовірною. Можемо констатувати, що в ЄС зникли тільки економічні кордони, а про зникнення державних (національних та адміністративних) говорити зарано, навіть за умов існування Шенгенської зони.

По–друге, потрібна повна уніфікація соціокультурного простору ЄС – виникнення (конструювання) спільної історії, міфології, традицій (як це відбувалось за часів становлення національних ідентичностей європейських націй в межах їх територій). На даному етапі це є неможливим навіть теоретично. Отже, поява єдиної європейської ідентичності на зразок національної, тобто такої, яка замінить існуючі в ЄС національні ідентичності, є неможливою.

Але ж наші попередні роздуми привели нас до того, що європейська ідентичність існує як явище, породжене фактом існуванням ЄС та його кордонами. Отже, логічно з'ясувати, що вона являє собою на сучасній стадії розвитку європейської спільноти та які наслідки має її постання для України.

²*История Средних веков: В 2 т. – М., 2003. – Т. 2: Ранне новое время. – С. 20.*

Ми є свідками народження нового типу колективної ідентичності, функції якої відрізняються від функцій ідентичності національної. Саме в цьому полягає друга позиція, з якої можна характеризувати європейську ідентичність. З цієї точки зору вона постає як ще одна колективна ідентичність, що існує поряд з іншими колективними ідентичностями громадян країн-членів ЄС. Як зазначає С. Хантингтон, «найбільш виразно виникнення нової, «наднаціональної ідентичності» проявилось в Європі; при цьому воно сприяло подальшому звуженню ідентичності у багатьох європейських народів: шотландці все рідше ототожнюють себе з Великобританією, однак охоче зараховують себе до європейців – тобто ідентичність шотландська виростає з ідентичності європейської»³.

Спираючись на методологічний доробок конструктивістів, можна стверджувати, що європейська ідентичність є конструйованим феноменом. З цього випливає, що 1) існують цілі, задля досягнення яких європейська ідентичність створюється; 2) європейська ідентичність постає як результат реалізації європейською елітою політики ідентичності. Чітко визначеними та ґрунтовно розробленими механізмами конструювання європейської ідентичності є розвиток громадянства; створення наднаціонального символічного простору ЄС; формування загальноєвропейського інформаційно-комунікативного простору; здійснення політики європейської колективної пам'яті та розвиток наднаціональної системи бібліотек; наднаціональна культурна політика; наднаціональна мовна політика з метою створення *lingua franca* для об'єднаної спільноти; наднаціональна освітня та спортивна політики ЄС як чинники згуртування спільноти. Щоб ці твердження були безпідставними, розглянемо їх детальніше.

2.2. Політика ідентичності в Європейському Союзі: історія, цілі та механізми реалізації

Щоб зрозуміти, досягнення яких цілей має на меті створення європейська ідентичність, звернемося до історії. З точки зору теорії міжнародних відносин, Європейський Союз – унікальне поєднання політичної волі та геополітичних обставин, які зрештою набули завершеної форми. Європейський проект, розпочатий інтегративними стимулами плану Маршала, багато в чому є продуктом «холодної» війни. Але він був також і добровільним проектом, заснованим на силі ідей та просуванні концепції європейської єдності та федералізму. Учасники Гаагського конгресу,

³Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзит-книга», 2004. – С. 38.

які започаткували європейський рух у травні 1948 р., дійшли висновку, що саме національна держава була основним джерелом ненависті та війни між європейським народами і що саме це потрібно перебороти. Цей антинаціоналістський догмат, який із самого початку базувався на геополітичній необхідності втримати Німеччину в жорстких інституційних межах, став константою в дебатах про майбутнє Європи. Як зазначає П. ван Хам, «основа для подолання гегемонічної культури держави базується на розумінні того, що Європейська інтеграція має на увазі радше мир, ніж економічні програми, що гарантують процвітання. Це був механічний процес, який започаткувала та свідомо розбудовувала західноєвропейська політична та економічна еліта»⁴. Отже, однією з цілей побудови об'єднаної Європи є подолання існуючих в Європі націоналізмів та запобігання конфліктам на національному та етнічному ґрунті, бо «головною небезпекою для Європи є її націоналістичне минуле»⁵.

Яке це має відношення до ідентичності? Безпосереднє. Оскільки основа будь-якого націоналізму – національна ідентичність – є ексклюзивною за своєю суттю (будь-яка колективна ідентичність є ексклюзивною за своєю суттю, бо ця ексклюзивність зумовлюється самим фактом створення колективних ідентичностей), **метою створення європейської ідентичності є перетворення національної ідентичності на більш інклюзивну, оскільки** творці європейської інтеграції мала на меті подолання негативних виявів націоналізму.

Д. Фоссум зазначав з цього приводу: «Перспектива появи європейської ідентичності на кшталт ідентичностей, які мають національні держави, є дуже туманною. Натомість, очевидна тенденція трансформації національних ідентичностей, або поява постнаціональної ідентичності. Національні ідентичності стають більш інклюзивними, і є всі підстави зробити висновок про появу інклюзивної концепції європейської ідентичності. За своєю суттю вона є швидше постнаціональною ідентичністю, ніж ідентичністю національного типу»⁶. М. Загар так характеризує нову європейську ідентичність:

- інклюзивна;
- багатшарова та множинна, зможе інкорпорувати багато існуючих різних субнаціональних (регіональних), національних та наднаціональних ідентичностей;

⁴Van Ham P. Identity Beyond the State: The Case of the European Union. – Copenhagen Peace Research Institute, 2000. – June // <http://www.ciaonet.org/wps/vap01/index.html>.

⁵Zagar M. Enlargement – in Search for Identity // <http://www.jrc.es/projects/enlargement/FuturesEnlargement/Bled-01-11/Presentations/zagar.pdf> 5.

⁶Fossum J. E. Identity-politics in the European Union // ARENA Working Papers // http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2001/papers/wp01_17.htm.

- міжкультурна, багатокультурна, буде визнавати, поважати та сприяти розвитку існуючого різноманіття, але також спроможна виробляти нові ідентичності;

- побудована на основі демократії та на демократичному баченні спільної Європи;

- побудована на наднаціональному, демократичному патріотизмі.

Як зазначає І. Семененко, «як ідеалітична конструкція європейська цивілізаційна ідентичність базується на прихильності цінностям свободи і демократії, а також громадянської лояльності щодо держави. В європейську модель розвитку закладений певний рівень турботи про слабких, орієнтація на інтегративні механізми соціального регулювання. Дотепер у цю систему було вбудовано і культурні інститути, які виробляли соціальні стандарти та моделі поведінки. У сьогоднішній Європі роль культурних інститутів активно переглядається. До нинішніх пріоритетів відносять не стільки формування ідейно–політичних переваг та відповідних моделей політичної поведінки, скільки просування соціальних мотивацій, «цінностей толерантності і соціальної гармонії, збагачення суспільного життя, виховання громадянської гордості та розвиток особистості»⁷. На думку Дугласа Олександра, міністра Європи Британського уряду в 2005 р., «європейська ідентичність не загрожує знищенням нашої національної ідентичності, не кажучи вже про індивідуальну або сімейну ідентичність. Це не змагання, в результаті якого має залишитися тільки одна ідентичність. Наші ідентичності є взаємодоповнюючими і, переконаний, взаємопідтримуючими»⁸.

Отже, можна констатувати, що першою об'єктивною метою створення європейської ідентичності є формування потреби та вміння жити разом, зберігаючи власну етнічну, культурну, релігійну різноманітність, поважаючи та розуміючи одне одного⁹. Інклюзивність європейської наднаціональної ідентичності означає, що «іншими» визначаються не ті, хто перебуває поза межами національних держав, а ті, хто знаходиться поза межами наддержавного утворення. **Трансформація національних ідентичностей країн–членів ЄС у контексті європейської інтеграції відбувається саме в цій площині.** Аналізуючи ідеї Ж. Моне, М. Леонард підкреслює: «Він не намагався знищити

⁷Семененко І. С. Культурные факторы и механизмы формирования российской национально–цивилизационной идентичности на рубеже 21 в. //ПОЛИС (Политические исследования). – 2004. – № 1.

⁸Douglas Alexandr. European Identity // <http://www.britischebotschaft.de/en/news/items/051013.htm>.

⁹Смирнова Е. С. Смирнов М. Г. Европейское гражданство и решение вопросов национальной, социальной и культурно политики в рамках комунитарных структур ЕС // Моск. журнал междунар. права. – 2002. – № 3. – С. 63–81.

національні держави чи націоналізм, він просто намагався змінити їх природу шляхом поєднання суверенітетів»¹⁰.

Друга мета створення європейської ідентичності впливає з динаміки розвитку ЄС, який поступово переходить «від етапу «співробітництва між націями... до створення нового міжнародно–політичного суб'єкта»¹¹. Фактично ми є свідками перетворення Європейського Союзу з міждержавної організації на наднаціональний інститут, який відіграє самостійну роль на геополітичній арені світу. На думку багатьох фахівців, ЄС просувається до перетворення на квазідержавне утворення дуже повільно, але впевнено, незважаючи на провал Європейської Конституції.

В Угоді реформ, прийнятій у Лісабоні в грудні 2007 р., прибрано всю фразеологію Європейської Конституції, що натякає на квазідержавну природу ЄС, але суть реформ, закладених в Європейській Конституції, фактично не змінилася. Угода реформ перетворить ЄС на «інше інтеграційне об'єднання. На порядок більш сильне, впевнене в собі, впорядковане, раціональне та передбачуване. І одночасно більш складне, гнучке та багатошвидкісне»¹². Про це свідчать положення Угоди, які змінюють суть об'єднання.

Докладний аналіз угоди є поза цілями представленого дослідження, тому зупинимось на тих його положеннях, що свідчать про вихід ЄС на вищий щабель розвитку. Симптоматичним є те, що у всьому тексті установчих договорів «спільнота» замінюється словом «Союз». Тепер ЄС наділяється міжнародною та внутрішньою правосуб'єктністю, включаючи право укладати міжнародні угоди, виступати у судах тощо. «З політичного союзу він трансформується у воєнний та політичний. В Договір включається положення про взаємодопомогу в разі воєнної агресії проти будь–якого з членів ЄС. Засновується постійне структуроване співробітництво в області оборони. Найбільш далекосяжні та давно очікувані зміни Договір вносить в управління зовнішніми діями та зовнішньою політикою. ЄС робить рішучий крок на шляху перетворення на набагато вагомішого гравця на міжнародній арені, здатного говорити одним голосом та комбінувати важелі економічного та політичного тиску.

Здійснення повсякденної діяльності з реалізації повноважень ЄС у сфері зовнішніх дій та спільної зовнішньої та безпекової політики, які були раніше розосереджені між різними опорами ЄС, концентруються

¹⁰ *Леонард М.* XXI век – век Европы / Пер. с англ. Т. Банкеровой. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – С. 23.

¹¹ *Fossum J. E.* Identity–politics in the European Union // ARENA Working Papers // http://www.arena.uio.no/publications/working–papers2001/papers/wp01_17.htm.

¹² *Эттин М.* Евросоюз: Договор о реформе // Современная Европа. – 2007. – № 4. – С. 26.

в одному місці. Воно концентрується в руках Високого представника з іноземних справ та політики безпеки. Йому доручається одночасно і головування в Раді ЄС, яка засідає у форматі міністрів закордонних справ держав-членів, і керівництво зовнішньою діяльністю Європейської Комісії. Для того, щоб об'єднати виконання політичних та зовнішньоекономічних функцій, Високий представник включається до складу Європейської комісії та отримує статус її віце-президента. Він стає також головою зовнішньої дипломатичної служби ЄС»¹³. Буде посилено роль Президента Єврокомісії, Раду ЄС перетворять на інституцію і створять офіс Президента ЄС¹⁴. Розширяться повноваження Європарламенту. Кваліфікованої більшості стане достатньою для ухвалення рішень ще в 51 сфері діяльності ЄС. Це поширюється передусім на правове співробітництво, освіту та економічну політику. Вага Європарламенту як представницького, демократичного органу ЄС та значення виборів до Європарламенту на порядок виростуть. Крім цього, Лісабонський договір вносить низку інших не менш радикальних нововведень. Вводиться давно очікувана посада постійного голови Європейської Ради. Він обиратиметься на два з половиною роки і може бути один раз переобраним. У результаті виходить той самий термін, на який обирається Європарламент та призначається Європейська Комісія.

Посаду постійного голови створено для усунення постійної ротації головування, оскільки це асоціюється з фактичною нездатністю забезпечити якісне управління ЄС та достатню спадкоємність у його діяльності¹⁵. Інституційно у функціонування ЄС «вбудовуються» національні парламенти, які матимуть право на участь у законодавчій діяльності ЄС. Наприклад, вони можуть вносити пропозиції щодо текстів законів. А якщо третина законодавчих органів країн членів буде проти законопроекту, його відправлятимуть на опрацювання до Єврокомісії¹⁶.

Розвивається також і власне європейська партійна система. Зараз представництво в Європейському Парламенті мають десять партій: Європейська народна партія, Європейські демократи, Соцпартія, Альянс лібералів і демократій «За Європу», Союз «За Європу націй», Партія зелених, Європейський вільний альянс, Європейські об'єднані ліві, Нордичні зелені ліві і Демократична партія. Вони представляють

¹³ *Энтин М.* Євросоюз: Договір о реформе // Современная Европа. – 2007. – № 4. – С. 25.

¹⁴ *Лідери* домовилися. Євросоюз іде далі // Євробюлетень. – 2007. – № 6. – С. 14.

¹⁵ *Энтин М.* Євросоюз: Договір о реформе // Современная Европа. – 2007. – № 4. – С. 25.

¹⁶ *Підписано* Лісабонську Угоду // Євробюлетень. – 2008. – № 10. – С. 10.

повний спектр політичних поглядів у ЄС. Ці партії фінансують з бюджету ЄС. Наприклад, бюджет для популяризації цих партій у 2008 р. становить 10,6 млн євро. Ще 5 млн виділено для фінансування спеціальних фондів, які мають сприяти інтенсифікації «європейських» дебатів у всьому Союзі¹⁷.

«Європейською наддержавою» називала ЄС ще Маргарет Тетчер. У своїй книзі «Мистецтво управління державою. Стратегії для світу, що змінюється» вона зазначає: «Останнім часом вже ніхто навіть не робить вигляд, що Європейський Союз – це економічна організація вільно співпрацюючих незалежних держав. Неупереджений аналіз новітньої історії ясно свідчить, в якому напрямі відбувається розвиток. Усі останні події глобального масштабу – об'єднання Німеччини, потрясіння на фінансових ринках, війна на Балканах, зростання значення Америки як наддержави – підштовхували до створення політично єдиної Європи»¹⁸.

Б. Кронін пише з цього приводу: «Третя ціль, для досягнення якої створюється ЄС і відповідно його наднаціональна ідентичність, це – захист Європи від уніфікуючих хвиль глобалізації. На думку П. Ван Хама: «Має бути зрозуміло, що європейські національні держави, очевидно, дійшли висновку, що їхні власні національні культури є надто слабкими, щоб самотійно вистояти перед стрімким натиском глобалізації. Тому європеїзація є як притулком для європейських культур, так і неминучим механізмом, який сприятиме певному ступеню гармонізації в європейській культурній сфері»¹⁹.

Для опису процесів, які відбуваються у соціокультурній сфері об'єднаної Європи внаслідок здійснення ЄС політики ідентичності, в європейському науковому просторі використовується також термін *європеїзація*. Як зазначають К. Фізерстоун та Д. Казаміас, коли говорять про Європейський Союз, то під європеїзацією розуміють, з одного боку, процес політичної та інституційної адаптації до євроінтеграції, а з іншого – переформатування національної ідентичності та створення наднаціональної європейської ідентичності²⁰.

¹⁷ *На популяризацію* європейських партій виділено понад 10 мільйонів євро // Євробюлетень. – 2008. – № 1. – С. 25.

¹⁸ *Тетчер Маргарет*. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / Пер. с англ. В. Ионова. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – С. 353.

¹⁹ *Cronin B.* Community Under Anarchy: Transnational Identity and the Evolution of Cooperation. – Columbia University Press, 1998 // <http://www.ciaonet.org/book/cronin/croni>; *Maurits van der Veen A.* Determinants of European Identity: A Preliminary Investigation Using Eurobarometer Data. University of Pennsylvania. // <http://www.isanet.org/noarchive/vanderveen.html> 10n05.html.

²⁰ *Europeanization and the Southern Periphery* / Editors K. Featherstone and G. Kazamias. – Frank Cass, London, OR, 2001.

Становлення політики ідентичності в ЄС почалося досить давно. Ще батьки Європейського Союзу розуміли, що для досягнення перелічених вище цілей Європі «потрібно дещо більше, ніж вугілля та сталь»²¹. Загальновідомою є вислів Жака Делора про те, що «європейці не полюблять спільний ринок». Роберт Шуман у 1964 р. також зазначав, що «справжня спільнота вимагає принаймні специфічної духовної близькості. Країни ніколи не об'єднаються доти, доки не відчують, що між ними є щось спільне»²². Саме тому з початку 70-х років поняття культурного фундаменту ЄС, «який зрештою має стати вирішальною умовою утворення континентальної європейської ідентичності»²³, широко обговорювалось, принаймні серед Брюссельської бюрократії.

Формальним стартом реалізації політики ідентичності в Європейському союзі можна вважати Декларацію стосовно європейської ідентичності, яку міністри закордонних справ країн-членів ЄС ухвалили в 1973 р. Одразу за нею з'явилася Доповідь про Європейський Союз (1976 р.), в яку було введено поняття *громадянин Європи*. Зміст ремарки Жана Моне «якби ми починали створювати європейську спільноту спочатку, то слід було б почати з культури» Європейські Комісія зрозуміла тільки в 80-х роках. А відтоді необхідність докласти всіх можливих зусиль для того, щоб «Європа» (зона ЄС) перетворилася на щось подібне на «спільний/комунікативний простір» усвідомлювалася дедалі глибше.

Найбільш вражаючу спробу створити спільну європейську ідентичність було зроблено після саміту ЄС в Фонтенбло в 1984 р. Європейська Рада заснувала *ad hoc* комітет «Народи Європи». Його очолив член Європарламенту від Італії П'єтро Адоніно, якому було доручено розробити рекомендації щодо підвищення публічного відчуття європейської ідентичності. Загальним завданням Комітету Адоніно стала розробка заходів для посилення та поширення ідентичності Співтовариства та його іміджу як серед громадян, так і в усьому світі. Комітет, до складу якого входили, зокрема, експерти з PR та маркетингу, одночасно запропонував дві доповіді, що пропонували культурні стратегії для поширення «ідеї Європи».

На Міланському саміті Європейської Ради 1985 р. Комітет у межах своїх завдань запропонував такі конкретні заходи²⁴: створення загальноєвропейського аудіовізуального простору з насправді європейським

²¹ *Van Ham P.* Identity Beyond the State: The Case of the European Union. – Copenhagen Peace Research Institute, 2000. – June // <http://www.ciaonet.org/wps/vap01/index.html>.

²² *Schuman R.* Pour l'Europe. – Paris; Nagel, 1964. – С. 195.

²³ *Котенёва М. В.* Эволюция современной европейской идентичности (Геополитический аспект): Дис. ... канд. полит. наук. – Москва, 2004. – С. 122.

²⁴ *Report to the European Council* (Milan, 28 and 29 June 1985) // <http://www.ena.lu>.

багатомовним телевізійним каналом, євролотерея («для того, щоб зробити Європу живою для європейців»), молодіжні обміни, зростання обсягу європейського виміру в освітній політиці через створення в тому числі нових шкільних підручників та матеріалів для викладання, сприяння створенню міст–побратимів (twinning) у всьому ЄС, формування європейських спортивних команд, заснування Європейської академії наук, технологій та мистецтва, зниження вартості відвідування музеїв та культурних заходів та закладів.

Підкреслювалася необхідність поширення інформації щодо діяльності ЄС та значення цієї діяльності для громадян ЄС, включаючи «історичні події, які ведуть до побудови співтовариства та сприяють розвитку свободи, миру та безпеки». Також зазначалася необхідність запровадження програм ЄС щодо волонтерської роботи для молоді, підвищення рівня співробітництва та мобільності у сфері вищої освіти, запровадження в усіх країнах–членах ЄС марок з тематикою ЄС, прийняття в якості емблеми та прапора ЄС кола золотих зірок на темно блакитному тлі та дев'ятої симфонії Бетховена в якості гімну спільноти.

У 1987 р. Єврокомісія запропонувала додаткові заходи на кшталт введення святкування 9 травня Дня Європи та Європейських тижнів, запровадження європейських водійських прав і створення уніфікованої форми номерних знаків для авто громадян ЄС, запровадження європейських «подорожей ознайомлення»²⁵.

Не заглиблюючись далі в історію становлення політики ідентичності на теренах ЄС, скажемо тільки, що, на думку автора, є очевидним, що для вирішення завдання створення наднаціональної європейської ідентичності союзна еліта скористалася творчим доробком конструктивістів і розбудовує «європейську уявлену спільноту» за допомогою тих самих механізмів, за допомогою яких створювалися національні ідентичності окремих європейських держав. Зазначимо, що очевидна побудова Об'єднаної Європи на засадах конструктивізму змусила Дж. Сороса назвати ЄС «гігантським експериментом у соціальній інженерії»²⁶.

Нагадаємо, що, з точки зору adeptів конструктивізму, соціокультурними механізмами вироблення національної ідентичності, зокрема, були створення єдиного інформаційного та культурно–символічного просторів нації, уніфікація освітньої системи, уніфікація мовного простору²⁷. З такої позиції, як зазначає П. Ван Хам, «для тих, хто живе

²⁵ *Banchoff Thomas F. Mitchell P. Smith. Legitimacy and the European Union: The Contested Polity.* – New York: Routledge, 1999. – С. 27.

²⁶ *Пирожков С. І. Соціальний прогрес і проблеми національної безпеки // Стратегічна панорама.* – 2004. – № 4. – С. 7.

²⁷ Детальніше про це див. праці Є. Гелнера, Б. Андерсона, К. Дойча, Е. Хобсбаума, Х. Бхабха та ін.

на європейському просторі, Європа постає як одна з «уявлених спільнот». ЄС залежить від існування багатьох колективних актів уявлення (як і забування), що в більшості своїй виражається через політику, медіа та культуру. Отже, нове європейське суспільство може існувати (або постає) через використання засобів комунікації для того, щоб виробити таке колективне уявлення (як і колективну амнезію), яке стане реальністю»²⁸.

2.3. Механізми реалізації політики ідентичності в ЄС

2.3.1. Розвиток європейського громадянства

Докладний аналіз програмних документів та конкретних дій суб'єктів європейської політики дозволяє дійти висновку, що конструювання європейської ідентичності здійснюється на багатьох рівнях, або, як зазначалося вище, за допомогою механізмів створення наднаціональної ідентичності. Розглянемо їх детально.

Стосовно взаємозалежності між ідентичністю та громадянством думки фахівців можна умовно поділити на дві групи. Одні стверджують, що «сама ідентичність впливає на набуття та практику громадянства»²⁹. На думку інших, громадянство зумовлює появу ідентичності. Влучно охарактеризував появу європейського громадянства Ю. Хабермас: «Зникнення семантичної зв'язки між (поняттями) громадянства та національної ідентичності відображає той факт, що сьогодні з перетворенням європейської спільноти на політичний союз, поступово зникає класична форма національної держави»³⁰.

Безумовна взаємозалежність між громадянством та ідентичністю, очевидно, привела європейську еліту до висновку, що політика громадянства стане дієвим способом легітимації ЄС на рівні індивіда. Як уже загадувалося, своїм народженням ця ідея зобов'язана Комітету Адоніно. Так чи інакше, європейське громадянство закріпив Маастрихтський договір. Зміст частини 2 статті 17 Договору складають права свободи пересування та місця проживання в будь-якій державі-учасниці Союзу, обирати та бути обраним на виборах до Європейського Парламенту в будь-якій державі-учасниці незалежно від громадянства, обирати та

²⁸*Van Ham P.* Identity Beyond the State: The Case of the European Union – Copenhagen Peace Research Institute, 2000. – June // <http://www.ciaonet.org/wps/vap01/index.html>.

²⁹*Anderson J.* Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings. – New York Routledge, 2002. – 254 p. – С. 93.

³⁰*Хабермас Ю.* Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства // *Нации и национализм.* – М.: Праксис, 2002. – С. 211.

бути обраним на муніципальних виборах в країні проживання незалежно від громадянства, користуватися послугами та захистом консульських та дипломатичних установ будь-якої держави-учасниці, подавати петиції до інституцій ЄС, звертатися до Європейського суду та отримувати відповідь на будь-якій офіційній мові за вибором.

Зазначимо, що європейське громадянство передбачає два виміри. Перший – це вертикальні відношення, що постають між громадянином та Союзом, що обмежений групою осіб, які можуть шукати найвищого захисту в Союзі та мають щодо нього певні обов'язки. Другий, горизонтальний, вимір пов'язує громадян між собою, розвиваючи спільноту людей, які «поділяють лояльність, громадянську вірність ЄС та «пан європейські» погляди та орієнтацію. Саме в цьому вимірі політика європейської ідентичності має найбільший вплив, бо формує у людини фундаментальну потребу цілеспрямовано діяти відповідно до громадянських обов'язків³¹. Адже, як стверджує А. Собіш, громадянство має «певний психологічний вимір», який можна трактувати як «відчуття приналежності до колективу людей, пов'язаних чимось спільним, ... здорове відчуття ідентичності з спільнотою, яке може породжувати відчуття відповідальності, емпатії або альтруїзму та здатне спонукати діяти відповідно до обов'язків громадян»³².

На підтвердження концепції про паралельне існування європейської та національної ідентичності в Маастрихтському договорі зазначено, що введення європейського громадянства не означає зникнення національного. Як і в випадку співвідношення національної та європейської наднаціональної ідентичності, європейське громадянство не знищує національне. У Договорі зазначено: «громадянином Союзу є кожен, хто має громадянство однієї з держав-членів. Громадянство Союзу є додатковим до національного громадянства, не заступаючи його». Щодо громадянства в об'єднаній Європі, то для його описання Дж. Андерсон розробив поняття багаторівневого, або транснаціонального, громадянства. На його думку, це означає, що «індивіди одночасно є громадянами політичних спільнот різних рівнів та масштабів (локальних, регіональних, національних та європейського). Причому особливістю розвитку ЄС на даному етапі є те, що ці форми громадянства не заперечують одна одну, а співіснують»³³.

³¹*Kouveliotis K.* The Impact of EU's Cultural Activities on Establishing a European Identity // <http://users.hol.gr/~kkouvel>.

³²*Sobish A.* The European Union and European Citizenship / A. Sobish, I. Davies Developing European Citizens. – Sheffield: Sheffield Hallam University Press, 1997. – С. 79.

³³*Anderson J.* Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings. – New York: Routledge, 2002. – 254 p. – С. 93.

Наочним втіленням політики громадянства є стандартний бордовий паспорт громадянина ЄС (англійською він називається *identity papers* з особливим наголосом на слові *identity* – англ. ідентичність). На обкладинці паспорту надруковані золотистий герб країни-члена ЄС та напис «Європейський Союз». На першій сторінці мовами, якими складено текст договору про ЄС, написано: «Європейський Союз. – Назва країни. – Паспорт».

З іншого боку, виключно за допомогою угод та договорів не створюються громадянська свідомість та громадянська позиція. Вони виховуються роками. Для їх створення потрібні чималі бюджетні кошти і потужна інформаційна кампанія. Свідченням розуміння цього став черговий етап розвитку політики громадянства в ЄС, що позначився прийняттям кількох потужних програм та вжиттям масштабних заходів.

У квітні 2007 р. Рада ЄС ухвалила загальноєвропейську програму «Фундаментальні права і громадянство». Протягом 2007–2013 рр. ЄС витратить на її реалізацію 93,8 млн євро. Як зазначено в Євробюлетені, «вона має на меті культивувати повагу до фундаментальних прав та заохочувати громадян до активнішої участі в демократичному житті ЄС»³⁴. У межах Програми проводитимуться спеціальні акції Єврокомісії, здійснюватимуться транснаціональні проекти, презентовані державними структурами, міжнародними або неурядовими організаціями.

На розвиток громадянства спрямована також програма «Європа для Громадян», яка буде реалізована в ЄС в 2007–2013 рр. та матиме бюджет в 215 млн євро. Вона «спрямована на формування активної позиції європейських громадян»³⁵. Щороку до участі в Програмі залучається 100 тис. осіб. У документі Комісії щодо цієї програми сказано, що «вона спрямована на розвиток європейської ідентичності та розвиток відчуття належності до Європейського Союзу»³⁶.

Спонукає до активної громадської участі у справах ЄС також премія «Золоті зірки» (*The Golden Stars Awards*). У 2007 р. її переможцями стали проекти з Бельгії, Чеської республіки, Франції, Німеччини, Греції, Польщі, Швеції та Великобританії. Премію було вручено на форумі «Європа для громадян 2007». Вітаючи переможців, Комісар ЄС з питань освіти, тренінгів, культури та молоді зазначив: «Їх інноваційний характер та ентузіазм ясно демонструє ту сторону Європи, яка надирає, об'єднує та поширює толерантність та взаєморозуміння. Я вірю, що саме завдяки таким діям ми зможемо створити велику європей-

³⁴93,8 млн виділено на програму Фундаментальні права й громадянство // Євробюлетень. – 2007. – № 4. – С. 24.

³⁵Making Europe their own: the new «Europe for Citizens» programme about to be launched http://ec.europa.eu/citizenship/index_en.html.

³⁶Там само.

ську сім'ю»³⁷. Щоб проілюструвати риторичку Єврокомісії щодо заходів такого роду наведемо уривок з інформаційного повідомлення ЄК. У ньому зокрема зазначається: «Форум «Європа для громадян 2007» є відповіддю на потребу активізувати участь громадян ЄС у розбудові Європи. Зворотний зв'язок свідчить, що по всій Європі існує спільна свідомість, заснована на європейських цінностях. Вона є необхідною умовою **розвитку європейського виміру в громадянських справах**»³⁸.

Природно, що потреба розвитку європейського громадянства відображається і в молодіжній політиці ЄС. Про це свідчить ухвалення нової молодіжної програми «Молодь в дії», що є наступницею попередніх програм «Молодь для Європи» і «Молодь». Вона впроваджуватиметься протягом 2007–2013 рр. Загальний бюджет програми становить 885 млн. євро. Завданнями програми Єврокомісія визначає такі:

- «сприяння суспільній активізації молоді загалом та зростанню почуття європейського громадянства зокрема;
- розвиток солідарності та сприяння толерантності серед молодих людей, зокрема підтримка соціальної цілісності Європейського Союзу;
- досягнення міжкультурного порозуміння серед молоді з різних країн;
- здійснення внеску в розвиток якості систем підтримки для діяльності молоді та підтримка активності громадських організацій у сфері молодіжної політики;
- сприяння співпраці молоді на європейському рівні»³⁹.

Самі за себе свідчать пріоритети Програми «Молодь в дії».

«Європейське громадянство – Розвинути у молодих людей усвідомлення того, що вони є громадянами Європи. Звідси випливає завдання заохочувати молодь до роздумів над темами, які є актуальними для Європи, у тому числі й над європейським громадянством.

Суспільна активізація молоді – Загальним завданням активізації є заохочення молодих людей бути активними громадянами, щоб а) підвищити участь молоді в суспільному житті громади; б) підвищити участь молоді в системі представницької демократії; в) посилити підтримку багатьох форм навчання задля активізації молоді.

Культурне різноманіття – Повага до культурного різноманіття разом з боротьбою проти расизму і ксенофобії. Завдяки організації спільної діяльності молодих людей з різних культурних, етнічних і ре-

³⁷Europe for Citizens Forum 2007 hosts the Golden Stars Awards 2007 for active European citizenship // IP/07/1661 Brussels, 8 November 2007 // <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1661&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

³⁸Там само.

³⁹Програма «Молодь в дії» (2007–2013 роки) // <http://www.delukr.ec.europa.eu/page43559.html>.

лігійних середовищ у рамках Програми ставиться завдання розвитку міжкультурного навчання молоді.

Залучення молодих людей з меншими можливостями. Молодіжні групи і організації повинні здійснювати заходи для попередження соціального виключення специфічних цільових груп. Програма «Молодь в дії» є для всіх, тому слід акцентувати увагу й на залучені тих, хто має специфічні потреби»⁴⁰.

Як зазначає Єврокомісія, «ця програма спрямована на першу генерацію людей, які виросли після падіння Берлінської стіни. Вона має на меті спонукати молодих людей працювати разом, щоб отримувати нові навички через неформальну освіту, спільні проекти, захист культури, сприяти добробуту, взаємопорозумінню та миру. Вона сприятиме розвитку ідеї належності до Європейського Союзу, ідеї міжкультурного діалогу як усередині Союзу, так і поза його межами»⁴¹.

2.3.2. Створення наднаціонального європейського символічного простору

Відповідно до рекомендацій Комітету Адоніно з метою створення європейської ідентичності було запроваджено символи ЄС: європейський прапор, європейський гімн та День Європи. У 2003 р. з'явилося європейське гасло. На думку М. Готтдінера, «основною політичною (психологічною) ідеєю, яка криється за запровадженням європейських символів є поступова модифікація свідомості народів Європи стосовно політичної спільності, до якої вони належать»⁴². У своєму дослідженні «Роль символів у створенні європейської ідентичності» І–С. Прісакаріо фактично дійшла того самого висновку: «Символізм та символи формують зв'язок між європейським громадянством та формуванням європейської ідентичності. Символи, які були затверджені в Конституційному договорі, найпростіше і найчастіше ідентифікуються з інтеграційними процесами»⁴³.

З іншого боку, впровадження європейської символіки можна розцінювати як намагання прискорити європеїзацію європейських громадян, намагання виробити ідеологічні звички, які в минулому уможливили заснування націй на Заході та легітимізацію їхньої влади та сили.

⁴⁰Програма «Молодь в дії»: Можливості співпраці з Східною Європою і Кавказом // <http://www.delukr.ec.europa.eu/page43559.html>.

⁴¹Youth in Action //: http://eacea.ec.europa.eu/youth/index_en.htm.

⁴²Gottdiener M. Postmodern Semiotics. Material Culture and the Forms of Postmodern Life. – Oxford: Blackwell, 1995. – С. 227.

⁴³Prisacariu Iona–Sabina. The Symbols role in the Creation of a European Identity. Dissertation paper. – Режим доступу: http://www.angeloti.info/ioana_prisacariu_master_thesis.pdf.

Нагадаємо, що з погляду конструктивістів, «всі нації, що досягають успіху, володіють набором стрижневих символічних елементів, які служать своєрідними критеріями для їх громадян. Ці символи заохочують лояльність громадян, конкретизують відчуття власної гідності та самоповаги, та також створюють моральну основу для суспільної участі в національній обороні, політиці, функціонуванні соціальних та економічних інститутів»⁴⁴. «Для того, щоб створити такі ж європейські настрої, для Європи мали бути створені прапор, символи, пам'ять, героїка. Про Європу повинні всі і скрізь чути, бачити, говорити, нею мають захоплюватися. Ідея Європи має стати необхідною або навіть такою, без якої неможливо обійтися»⁴⁵. Таку думку також підтверджують слова М. Тетчер: «Акції федеративної Європи нерідко спрямовані на формування свого роду «нації» європейців – звідси і гімн Європи, і програми культурної та виховної пропаганди та багато іншого»⁴⁶.

Сьогодні ми можемо констатувати, що європейський прапор перетворився на могутній символ ЄС. Його можна побачити на всіх публічних будівлях, під час свят та офіційних подій, він присутній на номерних знаках власників машин громадян Союзу, і в багатьох інших випадках він став органічною частиною європейського ландшафту. Інакше кажучи, сине полотнище з дванадцятьма зірками постійно потрапляє в поле зору жителя країни – члена Союзу і вже стало настільки звичним, що ЄС без нього годі й уявити.

Гаслом Євросоюзу з червня 2003 р. є «Єдині в різноманітті»⁴⁷. Що стосується Дня Європи, то він щорічно відзначається 9 травня. Ця дата обрана в пам'ять про промову міністра закордонних справ Франції Роберта Шумана від 9 травня 1950 р., що започаткувала процес створення ЄС.

Надзвичайно цікавим явищем для дослідження впливу наднаціонального символічного простору ЄС на формування європейської ідентичності є єдина валюта. На думку фахівців, «її запровадження має постійно зростаюче символічне навантаження та неабияку важливість для повсякденного життя, яка виходить далеко за економічні аспекти»⁴⁸. Маргарет Тетчер також підкреслює, що «цей проект [введення валюти] має переважно

⁴⁴Бимен У. О. Формирование национальной идентичности в условиях мультикультурализма // ПОЛИС. – 2000. – № 2. – С. 156.

⁴⁵Van Ham P. Identity Beyond the State: The Case of the European Union. – Copenhagen Peace Research Institute, 2000. – June // <http://www.ciaonet.org/wps/vap01/index.html>.

⁴⁶Тетчер Маргарет. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / Пер. С англ. В. Ионов. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – С. 354.

⁴⁷Один з перекладів.

⁴⁸Luna–Arocas R. The Euro and European identity: The Spanish and Portuguese case / R. Luna–Arocas, G. Guzmanb, I. Quintanilla, M. Farhangmehrc // Journal of Economic Psychology. – 2001. – Vol. 22; Issue 4. – August. – P. 443.

політичний, а не економічний зміст⁴⁹. Тієї самої точки зору дотримувався і Г. Коль: «Ми прагнемо політичного об'єднання Європи. Без валютного союзу не може бути політичного і навпаки»⁵⁰. Солідарним з ними є також Г. Шрьодер, який, виступаючи в Німецькому федеральному банку, заявляв, що «введення єдиної європейської валюти жодною мірою не було виключно економічним рішенням. Валютний союз потрібен, щоб ми, європейці, могли продовжити рух до політичної інтеграції»⁵¹. Пізніше міністр закордонних справ Німеччини Й. Фішер зазначив: «Введення єдиної валюти передусім не економічний, а суверенний і тому політичний акт»⁵².

Щоб розібратися в тому, яке значення має євро для просування інтеграції та появи європейської ідентичності, порівняємо її роль у цьому процесі з роллю національних валют становленні та утвердженні держав-націй та відповідних їм національних ідентичностей. Як стверджує економічна психологія, національні валюти виконують не лише функцію підтримки економічної стабільності та незалежності держави⁵³, а й відповідно до концепції виробництва ідентичності Бреквелла символізують а) національну самоповагу; б) національну цілісність, спадкоємність; в) відмінність; г) ефективність⁵⁴. Вони плануються як довготривалі проекти та підтримують бажання національної єдності та неперервності.

Найчастішим аргументом на підтвердження цієї тези є думка, що «саме банкноти та копійки віддзеркалюють національні цінності та національну історію, що є центральними для людської свідомості: щоразу коли іспанець розраховується пезетами, в його свідомості реєструються образи певних постатей іспанської культури. Це іспанські поети, письменники, музиканти, чудові іспанські ландшафти та визначні культурні досягнення. Це, беззаперечно, неусвідомлений маневр, в якому валюта стає частиною «національного буття», що постійно перезаряджає батареї націоналізму»⁵⁵. Таким чином, оскільки національні валюти за своєю суттю є розділювальним чинником, введення євро із самого початку проголошувалося як потенційно сильне

⁴⁹*Tэтчер Маргарет*. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / Пер. с англ. В. Ионоу. — М.: Альпина Паблишер, 2003. — С. 382.

⁵⁰*The Times*. — 1997. — 6 November.

⁵¹*Financial Times*. — 1999. — 1 January.

⁵²*Daily Telegraph*. — 1999. — 13 January.

⁵³*Спасеников В. В.* Экономическая психология: Учеб. пособие для студ. вузов. — М.: ПЕРСЭ, 2003.

⁵⁴*Meier-Pesti K., Kirchler E.* Attitudes towards the Euro by national identity and relative national status // *Journal of Economic Psychology*. — 2003. — Vol. 24; Issue 3. — June. — P. 295.

⁵⁵*Van Ham P.* Identity Beyond the State: The Case of the European Union. — Copenhagen Peace Research Institute, 2000. — June // <http://www.ciaonet.org/wps/vap01/index.html>.

джерело об'єднання серед європейців: «Запровадження спільної валюти – це той матеріальний елемент, який консолідує європейський проєкт в цілому. З того дня, як громадяни Європейського Союзу почнуть платити саме євро, а не пезетами, фунтами, ескудо або драхмами, це нове динамічне суспільство буде більш європейським та більш Союзом, а не просто міждержавним об'єднанням на економічному рівні»⁵⁶.

Важливо зазначити, що бюрократія ЄС дуже добре усвідомлювала значення семіотики валюти для формування спільної ідентичності (1996–1999 рр. Комісія ЄС витратила 115 млн євро на проведення інформаційної кампанії, спрямованої на популяризацію єдиної європейської валюти, у 2000 р. на ці цілі було виділено ще 32 млн⁵⁷). Результатом цього усвідомлення стало те, що монети євро сьогодні мають загальноєвропейське «обличчя». Щодо деталей запровадження нової валюти в регламенті Ради ЄС зазначено: «...одна сторона монети матиме єдиний європейський дизайн, а дизайн іншої – міститиме національні особливості, що в свою чергу збільшить ступінь позитивного ставлення до монет громадян Європи»⁵⁸. Не має значення, що буде зображено на монетах, вони все одно використовуватимуться в обігу 11 держав–членів. Наприклад, «громадянин Франції зможе купити хот–дог в Берліні за євро, на якому зображений король Іспанії. В загальноєвропейському плані монети репрезентують карту ЄС на тлі паралельних ліній, які простяглися до дванадцяти зірок ЄС. Монети вартістю 1, 2 та 5 центів наголошують на місцезоложенні Європи на карті світу, а 10, 20, та 50 центів – на об'єднанні націй. Монети в 1 та 2 центи зображають Європу без кордонів»⁵⁹.

Власний нарратив мають також банкноти євро. На відміну від банкнот національних валют на них не зображено існуючих монументів або національних героїв. «Основним сюжетом лицьової сторони банкнот є архітектурні стилі різних історичних періодів держав Європи – від романського до стилю модерн... Сюжет зворотної сторони відображає технічну досконалість містобудування як символу єдності європейських держав на континенті»⁶⁰. Вікна та ворота домінують на

⁵⁶Van Ham P. Identity Beyond the State: The Case of the European Union. – Copenhagen Peace Research Institute, 2000. – June // <http://www.ciaonet.org/wps/vap01/index.html>.

⁵⁷Курочкин Д. Н. Евро: новая валюта для Старого Света: Проблемы становления и перспективы развития Европейского экономического и валютного союза. – Минск: Европейский гуманитарный университет, 2000. – С. 77.

⁵⁸Там само. – С. 253.

⁵⁹The Euro: Our Currency // <http://www.europa.eu.int/euro>.

⁶⁰ЕВРО – новые денежные знаки Европейского Союза: Банкноты. Монеты. Обмен: Справочник / Банк России; Экспертно–криминалистический центр МВД России / Пер. с англ. С. С. Козицкий. – М.: ИПК «ИнтерКрим–пресс», 2001. – С. 6.

лицьовій стороні кожної банкноти – символи духу відкритості та співробітництва в ЄС. Міст також є метафорою та позначає спілкування між народами Європи та Європою й іншим світом. Стосовно символу євро його батьки стверджують, що «він походить від грецької літери епсілон, яка нагадує про колицу європейської цивілізації, та першої букви в слові Європа, а дві паралельні лінії вказують на стабільність євро»⁶¹. У цьому аспекті цікавими є результати досліджень Дж. Хайманс, який, вивчивши 1300 історичних банкнот 15 перших членів ЄС та Східної Німеччини, дійшов висновку, що «іконографія європейських паперових грошей еволюціонувала з часом в двох напрямках: від зображень держави до зображень індивідів та від зображень традиційних цінностей до відображення постматеріалістичних цінностей. Ця сама тенденція відобразилась і на іконографії євро»⁶².

Що ж стосується функцій національних валют, то, очевидно, є всі підстави стверджувати, що більшість з них перейде до євро. Отже, євро тепер символізуватиме економічну стабільність та незалежність ЄС, самоповагу громадян Євросоюзу, цілісність, спадкоємність та ефективність цього наддержавного утворення. Крім того, єдина валюта виконуватиме надзвичайно важливу для формування ідентичності функцію відмінності, оскільки є прив'язаною до чітко визначеної географічної зони.

Оскільки національні валюти до останнього часу безпосередньо пов'язувалися з національними ідентичностями, логічно постає питання про вплив введення євро на національні ідентичності країн членів. Чи сприяє поява наднаціональної валюти появі наднаціональної європейської ідентичності й, навпаки, чи не є національна ідентичність перешкодою для сприйняття нової валюти?

Європейські вчені спробували дати відповіді на ці запитання за допомогою емпіричних соціологічних досліджень. Наприклад, Р. Луна-Арокас та Г. Гузман дійшли висновку, що «національна ідентичність співіснує з європейською ідентичністю. Обидві колективні ідентичності мають вплив на позицію громадян стосовно євро. Емпіричні дані свідчать, що значного зв'язку між ними не існує. Інакше кажучи, національна ідентичність не впливає негативно на готовність сприйняти нову валюту, а європейська ідентичність, навпаки, позитивно впливає на позиції громадян щодо євро. Європейська ідентичність тільки народжується, і введення євро має надзвичайно значний по-

⁶¹Курочкин Д. Н. Евро: новая валюта для Старого Света: Проблемы становления и перспективы развития Европейского экономического и валютного союза. – Минск: Европейский гуманитарный университет, 2000. – С. 230.

⁶²Jacques E. C. Hymans. The Color of Money: Currency and Identity in the Old and the New Europe // <http://www.nd.edu/~nanovic/events/hymans.pdf>.

зитивний вплив на її становлення»⁶³. Аналогічні результати отримали також К. Мейєр–Песті та К. Кірхлер. Їх дослідження підтверджують, що європейські ідентичність співіснує поряд з національними ідентичностями країн–членів. Розглядаючи валюту як один з механізмів менеджменту ідентичності, дослідники доходять висновку, «що процеси, що відбуваються в економічній та культурній сфері ЄС, здатні призвести до формування однієї великої групи, ідентичність якої буде більш інклюзивною»⁶⁴.

Про те значення, яке надає семіотиці валюти та її ролі у формуванні спільної культурної пам'яті та європейської ідентичності керівництво ЄС, свідчить також такий факт: до 50–річчя Римського договору, що започаткував процеси інтеграції Європи, випущено монету номіналом у 2 євро. Як зазначено в Євробюлетені, «на монетах зображено шість країн–засновників. В ескізі використано малюнки великого Мікеланджело, що зображають *Piazza del Campidoglio* у Римі, де 25 березня 1957 року було підписано Договір. Цей проект – результат об'єднаних зусиль кількох європейських монетних дворів»⁶⁵.

На завершуючи розгляд цього аспекту проекту створення європейської ідентичності зауважимо, що у 2008 р. кількість країн єврозони сягнула 15. Вона охоплює 318 млн людей. Загалом громадянами ЄС–27 є 493 млн осіб.

2.3.3. Наднаціональний інформаційно–комунікативний простір: правова база, цілі, механізми та координація розвитку

Роль загальнонаціональних засобів масової інформації та єдиного комунікаційного простору в процесі становлення сучасних розвинених націй була чи не найголовнішою. Адже саме вони за Б. Андерсоном та К. Дойчем сприяли створенню «уявленої спільноти», яка ставала основою національної ідентичності. Звичайна екстраполяція свідчить, що в конструюванні європейської «уявленої спільноти» єдиний інформаційно–комунікаційний простір ЄС виконує аналогічну функцію і є нічим іншим, як механізмом створення наднаціональної європейської ідентичності.

⁶³Luna–Arocas R. The Euro and European identity: The Spanish and Portuguese case / R. Luna–Arocas, G. Guzmanb, I. Quintanilla, M. Farhangmehrc // Journal of Economic Psychology. – 2001. – Vol. 22; Issue 4. – August. – P. 459.

⁶⁴Meier–Pesti K., Kirchler E. Attitudes towards the Euro by national identity and relative national status // Journal of Economic Psychology. – 2003. – Vol. 24; Issue 3. – June. – P. 298.

⁶⁵Монета на честь 50–ої річниці Римського договору // Євробюлетень. – 2006. – № 5. – С. 21.

Побудова загальноєвропейського інформаційно–комунікаційного простору є одним з найважливіших напрямів євроінтеграції. Процес його створення почався після Другої світової війни.

До появи Європейського Союзу правова, інституційна та матеріальна база взаємодії європейських держав у цій сфері формувалася в межах загальноєвропейського процесу під егідою Ради Європи, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Комітету Міністрів РЄ, Наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ), Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та впливових організацій. У результаті, як зазначає Ю. Поляков, його сьогоднішнє функціонування обмежене умовою: «держави–члени вже не можуть займатися законотворчістю та розробкою нових правових норм діяльності ЗМІ без врахування вироблених міжнародним співтовариством»⁶⁶, тобто вони фактично втратили право суверенного контролю цієї сфери

Діяльність європейських інституцій у цьому полі протягом тривалого часу зводиться до трьох цілей:

1) розширення свободи слова та інформації, вільний обмін ідеями та інформацією, незважаючи на кордони;

2) розроблення загальноєвропейських політичних заходів та відповідних законодавчих та інших інструментів, спрямованих на досягнення зазначених вище цілей;

3) розроблення заходів щодо забезпечення відповідності політики та законодавчої бази в інформаційно–комунікаційній сфері найсучаснішому рівню технологічних, економічних та регламентних змін у руслі світових тенденцій в області ЗМІ та інформаційно–комунікаційних технологій.

Власне, діяльність європейських інституцій зі створення єдиного європейського інформаційно–комунікативного простору можна умовно поділити на кілька сфер, які сьгодні динамічно розвиваються: впровадження відповідної спільної правової бази країн–членів ЄС; інституалізація співробітництва держав–членів в інформаційно–комунікативній сфері; координація на рівні ЄС розбудови загальноєвропейського інформаційного та комунікаційного простору, заснованого на погоджених та сумісних технологічних стандартах та системах; забезпечення населення країн–членів ЄС максимально повною інформацією про ЄС та права громадян ЄС; поширення європейського нарративу (європейського виміру) через підготовку та реалізацію загальноєвропейських проєктів в аудіовізуальній сфері та поширення

⁶⁶Поляков Ю. А. Европейский процесс и средства информации. Аналитическая справка, написанная для Департамента информации и печати МИД РФ // <http://www.medialaw.ru/article10/9/art10-1.htm>.

інформаційного та кінопродукту європейського виробництва; єдина політика доступу до наукового та культурного контенту та створення Європейської цифрової бібліотеки.

1. Становлення спільної правової бази. Проілюструємо становлення спільної правової бази у сфері інформаційно–комунікаційного простору в межах об'єднаної Європи, звернувшись до ретроспективного аналізу її створення. Можна сказати, що все почалося з Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод, присвяченої свободі самовираження та інформації. Вона була ратифікована державами–членами Ради Європи у 1950 р. Як зазначає В. Поляков, «Стаття 10 Конвенції стала фундаментом законодавства, юридичних документів про ЗМІ для Ради Європи, Євросоюзу та держав–членів»⁶⁷.

Важливими віхами в цьому процесі були ряд документів, прийнятих в результаті роботи Нарад з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) і Організації з безпеки та співробітництва в Європі. Привертає увагу те, що у Гельсінкському заключному акті (1975 р.), Мадридському (1983 р.) та Віденському (1989 р.) підсумкових документах, рекомендаціях Лондонського інформаційного форуму (1989 р.) є спеціальні розділи, присвячені інформаційним проблемам, співробітництву в інформаційно–комунікаційній сфері, роботі журналістів. Зокрема це зазначається в таких розділах документів НБСЄ, як «Покращення доступу та обміну інформацією», «Поширення обміну та досвідом роботи». У підсумковому документі Мадридської зустрічі держав–учасниць НБСЄ приділяється увага більш вільному поширенню друкованих матеріалів, періодичних та неперіодичних, таких, що імпортуєся з інших держав–учасниць, а також збільшення кількості місць, де такі публікації знаходяться в загальному продажу. Ці публікації будуть також доступними в читальних залах великих публічних бібліотек та подібних закладів. Було намічено заходи зі збільшення кількості найменувань імпортованих з інших країн публікацій та призначення для них не дуже високих цін. У Гельсінкському заключному акті детально оговорювалися способи поширення усної інформації (лекції, «круглі столи», семінари, конгреси на двохсторонній та багатосторонній основі) та аудіовізуальної інформації.

Підсумковий документ Віденської наради багато в чому визначив майбутню загальноєвропейську політику у сфері інформації. Основними напрямками цієї політики, визначеними цим документом є такі:

⁶⁷Поляков Ю. А. Европейский процесс и средства информации. Аналитическая справка, написанная для Департамента информации и печати МИД РФ // <http://www.medialaw.ru/article10/9/art10-1.htm>.

про використання ЗМІ в інтересах миру, довіри та взаєморозуміння, проголошення авторського права журналістів, їх права на вибір джерел інформації та доступ до них, на професійну таємницю, обов'язки держав–учасниць СБСЕ сприяти організації обміну радіо та телепрограмами, співробітництво у сфері використання досягнень науково–технічної революції в ЗМІ. У документах є багато статей, присвячених правам на вільне пересування та сприянню вільній праці журналістів у країні перебування. Серед групи лондонських пропозицій важливими були пропозиції про вільне користування антенами для транскордонного телевізійного віщання; налагодження автоматичного міжнародного телефонного зв'язку; передплати на зарубіжну періодику в неконвертованій валюті; здійснення обміну між студентами та стажерами, які спеціалізуються у сфері інформації; про збільшення кількості спільних проектів в інформаційній сфері, наприклад, обміни аудіовізуальними програмами, виставки, організація телемостів.

Надзвичайно важливе практичне значення мали документи, що стосувалися розвитку європейського співробітництва у сфері новітніх комунікаційних технологічних засобів. Вони охоплювали проблематику супутникового телемовлення; скасування обмежень на торгівлю обладнанням, засобами та компонентами засобів зв'язку; проекти та програми спільного виробництва різних видів інформаційних технологій; комп'ютеризацію; підготовку технічних фахівців, обмін досвідом. Рекомендації та пропозиції передбачали сприяння співробітництву та здійсненню спільних проектів на комерційній основі з метою створення сучасних засобів зв'язку, стандартизації систем індексації та кодування, доступ до інформації про технічні норми щодо засобів зв'язку тощо.

Тенденції розвитку ЗМІ та інформаційно–комунікаційної сфери Європи свідчать про їх зростаюче соціально–політичне значення, що є надзвичайно важливим для розвитку європейської «уявленої спільноти». Тільки Рада Європи розробила понад 100 документів щодо засобів масової інформації та комунікації, журналістів і владних структур, а також громадських об'єднань в загальноєвропейському масштабі. Ці документи стали основою роботи як наднаціональних інституцій у сфері інформації, так і основою правової бази в інформаційно–комунікаційній сфері більшості національних держав Європи. Аналіз документів свідчить про надзвичайно широкий охват проблем. До документів фундаментального характеру належить Декларація про засоби масової інформації та права людини, проголошена Парламентською Асамблеєю в 1970 р. (Резолюція 428 (1970)). У 1982 р. проголошена Декларація Комітету міністрів Ради Європи «Про свободу вираження поглядів та інформації», яку ще називають Європейською хартією

засобів масової інформації. Вона зобов'язує держави дотримуватися і захищати свободу друку та інформації, що є необхідним чинником усебічного розвитку суспільства, сприяти плюралізму та демократичності інформації, сприяти розвитку новітніх технологій заради доступу до інформації, розширювати міжнародне співробітництво у сфері обміну інформацією, розвивати інфраструктуру інформаційних потоків тощо.

У 1989 р. Рада Європи ухвалила один з головних документів в комунікативному просторі об'єднаної Європи – Європейську конвенцію про транскордонне телебачення. Мета Конвенції – забезпечити міжнародно–правову основу для транскордонного телемовлення (сприяння транскордонній трансляції і ретрансляції телевізійних програм). Сферою її застосування була і залишається діяльність держав та їх організацій у телетрансляційній сфері, кабельному, супутниковому чи іншому зв'язку.

Значна група документів розроблена щодо проблем розвитку найпопулярнішого і найпоширенішого сектору ЗМІ – електронного. Як такі, що спрямовані на формування правил у спільному інформаційно–комунікаційному полі Європи можна класифікувати такі документи Ради Європи: «Про завдання телекомунікаційного зв'язку в Європі» (Резолюція ПАРЄ 937 (1990)), «Про розвиток місцевого радіомовлення в Європі» (Резолюція Комітету міністрів Ради Європи 22 (1984)), «Про принципи телевізійної реклами» (Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (84) 3), «Про розвиток аудіовізуальної продукції в Європі», «Про поширення фільмів в Європі» (Резолюції та Рекомендації ПАРЄ та КМ РЄ 1984, 1986 та 1987 років). Варто назвати також Рекомендацію ПАРЄ і КМ РЄ «Про культурну діяльність радіомовлення в Європі» (1987), яка «закликала держави–члени не «тільки підтримувати і сприяти лінгвістичній різноманітності ЗМІ», а й розвивати базу інформаційного обміну та досвідом роботи «між Західною та Східною Європою, між Європою та світом в цілому»⁶⁸. Становленню правової бази у сфері інформації сприяли Європейська культурна конвенція (1954 р.), Європейська конвенція про універсальну інформаційну послугу (2000 р.), рекомендації і резолюції щодо цінностей інформаційного суспільства та ін⁶⁹.

Надзвичайне значення для розвитку європейського інформаційно–комунікаційного простору мала директива «Телебачення без кордонів», прийнята Європейським Парламентом у 1989 р. Директива регулювала роботу засобів масової інформації Європейського Співтова-

⁶⁸Поляков Ю. А. Европейский процесс и средства информации: Аналит. справка // <http://www.medialaw.ru/article10/9/art10-1.htm>.

⁶⁹Там само.

риства та співвідношення інформаційної продукції європейського та неєвропейського виробництва. У відповідності з Директивою, більша частина телепрограм, які виходять в ефір на території європейських держав, повинна мати європейське походження. Поправки до директиви останній раз вносились Європарламентом в травні 2007 року.

Сьогодні правову базу співробітництва в інформаційно-комунікаційній сфері країн-членів ЄС координує створений в Європейській Комісії Генеральний директорат з інформаційного суспільства та медіа, який розробляє відповідні рекомендації, резолюції та законопроекти та подає їх до Європарламенту.

2. Координація на рівні ЄС створення загальноєвропейського інформаційного та комунікаційного простору. Як ми вже згадували вище, початок процесу координації інформаційних політик в країнах Європи слід віднести до Лондонського інформаційного форуму 1989 р. Правова сторона цього питання оформлена і в Маастрихтському договорі. Відповідно до статей 154–156 «транс'європейські мережі – ключові елементи розвитку єдиного ринку Союзу та простору без внутрішніх кордонів». У Договорі зазначено, що для досягнення загального гармонійного розвитку «спільнота сприяє створенню та розвитку транс'європейських мереж транспортної, телекомунікаційної та енергетичної інфраструктури»⁷⁰. Причому «державам-членам у співпраці з Комісією належить координувати сфери національних політик, що можуть вплинути на досягнення мети, зазначеної в статті 154. Комісія може в близькій співпраці з державою-членом висунути будь-яку доцільну ініціативу, що сприяє такій координації»⁷¹. За останні десятиліття Європейській Комісії вдалося багато чого зробити в даному напрямі. Євросоюз реалізував значну кількість програм, що сприяли створенню спільного інформаційно-комунікаційного простору як щодо ідей та власне інформації, так і у сфері спільних технологічних стандартів. Цьому значною мірою сприяв за визначенням Комісії «зсув до цифрової парадигми» (*digital paradigm shift*)⁷².

Діяльність ЄС з координації відповідних зусиль держав-членів та вирівнювання інформаційно-комунікаційної сфери та інформаційних технологій усередині Союзу вже має історію. Оскільки детальне ви-

⁷⁰Конституційні акти Європейського Союзу / За заг. ред. Т. Качки; Пер. з англ. Г. Зворітньої. – К.: Центр європейського та порівняльного права, 2004. – С. 118.

⁷¹Там само.

⁷²Reding V. The convergent publisher – Print media in the broadband economy // <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/07/788&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>.

світлення цього процесу не є предметом дослідження, оглянемо тільки найважливіші останні події, ініціативи та заходи.

На побудову єдиного інформаційного простору спрямовано 5–та, 6–та та 7–ма рамкові програми ЄС (FP7). Реалізовано та зараз перебувають на стадії реалізації значна кількість програм та низка науково–дослідних та технологічних проектів, цілі яких варіюються від координації дій з оцифрування, розроблення пошукових механізмів щодо роботи зі звуком та зображенням до формулювання загальних стандартів, технологій оцифрування, створення цифрових музеїв, цифрових архівів, цифрових бібліотек тощо. Неабияке значення у зв'язку з цим мали програми *eEurope2002*, *eEurope2005*, *e–Content* та *e–Contentplus*. Бюджет тільки однієї програми *eContentplus* (2005–2008), спрямованої на виробництво європейського цифрового контенту, становить 149 млн євро.

На створення єдиного європейського інформаційного простору спрямовано також програми *AGAMEMNON* (1998419 євро), *BRICKS* (7000000 євро), *CALIMERA* (899933 євро), *DELOS* (6000000 євро), *EPOCH* (7880000 євро), *PRESTOSPACE* (9000000 євро), *TEL–ME–MOR* (1400000 євро), *TNT* (2650000 євро), *DigitalPreservationEurope* (145100000 євро), *EASAIER* (2100000 євро), *CONTRAPUNCTUS* (1378000 євро), *QUIZ* (1600000 євро), *MEDIA2007* (1,055 млрд євро) та багато інших. На особливу увагу заслуговує програма *MINERVA PLUS*, метою якої є координація національних стратегій, програм та закладів культури щодо оцифрування. Бюджет програми становить 840000 євро. Її особливістю є те, що вона поширюється на 10 нових країн–членів ЄС, Росію та Ізраїль.

Зазначені програми та проекти є взаємозв'язаними і взаємодоповнюючими. Усі вони засновані на визнанні того, що інформаційні ресурси є рушійною силою розвитку інформаційного суспільства.

Зараз реалізується 7–ма рамкова програма ЄС з науково–дослідного, технологічного розвитку та демонстраційної діяльності (2007–2013). Вона є завершальною стадією Лісабонської стратегії і має стати основою розбудови європейської економіки знань. Пріоритетним напрямом програми визнано створення цифрових бібліотек. Це підкреслено в ініціативі Єврокомісії 2006 р. *i 2010Digital Libraries* («i2010Цифрові бібліотеки») ⁷³.

Важливою віхою стало прийняття у 2005 р. Єврокомісією Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Європі, яка отримала назву «**i 2010 – Європейське інформаційне суспільство для росту та зайнятості**» ⁷⁴.

⁷³*i2010: Digital Libraries Initiative Europe's Cultural and Scientific Heritage at a Click of a Mouse* // http://ec.europa.eu/information_society/\activities/digital-libraries/index_en.htm.

⁷⁴*i2010 – A European Information Society for growth and employment* // http://ec.europa.eu/information_society/europe/i2010/index_en.htm.

Стратегія має три цілі:

- побудова Єдиного європейського інформаційного простору (*Single European Information Space*);
- збільшення інновацій та інвестицій у сферу досліджень інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) до 80 %.
- створення інклюзивної цифрової економіки, зменшення цифрової нерівності та підвищення рівня життя за допомогою ІКТ.

Стратегію буде профінансовано в обсязі 2 млрд євро.

Для порівняння наведемо такі дані. За даними Єврокомісії, США витрачають на дослідження у сфері ІКТ 400 євро на особу, Японія – 350, а ЄС – тільки 80 євро на особу на рік. З загальної суми інвестицій у сферу досліджень саме на ІКТ Японія витрачає 35 %, США – 34 %, а ЄС лише 18 %.

Комісія висуває завдання створити європейське інклюзивне цифрове суспільство (*all-inclusive digital society*) та виносить на порядок денний значне коло питань, пов'язаних зі становленням цифрового суспільства та єдиного інформаційного простору в Європі. «Всім зацікавленим сторонам Комісія посилає чіткий сигнал: індустрія, регуляторні механізми та уряди мають бути залучені для того, щоб забезпечити створення інформаційного суспільства без кордонів для всієї Європи»⁷⁵. Як зазначено в одному з інформаційних повідомлень, «незважаючи на технологічний прогрес та зростаючий рівень компетентності, більш ніж один з трьох європейців позбавлені переваг цифрового суспільства. За наступні п'ять років прибуток може зрости до 35–85 млрд євро, якщо цифрове суспільство зможе стати більш інклюзивним для всіх громадян ЄС»⁷⁶.

У 2006 р. приблизно половина громадян ЄС–25 (52 %) користується інтернетом як мінімум раз на тиждень. Третина сімей і три чверті підприємств мають постійний доступ до Інтернету.

За даними Єврокомісії, сьогодні не здатні користуватися перевагами цифрового суспільства 30–40 % населення ЄС. Отже, інтернетом не користуються 200 млн європейців⁷⁷. З метою створення інклюзивного цифрового суспільства Комісія запровадила цикл програм «і-інклюзивність» (*e-Inclusion*) та «і-компетентність для 21 століття» (*e-Skills for the 21st century*)⁷⁸. У 2005 р. прийнято стратегію щодо електронної доступності

⁷⁵ *Commission calls for an all-inclusive digital society* // <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1804&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ *European initiative on an all-inclusive digital society: Frequently Asked Questions*. MEMO/07/527, Brussels, 29 November, 2007 // <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/527&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

⁷⁸ *E-Inclusion* // http://ec.europa.eu/information_society/activities/einclusion/index_en.htm.

(*e-accessibility*). На конференції міністрів, відповідальних за сферу зв'язку в країнах-членах ЄС, в Ризі у 2006 р. було поставлено завдання до 2010 р. забезпечити 100 % доступ до інтернету хоча б у сегменті суспільно важливої інформації (*public websites*), довести покриття швидкісного інтернету до 90 % та забезпечити належний рівень комп'ютерної грамотності⁷⁹. Єврокомісія розглядає можливість розробки подібного до американського законодавство про доступність Інтернету (*e-Accessibility legislation*)⁸⁰.

Не залишилось в ЄС поза увагою і те, що лише 10 % людей старше 64 років користуються інтернетом (для порівняння: в ЄС сьогодні користуються інтернетом 84 % студентів⁸¹). Населення Європи поступово старішає (у 2020 р. 25 % населення буде у віці понад 65 років). Враховуючи це, Комісія ухвалила в червні 2007 р. Європейський план дій «Добре старішати в інформаційному суспільстві» (*Ageing Well in Information Society*), який є інтегральною частиною Ініціативи ЄС «i2010 Європейська інформаційне суспільство росту та зайнятості» (*i2010 – European Information Society for Growth and Jobs*). План дій передбачає реалізацію Європейської дослідної програми. У її межах буде виділено 1 млрд євро на дослідження у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, що надади б можливість людям похилого віку довше бути соціально активними, працювати вдома та жити незалежно.

Комісія намагається також координувати вирішення проблем цифрового видавництва, шукає баланс між правом власності на інтелектуальні продукти і доступом до них через інтернет, проблем медіа – та комп'ютерної грамотності, створення онлайн-контенту тощо. Висувається завдання до 2010 р. забезпечити шипокосмуговим зв'язком до 90 % території ЄС.

Створення європейської «уявленої спільноти» передбачає не тільки вільне отримання та передання інформації. Єдиний інформаційно-комунікаційний простір ЄС – це передусім безперешкодне спілкування громадян Союзу. З цією метою у листопаді 2007 р. Єврокомісія запропонувала реформувати телекомунікаційне законодавство ЄС та створити єдиний Європейський телекомунікаційний ринок для 500 мільйонів споживачів⁸². Досвід запровадження таких реформ Єврокомісія вже має. У 2006 р. набуло чинності нове законодавство ЄС

⁷⁹ *Інтернет* для всіх // Євробюлетень. – 2006. – № 7. – С. 14.

⁸⁰ *European i2010 initiative on e-Inclusion*. «To be part of the information society» // http://ec.europa.eu/information_society/activities/einclusion/docs/i2010_initiative/comm_native_com_2007_0694_f_en_acte.doc.

⁸¹ *1bn in digital technologies for Europeans to age well*. IP/07/831. Brussels, 14 June 2007 // http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/cf/itemlongdetail.cfm?item_id=3457.

⁸² *Commission proposes a single European Telecoms Market for 500 million consumers* // http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/cf/itemdetail.cfm?item_id=3701.

щодо роумінгу. При цьому нові тарифи обмежували вартість вихідного дзвінка до 49 євроцентів, а вхідного до 24. Раніше середня вартість була 1,1 євро і 58 центів відповідно. Це було зроблено для мільйонів людей, які подорожують Євросоюзом та багато телефонують додому.

Пріоритетом та основою інформаційного розвитку ЄС до 2010 р. має стати розвиток систем мобільного телебачення. Про це заявила Комісар ЄС з інформаційного суспільства та медіа Вівіан Редінг. За її словами, мобільні сервіси зараз розвиваються найдинамічніше: щодня майже мільйон нових користувачів приєднуються до GSM-мереж, що забезпечує близько 2 % європейського ВВП. Як свідчать дослідження, 50 % європейських користувачів мобільного зв'язку готові до того, щоб стати користувачами ще й мобільного телебачення⁸³.

3. Інституалізація співробітництва в інформаційно-комунікативній сфері. Інституалізація співробітництва країн-членів ЄС проводилася поступово. Найбільший вплив на цю сферу справляє Генеральний директорат Єврокомісії у справах інформаційного суспільства та медіа. Як інституалізацію співробітництва можна розглядати створення транс'європейської міжурядової інформаційної мережі, інформаційну мережу з міжнародних відносин, Європейський союз з радіо віщання (*EBU – European Broadcasting Union*), програму взаємодії «Аудіовізуальна EURECA» та «Технологічна EURECA»⁸⁴, Європейську регуляторну групу (*EGR – European Regulators Group*) Агентство Європейських мереж та інформаційної безпеки (*ENISA – European Network and Information Security Agency*) та ін. У зв'язку із запровадження єдиного телекомунікаційного ринку планується створити відповідну наглядову інституцію – *European Telecom Market Authority*.

Йдеться також про електронне урядування на європейському рівні, покликане усунути адміністративні бар'єри та спростити вільне пересування суб'єктів підприємництва та громадян. Як зазначено в Євробюлетні: «Комісія бажає тісно співпрацювати з національними урядами в галузі обміну інформацією, визначенні завдань і технічних рекомендацій щодо досягнення сумісності та взаємодії»⁸⁵.

4. Забезпечення населення країн-членів ЄС максимально повною інформацією про права громадян ЄС на проживання, роботу та на-

⁸³Мобільне телебачення: на зв'язку з майбутнім // Євробюлетень. – 2006. – № 3. – С. 9.

⁸⁴Міжнародна інформація: Навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення курсу: У 2 ч. / І. Боднар (уклад.). – Л., 2003. – Ч. 2. – С. 63.

⁸⁵Електронна співпраця в урядуванні робить крок у майбутнє // Євробюлетень. – 2006. – № 37. – С. 8.

вчання в будь-якій країні, сприяння всебічній інтеграції громадян ЄС. З 1996 р. у цьому напрямі почала діяти програма «Громадяни – передусім». ЄС сприяє інформуванню фірм, спеціалістів та громадян про нові права, обумовлені створенням єдиного ринку. Для цього в рамках ЄС були створені Євро Інфо Центри та бази даних *CELEX* та *INFO*⁸⁶.

5. Поширення європейського нарративу. У процесі появи національної ідентичності неабияка роль належала поширенню національного нарративу: як інформації про націю, так і розповідей про неї. У середині ЄС поширенню розповідей про ЄС сприяє реалізація загальноєвропейських проектів в аудіовізуальній сфері. Як приклад можна привести створення фонду «Євроімідж», загальноєвропейського телеканалу «Єврорьюз», проєкт *Eurovision*, телевізійні конкурси на премію «Європа» та ін. У країнах ЄС постійно проводять конференції, асамблеї, колоквиуми, семінари щодо розвитку інформаційно-комунікаційної сфери. Для прикладу наведемо назви деяких з них: «Європейська політика в області ЗМІ в контексті міжнародних відносин», «Майбутнє телебачення в Європі», «Інформаційне суспільство: виклик Європі» і тому подібні.

Щодо фонду «Євроімідж», то він був створений Радою Європи в 1988 р. з метою надання фінансової підтримки спільного виробництва, поширення й показу європейських художніх і документальних фільмів.

Намагання сприяти поширенню європейського нарративу демонструє встановлення пріоритетності в поширенні інформаційного та кінопродукту європейського виробництва. У 2002 р. ПАРЄ ухвалила Резолюцію про поширення фільмів європейського виробництва з рекомендацією телевізійникам віддавати пріоритет показу «своїх» фільмів.

Чи не найбільше значення для конструювання європейської наднаціональної ідентичності мала реалізація проєкту створення телеканалу «Єврорьюз». Нагальна потреба в загальноєвропейському засобі масової інформації обґрунтовувалася ще в доповіді Комітету Адоніно. Ще тоді фахівці зазначали, що для створення в європейців почуття «ми» в об'єднаній Європі має існувати телеканал, який би висвітлював саме європейську точку зору на ті чи інші події, проблеми європейської спільноти та діяльність її інститутів.

Європейський союз з радіовіщання (*EBU*) у 1986 р. почав роботу зі створення спільного європейського інформаційного телеканалу. У 1991 р. проєкт був представлений на суд Єврокомісії та Європарла-

⁸⁶Смирнова Е. С., Смирнов М. Г. Европейское гражданство и решение вопросов национальной, социальной и культурно политики в рамках коммунитарных структур ЕС // Моск. журнал междунар. права. – 2002. – № 3. – С. 71.

менту, в травні того ж року він був затверджений, а до грудня Європарламент вирішив питання про фінансування проекту. Був зареєстрований технічний оператор нового каналу – *Europe News Operation*. Співвласниками стали дванадцять європейських держав. Регулярні передачі телеканалу «Євроньюз» почалися 1 січня 1993 р.

Цей перший європейський інформаційний багатомовний телеканал розмістився у Французькому місті Ліон, точніше, в містечку Екюлі, неподалік від Ліону. Саме там знаходиться Рада директорів «Євроньюз» та операторська служба.

Рада директорів (*SECEMIE – Societe Editrice de la chaine Europeenne Multilingue d'information Euronews*) є власницею ліцензії на віщання. В *SECEMIE* входять 17 інформаційних компаній Європи и Середземноморського басейну. 11 з них увійшли до Ради із самого початку: *Ybc* (Кіпр), *ERT* (Греція), *ERTU* (Єгипет), *France 2* и *France 3* (Франція), *RAI* (Італія), *RTFB* (Бельгія), *RTP* (Португалія), *RTVE* (Іспанія), *TMC* (Монако) и *YLE* (Фінляндія). Інші увійшли до Ради пізніше – *SSR-SRG* (Швейцарія), *ERTT* (Туніс), *NTV* (Алжир), *RTVSOL* (Словенія), *BTN* (Болгарія) и *CT* (Чехія).

Джерелами фінансування «Євроньюз» є, по-перше, внески його власників; по-друге, гроші від європейських урядів, Європарламенту, *Eureka Audiovisual* – структури, яка сприяє кооперації європейської аудіо- та відеоіндустрії; по-третє, пожертвування приватних компаній. Інші статті доходу – результати комерційної діяльності, реклама, спонсорство, реклама передач. Основна частина інформації для «Євроньюз» надходить від EBU, до якої входить більшість європейських країн і інформаційна мережа цього якого розвинена на найвищому рівні. Інша інформація надходить через систему обміну *Eurovision*, від інформаційних агентств (APTN, ITN та Reuter), від спеціальних кореспондентів «Євроньюз», а також від 18 телекомпаній-акціонерів «Євроньюз». Усі регіональні, національні, глобальні новини розглядається і подаються передусім з точки зору їх впливу на ситуацію в Європі⁸⁷. «Євроньюз» є найпопулярнішим телеканалом в Європі. Його дивляться 168 млн домогосподарств (для порівня: *CNN* – 122, *BBC World* – 70⁸⁸).

Функціонує також спеціальний телеканал Європейського парламенту «EuroparlTV», покликаний інформувати громадян про роботу законодавчого органу ЄС.

Надзвичайно потужним є сайт Європейського Союзу – <http://ec.europa.eu>, – який функціонує на 23 мовах країн-членів ЄС. Він відображає практично всі аспекти діяльності інституцій ЄС.

⁸⁷ *Колубакін В.* Euronews // <http://www.telesputnik.ru/television/euronews.html>.

⁸⁸ *EuroNews* // http://www.euronews.net/feedback/en/MP_2007_Eng.pdf.

Варто наголосити на тому, що чітким маркером ідентифікації з Об'єднаною Європою є домен *.EU*. Європейська Комісія позиціонує його як *Your European web address*, що в перекладі означає «твоя європейська веб-адреса». На 2007 р. на ньому було зареєстровано 2,5 млн доменних імен. Він став найпопулярнішим у Європі й сьомим за популярністю у світі⁸⁹.

Очевидно, що всі загадані вище дії, програми, акції, проекти Європейського Союзу спрямовані на створення в межах ЄС єдиного та динамічного інформаційного простору, в якому кожному громадянину ЄС було б легко уваяти себе членом спільноти більшої, ніж національна, тобто відчувати себе європейцем.

2.3.4. Політика європейської колективної пам'яті. Європейська цифрова бібліотека

Створення європейської цифрової бібліотеки можна обґрунтовано віднести як до процесу побудови єдиного інформаційно-комунікаційного простору ЄС, так і до сфери культурної політики Євросоюзу. «Ідея цього проекту полягає в тому, щоб інформаційні технології надали можливість кожному долучитися до європейської колективної пам'яті за допомогою одного кліку мишкою»⁹⁰, – зазначила Комісар з інформаційного суспільства та медіа Вівіан Редінг.

Європейська цифрова бібліотека об'єднає в одну мережу та зробить загальнодоступними бібліотеки, архіви та музеї європейських країн⁹¹. Проект є настільки масштабним, настільки й грандіозним. «Чи зможе Європейська цифрова бібліотека прирівнятися до Александрійської бібліотеки, в якій за легендою зберігалось від 30 до 70 % світового знання?» – записано в одному з інформаційних повідомлень Єврокомісії.

Створення, накопичення, збереження та поширення цифрового контенту є також необхідною умовою розвитку цифрової економіки та цифрового суспільства. Якщо раніше національні бібліотеки, архіви та музеї були справою виключно національної компетенції, то сьогодні поглиблення інтеграції усередині ЄС та світові процеси глобалізації створили потребу у виробленні відповідної **спільної** політики.

Щодо значення бібліотек для формування національної ідентичності Є. Матвеева зазначила: «Виконуючи меморіальну функцію, бібліотека накопичує, зберігає та транслює національну культуру, оскільки основними носіями і творцями національного нарративу є наукові, літературні та філософські тексти. В епоху глобалізації бібліотека є га-

⁸⁹ Домен *.EU* вийшов у лідери // Євробюлетень. – 2007. – № 4. – С. 21.

⁹⁰ *Europe's cultural and scientific heritage at a click of a mouse* // http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/doc/fact_sheet/fact_sheet.pdf.

⁹¹ *Електронна бібліотека об'єднає Європу* // Євробюлетень. – 2006. – № 3. – С. 9.

рантом збереження та відтворення національної ідентичності, бо національне існує передусім на рівні змісту, закладеному у слові»⁹². Те саме можна сказати і про наднаціональну ідентичність, бо книга залишається важливим джерелом залучення до культури як акумульований досвід культурного розвитку, транслюючи його з покоління в покоління.

Стрімкий розвиток електронної культури є головним наслідком становлення та поширення глобальної інформаційної цивілізації на сферу культури людства. Електронна культура пов'язана зі створенням та поширенням електронних версій фондів бібліотек, музеїв, архівів та об'єктів культури і культурної спадщини (образотворчого мистецтва, перформативного мистецтва, нерухомої культурної спадщини, кіно, телебачення). Вона також включає твори, які одразу створювалися в електронній формі.

Становлення електронних бібліотек, оцифрування культурної спадщини та накопичення цифрового контенту є об'єктивною умовою розвитку глобальної інформаційної цивілізації. Саме тому ініціатива щодо створення цифрових бібліотек – це флагманський проект всеохоплюючої стратегії Єврокомісії щодо розвитку цифрової економіки. Це стало очевидним для урядів більшості країн Європи, США та Японії ще наприкінці 80–х років. На ранніх етапах в цих країнах електронні бібліотеки були оформлені як інноваційні проекти класичних бібліотек або як самостійні проекти організацій, що формують бази знань у своїй сфері діяльності.

Однією з перших цифрових бібліотек вважається цифрова бібліотека Британської бібліотеки, яка у 1993 р. створила не тільки повний каталог свого сховища, а й оцифрувала 80 % повнотекстових видань. У подальшому Британська національна бібліотека стала основою для єдиної Національної бібліотеки Великобританії. Її творці є розробниками єдиного національного стандарту на метадані для опису об'єктів цифрового збереження. Японську національну електронну бібліотеку було започатковано ще 1989 р. Її загальна вартість становила 500 млн доларів. В одній з найбільших бібліотек світу – Бібліотеці Конгресу США – за останні 12 років на оцифровано 10 % фонду, що складає 11 млн матеріалів (вартість робіт становила 198 млн дол.)⁹³. Щоденно в бібліотеці сканується 75–200 документів. За підрахунками спеціалістів для того, щоб оцифрувати весь фонд бібліотеки, що складає 134 млн об'єктів, необхідно не одне десятиліття.

Проект «Нова національна бібліотека Франції» був задуманий президентом Франції Ф. Міттераном та почав діяти в жовтні 1998 р. У

⁹²Матвеева Е. А. Библиотека как фактор сохранения национальной идентичности в эпоху глобализации: Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. – Омск, 2004. – С. 6.

⁹³США: библиотека Конгресса оцифрована на 10 % // <http://www.cnews.ru/news/line/index.shtml?2007/04/17/246115>.

Національній бібліотеці Франції у 2006 р. було переведено в цифровий формат та стало доступним на веб-сайті 80 тис. текстових робіт. Вартість їх оцифровки оцінюється в 80 тис. євро. Фонди Французької національної бібліотеки планують оцифровувати зі швидкістю 150 тис. творів на рік. Розпочата у 1995 р. оцифровка бібліотечних фондів стрімкими темпами відбувається в Німеччині. Німецьке дослідне товариство планує з 2008 р. надавати щорічно від 10 до 20 млн євро для цифрової обробки фондів наукових бібліотек.

Визначає тенденцію також такий факт. Поряд з національними та континентальними проектами електронних бібліотек у 2005 р. в ООН був започаткований глобальний міжнародний проект «Світова цифрова бібліотека» (*World Digital Library*).

Електронна (цифрова) бібліотека – бібліотека, в якій усі матеріали зберігаються в цифрових форматах та доступні для обробки на комп'ютері. Вона включає у себе не тільки текстові матеріали в електронному вигляді, а й переведені в електронну форму скульптури, картини, моделі та будь-які інші експонати. Технології імітаційного та 3D-моделювання дозволяють перевести в електронну форму будь-який предмет. Подібні можливості є надзвичайно важливими не тільки з позиції збереження інформації, а й з позиції освітнього процесу та доступності інформації.

Бібліотека – це серце будь-якого навчального закладу. Саме вона є визначальною умовою надання сучасних знань та якості освіти. Завдяки цифровим бібліотекам раніше малодоступні матеріали та предмети, розміщені у віддалених музеях, університетах і науково-дослідних установах, можуть бути доступними. Фонди електронних бібліотек, як текстові, так і звукові, рухомі, графічні, можуть бути ефективно використані для підготовки навчально-методичних матеріалів нового покоління. Саме це визначило один з основних напрямів розвитку цифрових бібліотек: банк навчальних об'єктів, на основі яких створюються навчальні матеріали та модулі. Уряди більшості європейських країн, США та Канади у своїх пріоритетних напрямках розвитку освіти та інформаційних ресурсів виділяють формування та наповнення цифрових бібліотек як стратегічно важливе завдання для підвищення якості та доступності освіти, а також для створення нових конкурентних переваг системи освіти. Серед найбільших університетських проектів зі створення електронних бібліотек слід назвати Каліфорнійський університет у Берклі, університет Корнелл, Гарвардський університет, Стенфордський університет, Сорбонну, Оксфордський університет⁹⁴.

⁹⁴Завражний Д. В., Тихомирова Е. В. Тенденции развития электронных (цифровых) библиотек // <http://www.e-learningcenter.ru/news/?item=19>.

Технології цифрових бібліотек надають принципово нові можливості для науково–дослідної роботи, дозволяючи людям на відстані працювати над створенням нових знань, виконувати багато науково–дослідних та пошукових робіт. Це дозволяє багатьом країнам оптимально використовувати свій інтелектуальний потенціал, навіть якщо країна обіймає значну територію.

Говорячи про інформаційне наповнення (контент), потрібно мати на увазі, що це поняття включає весь спектр інформації, якою володіє сьогодні людство: статичні об'єкти, об'єкти що рухаються, звуки, тексти – все, що може бути переданим мережею. У цьому особлива роль належить урядам європейських країн. Саме вони володіють найбільшими обсягами високоякісних матеріалів з культурної спадщини Європи.

Заходи з координації діяльності країн–членів ЄС щодо оцифрування культурної та наукової спадщини та поширення в інтернеті європейського цифрового контенту вживаються з 2000 р. з прийняттям Лісабонської стратегії. У її межах у 2001 р. було створено Групу національних представників і ухвалено Лундські (*Lund*) принципи та Лундський план дій до 2005 р. з оцифрування культурної та наукової спадщини та забезпечення доступу до неї⁹⁵. Оцифрування цієї спадщини і забезпечення доступу до неї визначено найважливішими завданнями європейського рівня.

Активність ЄС у сфері цифрової культури також пов'язана з тим, що ЄС має на меті створення Європейського культурного простору (*European Cultural Area*), який базується на спільній європейській культурній спадщині та стимулюванні плідного міжнародного співробітництва у цій сфері. В основу політичних та структурних змін, які відбуваються в Європі, дедалі активніше закладаються інформаційні та комунікаційні технології, перехід до суспільства знань. Поява в Європі цифрової культури відбувається одночасно з включенням традиційних культурно–освітніх закладів в європейський культурний простір⁹⁶. Тенденція розглядати бібліотеки, музеї, архіви як заклади пам'яті, важливі для формування європейської ідентичності, безпосередньо відобразилася на структурі інституцій ЄС.

Ідея створення Європейської цифрової бібліотеки (ЄВЦ) мала свій початок на найвищому рівні. У травні 2005 р. канцлер Німеччини Г. Шредер, прем'єр–міністр Італії С. Берлусконі, президент Польщі А. Квасьневський та прем'єр–міністр Іспанії Хосе Луїс Родрігес Сапа-

⁹⁵Куйбішев Л. Браккер Н. Оцифровка, доступ и сохранение цифрового культурного и научного наследия: стратегия Европейской Комиссии // www.dvinaland.ru/culture/site/Publications/EoC/EoC2006-3/08.pdf.

⁹⁶i2010: Digital Libraries // <http://www.google.com.ua/search?hl=uk&q=on+i2010%3A+towards+a+European+digital+library&meta=>.

теро обговорювали перспективу створення єдиного ресурсу, що об'єднав би європейські бібліотеки. Ідея була підтримана Єврокомісією, Європарламентом та урядами європейських країн⁹⁷.

На думку деякого з дослідників, рішення про реалізацію проекту створення ЄЦБ урядами європейських країн було ухвалене у відповідь на проекти *GooglePrint* та *GoogleBookSearch* з оцифрування книжкових колекцій та надання доступу до них. Спочатку цей проект був орієнтований тільки на англomовні книги, видані у США. Потім було заявлено про початок приймання заявок на сканування книг, виданих англійською мовою, в 14 країнах, зокрема у Великобританії, Австралії, Канаді, Ірландії, Новій Зеландії, Індії, Пакистані, ЮАР, Кенії, на Ямаїці та ін. Пізніше стало відомо про оцифрування книг, що побачили світ у видавництвах Німеччини, Франції, Іспанії та Нідерландів відповідно німецькою, французькою, іспанською та нідерландською (голландською) мовами. Видавництва надають *Google* для оцифрування свої книги тільки за умови дотримання компанією прав на інтелектуальну власність⁹⁸. Книги будуть відскановані та проіндексовані повністю, але користувачі зможуть продивитися тільки близько п'ятої частини сторінок. Існують також і інші форми представлення країни у світовому інформаційному просторі. Наприклад, Баварська Державна бібліотека планує надати у розпорядження *Google* для оцифрування понад 1 млн книг зі своїх фондів, при цьому бібліотека отримає копії з цифрових версій.

Такі договори *Google* уклала також з бібліотеками США та Великобританії, зокрема з бібліотеками університетів Принстон, Гарвард, Оксфорд, Барселона, Мадрид⁹⁹. Загалом *Google* має відсканувати 15 млн книг з бібліотек цих країн та безкоштовно надати їх у користування в інтернеті. Це 5 тис. назв щоденно, а разом 4,5 млрд книжкових сторінок¹⁰⁰.

Місію з керівництва проектом створення Європейської цифрової бібліотеки взяла на себе Європейська Комісія. ЄЦБ буде спільною багатомовною точкою доступу до європейської культурної спадщини, яка матиме форму веб-порталу.

⁹⁷*Лідери* шести європейських стран обсуждают возможность создания единой Европейской цифровой библиотеки // <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/211219.html>.

⁹⁸*Баварська* Державна бібліотека надає свої книги Google для цифрової обробки // <http://www.goethe.de/wis/bib/thm/akt/uk2332286.htm>.

⁹⁹*Mhlbauer P.* Da kann ich Sie beruhigen: [Interview mit Dr. Rolf Griebel, Generaldirektor der Bayerischen Staatsbibliothek, zum Einstieg in Googles Digitalisierungsprojekt] // <http://www.heise.de/tp/r4/artikel/24/24800/1.html>.

¹⁰⁰*Giersberg D.* Weit mehr als B cher-Scannen – Die Arbeit am M nchner Digitalisierungszentrum // <http://www.goethe.de/wis/bib/thm/vbb/de529150.htm>.

Створення ЄЦБ є довгостроковим проектом, але її прототип буде відкрито уже в листопаді 2008 р., що надасть відкритий доступ до щонайменше 2 млн оцифрованих об'єктів. На думку Комісії, протягом року з моменту запуску проекту кількість об'єктів, до яких буде відкритий доступ через бібліотеку, значно зросте, оскільки до Бібліотеки приєднаються нові національні архіви, бібліотеки, музеї та аудіовізуальні архіви. Планується, що до 2010 р. у бібліотеці буде 6 млн об'єктів¹⁰¹.

Європейська цифрова бібліотека створюється не з нуля. Вона спиратиметься на інфраструктуру TEL (*The European Library* – Європейська бібліотека)¹⁰², створену дев'ятьма європейським національними бібліотеками, які є членами Конференції директорів європейських національних бібліотек (*CENL – Conference of European National Libraries*)¹⁰³, у результаті реалізації науково–дослідних проектів GABRIEL та DigiCULT 4–ої та 5–ої рамкових програм ЄС. Зараз TEL надає веб–доступ до каталогів 45 національних бібліотек–учасниць.

ЄЦБ відкрита для членства всіх культурних інституцій, які можуть надати для ЄЦБ значний контент. Серед перших членів ЄЦБ були Конференція директорів європейських національних бібліотек (*CENL*), Міжнародна федерація телевізійних архівів (*FIAT*) асоціація телевізійних архівів, Європейський музейний форум (*EMF*), Європейське регіональне відділення Міжнародної ради архівів (*European Regional Branch of the International Council of Archives*).

Для створення ЄЦБ мають бути вирішені такі проблеми.

Оцифрування. Сьогодні в цифровому форматі доступними є менш ніж 1 % колекцій європейських культурних інституцій. Єврокомісія висуває перед країнами–членами завдання активізувати зусилля з оцифрування культурної спадщини.

Онлайн–доступ. Мають бути вирішені проблеми авторських прав. Наприклад, механізм використання так званих творів–сиріт (*orphan works*) – захищених авторським правом творів, автор або правовласник яких невідомий або його важко чи неможливо знайти, та праці, які не надруковані, але складають значну частину колекцій культурних інституцій.

Цифрове збереження. Цифровий контент має залишитися доступним для майбутніх поколінь. Носії аудіовізуальної інформації можуть зіпсува-

¹⁰¹К 2010 году в Европейской цифровой библиотеке будет 6 миллионов книг // <http://net.compuenta.ru/255974/>.

¹⁰²*The European Library* // <http://search.theeuropeanlibrary.org/portal/en/index.html>.

¹⁰³Конференция директоров европейских национальных библиотек (Conference of European National Librarians) // <http://www.nlr.ru/inter/cenl.htm>.

тися, комп'ютерні системи можуть застаріти, а формати кодування змінитися. До цього часу стратегії вирішення зазначених проблем не існує¹⁰⁴.

24 серпня 2006 р. Європейська Комісія ухвалила рекомендації з оцифрування та онлайн-доступності культурних матеріалів та цифрового контенту. Комісія закликала країни-члени розробити систему дії, які б в даній сфері починаючи з авторських прав до встановлення ліній з оцифрування сприяли збереженню оцифрованого контенту систематичним способом. Міністри культури країн-членів ЄС прийняли рекомендацію з прихильністю. Спеціально створена країнами-членами Експертна група високого рівня з цифрових бібліотек (*High Level Expert Group on Digital Libraries*) відслідковує впровадження рекомендацій Комісії та проведення робіт з оцифрування культурного контенту в країнах-членах. Членами Групи є експерти з різних культурних інституцій, видавництв, інші правовласники, представники індустрії ІКТ, наукових товариств. Завдання групи – обговорення та пошук шляхів вирішення ключових проблем створення ЄЦБ¹⁰⁵.

Для формалізації співробітництва між бібліотеками, архівами, музеями країн ЄС у листопаді 2007 року був створений Фонд Європейської цифрової бібліотеки, який вирішуватиме організаційні питання¹⁰⁶.

В останній доповіді «Про ініціативу i2010: на шляху до Європейської цифрової бібліотеки» у липні 2007 р. Європарламент підкреслив надзвичайну важливість реалізації цього проекту для майбутнього Європи та закликав країни-члени ЄС розробити та ухвалити плани оцифрування культурного контенту на національному та регіональному рівнях, аби скоординувати зусилля, запобігти їх дублюванню¹⁰⁷.

Європа володіє багатющою культурною спадщиною, сконцентрованою в бібліотеках, музеях і архівах. Звичайно, французьке культурне надбання залишається французьким, німецьке – німецьким, але оцифрування, загальноєвропейські електронні каталоги та бібліотеки у багато разів розширюють та інтенсифікують континентальне збагачення культурних цінностей, роблять скарби Європи доступнішими для всіх європейців.

Європейська цифрова бібліотека носитиме назву «Європеана». Вона функціонуватиме на інтернет-адресою: <http://www.europeana.eu/>

¹⁰⁴ *Куйбышев Л. А., Браккер Н. В.* Координация деятельности по оцифровке культурного и научного наследия в Европе: Доклад // www.minervaplus.ru/publish/rum2007-2.doc.

¹⁰⁵ *European digital libraries: Frequently Asked Questions* <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/05/347>.

¹⁰⁶ *Launch of European digital library «on track»* // <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1784>.

¹⁰⁷ *European Parliament Resolution on i2010: towards a European digital library* // http://www.europarl.europa.eu/oeil/DownloadSP.do?id=13928&num_rep=6854&language=en.

2.3.5. Наднаціональна культурна політика ЄС як чинник формування європейської ідентичності

Об'єднуюча культура є енциклопедичним чинником створення єдиної ідентичності. На думку В. Чурбанова, «суттєва новизна нинішнього етапу європейської інтеграції полягає в ідеї, що культура не просто ще одна сфера, захоплена інтеграційним процесом, і тому – спеціальна проблема інтеграційної політики, а найважливіший чинник вирішення економічних і політичних проблем і навіть можлива альтернатива у виборі варіантів майбутнього економічного розвитку»¹⁰⁸.

Висновку про те, що наднаціональну культурну політику розглядають у ЄС як один з найвагоміших чинників конструювання європейської ідентичності можна дійти, якщо розглянути діяльність ЄС у цій сфері в ретроспективі та проаналізувати сучасний етап європейської культурної інтеграції.

Наведена вище цитата з Жана Моне є важливою з двох причин. По–перше, тому що вона вказує на постійно зростаючу політичну вагу, яку політики рівня ЄС починаючи з 70–х років надають ідеї культури як ключового інгредієнту, навіть каталізатору в інтеграційному процесі. По–друге, і це є ключовою думкою в роботі, тому що, як зазначає С. Шо, **«розвиток культурної політики ЄС не може стати зрозумілим поза контекстом широкого політичного проекту «конструювання Європи» і його переходу від структурованої зони вільної торгівлі до наднаціональної держави»**¹⁰⁹.

Таке ставлення до культури стає зрозумілими у світлі так званого «лінгвістичного повороту» 1980–х років, у результаті якого стверджувалося, що наші уявлення про культуру є самі по собі абстракціями, або культурними конструкціями, і що етнографія, як і національна історіографія, є технологією створення (конструкції) та матеріалізації культури. «Фактично, ми вигадуємо культуру в кожному акті письма про неї. Це означає, що ми повинні відмовлятися від культури як пустої фікції, швидше, це повинно спонукати нас поміркувати про те, що визначення «культура» є справою ідеології та політики», – зазначає С. Шо¹¹⁰. Базуючись на такій позиції, антропологи дійшли висновку, що політики корисно використовувати як «політичні технології», як інструменти, покликані впливати на людей для впорядкування певних інститутів у часі та просторі.

¹⁰⁸ Чурбанов В. Культурная интеграция Европы: образец для прагматиков и предостережение для простаков // <http://www.viperson.ru/wind.php?ID=297659&soch=1>.

¹⁰⁹ Shore C. «In uno plures» (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe // Cultural Analysis. – 2006. – Vol. 5 // http://socrates.berkeley.edu/~caforum/volume5/vol5_article1.html.

¹¹⁰ Там само.

Щонайпильніша увага до європейської культури пов'язана з тим, що багато хто в Європейській Комісії та Європейському Парламенті вважає, що культурна політика має використовуватися для створення відчуття спільної спадщини, історії та належності. Політичні системи, особливо демократичні, набувають легітимності через культуру. Для того, щоб мати легітимність та авторитет, політичні інститути мусять володіти згодою громадян, від імені яких вони виконують владні повноваження. Культурною основою сучасного громадянства є громадянська відповідальність та соціальна довіра, які залежать від відчуття громадянином своєї належності до політичної спільноти¹¹¹. Саме тому створення європейської культурної політики теж виглядає як «воля до влади» Європейського Союзу.

Виокремлюючи та класифікуючи територію «європейської культури», засновуючи певні програми з метою впорядкування зайнятості та сприяння соціальній єдності, європейська культурна політика не тільки функціонує на користь легітимації проекту ЄС, вона також збільшує вплив та авторитет ЄС, поширюючи його компетенцію на нові сфери управління. З 80-х років маргінальна колись сфера культури перетворилася на зону центрального інтересу європейської еліти та професіоналів від політики.

Європейська культурна інтеграція не має лінійного характеру, а надто не має увазі будь-якої вертикальної ієрархії: це більш складний та гнучкий механізм. Римський договір 1957 р., який заклав конституційні основи ЄС, містив тільки дві невеличкі згадки про культуру. Перша з них стосувалася недискримінації, а друга – винятків щодо вільного руху товарів там, де мали бути здійснені певні дії щодо захисту національних скарбів, які являють собою художню, історичну або археологічну цінність.

Культурну політику на рівні ЄС оживив Копенгагенський саміт 1973 р., на якому стремління відродити інтеграційні процеси, а також події, пов'язані з нафтовою кризою, підштовхнули лідерів ЄС ухвалити вже згадувану «Декларацію стовосно європейської ідентичності». Як зазначає С. Шо, **«цей поворот до «ідентичності» позначив важливий зсув в офіційному дискурсі європейської інтеграції. З цього моменту такі неоднозначні та суперечливі поняття, як «європейський спадок», «європейська ідентичність», «європейська цивілізація» були матеріалізовані в основні організуючі концепти дискурсу конструювання Європи»**¹¹².

¹¹¹Shore C. «In uno plures» (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe // Cultural Analysis. – 2006. – Vol. 5 // http://socrates.berkeley.edu/~caforum/volume5/vol5_article1.html.

¹¹²Там само.

У 1987 р. у доповіді *Fresh BOOST* Європейська Комісія пішла ще далі у використанні застарілої термінології зі сфери соціальних наук. На дюркгеймівський манер вона не тільки заявила про свою місію як про таку, що претендує на створення соціальної згуртованості, вона також підтвердила існування європейської «колективної свідомості».

Щодо більш широкого трактування культури, то до підписаного у 1992 р. Маастрихтського договору культура не визнавалася сферою компетенції ЄС. Відсутність окремої статті позбавляла Євросоюз законних підстав бути задіяним у культурних справах. Технічно це означало, що не було такого поняття, як *культурна політика європейських співтовариств*. За рішенням Європарламенту та за згоди міністрів культури країн-членів здійснювалися культурні акції *ad hoc*. Незважаючи на це, і Європейський Парламент, і Європейська Комісія мали у своїй структурі кілька спеціалізованих комітетів, які займалися справами культури. Через відсутність узаконеної компетенції політики рівня співтовариств для досягнення культурних та політичних цілей застосували економічні аргументи. Це не було складно, адже між економікою та культурою не існує чітких кордонів. Жак Делор підсумував це у своєму виступі у Європарламенті у 1985 р.: «Відповідно до умов договору ми не маємо можливості здійснювати культурну політику. Але ми збираємося спробувати знайти рішення цієї проблеми за допомогою економіки. Це не просто питання телевізійних програм. Ми повинні побудувати потужну європейську культурну індустрію, яка надасть можливість контролювати засоби масової інформації та їх зміст, утверджуючи наші стандарти цивілізації і надихаючи творчих людей навколо нас»¹¹³. Саме це Комісія і намагається робити, висуваючи аргументи на користь необхідності захисту європейських «культурних індустрій» та визначення «своїх основних цінностей» щодо решти світу.

Формування загальноєвропейської політики у сфері культури можна віднести до 80-х років, коли Європейська Рада у Штутгарті ухвалила Урочисту Декларацію про Європейський Союз, в якій підтримувалася ідея про необхідність розширення знань про європейську культуру та історію, «формування європейської свідомості». Пропонувалось визначити ті сфери, в яких Співтовариство могло б здійснювати спільні акції.

Вирішальне значення на зміну ставлення ЄС до культури мала доповідь Комітету Адоніно, якою рекомендовано проводити кампанії з інформування громадськості та виступати з культурними ініціативами на кшталт реставрації Парфенона або формування Європейського

¹¹³Shore C. «In uno plures» (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe // Cultural Analysis. – 2006. – Vol. 5 // http://socrates.berkeley.edu/~caforum/volume5/vol5_article1.html.

молодіжного оркестру та Опера–центру, заснування Європейської літературної премії та низки премій Жана Моне. Останні мали присуджуватися за створення нових університетських курсів з європейської інтеграції з метою «європеїзації» університетських досліджень.

Підтримка ЄС культурного співробітництва між країнами–членами та кількість загальноєвропейських культурних заходів набирала обертів поступово. Перші спрямовані на справи культури бюджетні лінії, за які проголосував Європейський Парламент протягом 1970–х років, стосувалися матеріальної спадщини. Це були відносно незначні суми грошей. Ці бюджетні статті надали можливість Комісії у 1973 р. сформувати невеликий підрозділ у справах культури, створивши у такій спосіб плацдарм для подальшого просування своїх претензій на компетенцію в культурних справах. Реалізуючи навіть не дуже численні культурні акції, Комісія розпочала переписувати історію свого втручання в культуру, позиціонуючи це як відповідь на «відчуття потреби в більшому рівні координації».

До 1992 р. офіційні культурні акції ЄС обмежувалися невеликими проектами. Серед них: аудіо–візуальні програми, книжкові проекти, робота з культурними організаціями, гармонізація контролю за експортом культурних товарів, реставраційні проекти, спонсорство культурних обмінів, тренінгів, переклад важливих творів європейської культури, залучення молоді до відвідування музеїв та культурних подій.

З 1985 р. розпочато акцію «Столиця європейської культури», почали проводитися європейські конкурси скульптури. У 1989 р. прийнято рекомендацію про здійснення спільної політики у сфері «книги та читання» (регулювання цін на книги, розвиток видавничої діяльності, розвиток і співробітництво бібліотек). З 1983 р. почав діяти проект «Емблематик», в межах якого Комісія виділяла кошти на реставрацію найзначніших пам'яток архітектури.

Маастрихтський договір запровадив багато нововведень. Крім того, що був створений власне Європейський Союз та введено європейське громадянство, у сферу юрисдикції Союзу введено освіту, молодіжну політику, захист прав споживачів, охорону здоров'я та культуру. Договір також легітимізував попередню культурну діяльність та ініціативи ЄС. «Культура та мистецтво» стали «Культурним сектором, а культурний сектор став соціально–економічним цілим, сформованим особистостями або виробництвами, які продукують або поширюють культурні товари та послуги»¹¹⁴. Як зазначає С. Шо, «метою цих заходів було ство-

¹¹⁴Shore C. «In uno plures» (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe // Cultural Analysis. – 2006. – Vol. 5 // http://socrates.berkeley.edu/~caforum/volume5/vol5_article1.html.

рення колективної європейської свідомості та ідентичності через «европеїзацію» культурного сектору». «Незважаючи на те, що культурі в Договорі було присвячено лише кілька слів, виділення їй окремої глави мало неабияке значення»¹¹⁵.

У багатьох аспектах історія європейської культурної політики є прикладом того, яким чином працює європейська інтеграція, і яким чином європейські інститути поширюють свою юрисдикцію на сфери впливу, що дбайливо оберігають національні держави. Вона також висвітлює суперечність між бажанням ЄС сприяти збільшенню свободи торгівлі культурними товарами та послугами всередині Європи та бажанням мобілізувати культуру як захисний щит, спроможний захистити Європу від небезпек конкуренції та глобалізації.

Суть європейської культурної політики зводиться до надання цьому процесу транснаціонального характеру при збереженні національної самобутності. До фінансування культурних заходів залучений Європейський інвестиційний банк та Європейський банк реконструкції та розвитку.

Сьогодні ЄС здійснює культурну політику в трьох площинах: економічне та юридичне регулювання; реконфігурація ритуального календаря європейських країн; підтримка культурного співробітництва між країнами-членами та вжиття загальноєвропейських культурних заходів. Залишимо першу сферу економістам та юристам та зупинимося на інших.

Щодо реконфігурації ритуального календаря, то Європейська Комісія доклала багато зусиль, щоб ввести низку нових пам'ятних дат. Почали проводитися «європейські тижні», «місяці європейської культури», запроваджена серія «європейських років», присвячених розкриттю певних тем, пов'язаних з ЄС, зокрема Європейський рік кіно. Офіційним святом став День Європи, надзвичайної популярності набула ініціатива «Європейська культурна столиця». Кількість загальноєвропейських свят збільшується. Наприклад у жовтні 2008 р. Європарламент прийняв рішення про святкування 23 вересня «Європейського дня пам'яті жертв сталінізму та нацизму». «Через спільно розуміння минулого ми зможемо побудувати спільне майбутнє», – зазначили європарламентарі¹¹⁶. С. Що підкреслює: **«За цими на перший погляд світськими культурними ініціативами існує більш глибока**

¹¹⁵Shore C. «In uno plures» (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe // Cultural Analysis. – 2006. – Vol. 5 // http://socrates.berkeley.edu/~caforum/volume5/vol5_article1.html.

¹¹⁶Hitler and Stalin's victims remembered with special day // http://www.europarl.europa.eu/news/public/story_page/017-38392-338-12-49-902-20080929STO38339-2008-03-12-2008/default_en.htm

ціль: трансформувати символічну організацію часу, освіти, інформації таким чином, щоб ввести в них «європейський вимір». А точніше, європеїзувати публічну уяву через європеїзацію деяких фундаментальних категорій буття»¹¹⁷.

ЄС значною мірою сприяв і сприяє розширенню культурної діяльності в Європі через різноманітні програми та вже багато зробив для розвитку культурного співробітництва. Його інституціями підтримуються культурні заходи, призначені для широкої аудиторії, молоді та соціально та економічно незахищених верств населення: фестивалі, мастер-класи, виставки, тури, конкурси, переклади та конференції для художників, діячів культури.

Серед перших загальноєвропейських слід згадати програми «Аріан», «Калейдоскоп» та «Рафаель». Програма «Аріан» передбачала приз за кращу літературну продукцію та переклади, а також стипендії за переклад театральних постановок. Заявки на участь публікувалися в Офіційному журналі Європейської спільноти, а до участі запрошувалися всі громадяни ЄС. У межах програми «Калейдоскоп» комунітарні структури ЄС надавали підтримку Європейському молодіжному оркестру. Понад 140 молодих музикантів з усіх країн ЄС кожного року відбиралися для участі в літньому турне не тільки країнами Європи, а й іншими країнами світу. На думку організаторів, ця акція має продемонструвати можливості ЄС в об'єднанні зусиль з розвитку загальноєвропейської культури.

Варта згадки програма «Рафаель», яка реалізовувалася в 1997–2000 рр. та мала бюджет у 30 млн євро. Як зазначає Єврокомісія, «її метою був захист, консервація та збільшення європейської культурної спадщини, підвищення обізнаності громадян щодо культурної спадщини та полегшення доступу до неї»¹¹⁸. Програма зачіпала рухому та нерухому європейську культурну спадщину (музеї, колекції, бібліотеки та архіви, включаючи фотоархіви, кіно- та аудіоархіви, археологічну та підводну спадщину, архітектурну спадщину та культурні ландшафти (природні та культурні об'єкти). Загалом вона підтримала понад 360 проєктів, залучивши до їх реалізації близько 1500 операторів з усієї Європи. Підтримку отримували також європейські лабораторії з досліджень культурної спадщини.

Сучасних культурних програм та заходів рівня ЄС досить багато. Яскравим прикладом є програма *MEDIA*, спрямована на підтримку

¹¹⁷*Shore C.* «In uno plures» (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe // Cultural Analysis. – 2006. – Vol. 5 // http://socrates.berkeley.edu/~caforum/volume5/vol5_article1.html.

¹¹⁸*Raphael* // http://ec.europa.eu/culture/eac/culture2007/historique/raphael_en.html.

європейського аудіовізуального сектору. Заснована у 1991 р., вона протягом 16 років надавала важливу допомогу європейській кіноіндустрії. З її фонду гроші виділяються на виробництво та розповсюдження кінострічок. Програма розрахована на підтримку проєктів у 31 країні: 27 державах Євросоюзу, Ісландії, Норвегії та Швеції. Щороку *MEDIA* фінансує майже 300 нових європейських кінопроєктів. Половина європейських фільмів потрапляють у прокат за підтримки Єврокомісії¹¹⁹. На Каннському фестивалі 2007 р. було представлено 11 кінострічок, створених за підтримки Європейського Союзу. Фінансовані вони були в межах саме програми *MEDIA*.

На розвиток європейської кіноіндустрії протягом найближчих семи років в межах нової програми *MEDIA-2007* Євро комісія виділяє 755 млн євро. Бюджет програми спрямований на підтримку п'яти основних напрямів: навчання фахівців (7 %), розвиток сфери кіновиробництва (20 %), поширення продукції (55 %), просування її на ринку (9 %), підтримка малих та середніх підприємств та пілотних проєктів (9 %). Фінансуватимуться також навчання фахівців та модернізація кінотеатрів відповідно до найновіших цифрових технологій і розвитку нових каналів дистрибуції.

Як зазначає В. Чурбанов: «Замість чисельних малопотужних національних кінематографій – загальноєвропейський кінематограф, який інтегрує та перерозподіляє кіноресурси (швейцарці чи датчани можуть знімати свій національний фільм за участю французького чи німецького чи спільноєвропейського капіталу, італійських операторів, англійських акторів тощо). Фільм кожної країни не втрачає своєї «національної прописки», але стає досягненням всієї Європи завдяки обов'язковому дубляжу європейськими мовами чи титрам англійською, яка вже є цілком доступною більшості європейців»¹²⁰.

Загальноєвропейські культурні акції проводяться у дедалі більшій кількості європейських країн та європейських міст. ЄС постійно нагадує про свою присутність у культурній сфері країн-членів через проведення різних європейських конкурсів, на яких відзначають досягнення європейців та вручаються загальноєвропейські премії. Назвемо деякі з них.

Єврокомісія запровадила премію «За різноманіття. Проти дискримінації», якою нагороджуються журналісти, що зробили значний вклад у висвітлення зазначеної проблематики. Не можна також не сказати про приз Єврокомісії «Руйнівники європейських кордонів». Нею нагороджуються виконавці, композитори та автори текстів, які

¹¹⁹*MEDIA-2007* – до вподоби всім // Євробюлетень. – 2007. – № 2. – С. 7.

¹²⁰Чурбанов В. Культурная интеграция Европы: образец для прагматиков и предостережение для простаков // <http://www.viperson.ru/wind.php?ID=297659&soch=1>.

зібрали найбільшу аудиторію поза межами своєї країни. Визначення переможців базується на статистиці щодо продажу альбомів виконавців у країнах-членах ЄС протягом року, а також даних щодо їх гастролей поза межами своїх країн. «Цей приз підкреслює важливість креативності і відкритості щодо культурного розмаїття в глобалізованому світі», – заявив на церемонії вручення в Каннах у 2008 р. Комісар ЄС з питань освіти, культури та тренінгів Ян Фігель. У 2008 р. володарями призу стали музиканти з Великобританії, Німеччини, Фінляндії, Франції, Ірландії, Швеції, Іспанії, Бельгії, Данії, Польщі. Соціологічні дослідження засвідчують, що музика відіграє фундаментальну роль у житті європейців: понад 60 % громадян ЄС слухають її щодня¹²¹.

На не меншу увагу заслуговує премія Генерального директорату Єврокомісії з питань розширення «Розшир своє бачення». Директорат заснував пан європейський конкурс для молодих журналістів з усієї Європи. «Його метою є сприяння відображенню та висловленню думок молодих журналістів з приводу розширення Європейського Союзу»¹²². До участі запрошуються журналісти віком від 17 до 27 років з усіх країн-членів ЄС, а також від кандидатів та порційних кандидатів (Західних Балкан та Туреччини). Відкриваючи конкурс, Комісар ЄС з питань розширення Оллі Рен зазначив, що «точка зору молодих журналістів є надзвичайно важливою для формування поглядів нової генерації. Їхні ідеї викликать дебати, що визначать форму нашого континенту»¹²³. Для конкурсу створений спеціальний веб-сайт, на якому журналісти можуть почитати статті з проблем розширення. Журналістів також захоплюють будувати на спеціалізації щодо ЄС власну кар'єру.

У конкурсі «Європейський винахідник» премія вручається спільно Європейською Комісією і Європейським патентним офісом. Причому в цьому конкурсі є номінація «Неєвропейські країни», що відкриває двері до участі в ньому українських дослідників¹²⁴.

Періодично вручає премії та призи Європарламент. Наприклад, кінострічка німецького режисера турецького походження Фатіха Акіна «На краю неба» отримала приз Європарламенту «Люкс»¹²⁵.

Премії ЄС вручають різного роду спеціалізовані організації. Наприклад пан європейська Федерація з культурної спадщини (*Europa*

¹²¹Визначено «Руйнівників Європейських кордонів» // Євробюлетень. – 2008. – № 2. – С. 22.

¹²²«Enlarge your vision» – European Young Journalist Award on EU Enlargement // <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1701&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

¹²³Там само.

¹²⁴Визначили кращих винахідників. //Євробюлетень. – 2007. – № 4. – С. 13.

¹²⁵Приз «Люкс» отримав фільм «На краю неба» // Євробюлетень. – 2007. – № 11. – С. 26.

Nostra) щороку присуджує Премію Європейського Союзу з культурної спадщини (*Europa Nostra Awards – European Union Prize for Cultural Heritage*)¹²⁶. Більшість премійованих проєктів включають мультимедіа-вимір, зокрема створення інтернет-сайтів та форумів. Варта уваги також премія Європейського Союзу із сучасної архітектури¹²⁷.

Серед молодіжних заходів слід згадати проведений у 2007 р. з нагоди святкування 50-річчя з дня заснування ЄС перший загальноєвропейський молодіжний саміт «Твоя Європа – твоє майбутнє»¹²⁸.

Крім інституцій Євросоюзу, до формування культури саме як європейської долучена також Рада Європи, яка реалізує власну масштабну Культурну програму¹²⁹. Не вдаючись у деталі, скажемо, що вона спрямована на розвиток культурного обміну між митцями різних регіонів Європи, розвиток нових інформаційних технологій, електронне видавництво, поширення книг, архівних матеріалів, проведення європейських мистецьких виставок, збереження культурної спадщини, сприяння технічному та професійному співробітництву, розвиток культурних маршрутів та культурного туризму тощо.

Для ілюстрації масштабів діяльності РЄ у сфері культури наведемо такий приклад. У 1988 р. Рада Європи створила фонд «Євроімідж», до якого приєдналися 27 держав. Річний бюджет фонду складає майже 20 млн євро. Його зусиллями було профінансовано 700 повнометражних документальних фільмів. У 2006 р. для участі в Каннському фестивалі було відібрано два європейські фільми, знятих за підтримки «Євроіміджу». Це фільми «Найслабша причина», знятий спільно Францією та Бельгією, та стрічка «Іклімер» спільного виробництва Туреччини та Франції¹³⁰.

Рада Європи також запровадила премії, які уже стали популярними. Це премія «Європа» та премія «Європейський музей», які присуджуються щорічно. Парламентською асамблеєю РЄ запроваджено святкування «Дня інтеграції та міжкультурної толерантності».

¹²⁶ *Culture: Laureates of the 2007 «European Union Prize for Cultural Heritage / Europa Nostra Awards»* // www.europanostra.org/awards_2006.html.

¹²⁷ *MUSAC Contemporary Art Museum of Castilla y Le n by Mansilla + Tu n wins the European Union Prize for Contemporary Architecture – Mies van der Rohe Award 2007*. IP/07/570. Brussels, 26 April 2007.

¹²⁸ «Your Europe – Your Future»: the first ever EU Youth Summit to take place in Rome on the 50th Anniversary Day. IP/07/382. Brussels, 22 March 2007 // <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/382&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

¹²⁹ *Культура і культурное наследие* // http://echr.ru/coe/activity/800_europeans_13.htm.

¹³⁰ *Фільми*, спонсированные Советом Европы, выдвинуты на Каннский фестиваль // <http://full.rian.ru/culture/cinema/20060424/46829530.html>.

Обговорюючи проблему створення наднаціональної європейської ідентичності, дослідники наголошують на тому, що для її появи європейській спільноті бракуватиме історичної пам'яті на кшталт такої, що існує в окремої нації¹³¹. Але в ЄС свідомі важливості цього механізму формування ідентичності. Як такі, що спрямовані на створення певного типу об'єднувальної європейської історичної пам'яті, можна класифікувати деякі кроки та заходи Єврокомісії. Звичайно, їх поки що небагато, але з огляду на усвідомлення необхідності поширення європейського наративу всередині спільноти є всі підстави прогнозувати збільшення їх кількості та якості. Щодо цього можна провести паралель з формуванням національної історії, національної історичної пам'яті та заходами, що для цього вживалися. Нагадаємо, що основними такими заходами були архаїзація історії (створення історії), її музеїзація, візуалізація (створення музеїв, історичних архітектурних монументів тощо).

Як візуалізацію історії ЄС можна розглядати проведену наприкінці жовтня 2007 р. у Брюсселі виставку «Це наша історія», присвячену півстолітній історії європейської інтеграції. Організована Музеєм Європи в Брюсселі експозиція розповідає про події та процеси, які змінили Європу протягом останнього півстоліття.

Про важливість заходу, безперечно, свідчить його бюджет. На його організацію Європейська Комісія виділила 1 млн євро. Відкриття виставки було приурочене до Року міжкультурного діалогу. Відкриваючи виставку Комісар ЄС з питань освіти, культури та тренінгів Ян Фігель зазначив: «Оглядаючи те, що Європа досягла за минулі 50 років, ми можемо пишатися тим, що ЄС успішно об'єднав країни спільним баченням, базованим на співробітництві й усвідомленні того, що ми міцніші, коли разом. Однак багато ще треба зробити. **Особливо треба розвинути поняття «європейська належність», наприклад, через активні громадянські програми в ЄС.** Європейський Рік міжкультурного діалогу є чудовою нагодою усвідомити той факт, що ми багаті нашою різноманітністю»¹³².

Як зазначено в інформаційному повідомленні Європейської Комісії, «виставка розповідає історію Європи як з великої букви «І» – відвідувачі поринають як в Історію Європи, так і як особисту історію кожного європейця»¹³³. Сучасна музеографія, мультимедійні та інтерактивні засо-

¹³¹ Van Ham P. Identity Beyond the State: The Case of the European Union. // Copenhagen Peace Research Institute. 2000. – June // <http://www.ciaonet.org/wps/vap01/index.html>.

¹³² Виставка розповідає про історію Євроінтеграції // Євробюлетень. – 2007. – № 10. – С. 21.

¹³³ European Commission supports a major exhibition charting 50 years of European history // Brussels, 24 October 2007 – IP/07/1588 // <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1588&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

би, фільми та декорації представляють автентичні експонати, які надали понад 80 європейських музеїв. П'ятдесят років європейської історії постають на цій виставці через справжні артефакти, такі як сукня маленької дівчинки, зшита з прапору Об'єднаних сил (*Allied Forces*), перший шматок сталі, виплавлений Європейським співтовариством вугілля та сталі, ілюстрований щоденник, написаний молодим угорцем під час повстання 1956 р. та шматки Берлінського муру¹³⁴. Усі ці артефакти засвідчують складний шлях, який пройшла Європа за 50 років свого єднання.

Як зазначав Ю. Хабермас, «націоналізм – це така форма свідомості, яка має на увазі відфільтроване через історіографію та рефлексію засвоєння культурних традицій»¹³⁵. Очевидно, з метою подолання націоналізмів окремим напрямом діяльності Єврокомісії є створення спільної європейської історії та фінансування проектів з написання монографій та підручників цієї тематики. Побудова Європейського Союзу та формування європейської ідентичності розглядаються в них як такі, що мають своєю основою спільний спадок класичної античної цивілізації. Як зазначено в одній з багатьох книг з історії Європи, видання яких спонсується Європейською Комісією, «кожен, хто відвідує Європу, може легко побачити, що попри різницю в мові та стилях життя, ми пов'язані сімейним духом та в цілому поділяємо одні цінності. Греція є колыскою Європейської цивілізації. Рим залишився її незнищеним символом, християнство дало їй душу, а модерн гарантував її майбутнє. Хочемо ми того чи ні, ми наслідуюмо цей чудовий спадок»¹³⁶. Національні та регіональні культурні відмінності зазвичай представляються як фундаментальні елементи однієї «цивілізації», чії витоки сягають стародавньої Греції, Риму та ґрунтуються на християнстві.

Оскільки ідентичність має не тільки часові, а й просторові характеристики, не менш важливою для появи європейської ідентичності є архітектура, що репрезентує наднаціональний рівень ЄС. Прикладами споруд, що безпосередньо асоціюються з інтеграцією, можуть бути будинки Єврокомісії Берлемон та Маду Плаза в Брюсселі, будинки Європарламенту в Страсбурзі та Брюсселі, будинок Європейського центрального банку у Франкфурті й т. ін.

¹³⁴ *European Commission supports a major exhibition charting 50 years of European history // Brussels, 24 October 2007 – IP/07/1588 // <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1588&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.*

¹³⁵ *Хабермас Ю.* Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства // *Нации и национализм.* – М.: Практис, 2002. – С. 212.

¹³⁶ *Shore C.* «In uno plures» (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe // *Cultural Analysis.* – 2006. – Vol. 5 // http://socrates.berkeley.edu/~caforum/volume5/vol5_article1.html.

Розвивати діяльність у сфері культури ЄС планує і далі. У 2007 р. було ухвалено нову культурну програму ЄС на 2007–2013 рр., яка отримала назву «Культура 2007». Її бюджет становить 400 млн євро. «Ця програма покликана розвивати діалог культур, мобільність європейських працівників у галузі культури, сприяти обігу інтелектуальної та мистецької продукції», – зазначає Єврокомісія¹³⁷.

У 2007 р. Європейська Комісія запропонувала також першу в історії ЄС Європейську культурну стратегію (Брюссель оприлюднив Повідомлення, яке містить «Європейський план дій щодо культури у глобалізованому світі»). Її мета полягає в тому, щоб посилити роль культури в політичному діалозі. Вона ґрунтується на трьох цілях: «пропагування культурної багатоплановості та інтелектуального діалогу, пропагування культури як каталізатора творчості у рамках Лісабонської стратегії та пропагування культури як життєво необхідного елемента міжнародних відносин Європейського Союзу»¹³⁸. Бюджет програми на 2007–2013 роки складатиме 30 млн євро.

Як зазначено в Євробюлетені, «фундаментальною є оприлюднена в Повідомленні Єврокомісії пропозиція запровадити структурованішу систему співпраці між країнами Євросоюзу та його інституціями з культурних питань. Ефективний механізм такої співпраці, що базується на відкритому методі координації, Союз уже має у сферах освіти й навчання, молоді та соціального захисту»¹³⁹.

Таким чином Європейський Союз намагається включити культурний сектор – починаючи від окремого художника і виконавця до креативних та культурних індустрій – більш глибоко в європейські справи. Відповідно до Стратегії пріоритетними на 2008–2010 рр. визнано такі сфери:

- покращення мобільності художників та інших професійних митців;
- сприяння доступу до культури, особливо популяризуючи культурний спадок, культурний туризм, багатомовність, оцифрування, поєднання зусиль з освітою (особливо це стосується мистецької освіти), збільшення мобільності колекцій;
- розвиток бази даних, статистики та методології статистики в культурному секторі та збільшення порівняльних можливостей.
- максимізація потенціалу культурних та креативних індустрій.

У межах Стратегії для поліпшення діалогу митців Брюссель запропонував щорічно проводити Культурний форум. Перший уже відбувся в Лісабоні у вересні 2007 р. під час президентства Португалії в ЄС.

¹³⁷Посли програми Леонардо да Вінчі // Євробюлетень. – 2006. – № 5. – С. 17.

¹³⁸<http://ngo.donetsk.ua/ukrsociety/795>.

¹³⁹Запропоновано Європейську культурну стратегію // Євробюлетень. – 2007. – № 5. – С. 23.

Пропонуючи реалізацію «Європейської культурної стратегії», Жозе Мануель Баррозу назвав культуру та творчість «ключовими елементами європейського проекту»¹⁴⁰.

Європейським роком міжкультурного діалогу оголошений в ЄС 2008 рік. Маючи загальний бюджет близько 10 млн доларів, захід відбуватиметься через впровадження серії проектів програм та акцій. Він зачепить проблеми культури, освіти, молодіжної політики, спорту та громадянства. З цього бюджету співфінансуватимуть 7 загальноєвропейських проектів і 27 національних – один на кожену країну-члена. Для участі в кампанії Європейська Комісія запросила низку відомих осіб з усієї Європи та з-поза її меж – Європейських послів з міжкультурного діалогу. Серед них бразильський письменник Пауло Коельо, Словацький диригент Джек Мартін Хандлер, румунський кінопродюсер Радун Михайлеану, словенський артист Марко Пелджан, каталонський віолончеліст Жорді Савалл, турецький піаніст Фазіль Сай і переможниця минулорічного конкурсу Євробачення Марія Шеріфович з Сербії. Загальноєвропейські проекти стосуються сфер урбаністичної культури, популярного мистецтва, участі молодих людей, міграції, медіа, обміну місцевими ініціативами, відеопроєктів і діяльності іммігрантських громад. В усіх них беруть участь представники кількох країн-членів.

Здійснювати міжкультурний діалог, обмінюватися передовим досвідом можна і через сайт кампанії www.dialog2008.eu. Ще до офіційного початку року він містив понад 500 веб-сторінок індивідуальних осіб та організацій, які працюють у відповідній сфері. Символічним є те, що, відкриваючи Європейський рік міжкультурного діалогу в Любляні, прем'єр-міністр Словенії Янеж Янса зазначив: «Нині ми дедалі більше розуміємо те, що вже передбачали батьки-засновники об'єднаної Європи. А саме: **повний успіх проекту європейської інтеграції вимагає не лише єдиного ринку та потужного економічного зростання, але й посилення культурних та духовних аспектів Європи** (виділення моє – *Авт.*). Тому цього року Європейський Союз прагне відсвяткувати багатство її культурного розмаїття... Адже саме культурний спадок витворив універсальні цінності сучасної Європи: свободу, справедливість, рівність, верховенство права та захист прав людини»¹⁴¹.

Що стосується реальності міжкультурного діалогу в Європі, то про це можна скласти уявлення за даними соціологічного дослідження,

¹⁴⁰ *Запропоновано європейську культурну стратегію // Євробюлетень. – 2007. – № 5. – С. 23.*

¹⁴¹ *У Любляні урочисто відкрили Європейський рік міжкультурного діалогу // Євробюлетень. – 2008. – № 2. – С. 22.*

яке проводилось Євробарометром у листопаді 2007 р. Воно засвідчило, що три з чотирьох громадян ЄС вітають діалог з іншими культурами. Основні результати дослідження було зведено до таких висновків.

- Щоденна взаємодія людей, які належать до різних культур, є реальністю в Європі. Дві третини респондентів (65 %) у 27 країнах-членах ЄС пригадували взаємодію з щонайменше однією людиною з іншого регіону, іншої етнічної приналежності або національності протягом семи днів до опитування. Найбільшу кількість таких контактів мали громадяни Люксембурга (82 %), Ірландії (77 %), Великобританії (76 %) та Австрії (75 %).

- Значна більшість громадян ЄС вважає, що представники інших етносів, релігій або національностей збагачують культурне життя їх країн.

- В ЄС панує точка зору про корисність міжкультурного діалогу, але в той же час місцеві культурні традиції теж визнаються важливими¹⁴².

Цікавою є наступна статистика щодо культурної сфери. У 2003 р. культурний сектор забезпечував 2,3 % ВВП ЄС, а його загальний прибуток становив 654 млрд євро. (Для порівняння: хімічна промисловість склала 2,3 % ВВП, нерухомість – 2,1 %, харчова, горілчана та тютюнова галузі – 1,9 %). У культурній та креативній індустрії ЄС зайнято 5,8 млн осіб, що складає 3,1 % населення ЄС–25. Ця цифра перевищує загальну кількість працюючих у Греції¹⁴³. З 1999 р. по 2003 р. сектор зріс на 12,3 %, що перевищує темпи зростання європейської економіки в цілому. На тлі загального зниження рівня зайнятості у Союзі у культурній сфері за період 2002–2004 рр. зайнятість зросла на 1,85 %. За даними Комісії, у 2003 р. товарообіг у секторі склав 654 млрд євро.

Як зазначив Голова Єврокомісії Ж. М. Баррозу, «мистецтво в Європі зараз переживає розквіт: рекордні кількості людей відвідують галереї, книжок виходить більше, ніж будь-коли досі. Європа, як і завжди, вражає культурною різноманітністю»¹⁴⁴. Не в останню чергу це відбувається за сприяння Євросоюзу. Цю думку підтверджують дані Євробарометра стосовно культурної активності громадян ЄС в 2007 р.: дивилися або слухали культурні програми по ТБ чи радіо 78 % респондентів, читали книги – 71 %, відвідували історичні монументи – 54 %, були в кінотеатрі – 51 %, відвідували музеї чи галереї – 41 %, були на

¹⁴² *Three in four EU citizens welcome dialogue with other cultures*. IP/07/1846. Brussels, 4 December 2007 // www.interculturaldialogue2008.eu/fileadmin/downloads/documents/630-factsfigures/IP-07-1846_EN.pdf.

¹⁴³ *The economy of culture in Europe* // http://ec.europa.eu/culture/eac/sources_info/studies/economy_en.html.

¹⁴⁴ *Культура* має об'єднати європейське суспільство // Євробюлетень. – 2006. – № 1. – С. 20.

концертах – 37 %, були в бібліотеках – 35 %, були в театрі – 32 %, відвідали балет чи оперу – 18 %.

На одній з останніх зустрічей Ж. М. Баррозу з європейськими музикантами, філософами, письменниками і відомими діячами культури щодо місця культури в процесі європейської інтеграції він заявив: **«Культура повинна відігравати стратегічну роль в політиці об'єднаної Європи. Це надзвичайно важливий чинник успіху європейської інтеграції, в той же час культура нерозривно пов'язана з поняттям європейської ідентичності»**¹⁴⁵.

Яскравою ілюстрацією результатів діяльності Євросоюзу у сфері наднаціональної культурної політики є такі дані Євробарометра, який здійснив соціологічне дослідження позиції громадян ЄС щодо культури, яке проводилось в лютому–березні 2007 р. Було опитано 26 тис. громадян у 27 країнах–членах ЄС¹⁴⁶. Результати дослідження були представлені на Першому європейському культурному форумі в Лісабоні, який відбувся у вересні 2007 р. Для обговорення проблем розвитку культури Форум зібрав представників бізнесу, культури та політики.

За результатами дослідження:

- найбільша кількість європейців (89 %) висловила потребу в набагато більшому просуванні культури на рівні ЄС;
- майже стільки ж (88 %) вважають, що культурні обміни є важливими, вони закликали ЄС сприяти культурним обмінам серед європейців та розвивати міжкультурний діалог;
- 77 % європейців вважають, що культура є важливою в їхньому житті.
- 76 % респондентів вважають, що культурна різноманітність є основною характеристикою Європи, і що ця різноманітність сприяє посиленню впливу європейської культури;
- 67 % європейців вважають, що порівняно з іншими частинами світу європейські країни мають багато спільних культурних аспектів;
- 58 % респондентів вважають, що глобалізація має позитивний вплив на європейську культуру, вона надає новій динаміки розвитку європейської культури та збільшує її вплив у світі.

На важливості результатів опитування наголосив Ян Фігель: «Наш континент наділений величезною культурною різноманітністю, і це до-

¹⁴⁵*Культура* має об'єднати європейське суспільство //Євробюлетень. – 2006. – № 1. – С. 20.

¹⁴⁶*Eurobarometer on culture: Europeans affirm their strong attachment to culture and expect more from the EU in this area* // IP/07/1410. Brussels, 27 September 2007 // http://ec.europa.eu/culture/eac/sources_info/studies/eurobarometer_en.html.

слідження ясно засвідчує, як європейці відчують свою культуру та інші культури. Я вважаю, що **таке ставлення до культури та культур підтверджує центральне місце, яке культура посідає в Європейському проєкті**. Для політиків, які ухвалюють рішення в країнах–членах, має стати зрозумілим: якомога більше засобів має бути залучено для того, щоб збільшити можливість культурних обмінів на нашому континенті, аби сприяти взаєморозумінню, толерантності та повазі серед людей»¹⁴⁷.

Завершуючи цю частину нашого дослідження хочеться навести слова Ю. Хабермаса. Він зазначає: «Звичайно, аж до теперішнього часу політика ЄС в державах–членах не є предметом суперечок. Національні сфери громадськості в культурному відношенні ще є дуже ізольованими одна від одної. Це означає, що вони вкорінені в контекстах, в яких політичні питання набувають значення тільки на тлі відповідної національної історії. Але в майбутньому з різноманітних національних культур могла б диференціюватися спільна демократична культура. Могла б відбутися диференціація всеєвропейської політичної культури та національних традицій у мистецтві та літературі, історіографії та філософії і т.д., які формуються з початку Нового часу. При цьому культурним елітам та засобам масової комунікації припадає важлива роль. Для цього необхідна не стільки впевненість в існуванні спільних – в європейському Середньовіччі – джерел, скільки нова політична самосвідомість, яка відповідає ролі Європи у світі 21 століття»¹⁴⁸.

2.3.6. Освітня політика Європейського Союзу. Політична складова Болонського процесу

У процесі формування національних ідентичностей сучасних держав–націй чи не найголовнішу роль мала система освіти, яка за Е. Геллнером, виховувала такого громадянина, який був потрібен державі. Якими ж є механізми, проблеми та перспективи використання освітньої системи для вихавання європейця та створення спільної європейської ідентичності?

Це дослідження базується на тому твердженні, що освіта є політичною сферою, бо саме вона безпосередньо впливає на формування світоглядів, бажань, інтересів, цілей, розуміння і підтримку чи заперечення тих чи інших соціально–політичних явищ та процесів. Суспільство

¹⁴⁷*Eurobarometer* on culture: Europeans affirm their strong attachment to culture and expect more from the EU in this area // IP/07/1410. Brussels, 27 September 2007 // http://ec.europa.eu/culture/eac/sources_info/studies/eurobarometer_en.html.

¹⁴⁸Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства // Нации и национализм. – М.: Практикс, 2002. – С. 233.

підтримує своє існування через процеси освіти, за допомогою яких його громадяни соціалізуються, засвоюючи визначені освітньою системою форми публічного знання, зокрема цінності та норми. Коли промовляють банальну фразу про те, що від освіти залежить сьогодення і майбутнє будь-якого суспільства, то мають на увазі, що «той спосіб, в який викладають предмети – наратив – є механізмом формування світогляду, політичних імперативів, механізмом соціального включення або виключення. Фактично поряд з функцією виховання нової освіченої та підготовленої до життя у соціумі генерації освітня політика є важливим **інструментом політичного управління**»¹⁴⁹. Тому Болонський та Копенгагенський процеси, або, точніше, процеси європеїзації освіти, треба розуміти в контексті не тільки економічних, а й політичних імперативів, що мають на меті створення якнайміцнішого союзу між державами-членами ЄС, адже рух до нього вимагає не тільки змін у політичних, інституційних та економічних процесах та структурах, а й в ідеях та цінностях.

У цій частині нашого дослідження ми маємо на меті показати, що гармонізація систем освіти країн-членів ЄС реалізує щонайменше ще дві мети: **реконфігурацію (або часткову деконструкцію) національних ідентичностей країн-членів ЄС та побудову (конструкцію) наднаціональної європейської ідентичності**. Для цього ми покажемо, що: 1) роль, процеси становлення та механізми розвитку освітньої сфери і освітньої інституційної інфраструктури ЄС ідентичні процесам їх становлення в кожній окремій європейській державі-нації в націєтворчий період і мають на меті створення європейської ідентичності, яка виконувала б стосовно ЄС такі саме функції, як і національна ідентичність виконує стосовно національної держави (саме з цієї причини в певний момент освітня політика стала посідати чи не найголовніше місце серед інших європейських політик); 2) завдяки гармонізації освітніх систем та структур, уніфікації навчальних програм та включенню «європейського виміру» в освітні плани країн-членів ЄС Єврокомісія безпосередньо впливає на формування загальноєвропейського наративу і відповідно європейської «уявленої спільноти», що має стати (або навіть вже частково стала¹⁵⁰) основою європейської ідентичності.

¹⁴⁹*Bache I.* Europeanisation and Higher Education: Towards a Core Curriculum in European Studies? Paper presented to the ESRC/UACES Study Group and Seminar Series on the Europeanisation of British Politics and Policy-Making, Sheffield, 23 April, 2004 // In University of Sheffield, Department of Politics, Sheffield, UK // <http://aei.pitt.edu/1728>.

¹⁵⁰Young people most likely to consider themselves «Europeans», new study suggests. The Associated Press. – Published: October 19, 2006 // http://www.iht.com/articles/ap/2006/10/19/europe/EU_GEN_European_Identity.php3.

Становлення та механізми розвитку освітньої політики Європейського Союзу

Традиційно суспільні науки вважають освіту сферою виключної компетенції суверенної держави. Зокрема в країнах Європи до Другої світової війни розвиток системи освіти розглядався як важлива частина націєбудівництва. Адже відповідно до того, як побудована система освіти, вона впливає на сприйняття та розуміння політичного минулого (історичного націоналізму), сприяє змінам у процесах поділу праці (професійна освіта) та справляє значний вплив на майбутні еліти суспільств (вища освіта). Як стверджує І. Баше, «освітня політика є однією з найважливіших складових політики ідентичності, яку до цього часу контролюють національні уряди. Під таким кутом зору вона постає як міжгенераційний передавач політичної культури. Саме вона розглядається як життєво необхідне знаряддя створення соціальної легітимності, сприяючи політичній соціалізації, розвиваючи процеси демократизації та зберігаючи національну ідентичність»¹⁵¹. Визнані теоретики цього процесу Е. Гелнер та Е. Хобсбаум стверджували, що саме освіта була головним механізмом, який сприяв формуванню сучасних західних націй. Наприклад, Е. Гелнер доводив, що утвердження загальної національної колективної ідентичності і зрештою об'єднання розрізаних етнічних та класових груп у єдине ціле є головною функцією школи, бо саме через школу, через систему загальної стандартизованої освіти досягається ефект соціокультурно та політично гомогенного суспільства, яким є сучасна нація–держава західного типу. Якщо ж прослідкувати, яким чином національній освітній системі вдалося відіграти ключову роль у цьому процесі, то стають очевидними такі напрями її розвитку.

1) Функції планування, адміністрування та контролю над освітою в межах національної держави здійснювалися в єдиному державному управлінському центрі (зазвичай у Міністерстві освіти). Формувалася державна (національна) освітня система, яка легітимізувалася відповідними конституційними нормами та низкою регулюючих її законів.

2) Державний управлінський центр стандартизував освіту, уніфікуючи освітні програми навчальних закладів усіх рівнів (шкіл, коледжів, ВНЗ тощо), координував видавництво і розповсюдження підручників, навчально–методичного матеріалу, жорстко контролював дотримання своїх вимог. Завдяки запровадженню саме стандартизованої освіти для громадян національна (державна) еліта поширювала

¹⁵¹ *Bache I.* Europeanization and Higher Education: Towards a Core Curriculum in European Studies? Paper presented to the ESRC/UACES Study Group and Seminar Series on the Europeanization of British Politics and Policy-Making, Sheffield, 23 April, 2004.// In University of Sheffield, Department of Politics, Sheffield, UK // <http://aei.pitt.edu/1728/1>.

цінності та світоглядні орієнтири, які ставали основою національно-державної ідеології та ідентичності.

3) На всіх освітніх рівнях запроваджувався національний вимір – предмети національної історії та національної літератури, покликані формувати національний наратив, тобто уявлення про примордіальність (споконвічність) нації, закономірність її появи на світовій історичній арені, її неперервність, спільність історичної долі громадян та їх майбутнього. Отже, фактично починаючи з дитячих садків та шкіл за допомогою освітньої системи національна держава ставила під контроль формування, за визначенням Б. Андерсона, національної «уявленої спільноти». Як зазначає М. Мартинова, «саме в дитячому віці люди, як правило, отримують безпосереднє уявлення про етнічно кодовану різницю. Цьому сприяє не тільки особистий досвід соціальних відносин, а й цілеспрямовані зусилля педагогів. Шкільна програма значною мірою актуалізує ці відмінності, роблячи їх предметом вивчення. Цей процес відбувається на рівні змісту занять на уроках, на рівні навчальних планів на методичних розробках (навіть у такій невинній формі, як мультикультурна, або полікультурна освіта)»¹⁵². На думку С. Ахонена, «те, що історія стала першим та головним предметом у шкільних навчальних планах, стало результатом націоналізму. Модерні нації були сконструйовані за допомогою наративів про примордіальні нації, які беруть свій початок в давніх етнічних спільнотах і розвинулися (або мали неминуче розвинутися) в нації–держави»¹⁵³. Національні історії, які в націєтворчий період централізовано вводяться за наказами міністерств освіти, «апелюють до народної пам'яті й одночасно формують її, щоб легітимізувати новий державний апарат, історія як така і історики покликані відіграти ключову роль *staatstrangende Elemente* (несуча конструкція). Навіть на рівні початкової та середньої школи... еліти ініціюють створення історичних навчальних програм, призначених для посилення легітимності основних політичних інститутів держави, що виникають»¹⁵⁴.

4) В усіх навчальних закладах держав–націй вводилося обов'язкове вивчення єдиної державної (національної літературної) мови (монолінгвізм), що також було одним з головних чинників становлення спільного національного комунікативного простору, який, на думку

¹⁵² *Мартинова М. Ю.* Поликультурное пространство России и проблемы образования // Этнографическое обозрение. – 2004. – № 1. – С. 37.

¹⁵³ *Ahonen S.* 'Politics of identity through history curriculum: narratives of the past for social exclusion – or inclusion?' // Journal of Curriculum Studies. – 2001; Vol. 33. – № 2. – С. 183.

¹⁵⁴ *Хаген Фон М.* Имеет ли Украина историю? // Ab imperio. Теория и история национальностей и национализма в постсоветском пространстве. – 2000. – № 1. – С. 137.

Б. Андерсона та К. Дойча, створював фундамент національної «уявленої спільноти» та національного комунікаційного простору.

5) Держава розвивала систему підготовки професійних педагогічних кадрів, одним з основних завдань якої було виховання у майбутніх педагогів відповідальної щодо нації громадянської позиції, яку вони потім транслюватимуть наступним поколінням громадян держави.

Сумарний ефект від таких напрямів розвитку системи освіти полягав в становленні в розвинених індустріальних демократіях Європи національних освітніх політик, спрямованих на підтримку та розвиток спільної національної ідентичності. Як зазначає Д. Ортлофф, «в усіх національних державах дія системи освіти спрямовувалася і спрямовується на те, щоб розвинути (створити) громадянина, здатного відтворювати національні імперативи. Освіта інституціоналізує саме певний тип громадянина, представляючи його як найкращий, найбільш прийнятний та бажаний для суспільства. В цьому сенсі навчальні плани та програми, тобто освітні політики загалом, є репрезентацією найбільш формальних та прямих засобів, за допомогою яких держава створює громадянина»¹⁵⁵.

Таким чином, якщо освітня політика є однією з найважливіших складових політики ідентичності, то стає зрозумілим, що творці євроінтеграційного проекту дійшли висновку, що для легітимації наддержавного утворення ЄС за допомогою тих самих механізмів, що використовувалися для конструювання відповідних національних ідентичностей, має бути створена наднаціональна європейська ідентичність, яка виконуватиме стосовно ЄС ті самі функції, які національна ідентичність громадян виконує стосовно національної держави. Відповідно для виробництва наднаціональної європейської ідентичності також потрібен спеціальний «завод». Назва цього «заводу» – освітня та комунікативна система.

Саме з цієї точки зору Болонський та Копенгагенський процеси та намагання створити європейську зону вищої освіти постають нічим іншим, як **механізмами конструювання наднаціональної європейської ідентичності**. Як зазначає І. Бейч, «незважаючи на очевидну різницю процесів створення європейської інтеграції та процесів створення сучасних національних держав, між ними існує багато спільного, що є корисним та повчальним стосовно значущості певних нарративів у навчальних планах та конструюванні ідентичності»¹⁵⁶.

¹⁵⁵Ortloff Hinderliter D. Becoming European. A Framing Analysis of Three Countries' Civic Education Curricula. // European Education. – 2005–2006. – Vol. 37; № 4. – С. 36.

¹⁵⁶Bache I. Europeanization and Higher Education: Towards a Core Curriculum in European Studies? Paper presented to the ESRC/UACES Study Group and Seminar Series on the Europeanization of British Politics and Policy-Making, Sheffield, 23 April, 2004. // In University of Sheffield, Department of Politics, Sheffield, UK // <http://aei.pitt.edu/1728/1>.

З такої позиції стає очевидним, що ЄС як наднаціональний інститут залежить від бажання, здатності та можливостей держав-членів трансформувати свої націєцентричні освітні політики та філософії освіти в напрямі створення освітньої системи, яка б включала європейський вимір, розвивала європейську ідентичність та європейське громадянство як її політичну маніфестацію.

Якщо провести паралель між освітніми процесами, що відбувалися всередині держав-націй за часів їх становлення, та тими, які зараз спостерігаємо в межах простору ЄС, то можна зробити наступні висновки.

1. **У межах інституцій Євросоюзу, зокрема в Єврокомісії та Європарламенті, поступово концентруються функції планування, адміністрування та контролю за освітньою сферою країн-членів ЄС**, внаслідок чого національні держави поступово втрачають право управляти нею. Ж. Шарльє та С. Кроше зазначають з цього приводу: «Починаючи з 1998 року, кількість ініціатив, які ставлять за мету об'єднати національні системи вищої та професійної освіти, почала зростати по всій Європі, внаслідок чого можна стверджувати: Болонський та Копенгагенський процеси являють собою спробу розвинути Європейську освітню інституційну інфраструктуру знизу ... Оскільки різні держави погодилися на створення такої інфраструктури європейського рівня, то йдеться про тенденцію «відмови від права контролю» сфери освіти (*relinquishment*), а їх дії можна інтерпретувати як де-факто інтеграцію різних національних освітніх політик»¹⁵⁷.

Легальні інструменти впливу інституцій ЄС на освітню політику країн-членів передбачені також в Лісабонському договорі. Нагадаємо, що відповідно до неї Євросоюз отримує внутрішню правосуб'єктність, а Європарламент наділяється правом регулювати освітню політику країн-членів. Причому достатньою для ухвалення рішень у цій сфері стає *кваліфікована більшість*, що значно спростить законотворчий процес¹⁵⁸. Якщо ці статті будуть ратифіковані державами-членами, то вони нададуть ЄС законне право втручатися у сферу освіти країн-членів.

2. **Серед тенденцій, що набирають обертів після 2000 р., особливу увагу привертає наголос на потребі в уніфікації освітніх програм та планів**. На Берлінській конференції міністрів освіти у 2003 р. було заявлено про необхідність «розвитку ... інтегрованих навчальних планів, які призводитимуть до появи загальноновизнаних освітніх ступенів»¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Charlier J., Croche S. How European Integration is Eroding National Control over Educating Planning and Policy // European Education. – 2006. – Vol. 37; № 4. – С. 10.

¹⁵⁸ Ентин М. Євросоюз: Договір о реформе // Современная Европа. – 2007. – № 4. – С. 22.

¹⁵⁹ Realizing the European Higher Education Area. Preamble to Communique of the Conference of Ministers Responsible for Higher Education (the conference held in Berlin on 19 September 2003) // European Education. – 2004. – Vol. 36; № 3. – С. 24.

Вже на саміті 2005 р. у Бергені міністри наголосили на недостатності зусиль, що докладаються в цьому напрямі, та на потребі проведення «значної кількості експертиз для того, щоб відбувалася робота зі структурних змін у навчальних планах, програмах та інноваційному викладанні»¹⁶⁰. Ця проблема була також однією з центральних на Лондонському саміті міністрів освіти країн–учасниць Болонського процесу, який відбувся у травні 2007 р. Комісар ЄС у справах освіти, навчання, культури та молоді Ян Фігель зазначив з цього приводу: «Болонські реформи важливі, однак нині Європа має рухатися далі. Університети потребують модернізації змісту своїх навчальних планів, створення віртуальних кампусів та реформування своєї моделі управління»¹⁶¹.

Г. Уелш виділяє такі найважливіші тенденції трансформації навчальних планів та програм: «інтернаціоналізація, що має на увазі запровадження нових програм, необхідних для освітніх ступенів бакалавра та магістра, європеїзація (розробка модулів, курсів та навчальних програм з європейським змістом і орієнтацією) та введення предметів, що викладаються англійською мовою (цьому сприяє інтернаціоналізація студентської аудиторії та особового складу кафедр)»¹⁶². Крім наведених вище причин, уникнути певного рівня стандартизації буде неможливо хоча б тому, що взаємне визнання дипломів та їх порівнюваність, проголошені в Болонській декларації стратегічними цілями, навряд чи можна уявити без хоча б приблизної схожості навчальних програм. До цього призводить також розвиток європейської системи забезпечення якості та акредитації у Західній Європі та підтримання Європейською Комісією створення Європейської мережі забезпечення якості (*The European Network for Quality Assurance Higher Education – ENQA*).

Крім того, у 2007 р. Європейський Парламент на пропозицію Європейської Комісії проголосував за запровадження до 2012 р. уніфікованої Європейської Кваліфікаційної Системи (*European Qualification Framework – EQF*). Відповідно до рішення Європарламенту до 2010 р. усі національні кваліфікаційні системи мають бути приведені до єдиного європейського зразка¹⁶³. Всі нові дипломи після цього терміну мають містити інформацію про відповідність тому чи іншому референтному

¹⁶⁰*The Bergen Communiqu*. Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. Bergen, 19–20 May 2005 // http://europa.eu.int/comm/education/index_en.html.

¹⁶¹*Міністру* обговорили розвиток Болонського процесу // Євробюлетень. – 2006. – № 6. – С. 25.

¹⁶²*Welsh Helga A.* Disintegrating the Reform Gridlock: Higher Education in Germany. Programm for the Study of Germany and Europe. Working Paper 02.7 // www.ces.fas.harvard.edu/publications/Welsh02_abst.html.

¹⁶³*Європарламент* проголосував за Європейську рамкову кваліфікаційну програму // Євробюлетень. – 2007. – № 10. – С. 21.

рівню EQF: від базового до найрозвиненішого (академічного, професійного чи профільного навчання та тренінгів). Кожен рівень описує, що знає спеціаліст, розуміє, які завдання може виконувати, якими навичками володіє незалежно від того, в якій країні він отримав кваліфікацію.

Європейська Кваліфікаційна Система має полегшити мобільність працівників ЄС та виробити однакові стандарти щодо оцінки отриманих дипломів у країнах-членах Союзу¹⁶⁴.

Механізмом координації дій країн-членів у сфері освіти є введений у 2002 р. на Барселонському саміті Європейської Ради Метод Відкритої Координації (МВК)¹⁶⁵. Європейські дослідники підкреслюють, що МВК надав Комісії нові можливості для втручання у сферу освіти. Його головні принципи є надзвичайно простими: цілі та план дій реформ пропонуються в Європейській Раді національними представниками; директиви, що видаються відповідно до МВК, потім транслюються до національної освітньої системи; досягнутий прогрес регулярно відслідковується за кількісними і якісними показниками. Періодичне оцінювання дозволяє визначити найефективніші, практичні кроки. Крім того, Європейська Комісія постійно публікує меморандуми, вплив яких на освітні політики країн-членів не треба недооцінювати. Вони є структурно пов'язаними з МВК та формують принципово новий алгоритм процесу прийняття рішень у сфері освіти на національному рівні. Як тенденцію централізації влади над освітою в інституціях ЄС можна розглядати також створення у 1999 р. Генерального директорату Європейської Комісії з освіти та культури.

3. За аналогією з курсом національної історії (національного виміру) до **освітніх програм навчальних закладів усіх рівнів у країнах-членах ЄС включається «європейський вимір»**, покликаний сформувати у студентів та учнів знання про ЄС та плекати відчуття спільної долі та спільного майбутнього, пов'язаного з цим наддержавним утворенням. Даний напрям безпосередньо пов'язаний зі «створенням європейського громадянства та європейської ідентичності, оскільки відбувається процес європеїзації національних освітніх політик»¹⁶⁶.

4. За аналогією з уведенням єдиної національної мови **європейська політична еліта через транснаціональну систему вивчення іноземних**

¹⁶⁴ *Recommendation* of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning // <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:111:0001:0007:EN:PDF>.

¹⁶⁵ *Gornitzka A.* Coordinating Policies for a «Europe of Knowledge». Emerging Practices of the «Open Method of Coordination» in Education and Research. Working Paper № 16, March 2005 // <http://arena.uio.no>.

¹⁶⁶ *Ortluff Hinderliter D.* Becoming European. A Framing Analysis of Three Countries' Civic Education Curricula. // *European Education*. – 2005–2006. – Vol. 37; № 4. – С. 19.

мов та розгалужену систему програм учнівського, студентського та викладацького обміну докладає всіх можливих зусиль для того, аби щонайменше одна мова – англійська – перетворилася на *lingua franca* для громадян Європейського Союзу. Вже сьогодні статистичні дані свідчать, що англійською мовою володіють 51 % громадян ЄС.

5. У межах інституцій ЄС приділяється неабияка увага вихованню керівних кадрів, які б професійно займалися проблемами управління сферою європейської вищої освіти та формуванням європейської освітньої політики (науковці назвали їх *meta-cadre* – *метакадрами*)¹⁶⁷.

З приводу значення освіти для просування процесів європейської інтеграції британський дослідник історії освіти І. Баше зазначає: «Соціалізація через освіту відіграє важливу роль у конструюванні ідентичності, тому контроль над освітою є потенційно вирішальним для майбутньої легітимності європейських інститутів. У битві ... за майбутнє інтеграційних процесів освітня політика є територією, яка має життєво важливе значення»¹⁶⁸. З такої точки зору, як зазначає М. Лебедева, «Болонський процес – найбільш суттєвий та яскравий вияв політикоутворювальної функції освіти»¹⁶⁹.

Раніше інтеграцію пояснювали переважно в економічних термінах. Натомість сьогодні дедалі частіше основним компонентом цього процесу визначається освіта. Ніхто вже не каже про те, що метою інтеграції є сприяння торгівлі та економічному співробітництву; її мета полягає в тому, щоб через освіту вселити відчуття спільної європейської ідентичності та відчуття спільної мети.

Зростання значення спільної освітньої політики в політиці ідентичності, що здійснюється Європейським Союзом, стає очевидним, якщо прослідкувати довготривалий, неоднозначний, але зрештою успішний процес її становлення. Розглянемо його хоча б побіжно.

Динаміка формування загальноєвропейської освітньої політики

Римський договір, що позначив заснування Європейського Співтовариства та у 1957 р., взагалі не зачіпав освітню сферу. Перші кроки в цій площині були зроблені тільки наприкінці 50-х років, коли

¹⁶⁷ *Charlier J., Croche S.* How European Integration is Eroding National Control over Educating Planning and Policy // *European Education*. – 2006. – Vol. 37; № 4. – С. 12.

¹⁶⁸ *Bache I.* Europeanisation and Higher Education: Towards a Core Curriculum in European Studies? Paper presented to the ESRC/UACES Study Group and Seminar Series on the Europeanisation of British Politics and Policy-Making, Sheffield, 23 April, 2004. // In University of Sheffield, Department of Politics, Sheffield, UK // <http://aei.pitt.edu/1728/1>.

¹⁶⁹ *Лебедева М.* Политикообразующие функции образования в современном мире // *Мировая экономика и междунар. отнош.* – 2006. – № 10. – С. 70.

Єврокомісія «наголосила на важливості європейського освітнього виміру і саме в цей час розпочала роботу в даній площині з організаціями як на європейському, так і на національному рівнях»¹⁷⁰. Починаючи з 60-х років вона втручається в сферу освіти, використовуючи інформаційні кампанії та створюючи європейські школи. Розуміння того, що «неможливе вільне пересування робочої сили без спільної політики в професійній освіті призвело до прийняття у 1963 р. десяти принципів, що визначили критерії освітньої політики, спрямованої на досягнення спільних економічних цілей»¹⁷¹. Їх метою було вироблення певної уніфікації у професійній освіті шести країн, що на той час складала Європейське Співтовариство. Але, як зазначають Ж. Шарльє та С. Кроше, необхідність їх запровадження окремими державами була поставлена під сумнів через побоювання, що вони обмежать їх вплив на розвиток соціальної політики. Незважаючи на те, що згадані принципи спрямовувалися на сферу професійної освіти, наслідки їх прийняття в подальшому вийшли далеко за межі запланованих. Зрештою проблему визнання професійних кваліфікацій та їх однакового визначення було вирішено виключно за допомогою спільної політики¹⁷². Що ж стосується розробки спільної освітньої політики загалом, то її запровадження було підняте до статусу головної культурної мети починаючи з 70-х років¹⁷³. Вже тоді керівництво Європейського Співтовариства підкреслювало, що створення спільної освітньої мережі є неминучим для появи «європейської свідомості».

У 1972 р. віце-президент Єврокомісії заявив, що в ЄС щонайшвидше мають реалізовуватися культурна та освітня політики. Доповідь «У напрямі до Європейської освітньої політики», підготовлена до друку Генрі Джейном на вимогу Європейської Комісії, визнала сферу вищої освіти пріоритетним напрямом розвитку та визначила спрямування реформ. Комітет з питань освіти був створений роком пізніше з метою консультування міністрів освіти. Прогрес у цій сфері позначився прийняттям 6 липня 1974 р. першої резолюції з питань освіти. Вона була дуже обережною, стверджуючи, що «гармонізація освітніх систем та політик не повинна бути метою у собі», проте закликала до збільшення співпраці між інституціями вищої освіти, формального визнання

¹⁷⁰Charlier J., Croche S. How European Integration is Eroding National Control over Educating Planning and Policy // *European Education*. – 2006. – Vol. 37; № 4. – P. 8.

¹⁷¹Там само. – С. 9.

¹⁷²Там само. – P. 10.

¹⁷³Beukel E. Educational Policy: Institutionalization and Multi-Level Governance // Svein S., Anderson and Kjell A. Eliassen Making Policy in Europe. – 2nd ed. – London: Sage, 2001. – С. 39.

часу навчання за кордоном, мобільності студентів та викладачів. У тексті резолюції не йшлося про те, як цілі мають бути досягнуті. Але вже у 1976 р. друга резолюція підтвердила згадані пріоритети та інтегрувала їх у програму реформ. Тоді ж була запущена пілотна програма університетських обмінів. Згадані резолюції мали неабияке значення, оскільки визначили цілі у сфері освіти, яких європейські держави намагатимуться досягти в наступні десятиліття. Крім того, період 1987–1990 рр. був позначений запуском кількох освітніх програм Європейського Співтовариства, включаючи найуспішнішу з них – *ERASMUS*.

Проблема освіти посіла важливе місце в публічних дебатах про майбутнє Європи з підписанням Маастрихтського договору. Незважаючи на те, що національний суверенітет щодо освітніх систем не було скасовано, статті 126 та 127 Договору надали владним інституціям ЄС законне право втручатися в національні системи в спосіб, який би сприяв підвищенню «якості освіти». **З цього критичного моменту в риторичі та пріоритетах Європейського Союзу економічна та освітня політика взаємопов'язуються надзвичайно міцно.** Наприклад, «Біла книга з конкуренції, росту та зайнятості» (1993 р.) особливо наголошує на значенні освіти та професійного навчання для економічного зростання. У той же час пріоритети реформ було спрямовано на створення освітньої сумісності в Європі, зокрема щодо дипломів.

Цікавим є такий факт. Із самого початку той процес, який ми звично називаємо Болонським, передбачався виключно для країн–членів ЄС, і до загальноєвропейського процесу поза межами цього геополітичного об'єднання не мав жодного відношення. У 1998 р. міністр освіти Франції запропонував трьом колегам з сусідніх країн ухвалити спільну декларацію, яка б допомогла вирішувати проблеми реформування національних освітніх систем. Міністри освіти інших країн–членів ЄС зацікавилися ідеєю зустрічі, але висловили жаль з того приводу, що не були формально запрошені до Парижу. Саме так був даний старт процесу, прихильність до якого сьогодні задекларували 46 країн з різних частин Європи. Очевидно, що «кількість учасників почину значно перевищила очікування ініціаторів... Що стосується Європейської Комісії, то вона відреагувала миттєво: схвалила та підтримала «процес» та попросила надати їй вичерпний звіт про стан справ у вищій освіті в Європі, який врешті решт проклав дорогу до вирішального Болонського саміту»¹⁷⁴.

Таким чином, Болонський процес, який сьогодні являє собою найамбітнішу спробу інтегрувати в єдине ціле всі системи вищої освіти в

¹⁷⁴Charlier J., Croche S. How European Integration is Eroding National Control over Educating Planning and Policy // European Education. – 2006. – Vol. 37; № 4. – P. 12.

Європі, починався виключно в межах ЄС, планувався саме для ЄС і фактично там сьогодні відбувається. Маємо всі підстави стверджувати, що тільки в ЄС діють механізми реалізації реформ, запланованих у межах Болонського процесу та Лісабонської стратегії. Ця думка підтверджується простими статистичними даними: «в цілому в Європі знаходиться близько 4000 інституцій вищої освіти, з яких 3300 розміщені в ЄС. У 2000 р. у цих вищих навчальних закладах навчалося близько 17 мільйонів студентів (з яких 12,5 млн проживають у ЄС), працювало 1,5 мільйонів викладачів, з яких 435 тис. – науковці. В ЄС проживають три чверті цих дослідників, там же здійснюється 80 % фундаментальних наукових досліджень з усіх, що проводяться в Європі¹⁷⁵. Незважаючи на те, що формально Болонський процес відбувається поза межами інституцій ЄС, фінансує зазначені реформи Європейська Комісія з бюджету Євросоюзу. Переконливими видаються такі цифри: у 2007–2013 рр. вона планує витратити на подальший розвиток інтеграції у сфері освіти 13,6 млрд євро, що втричі перевищує кошти, витрачені на ці цілі до останнього часу¹⁷⁶.

Незважаючи на те, що такі міжнародні організації, як Рада Європи, ЮНЕСКО, Асоціація європейських університетів, Європейське студентське інформаційне бюро та Європейська асоціація закладів вищої освіти запрошені до участі на консультативній основі, більшість дослідників даної проблеми стверджують, що влада та можливість здійснювати реформи та реструктуризацію вищої освіти європейських країн сконцентрована саме в Європейській Комісії. Понад те, аналіз динаміки процесу підводить до висновку, що концентрація влади над освітою країн-членів ЄС в інституціях Європейського Союзу тільки збільшуватиметься. Болонський процес заснував «концептуальну модель участі», в якій владні повноваження більше не визначаються в термінах національних кордонів і розмежування між державними та недержавними акторами більше не має значення. Країни, які приєдналися до цього процесу, поступилися правом контролю над сферою вищої освіти в той час, коли не існує будь-яких легальних інструментів, які б примусили їх це робити. Європейські дослідники називають такий спосіб трансляції де-факто законодавчих рішень європейських інституцій на національний рівень «м'яким законом» (*soft law*). Хоча ці ініціативи позиціонуються як виключно добровільні, але що більше зростає рівень

¹⁷⁵ *Wit De H.* Challenges and Opportunities for Higher Education in Europe: the Bologna Process and the Lisbon Strategy // <http://usearch.cc.columbia.edu/ciao/query>.

¹⁷⁶ *Charlier J., Croche S.* How European Integration is Eroding National Control over Educating Planning and Policy // *European Education*. – 2006. – Vol. 37; № 4. – P. 15.

європейської кооперації, то менше вибору залишається закладам вищої освіти: потрібно або приєднуватися, або набути статусу аутсайдера.

За відсутності загальної динаміки конвергенції виникає загроза поділу закладів освіти на такі, що адаптувалися до змін, та такі, що не адаптувалися. Зрозуміло, що останні незабаром зазнають негативних наслідків, оскільки студенти обиратимуть ті університети, що гарантують кращу якість навчання і міжнародне визнання кваліфікації.

Узагальнюючи, зазначимо, що британський дослідник Х. Уолкенхорст визначає такі етапи розвитку освітньої політики ЄС¹⁷⁷ (табл.).

Отже, незважаючи на те, що багато рішень щодо освіти ще залишаються у сфері контролю національної держави, транснаціональний проект європейської інтеграції справляє дедалі сильніший вплив на освітню політику держав-членів ЄС. Базуючись на ретельному аналізі різних європейських договорів, політик та конкретних кроків, дослідники процесів євроінтеграції дедалі частіше наголошують на тому, що «кумулятивний ефект від спроб гармонізувати різні європейські національні освітні системи виходить далеко за поставлені спочатку цілі інтеграції, що полягали в тому, щоб захистити континент від небезпечних виявів націоналізму та подолати властивий їм етноцентризм. Визнання того, що процес «європеїзації освіти» є еквівалентним гомогенізації систем освіти європейських держав, що може потягти за собою втрату національної ідентичності, є причиною невеликого бажання урядів позбавлятися суверенітету в даній сфері. Як вважають Ж. Шарльє та С. Кроше, саме з цієї причини формування європейського освітнього простору формально відбувається поза компетенцією інститутів Євросоюзу¹⁷⁸. Що ж стосується фактичного стану справ, то саме Європейська Комісія ініціює, розробляє та фінансує всі освітні програми на теренах об'єднаної Європи. Роздуми над станом справ у цій сфері привели І. Бейч до висновку, що «ступінь інтеграції країн-членів ЄС у сфері освітньої політики та їх бажання позбутися суверенітету в цій царині можна розглядати як чутливий сейсмограф, що відображає інтенсивність процесів політичної інтеграції»¹⁷⁹.

¹⁷⁷ *Walkenhorst H.* The Changing Role of EU Education Policy – Critical Assessment. Paper for the EUSA Ninth Biennial International Conference. – EUSA 2005 // <http://aei.pitt.edu/3177/6>.

¹⁷⁸ *Charlier J., Croche S.* How European Integration is Eroding National Control over Educating Planning and Policy // *European Education*. – 2006. – Vol. 37; № 4. – P. 21

¹⁷⁹ *Bache I.* Europeanisation and Higher Education: Towards a Core Curriculum in European Studies? Paper presented to the ESRC/UACES Study Group and Seminar Series on the Europeanisation of British Politics and Policy-Making, Sheffield, 23 April, 2004 // In University of Sheffield, Department of Politics, Sheffield, UK // <http://aei.pitt.edu/1728/1>.

Етапи розвитку освітньої політики Європейського Союзу

Хронологія	Сфера активності	Цілі		Контекст
		Економічні	Політичні	
Початок (1951–1969)	Професійна освіта	Інтеграція деяких аспектів професійного навчання в певних сферах економічної політики	Конкуренція з країнами соціалізму	«Холодна війна»
Консолідація (1969–1983)	Професійна освіта. Рівний доступ до освіти мігрантів. Взаємне визнання дипломів	Рівний доступ до професійної та вищої освіти	Стурбованість послабленням інтеграційних процесів	Стагнація інтеграційних процесів
Поширення сфери впливу (1983–1993)	Професійна освіта. Рівний доступ до освіти мігрантів. Взаємне визнання дипломів. Співробітництво у сфері вищої освіти	Співробітництво та гармонізація в сфері професійного навчання та питаннях вищої освіти	Легітимізація європейський інтеграційних процесів	Новий етап інтеграційних процесів, проєкт спільного ринку
Інституціоналізація (1993–1999)	Професійна освіта. Рівний доступ до освіти мігрантів. Взаємне визнання дипломів. Співробітництво у сфері вищої освіти. Координаційні заходи у сфері середньої освіти	Інтенсивне співробітництво в сфері професійного навчання, питаннях середньої та вищої освіти	Формування європейської ідентичності	Політична інтеграція, падіння соціалістичних режимів, розширення
Функціоналізм та Інтергавенменталізм (1999 – до цього часу)	Професійна освіта. Рівний доступ до освіти мігрантів. Взаємне визнання дипломів. Співробітництво у сфері вищої освіти. Координаційні заходи у сфері середньої освіти	Створення європейської зони вищої освіти до 2010 року. Конкурентоспроможність на світовому ринку вищої освіти	Сприяння створенню та сприйняттю суспільством європейського громадянства	Глобалізація

Що ж стосується реалізації цілей Болонської декларації у країнах, які не є членами ЄС, то є очевидним, що без організаційної, фінансової та ідеологічної підтримки Єврокомісії та за відсутності відповідних централізовано впроваджуваних державних програм реформа освітньої системи в цих країнах відбуватиметься далеко не так інтенсивно, як у межах Європейського Союзу, якщо відбуватиметься взагалі. Тому є всі підстави для значної частки іронії щодо запровадження Болонського процесу в Україні, Росії, Азербайджані та інших країнах, які не є членами ЄС.

«Європейський вимір», європеїзація навчальних планів та формування загальноєвропейського нарративу

Роздуми над тим, як зробити так, щоб європейська ідея стала частиною особистості для кожного громадянина ЄС, підштовхнули європейську еліту до висновку, що цієї мети можна досягти, лише змусивши людей ближче дізнатися про те, що являє собою об'єднана Європа. На практиці це вилилося у введення в освітні плани навчальних закладів країн-членів Євросоюзу предметів, які б репрезентували «європейський вимір», та запровадження освітніх програм обміну, за допомогою яких студенти отримували б не тільки професійні знання в закордонних університетах, а й почали відчувати себе частиною спільного європейського дому.

Британський історик освіти Х. Волкенгорст зазначає, що політичний вимір з'явився в освітній політиці ЄС у 1976 р. після доповіді Тіндермаса «Європейський Союз», в якій критикувалася відсутність громадянського виміру в європейському інтеграційному процесі. В результаті Європейська Комісія запропонувала інтенсифікувати співробітництво в політичній освіті через розробку та впровадження спеціальних шкільних програм. Щоб запровадити вивчення європейської інтеграції на шкільному рівні, Рада Міністрів ухвалила дві ініціативи. Перша з них під назвою «Освіта з європейським змістом» (1978 р.), друга – «Європейський вимір в освіті» (1988 р.)¹⁸⁰. Безумовне значення для його появи, звичайно, мала доповідь Комітету Адоніно. Виникнення «європейського виміру» та пізніше «європейської зони вищої освіти» було відповіддю на запитання «як не знаючи, що таке Європа та «європейськість», молоді люди можуть підтримувати ідею інтеграції та співробітництва»¹⁸¹.

¹⁸⁰ *Walkenhorst H.* The Changing Role of EU Education Policy – Critical Assessment. Paper for the EUSA Ninth Biennial International Conference. – EUSA 2005 // <http://aei.pitt.edu/3177/6>.

¹⁸¹ *Bache I.* Europeanisation and Higher Education: Towards a Core Curriculum in European Studies? Paper presented to the ESRC/UACES Study Group and Seminar Series on the Europeanisation of British Politics and Policy-Making, Sheffield, 23 April, 2004. // In University of Sheffield, Department of Politics, Sheffield, UK // <http://aei.pitt.edu/1728/1>.

Красномовним підтвердженням цієї думки є, наприклад, девіз програми ERASMUS: «Привести студентів до Європи; привнести Європу всім студентам». Що стосується зв'язку між навчанням за кордоном, яке пропонує значна кількість європейських програм обміну, та європейською ідентичністю, то «емпірично доведеним фактом є те, що без вагань та сумнівів визначають себе європейцями люди, які хоча б деякий час навчалися в навчальних закладах країн-членів ЄС. Це спричинює до висновку, що відкритість європейських кордонів, як і програми ЄС, спрямовані на розширення обміну студентами для навчання в країнах-членах Євросоюзу, мають надзвичайний вплив на класифікацію студентами себе як європейців... Емпіричні дані соціологічних досліджень свідчать, що наявність європейської ідентичності в індивіда є одним з головних чинників, що визначає підтримку ним європейської інтеграції»¹⁸².

Можна припустити, що саме ця аргументація призвела до формального прийняття наприкінці 1980 р. – початку 1990 р. значної кількості освітніх програм ЄС. Серед них такі програми, як *COMETT* (*Community Action Programme for Education and Training for Technology in the European Community*), *ERASMUS* (*European Community Action Scheme for the Mobility of University Students*) – з 1987 р. у ній взяли участь понад 1,5 млн осіб¹⁸³, *LINGUA* (програма, спрямована на сприяння вивченню іноземних мов), *TEMPUS* (*Trans-Mobility Programme for University Students*), *LEONARDO DA VINCI* (програма, спрямована на стимулювання розвитку нових методів навчання) та *SOCRATES* (включала у себе *ERASMUS* та *LINGUA*, але мала надзвичайне значення для розширення сфери діяльності в школах через включення програми *COMENIUS* у шкільну освіту). Про зростаюче значення згаданих проектів свідчить їх бюджет, що у 1984 р. складав 18,9 млн екю, у 1987 р. – 77,2 млн екю, а в 1990 р. зріс до 140 млн екю. Загалом до 1999 р. на програму *SOCRATES* Єврокомісія витратила 850 млн екю, на *LEONARDO* – 620 млн екю, а на проєкт *YOUTH FOR EUROPE* (Європа для молоді) 126 млн. Починаючи з 1997 р. усі освітні програми ЄС були поступово відкриті для нових країн-аплікантів. За даними 2006 р. з 2000 р. майже 300 тис. осіб з 31 країни взяли участь у програмі *LEONARDO DA VINCI*¹⁸⁴.

З огляду на її особливу важливість у процесі освітньої інтеграції в ЄС детальніше зупинимося на результатах програми університет-

¹⁸² *Maurits van der Veen A.* Determinants of European Identity: A Preliminary Investigation Using Eurobarometer Data. University of Pennsylvania // <http://www.isanet.org/noarchive/vanderveen.html> 10.

¹⁸³ *Дайнеу Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Пер. з англ. Марини Марченко. – К. : К.І.С., 2006. – С. 476.

¹⁸⁴ *Посли* програми Леонардо да Вінчі // Євробюлетень. – 2006. – № 5. – С. 17.

ських обмінів *ERASMUS*, яка є яскравим прикладом активності Союзу в цій сфері та предметом особливої гордості Єврокомісії¹⁸⁵.

Програма *ERASMUS* надає студентам та викладачам можливість 3–12 місяців навчатися та викладати в університеті або іншому закладі вищої освіти в іншій країні–члені ЄС. У програмі Еразмус бере участь 90 % європейських університетів¹⁸⁶.

За даними Єврокомісії, загалом з 1987/1988 до 2005/2006 у програмі взяли участь 1522268 студентів. Щороку *ERASMUS* охоплює близько 150000 учасників. За даними на 2006–2007 рр. – 153396¹⁸⁷. Очікується, до що 2012 р. у ній братимуть участь понад 3 мільйонів студентів.

Найбільша кількість студентів, які взяли участь у програмі, з Німеччини (239517 осіб), Іспанії (213528 осіб), Франції (239787 осіб), Італії (173299 осіб) та Великобританії (149993 осіб). Ці дані наведені в звіті Єврокомісії, присвяченому двадцятиріччю програми. Тільки за 2005/2006 навчальний рік у програмі взяли участь 154,553 студента, що на 7,3 % більше, ніж у попередньому році. У тому самому навчальному році в програмі взяли участь 23462 викладачі, тобто на 12,4 % більше, ніж у передньому році. Найпопулярнішими для студентів залишаються Іспанія (26629 осіб), Франція (21424 осіб), Німеччина (17886 осіб) та Великобританія (16365 осіб). Найбільше зросла студентська та викладацька мобільність у країнах, які приєдналися до ЄС у 2004 р.: відповідно на 19,9 % та 20,3 %¹⁸⁸.

Примітно, що в 2005–2006 рр. та 2006–2007 рр. значно зросла кількість студентів з Туреччини, які взяли участь у програмі. 2852 та 4438 студентів відповідно навчалися за програмами обміну в європейських університетах, 829 студентів навчалися в турецьких університетах у 2005/2006 навчальному році.

Дослідження, проведене Європейською Комісією, засвідчило таке: *ERASMUS* став для більшості сімей тим інструментом, який надав їх дітям можливість відвідати закордонні країни. 80 % студентів, які взя-

¹⁸⁵ *Erasmus* celebrates 20 years breaking records of participation. Brussels, 27 April 2007. IP/07/580 // <http://europa.eu/rapid/searchResultAction.do?search=OK&query=educ&username=PROF&advanced=0&hits=50&guiLanguage=en>.

¹⁸⁶ *Frequently Asked Questions: Erasmus Programme, how does it work?* MEMO/06/466. Brussels, 7 December 2006 // <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/06/466&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>.

¹⁸⁷ *Erasmus* student mobility 2006/2007: total number of students by home and host country // <http://ec.europa.eu/education/programmes/llp/erasmus/statisti/table107.pdf>.

¹⁸⁸ *Erasmus* – Statistics // http://ec.europa.eu/education/programmes/llp/erasmus/stat_en.html.

ли участь у програмі *ERASMUS* стали першими у своїй сім'ї, хто отримав змогу вчитися за кордоном. Близько 90 % студентів свідчать про позитивні або дуже позитивні результати від свого перебування за кордоном у межах програми *ERASMUS*¹⁸⁹.

Європейській еліті не відмовиш у фантазії щодо винайдення загальноєвропейських традицій та свят. Наприклад, з нагоди святкування річниці заснування програми студентської мобільності *ERASMUS* в країнах-членах ЄС святкувався День *ERASMUS* (*Erasmus Day*)¹⁹⁰.

На додаток варто звернути увагу на те, що дослідники історії освіти невинуватено обмаль уваги приділяють ще одному освітньому проекту – Програмі Жана Моне, розпочатій у 1990 р. Саме вона мала на меті розроблення та розвиток викладання дисциплін з історії та сучасного стану євроінтеграції. Програма передбачає фінансування низки ініціатив, серед яких субсидіювання професорсько-викладацького складу, що спеціалізується на викладанні предметів з європейської інтеграції (*Jean Monnet Chairs*), та фінансування спецкурсів з європейської інтеграції. Фінансуються з Програми Жана Моне обов'язкові для вивчення предметам з європейської інтеграції, та такі, що «досягають широкої аудиторії». Рішення про фінансування приймаються Європейською Комісією після консультацій з Європейською Університетською Радою в рамках в межах Програми Жана Моне (*The European University Council for the Jean Monnet project*).

Рада складається з представників, висунутих на конференціях Конфедерації ректорів Європейських університетів (*the Confederation of European Union Rectors*) та *ECSA–Europe* (*European Community Studies Association* – Асоціація досліджень проблем європейської спільноти), що поєднує національні асоціації досліджень європейської інтеграції. Г. Філд зазначає, «що проект Жана Моне сприяє стандартизації та «європеїзації» дисциплін та навчальних програм з європейської інтеграції за допомогою взаємодії викладачів, які їх викладають»¹⁹¹.

Із започаткування у 1990 р. до 2006 р. Програмою Жана Моне профінансовано близько 2800 проектів з вивчення європейської інте-

¹⁸⁹ *Erasmus* Mundus: its participants help make the higher education scheme even better // IP/07/1472. Brussels, 10 October 2007 // <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1472&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=fr>.

¹⁹⁰ *Erasmus* @ 20: the Commission launches the celebrations for the anniversary of its flagship education programme // <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/1698&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

¹⁹¹ *Field H.* European Integration Curricula and «Europeanisation»: Alternative Approaches and Critical Appreciation, paper presented to the ECSA Seventh Biennial International Conference, May 31–June 2, 2001, Madison, Wisconsin // <http://aei.pitt.edu/2083/9>.

грації, включаючи функціонування 112 Європейських центрів Жана Моне, 720 кафедр Жана Моне, близько 2000 постійних курсів та Європейських модулів. Наразі проект охоплює 60 країн світу. Близько 800 університетів пропонують курси Жана Моне у своїх навчальних програмах. Програма Жана Моне також охоплює 1800 професорів, які мають аудиторію в 250 000 студентів щорічно.

Серед програм ЄС, покликаних поширювати європейський вимір, важливою є освітня програма «Коменіус». Оскільки в 2008 р. Європейська Комісія оприлюднила результати дослідження щодо її ефективності, для аргументації своєї точки зору зупинимося на них детальніше.

Як вже згадувалося, програма підтримує в ЄС проекти між школами різних країн, сприяючи таким чином міжкультурному діалогу та стимулюючи вивчення іноземних мов. У 2007 р. до неї було залучено 800 тис. учнів; 30 тис. з них зустрілися зі своїми партнерами в інших країнах Союзу. «Коменіус» приносить в шкільні класи «Європу» і покращує шкільну освіту, – прокоментував результати дослідження Комісар ЄС з питань освіти, тренінгів, культури та молоді Ян Фігель¹⁹². Згідно з проведеним Єврокомісією опитуванням понад 70 % учнів під час участі в Програмі значно покращили здатність до роботи в команді, водночас 75 % вчителів вміня працювати над темами, що стосуються одразу кількох шкільних дисциплін. Вони також займалися новими предметами та набули знань щодо нових методів викладання. «Одним з найцінніших елементів «Коменіуса» є вивчення іноземних мов. За даними дослідження, понад 75 % учнів – учасників програми стали більше зацікавленими й мотивованими в цьому. 62 % учнів суттєво покращили свої знання з англійської. Вона найчастіше використовувалася як головна мова спілкування між школами з різних країн, що брали участь у проекті. Однак третина вчителів також покращила свої знання з інших європейських мов <...> 79 % вчителів вважають також, що в їхніх школах збільшилася присутність європейської тематики. Крім того, 80 % вчителів повідомили, що їхні учні стали демонструвати більшу зацікавленість стосовно інших країн і культур, так як і 90 % самих вчителів¹⁹³.

Пропозиція створити спільний базовий навчальний план з Європейських студій розвивається також і в межах проекту *Thematic Network in Political Science*, пізніше перейменованій у *EPSNet*. Це частина програми під назвою *EPiSTEME (Enhancing Political Science Teaching Quality and Mobility in Europe)*, яка фінансується Генераль-

¹⁹² Дослідження засвідчило ефективність «Коменіусу» // Євробюлетень. – 2008. – № 2. – С. 20.

¹⁹³ Там само.

ним директором Європейської Комісії зі справ освіти, культури та молоді у межах проекту *SOCRATES*. Як зазначено Комісією, основною метою програми є підвищення якості та розвиток європейського виміру в певних академічних дисциплінах або сферах вивчення. У межах *EPiSTEME II* реалізується також проект «Політичні науки та Європейські студії» (*Political Science and EU-Studies*), який є «відповіддю на зростання частки ЄС в житті... національних спільнот, його швидкий розвиток в останні роки. Як наслідок, зростає необхідність у сучасних, гнучких, всебічних програмах з вивчення європейської інтеграції»¹⁹⁴.

ЄС не залишає поза своєю увагою і дітей молодшого віку. Інформацію про ЄС вони отримують ще зі шкільної парти. Як приклад можна привести конкурс «Європейський Союз та права дитини». У 2007 р. у ньому взяли участь близько 50 тис. школярів з усієї Європи. Загалом з 54 статей Хартії про засадничі права Європейського Союзу (*Charter of Fundamental Rights*) 19 присвячено правам дитини¹⁹⁵.

Як уведення європейського виміру в щоденне життя школярів можна розглядати також безкоштовно поширюваний у школах країн ЄС Європейський шкільний щоденник. Він призначений для учнів 15–18 років. Наклад щоденника в 2008 р. складав 2,7 млн примірників. Його видано 22-ма офіційними мовами Союзу. Видання призначене для використання під час дискусій на теми ЄС. У щоденнику вміщено базові знання щодо ЄС: багато цифр, фактів, інформації про Союз, зокрема з питань захисту прав споживачів, зміни клімату, здоров'я, довкілля; тести, запитання для дискусій у класі тощо. Щоденник розроблено у співробітництві з національними партнерами, він має 32 сторінки.

Уперше подібне видання побачило світ у 1995 р. і було використане для шкіл у п'яти країнах-членах. Як зазначено в Євробюлетені, «з року в рік популярність щоденника зростала. З 2004-го фінансувати видання почав Генеральний директорат Європейської Комісії з питань охорони здоров'я та захисту прав споживачів. Торік [у 2007 р. – прим. Авт.] було розповсюджено 2 млн примірників в усіх країнах-членах. Розповсюджують його за запитом шкіл, які надсилаються до 15-го лютого електронною поштою до організації «Генерація Європа», яка безпосередньо займається випуском щоденника»¹⁹⁶. Комісар ЄС з пи-

¹⁹⁴ *Bache I.* Europeanisation and Higher Education: Towards a Core Curriculum in European Studies? Paper presented to the ESRC/UACES Study Group and Seminar Series on the Europeanisation of British Politics and Policy-Making, Sheffield, 23 April, 2004. // In University of Sheffield, Department of Politics, Sheffield, UK. // <http://aei.pitt.edu/1728/1>

¹⁹⁵ Правову свідомість розвивають конкурси // Євробюлетень. – 2006. – № 8. – С. 17.

¹⁹⁶ *Європейський щоденник*–2008 має наклад 2,7 мільйона // Євробюлетень. – 2008. – № 2. – С. 20.

тань захисту прав споживачів Меглена Конєва заявила, що «нове покоління є надзвичайно важливим для майбутнього Європи, але недостатньо просто сказати про це. Ми маємо демонструвати усвідомлення цього факту. І Європейський шкільний щоденник може бути таким свідченням»¹⁹⁷.

Перспективи втручання ЄС в освітню сферу країн-членів може проілюструвати факт прийняття Європарламентом у жовтні 2006 р. пропозиції Єврокомісії щодо Програми «Навчання впродовж життя» (*Lifelong Learning Programme*). Як зазначається в повідомленні Комісії, одна програма надаватиме можливість вчитися з дитинства і до похилого віку. Програма розрахована на період з 2007 р. до 2013 р. і є наступницею програм *SOCRATES*, *LEONARDO DA VINCI та E-LEARNING*. Маючи бюджет у 7 млрд євро, вона спрямована на підтримання тих проєктів освітніх інституцій, що розвивають взаємодію, кооперацію та мобільність між освітніми та тренінговими системами всередині ЄС з метою отримання ними можливості конкурувати на світовому ринку. Як зазначив Ян Фігель, «це рішення є практичним результатом політичного співробітництва між країнами-членами та інституціями ЄС»¹⁹⁸.

«Навчання впродовж життя» є всеохоплюючою структурою, побудованою на чотирьох підпрограмах. Гранти та субсидії надаватимуться в межах кожної з них з тим, щоб збільшити транснаціональну мобільність індивідів, сприяти багатосторонньому, двосторонньому партнерству та поліпшувати якість освіти через багатосторонні проєкти.

Такими підпрограмами є:

- *COMENIUS* (1047 млн євро) – освітні потреби школярів (до завершення середньої освіти) та дошкільнят, а також інституцій і організацій, які надають таку освіту;

- *ERASMUS* (3144 млн євро) – задоволення освітніх потреб тих, хто отримує вищу освіту, інституцій та організацій, які надають таку освіту;

- *LEONARDO DA VINCI* (1725 млн євро) – задоволення потреб професійно-технічної освіти;

- *GRUNDTVIG* (358 млн євро) – задоволення освітніх потреб у сфері всіх форм освіти для дорослих, а також інституцій та організацій, які надають таку освіту.

Ці чотири підпрограми об'єднуюватимуться так званою «трансверсивною програмою» (369 млн євро), що матиме такі цілі.

¹⁹⁷ *Європейський щоденник*–2008 має наклад 2,7 мільйона // Євробюлетень. – 2008. – № 2. – С. 20.

¹⁹⁸ «*Lifelong learning*»: a new education and training programme to build the Knowledge Society IP/06/1478. Brussels, 25 October 2006 // <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/1478&format=HTML&aged=0&la>.

- Співробітництво в процесі вироблення та ухвалення рішень щодо політики та інновацій у освіті впродовж життя.
- Сприяння вивченню іноземних мов.
- Розвиток інноваційного та такого, що базується на сучасних інформаційно–комунікативних технологіях, контенту, послуг, підготовка педагогічних кадрів для освіти впродовж життя.
- Поширення інформації про заходи в межах програми «Навчання впродовж життя».

Усі ці заходи завершуватимуться Програмою Жана Моне (170 млн євро), що підтримуватиме інституції та заходи у сфері європейської інтеграції.

Усе вищесказане свідчить про неабияку увагу з боку офіційного Брюсселя до формування у нового покоління громадян ЄС європейської ідентичності. **Органічна вплетеність згаданих програм у плани національних навчальних закладів не викликає заперечення з боку національних урядів та дозволяє дослідникам говорити про «м'яку європеїзацію» (*soft europeanisation*)**. М. Леонард зазначає з цього приводу: «Проникнувши в плоть та кров внутрішньо національної політики, інтегрована Європа переймається тим, щоб залишатися в тіні. Оскільки національні уряди є представниками європейської влади, Комісія ЄС може залишатися непримітною»¹⁹⁹.

Тут, звичайно, логічним є запитання щодо викладення європейської інтеграції, бо існує реальна небезпека появи на європейському просторі «єдиного нарративу». Але цю проблему європейські вчені тільки починають аналізувати.

На завершення аналізу освітньої сфери наведемо деякі статистичні дані. За оцінками Євробарометра, значна більшість європейців (86 %) підтримують ідею введення в школі предметів про роботу інституцій Євросоюзу, 68 % вважають за необхідне запровадження спільних європейських програм для всіх вчителів, 84 % підтримують ідею розвитку та інтенсифікації існуючих програм обміну між європейськими школами та університетами. При цьому 68 % європейців вважають, що учні та студенти Європейського Союзу повинні вивчати історію за спільним підручником європейської історії²⁰⁰.

Оскільки сфера освіти є безпосередньо пов'язаною з наукою та науковою діяльністю, наведемо факти пильної уваги ЄС і до наукової діяльності. У 2007–2013 рр. Євросоюз витратить на розвиток на-

¹⁹⁹ Леонард М. XXI век – век Европы / Пер. с англ. Т. Банкеровой. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – С. 26.

²⁰⁰ Eurobarometer 67. Public Opinion in the European Union. Fieldwork: April – May 2007. Publication: November 2007 // http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb67/eb67_en.pdf.

укових досліджень 50 млрд євро. Для порівняння: у попередній період (2002–2006 рр.) вченим запропонували тільки 16 млрд євро²⁰¹.

Щодо результатів освітньої активності ЄС, то вже сьогодні ми маємо всі підстави стверджувати, що освіта як механізм конструювання європейської ідентичності є досить дієвим. У жовтні 2006 р. у журналі *Science* група австрійських соціологів опублікувала результати досліджень громадської думки, що проводилися з 1996 р. до 2004 р. серед молоді 15 перших країн–членів ЄС. Результати свідчать про «повільну зміну відчуття ідентичності стосовно національного та європейського контекстів. У 2004 р. 42 % респондентів, які брали участь у опитуваннях Євробарометра стверджували, що мають тільки одну національну ідентичність. Інші 58 % визнали що значною мірою вважають себе європейцями»²⁰². За прогнозами експертів, «до 2030 року, якщо така тенденція збережеться, переважна більшість європейців вважатимуть себе такими, що мають багато ідентичностей, а не тільки одну національну. Що старші респонденти, то вище вірогідність того, що вони матимуть тільки одну, національну, ідентичність»²⁰³.

З цього випливає, що європейські еліти відмовились від реконфігурації колективних ідентичностей людей старшого віку з метою виникнення в них європейської ідентичності, а **сконцентрували переважну більшість зусиль на тому, аби «європейськість» перетворилася на частину особистості в молоді, яка навчається в школах, інститутах, університетах, тобто стала реальністю для наступних поколінь європейців**. А тому, як зазначають австрійські дослідники, «є всі підстави стверджувати, що з часом, коли старші покоління, які мають націєцентричну свідомість, підуть зі сцени, відбудеться значна зміна у структурі європейської ідентичності. Незважаючи на непередбачуваність європейських політик, цей довготривалий тектонічний зсув в ідентичності матиме головний та довготривалий вплив на майбутнє Європи. Діяльність пан'європейських медіа, зростаюча мобільність студентів, туристів та робочої сили сприятиме поширеності європейської ідентичності»²⁰⁴.

Зауважимо, що подібна технологія використання освітньої системи наднаціональними утвореннями вже була надзвичайно успішно випробувана, наприклад, у Радянському Союзі. В освітній системі СРСР фактично відбувалися ті самі процеси, що зараз ми бачимо в ЄС, тільки

²⁰¹ *Європейська наука: інвестиції зростають, але й обмежень побільшає* // Євроюлетень. – 2006. – № 7. – С.14.

²⁰² *Young people most likely to consider themselves 'Europeans,' new study suggests*. The Associated Press. – Published: October 19, 2006 // http://www.iht.com/articles/ap/2006/10/19/europe/EU_GEN_European_Identity.php3.

²⁰³ Там само.

²⁰⁴ Там само.

із значно більшою інтенсивністю. Метою цієї системи було формування наднаціональної радянської колективної ідентичності – «радянська людина». Можна також припустити, (на жаль, автору не траплялося зустрічати досліджень на цю тему), що за тією самою схемою освіта використовувалася для конструювання наднаціональної колективної ідентичності «американець, американка». Варто також підкреслити, що на протигагу процесам формування спільного європейського освітнього простору на території колишнього Радянського Союзу є спроби створити спільний освітній простір під егідою РФ у межах сучасного СНД.

Підсумуємо сказане вище. З початку заснування європейського об'єднання, яке зараз називається ЄС, мало минути тридцять років, щоб з'явилася можливість оголосити про об'єднання національних освітніх систем у єдине ціле під егідою Болонського процесу, метою якого є не тільки економічні імперативи, а й створення європейської ідентичності.

Виходячи з того, що у сучасній освітній політиці ЄС спостерігаються по суті такі саме тенденції, що мали місце в державах–націях, можемо дійти висновку, що метою реформ в освітній системі Союзу, крім декларованих економічних, є ще й політичні, що полягають у використанні освітньої системи для формування у громадян країн–членів ЄС почуття приналежності до європейської спільноти та легітимізації ЄС як наддержавного утворення.

Очевидно, що у сфері освіти та виховання Європейський Союз протистоїть національним ідентичностям, які по–різному реагують на такий зовнішній подразник, тому кроки щодо створення наднаціональної європейської ідентичності робляться виважено та обережно. Сам процес є повільним, ретельно продуманим та добре організованим, а в його основу покладено використання об'єднаної освітньої системи.

Усі освітні програми ЄС повністю інтегровані в національні освітні системи. Цей «виключно технічний маневр дозволив де–юре позбавити сенсу будь–які дебати щодо їх політичного значення та наслідків»²⁰⁵. Саме тому освітня інтеграція в межах Болонського та Копенгагенського процесів визначається в більшості наукових досліджень за виключно технічними та економічними, а не політичними критеріями.

2.3.7. Lingua franca для об'єднаної Європи: мовна політика Європейського Союзу

Проводячи аналогію між створенням національної ідентичності в державі–нації та наднаціональної європейської ідентичності в наддержавному утворенні, не можна обійти увагою значення, яке в цих

²⁰⁵ *Charlier J., Croche S.* How European Integration is Eroding National Control over Educating Planning and Policy // *European Education.* – 2006. – Vol. 37; № 4. – P. 19.

процесах належить появі єдиної мови, яка б стала засобом комунікації членів «уявленої спільноти». Як переконливо доводиться в конструктивістських теоретичних побудовах, спільна мова є обов'язковою умовою існування спільної ідентичності. Сьогодні в ЄС, який складається з 27 країн–членів, 23 офіційні мови. Очевидно, що без хоча б однієї мови, якою могли би спілкуватися громадяни Союзу, поява європейської наднаціональної ідентичності неможлива. Тому ЄС приділяє багато уваги заходам, спрямованим на те, щоб така мова з'явилася. Діяльність Європейської Комісії у сфері мовної політики, як зазначено в офіційних документах, є потужним засобом «доповнити національні політики європейським виміром у мовній активності»²⁰⁶.

Про необхідність роботи в цьому напрямі для зазначалося у вже неодноразово згадуваній доповіді Комітету Адоніно. Сьогодні є всі підстави стверджувати, що, як записано в доповіді Єврокомісії, «мови є у серці європейського проекту: вони відображають різні культури і в той же час є ключем для розуміння цих культур»²⁰⁷.

Те, що мовна проблематика стала окремим напрямом політичної активності ЄС, отримавши назву «мовна політика Єврейського Союзу» (*EU Language Policy*), свідчить про її надзвичайну важливість в інтеграційних процесах. «Не потребує доказів та думка, що громадяни, які володіють іноземними мовами, можуть скористатися всіма перевагами від вільного пересування Європейським Союзом та легше звикнути до життя в іншій країні, де потрібно навчатися або працювати. Мови є основним засобом спілкування: що більше мов знає людина, то більше культур відкривається для неї. А надто мовна компетентність є однією з найголовніших умов успішного працевлаштування та побудови кар'єри», – обґрунтовує Єврокомісія власну діяльність²⁰⁸.

Зростання значущості мовної політики внесло зміни й у структуру Єврокомісії. Якщо раніше ця політика була у сфері відповідальності Комісара ЄС з освіти, тренінгів, культури та мультилінгвізму (цю посаду з 2004 р. обіймав Ян Фігель), то 1 січня 2007 р. створена окрема посада Комісара ЄС з мультилінгвізму. Зараз її обіймає Леонард Орбан з Румунії. Він очолює Генеральний директорат ЄС з письмових перекладів, Генеральний директорат з усних перекладів та Офіс офіційних публікацій Європейських спільнот (*the Directorate–General for Translation, the DG for Interpretation and the Office for Official Publications of the European Communities*). Орбан керує також відділом

²⁰⁶ *Commission Working Dokument. Report on the implementation of the Action Plan «Promoting language learning and linguistic diversity»* // http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/com554_en.pdf.

²⁰⁷ Там само.

²⁰⁸ Там само.

політики мультилінгвізму (*The Multilingualism policy unit*) в Генеральному директораті з освіти та культури. Йому підпорядковуються 3400 службовців, що складає 15 % усього персоналу Європейської Комісії.

Активність Євросоюзу у мовній сфері отримала концентроване вираження в концепції мультилінгвізму, яка є і політичним гаслом, і програмою дій ЄС. Декларується, що метою Євросоюзу у мовній сфері є збереження мовної різноманітності та сприяння оволодінню іноземними мовами громадянами ЄС. Створена у 2008 р. Єврокомісією Група високого рівня з мультилінгвізму (*Commissions High Level Group on Multilingualism*) так визначила поняття багатомовності:

- співіснування різних мовних спільнот усередині однієї географічної або геополітичної зони або політичної спільноти;
- здатність суспільств, інститутів, груп та індивідів регулярно спілкуватися більше ніж однією мовою²⁰⁹.

Як конкретна програма дій мовна політика сьогодні надзвичайно активно реалізується в Європейському Союзі. **Її можна поділити на політику у сфері перекладів та політику у сфері навчання іноземним мовам.**

Політика ЄС у сфері перекладів

Оскільки в ЄС 23 офіційні мови, для задоволення потреб Союзу у сфері перекладів у Єврокомісії працюють Генеральний директорат з письмових перекладів, що забезпечує письмовий переклад документації та матеріалів, продукованих інституціями ЄС та країнами-членами з метою співробітництва, та Генеральний директорат з усних перекладів, що забезпечує усний переклад на зустрічах та конференціях з питань ЄС. За 2007 р. вартість зроблених тільки у Комісії перекладів оцінювалася у 302 млн євро. Це означає, що кожному громадянину ЄС багатомовність коштує у 0,63 євро на рік. У 2006 р. загальні кошти, витрачені на переклад інституціями ЄС, склали 800 млн євро. Загалом вартість усних та письмових перекладів для інституцій ЄС складає трохи менше ніж 1 % загального бюджету ЄС.

У зв'язку з розширенням та необхідністю раціонального використання часу та можливостей перекладачів Єврокомісія ухвалила нову стратегію перекладу. Серед запроваджених заходів – пріоритизація документів (поділ на головні та другорядні) та обмеження на обсяг документів. Для задоволення потреб мультилінгвізму було запроваджено також нові елементи мовної політики. Серед них включення мовних досліджень у процес ухвалення та реалізації політичних рішень, веб-переклад, баланс зовнішньої та внутрішньої перекладацької роботи,

²⁰⁹ *Mackiewicz W.* Translation as a strategy for multilingualism // www.celelc.org/docs/speech_final_0.doc.

співробітництво між інституціями ЄС. Стратегія покликана задовольнити багаторівневі потреби ЄС, створити умови для ефективнішого використання коштів та інтегрувати нові офіційні мови в роботу інституцій ЄС, гарантуючи високі стандарти якості.

Єврокомісія не залишає поза увагою і потреби в перекладі пересічних громадян ЄС, як і загалом у доступності документів об'єднання²¹⁰. Щоб зробити доступними документи Євросоюзу для всіх мешканців, Єврокомісія зробила доступною спеціальну версію програми-перекладача, що перекладає тексти на будь-яку з 23 мов ЄС. У його базі даних налічується 1 млн слів та сталих виразів. За допомогою цього перекладача всі жителі Європи зможуть будь-якою зручною для себе мовою, включаючи такі рідкісні, як ірландська, читати та перекладати документи ЄС²¹¹. Сьогодні обсяги документації, що видається інституціями об'єднання, у кілька разів перевищують обсяги документів будь-якої іншої державної чи ділової структури, оскільки тут будь-який документ і підзаконний акт, постанова, розпорядження чи рекомендація випускаються одночасно 23 мовами.

На таких засадах Європейська Комісія не залишає поза сферою своєї діяльності необхідність навчання певної кількості висококваліфікованих перекладачів, які б спеціалізувалися саме в проблематиці Євросоюзу. В жовтні 2006 р. Генеральний директорат ЄС з письмового перекладу провів у Брюсселі першу конференцію, на якій обговорювалися перспективи створення уніфікованого університетського навчального плану для підготовки перекладачів для роботи в Євросоюзі. У конференції взяли участь фахівці з понад 70 вищих навчальних закладів, що готують перекладачів, представники міжнародних організацій ООН, НАТО та професійних об'єднань перекладачів. Вони обговорювали проблеми навчання перекладу в ЄС та створення стандартної європейської магістерської програми з перекладу відповідно до пропозицій Генерального директорату з письмового перекладу²¹².

Політика у сфері навчання іноземним мовам

Сприяння вивченню іноземних мов у Союзі вже давно стало окремим напрямом діяльності Єврокомісії, що має свою назву – *Language*

²¹⁰Брюссель хоче полегшити доступ громадян до документів ЄС // Євробюлетень. – № 4. – 2007. – С. 21.

²¹¹Єврокомісія зробила доступним для всіх жителів стран, входящих в Европейский союз, специальную версию программного переводчика, переводящего тексты на любой из 22 языков ЕС // <http://www.obozrevatel.com/news/2008/1/21/212297.htm>.

²¹²Commission launches cooperation with universities in translator training // <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/1417&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

Learning Policies. Українською мовою її можна перекласти як «Політики у сфері навчання іноземним мовам». Першою всеохоплюючою програмою, спрямованою на ці цілі, була програма *Lingua*, запроваджена в 1989 р.

Про історію, масштаб та результати програм з вивчення іноземних мов докладно розповідалося в попередньому розділі, тому зупинимося на інших заходах з реалізації мовної політики ЄС. До 2001 р. вона обмежувалася переважно саме згадуваними програмами. У 2001 р. актуалізував мовну проблематику Європейський рік мов (*European Year of Languages*), який вивів її на якісно новий рівень.

По його завершенні Європейський Парламент і Європейська Рада ухвалили резолюції, які закликали Європейську Комісію розробити та запровадити низку заходів, спрямованих на сприяння вивченню іноземних мов. Тут варто зазначити, що мовна політика об'єднання має значну підтримку серед громадян ЄС, оскільки 67 % європейців вважають що викладання іноземних мов має стати політичним пріоритетом, а ще 29 % абсолютно переконані в цьому²¹³, 84 % європейців переконані, що кожен громадянин в ЄС повинен володіти щонайменше однією мовою, крім своєї рідної²¹⁴.

Лісабонська стратегія, що визначила цілі ЄС на наступне десятиліття, підкреслила важливість посилення географічної мобільності європейців та поліпшення вивчення іноземних мов. Ці цілі стали частиною програми «Освіта та тренінги 2010» (*Education and Training 2010*), яка є компонентом Лісабонської стратегії щодо освіти.

У 2002 р. відбулася знакова щодо мовної політики подія. На Барселонському саміті Європейської Ради голови держав та урядів країн-членів ЄС оголосили про запровадження в освітні системи країн-членів принципу «рідна мова плюс дві іноземні» (*mother tongue plus two*) та «індикатора лінгвістичної компетентності» (*linguistic competence indicator*)²¹⁵. Він передбачає вивчення щонайменше двох іноземних мов із найраннішого віку та спрямований на «посилення індивідуальної багатомовності». Як зазначили високопосадовці, досягнення цієї мети є довготривалим проєктом, що має стати частиною діяльності закладів шкільної, університетської та професійно-технічної освіти ЄС. Робота з його реалізації нещодавно розпочалася і триває зараз²¹⁶.

Як наслідок цих ініціатив, сприяння вивченню іноземних мов, лінгвістична різноманітність та багатомовність перетворилися на політич-

²¹³*Europeans and their Languages*. February 2006 // http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_sum_en.pdf.

²¹⁴Там само.

²¹⁵*Barcelona* European Council // http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/71025.pdf.

²¹⁶*Рідна мова плюс ще дві* // Євробюлетень. – Березень. – № 3. – 2008.

ні пріоритети. План дій «Сприяння вивченню іноземних мов та лінгвістичній різноманітності 2004–2006» (*Action Plan «Promoting language learning and linguistic diversity 2004–2006»*) був відповіддю Єврокомісії на заклик Європейської Ради та Європейського Парламенту. Він включив у себе результати консультацій, що проводилися між 2002 р. та 2003 р. між інституціями ЄС та країнами–членами. Співробітництво було розвинене між країнами–членами ЄС у межах Робочої групи з мов (*The Working Group on Languages*), яка збрала разом вищих посадовців, відповідальних за мовну політику в країнах–членах. З метою обміну інформацією та практичним досвідом Група зустрічається регулярно. Вона мала значний вплив на реалізацію Плану дій на національних рівнях.

Зупинимося на деяких напрямках реалізації та результатах Плану. Він визначив основні цілі, що мають бути досягнуті в трьох стратегічних сферах.

1. Вивчення іноземної мови впродовж життя.
2. Поліпшення викладання іноземних мов.
3. Створення сприятливого середовища для вивчення мов.

Четверта частина плану спрямована на розвиток мовної політики як на рівні Європейського Союзу, так і на національних рівнях²¹⁷.

План дій запропонував 47 конкретних пропозицій для дій Комісії протягом 2004–2006 рр., які можна розділити на три напрями.

1. Здійснення відповідних стратегічних досліджень та інформаційно–комунікативних заходів. Дослідження, конференції, семінари та інформаційні ініціативи, запропоновані в Плані дій та проведені Комісією, сприяли розширенню обговорення цієї теми серед політиків та практиків і визнанню ключового значення вивчення іноземних мов у інтеграційних процесах. Вони також сприяли обміну успішним досвідом.

Загалом під час реалізації цього напрямку Плану дій:

- перебудовано веб–сторінки, присвячені вивченню іноземних мов на порталі Євросоюзу. Успішно функціонує надзвичайно потужний мовний портал «Європа» (<http://europa.eu/languages/en/home>);

- проведено 13 загальноєвропейських досліджень, спрямованих на визначення проблемних сфер у вивченні та викладанні іноземних мов. Серед них «Можливості навчання вчителів іноземних мов в Європі», «Особливі освітні потреби в Європі – викладання та вивчення іноземних мов», «Lingo – 50 способів мотивувати тих, хто вивчає іноземну мову», «Вплив на європейську економіку та виробництво низького

²¹⁷ *Commission Working Dokument. Report on the implementation of the Action Plan «Promoting language learning and linguistic diversity»* // http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/com554_en.pdf.

рівня володіння іноземними мовами». Як зазначає Комісія, «головним наслідком цієї діяльності стало те, що мовна політика стала однією з пріоритетних в нових програмах ЄС, запланованих на 2007–2013 рр»²¹⁸. Було прийнято рішення про виділення коштів на проведення інформаційної кампанії, спрямованої на популяризацію вивчення іноземних мов в межах програми «Навчання впродовж життя»;

- проведено 6 загальноєвропейських конференцій та семінарів з мовних проблем.

- проведено 17 заходів, спрямованих на сприяння вивченню іноземних мов у межах європейських програм *SOCRATES*, *LEONARDO DA VINCI*, *TOWN-TWINNING*, *E-LEARNING*, *CULTURE*, *YOUTH* та Рамкових дослідних програм ЄС (*Framework Research Programmes*);

- у 2004–2006 рр. програми *LEONARDO DA VINCI* та *SOCRATES* підтримали 2951 шкільний проект (що на 84 % більше, ніж у 2000–2002 рр.);

- підтримано 3957 аспірантських досліджень (зростання на 62 %);
- у межах програми *ERASMUS* профінансовано 9434 студентів, які відвідували курси з мовної підготовки (зростання – 160 %);
- надано 2585 грантів для вчителів іноземних мов;
- розвинений 41 проект розвитку методик викладання іноземних мов;
- реалізовано 39 проектів, спрямованих на популяризацію вивчення іноземних мов.

2. Стратегічне використання освітніх та тренінгових програм з метою сприяння вивченню іноземних мов. Значно розширилися програми *SOCRATES* та *LEONARDO DA VINCI*. У їх реалізацію було інвестовано близько 150 млн євро, що на 66 % більше порівняно з 2000–2002 рр.

3. Запровадження мовної політики ЄС на національних рівнях. Саме План дій став імпульсом для здійснення конкретних кроків у напрямі реформ освітніх систем та переорієнтації національних освітніх політик з метою запровадження оголошеного на Барселонському саміті принципу організації навчального процесу «рідна мова плюс дві іноземні». Тією чи іншою мірою він почав запроваджуватися в освітні системи країн-членів.

Незважаючи на те, що не в усіх країнах відповідні заходи впроваджувалися з однаковою інтенсивністю, реформи здійснювалися в таких основних сферах:

- перегляд структури освітньої системи у світлі необхідності впровадження навчання іноземним мовам впродовж життя;

²¹⁸ *Commission Working Dokument. Report on the implementation of the Action Plan «Promoting language learning and linguistic diversity»* // http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/com554_en.pdf.

- впровадження вивчення іноземних мов у початковій школі або в дошкільних закладах;

- реалізація у навчальних планах принципу CLIL (*content and language integrated learning*), який означає викладання одного предмету різними мовами, приділяючи увагу як розвитку професійних знань, так і рівню володіння мовою;

- збільшення витрат на навчання вчителів іноземних мов;

- перегляд навчальних планів, екзаменів та сертифікатів з метою приєднання до Загальноєвропейської системи оцінок рівнів володіння іноземними мовами (*Common European Framework of Reference for Languages – CEFR*), запровадженої Радою Європи.

- використання європейських програм та заходів, що реалізуються Єврокомісією та Радою Європи, з метою огляду національних освітніх систем, розробки необхідних для вивчення іноземних мов матеріалів та тестів, сприяння навчанню вчителів іноземних мов за кордоном і європейському співробітництву між школами.

Імплементація мовної політики ЄС на національних рівнях не є рівномірною. Наприклад, вивчення іноземних мов стало частиною реформи національної освітньої системи, прийнятої парламентом Болгарії, у 2006 р. Зміни в освітній системі відповідно до євроінтеграційної політики плануються у Фінляндії²¹⁹. Уряд Угорщини запровадив всебічну стратегію викладання та вивчення іноземних мов «Світові мови» (*World Language Programme*). Заходи в межах цієї програми включають багаторазове підвищення фінансування вивчення іноземних мов в школі, запровадження року інтенсивного вивчення іноземної мови у сфері обов'язкової освіти, іспит з іноземної по закінченні школи, збільшення щонайменше на 40 % навчального часу, присвяченого вивченню іноземних мов, тощо. У Люксембурзі в 2005–2006 рр. Міністерство освіти та професійного навчання запровадило Національний план дій на 2007–2009 рр. *Plan d'action pour le r ajustement de l'enseignement des langues* з 66 пунктів, що зачіпають усі аспекти викладання та вивчення іноземних мов, починаючи з викладання для дітей дошкільного віку й закінчуючи проблемами вивчення іноземних мов у імігрантських спільнотах. З 2003 р. реалізується Національна мовна стратегія у Великобританії, що зачіпає вивчення іноземних мов усіма віковими категоріями громадян та вивчення мов в університетах. Розбудова освітніх систем за принципом «рідна мова плюс дві іноземні» реалізується в реформах дошкільної та початкової освіти Естонії,

²¹⁹ *Commission Working Dokument. Report on the implementation of the Action Plan «Promoting language learning and linguistic diversity»* // http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/com554_en.pdf.

Франції, Німеччини, Литви, Словенії та Іспанії. У школах вводять «європейські секції» (*European sections*), відвідуючи які учні отримують можливість вивчати більше іноземних мов та в яких особливу увагу приділено європейській співпраці.

Деякі із зазначених ініціатив мають форму пілотних проєктів, що з часом будуть системно запроваджені в освітні системи. У Німеччині, Нідерландах, Франції, Фінляндії та Австрії запроваджується сертифікат «Сертілінгва» (*CertiLingua*), в якому визначається мовна компетентність учня. Він доповнюватиме шкільний атестат. Особливістю Плану дій щодо вищої освіти було те, що він закликав європейські університети розвинути послідовні та узгоджені мовні політики, аби активізувати вивчення іноземних мов студентами та надати їм можливість вчитися за кордоном.

Для контролю за реалізацією мовної політики ЄС вводяться «індикатор лінгвістичної компетентності», загальноєвропейське тестування дітей до 16 років на знання найпоширеніших у ЄС іноземних мов, проведення Європейських оглядів мовної компетентності²²⁰.

Європейський тест на знання іноземних мов Комісія представила в квітні 2007 р. Він був розроблений відповідними службами Комісії та країнами-членами. За допомогою цього тесту більшість країн тестуватиме учнів по завершенні навчання у середній школі. На першому етапі тестування, запланованому на 2009 р., тест визначить рівень знань учнів у читанні, аудіованні та письмі перших двох мов, викладання яких є найпоширенішим в ЄС: англійською, французької, німецької, іспанської та італійської. Тест визначатиме рівень володіння іноземними мовами серед молоді Союзу (14–16 років). Як зазначається в інформаційному повідомленні Єврокомісії, ця стратегічна інформація допоможе політикам, вчителям країн-членів поліпшувати рівень володіння іноземними мовами²²¹.

Мовна політика Європейського Союзу, крім вище перерахованих сфер, реалізується також в освіті для дорослих, вивченні іноземних мов людьми з особливими потребами, сприянні збільшенню різноманітності мов, що вивчаються, створенні спеціалізованих мовних класів, навчанні вчителів іноземних мов, які, зокрема, володіли б не однією іноземною мовою, розвитку європейської системи тестування та визначенні рівня знань іноземної мови. Не менше значення має також публікація аналітичних, довідкових, статистичних, тематичних видань та досліджень, що мають на меті якомога повніше забезпечення та по-

²²⁰ *First European Survey on Foreign Languages Skills* // http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages_en.html.

²²¹ Там само.

ширення інформації для процесу ухвалення рішень на національному та наднаціональному рівнях.

В ЄС регулярно проводять загальноєвропейські конференції, семінари, консультації, спрямовані на посилення вивчення іноземних мов. Як приклад зростання значення відповідних заходів можна навести конференцію «Сприяючи багатомовності: спільні завдання». У лютому 2008 р. на першу міністерську конференцію з багатомовності, що вирішувала проблеми вивчення іноземних мов у Європейському Союзі, зустрілися міністри освіти та культури всіх країн-членів ЄС. З на ній обговорювався зв'язок між лінгвістичною різноманітністю та європейською інтеграцією.

В об'єднаній Європі також діє значна кількість громадських організацій та об'єднань, що опікуються мовною проблематикою, наприклад, *Conseil europ en pour les langues / European Language Council (CEL/ELC)*.

У сфері координації діяльності країн-членів та запровадженні європейського виміру в освітні політики неабияку роль відіграють також рекомендації Єврокомісії. Зростаюче значення мовної політики відображено у визначенні стратегії багатомовності, викладеній у повідомленні Комісії «Нова структура стратегії багатомовності» (*A new Framework Strategy for Multilingualism*).

Володіння іноземною мовою визначено одним з дев'яти ключових пріоритетів у стратегії «Освіти впродовж життя» в рекомендаціях Європейського парламенту та Європейської ради від 18 грудня 2006 р.

Щорічно 26 вересня в ЄС проводиться Європейський день мов (*European day of Languages*), який, як зазначає Єврокомісія, має багато цілей: від популяризації ідеї багатомовності до ідеї вивчення іноземних мов впродовж життя та неурядового співробітництва. Що стосується інших видів активності, то в 2004–2006 рр. у межах програми «Культура» 2000 було підтримано понад 150 перекладацьких проєктів.

Мовна політика ЄС, незважаючи на свою недовгу історію, досягла конкретних результатів, що яскраво засвідчують дослідження Євробарометра. Відповідно до їх результатів кількість громадян ЄС, які володіють принаймні однією іноземною мовою, зросла з 47 % у 2001 р. до 56 % в 2005 р.²²². Зростає також кількість європейців, які вважають, що знання іноземних мов є корисним (з 79 % до 83 % відповідно), з них 53 % вважають знання іноземної мови надзвичайно важливим. **Половина європейців погоджується з політичними цілями ЄС, відповідно до яких кожен громадянин ЄС має володіти двома мовами, крім своєї рідної.** Останнє дослідження рівня володіння громадянами ЄС

²²² *Europeans' language skills on the rise* // <http://www.euractiv.com/en/culture/europeans-language-skills-rise/article-152828>.

іноземними мовами «Європейці та мови», проведене Євробарометром у 2006 р., засвідчує, що вже сьогодні *lingua franca* для європейців може бути англійська мова. Вона залишається найпоширенішою в Європі. Нею або як рідною (13 %), або як іноземною (38 %), володіють понад половина (51 %) європейців. Друге та третє місце посіли відповідно англійська та німецька (по 14 %) та іспанська та російська (по 6 %) мови²²³. Погоджуються з тим, що як першу іноземну мову їхні діти повинні вивчати англійську, 77 % європейців²²⁴. Як було зазначено на Першій міністерській конференції ЄС з багатомовності в березні 2008 р., «англійська мова продовжує завойовувати позиції як безпосередній засіб спілкування всередині Європи та засіб міжнародного спілкування. Вона стала домінуючою іноземною мовою, яку вивчають у середній школі. 90 % учнів середніх шкіл по всій Європі сьогодні вивчають англійську»²²⁵.

Перспектива домінування англійської мови в комунікативному полі об'єднання вже сьогодні змусила європейських інтелектуалів свідчити про необхідність заохочення європейських громадян вивчати другу мову, яка не є мовою міжнародного спілкування. Вони запропонували концепцію *personal adaptive language*, суть якої полягає в тому, щоб кожна людина вивчила легку для засвоєння іноземну мову. Ця друга мова має бути близькою до її рідної, фактично запроваджується концепція другої рідної мови (*second mother tongue*), вивчення якої має розпочинатися в школі та тривати у вищому навчальному закладі. Вивчення цієї мови має супроводжуватися вивченням історії, культури та літератури народу, який цією мовою говорить.

Той факт, що без вжиття відповідних заходів англійська мова превалює в роботі інституцій ЄС та спілкуванні між громадянами об'єднання, також став предметом обговорення на Першій конференції.

Мета цієї роботи не передбачає детальнішого вивчення мовної політики Європейського Союзу, але ця тема чекає на своїх дослідників, оскільки потреба в такій інформації з огляду на перспективу членства України в ЄС є надзвичайною. А з усього викладеного вище можна дійти висновку: мовна політика ЄС є активною, осмисленою, спланованою та успішною, а перспектива появи *lingua franca* для об'єднаної Європи є абсолютно реальною. Можна прогнозувати, що діяльність Євросоюзу в даній сфері тільки розширюватиметься.

²²³ *Europeans and their Languages*. February 2006 // http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_sum_en.pdf.

²²⁴ Там само.

²²⁵ *Mackiewicz W.* Translation as a strategy for multilingualism // www.celelc.org/docs/speech_final_0.doc.

2.3.8. Спортивна політика ЄС як чинник згуртування спільноти

Проводячи паралелі між процесами створенням національної та європейської ідентичності, безумовно, не можна залишити поза увагою спорт. Він був одним з механізмів конструювання національної ідентичності в новий час поряд із засобами масової інформації, архітектурою та мистецтвом. Як зазначає С. Абдулкаримов, в умовах бурхливого розвитку капіталістичної економіки, політичного переділу світу і трансформації династичних імперій в національні держави спорт був транслятором національних ідей – через спорт активно пропагувалися ідеї національної солідарності, єдності та об'єднання нації²²⁶. Як доводить Т. Еденсор, «через спортивні свята, карнавали, народні гуляння, які іноді супроводжують офіційні свята та церемонії, національна ідентичність отримує тілесне вираження і емоційну експресію. Спорт є одним з найяскравіших і найпопулярніших національних перфомансів. Спорт, внесений в матрицю національної ідентичності, дозволяє транслювати локальні події в події внутрішньо національного і навіть глобального масштабу. Крім того, саме спорт дозволяє виразити національну ідентичність на глобальному рівні»²²⁷.

Ставши провідником політики, спортивний націоналізм починає відігравати помітну роль у формуванні сучасних громадських націй в Європі та країнах Нового Світу. В цей період багато спортивних організацій в Європі ставали ядром майбутніх національних рухів та організацій. Виникали численні гімнастичні товариства, клуби фехтування та гольф-клуби, перші об'єднання альпіністів та любителів веслування, вітрильного та інших видів спорту. Саме на той період припадала активна діяльність національних гімнастичних об'єднань у Німеччині, Франції, Швейцарії, Швеції, Данії, Австро-Угорщині та інших країнах, що стали провісниками спортивного націоналізму в Західній Європі. На межі XIX–XX ст. у країнах Східної Європи – Чехії, Словенії, Польщі, Хорватії, Болгарії з'явилися патріотичні рухи спортивних об'єднань «Сокіл», що консолідували слов'янські народи в боротьбі за створення національних незалежних держав на території Габсбургської та Османської імперій. Ідеї консолідації та об'єднання нації через спорт у критичні та переламні періоди історії активно підтримувалися державами²²⁸.

²²⁶ Абдулкаримов С. А. Спорт и культурная идентичность в обществе: история и современность // Этническое обозрение. – 1994. – № 5.

²²⁷ Edensor, T. National Identity. Popular Culture and Everyday Life. Oxford –New–York, 2002. – С. 74.

²²⁸ Абдулкаримов С. А. Спорт и культурная идентичность в обществе: история и современность // Этническое обозрение. – 1994. – № 5. – С. 89.

Сьогодні в умовах глобалізації спорт є невід'ємною частиною глобальної культури, а поняття «великий спорт» перетворилося на легітимну частину поняття «велика політика». Спорт у сучасному світі виконує роль впливової сили, здатної як консолідувати, так і роз'єднати великі групи людей. Отже, потенціал спорту щодо створення колективних ідентичностей не міг залишитися поза увагою творців Європейського проекту, оскільки «зі вступом людства в постіндустріальну епоху спорт у масовій свідомості людей став дедалі більше виражати соціальну та культурну солідарність народів»²²⁹.

Цю думку підтверджує підрозділ 5.9 доповіді Комітету Адоніно, яка зазначає необхідність здійснення спортивної політики на рівні Європейського Співтовариства поряд з іншими політиками ідентичності. В документі зазначено: «З давніх часів спорт є важливим форумом для спілкування людей. Він є важливою частиною життя більшості населення Співтовариства...З цієї причини Комітет вважає важливим здійснення заходів, зазначених нижче»²³⁰. Серед перелічених заходів «організація Європейським Співтовариством спортивних змагань на кшталт бігових марафонів, авто– чи мотогонок територією всіх європейських країн; ... створення команд Співтовариства для змагань з командами географічних об'єднань, з якими Співтовариство має спеціальні зв'язки; заохочення спортивних команд носити емблеми Співтовариства на додаток до їх національних кольорів на більшості спортивних заходів регіонального та світового масштабів; здійснення обмінів спортсменами, атлетами та тренерами між різними країнами Співтовариства; підтримка занять спортом, особливо певних категорій громадян, наприклад, громадян з обмеженими можливостями. Студентський спорт має організовуватися разом з Організацією співробітництва та дружби між школами та містами». В доповіді також підкреслено необхідність загальноєвропейської боротьби з хуліганством на спортивних трибунах та жорстокістю у спорті²³¹.

Саме спорт є важливим елементом культури та одним з найпоширеніших видів діяльності в європейських країнах, ним займаються постійно, час від часу, люди похилого віку, люди з обмеженими можливостями, діти, молодь та дорослі. Близько 20 % населення в перших 15 країнах–членах ЄС є членами спортивних клубів. Інакше кажучи, в 700000 спортивних клубах Європи займаються спортом близько 70 мільйонів осіб²³². Як найбільший соціальний рух у країнах–членах

²²⁹ *Абдулкаримов С. А.* Спорт и культурная идентичность в обществе: история и современность // Этническое обозрение. – 1994. – № 5. – С. 90.

²³⁰ *Report to the European Council* (Milan, 28 and 29 June 1985) // <http://www.ena.lu>.

²³¹ Там само.

²³² *Relevance of Sport in Europe* // <http://www.sport-in-europe.com/SIU/HTML/index.htm>.

Європейського Союзу він пов'язаний не тільки із соціальною та культурною сферами, а й з бізнесом, наприклад, 36 % світової спортивної торгівлі відбувається в Європейському Союзі. Попереду тільки Сполучені Штати, які мають 42 %. Як підкреслює в дослідженнях та аналітичних матеріалах Єврокомісія, спорт має безпосереднє відношення до економічного розвитку об'єднання, оскільки він пов'язаний із здоров'ям, а отже, з рівнем соціальної та трудової активності громадян та витратами на медицину²³³.

У спортивних клубах, школах, на групових заняттях «переборюються» культурні відмінності, що сприяє соціальній інтеграції. Завдяки спорту встановлюються контакти не тільки між професійними спортсменами з різних країн, а й між пересічними громадянами різних країн. Що стосується ролі професійних спортсменів, то вони, з одного боку, сприяють ідентифікації громадян з власними державами-націями, а з іншого – примушують думати наднаціональними та глобальними категоріями. Участь представників різних етнічних груп у складі єдиної спортивної команди зміцнює міжетнічну солідарність і толерантність у суспільстві. Крім того, люди, які займаються спортом у вільний час, роблять це і поза національними кордонами. Таким чином, якщо «брати до уваги розміри спортивної індустрії в Європі, спорт, якщо його культивувати на пан'європейському рівні, спроможний відігравати об'єднуючу роль»²³⁴.

Як і щодо більшості згаданих вище чутливих до ідентичності політик ЄС, спроби виробити спільний погляд щодо спортивної політики було зроблено досить давно. У 1975 р. країни-члени Ради Європи підписали Європейську хартію про спорт для всіх (*European Charter on Sport for All*), стаття I якої зазначає, що «уряди здійснюють необхідні кроки для того, щоб забезпечити можливість для кожного займатися спортом». Метою прийняття Хартії було створення таких умов, за яких кожна особа мала б можливість регулярно займатися спортом незалежно від віку, статі, освіти, професії та доходу. Ці європейські ініціативи спричинили вжиття урядами відповідних заходів, спрямованих на розвиток сфери спорту, по всій Європі. Девіз «Спорт для всіх» залишається вихідним принципом для національних спортивних політик багатьох країн. **Власне, на рівні ЄС потрібно розділяти дві форми спортивної політики: пряму та непряму.**

Непрямий вплив, що ЄС справляє на спорт, включає заходи та регулятиви, що ініціюються з точки зору досягнення більш широких

²³³ *Commissioin* staff working document: «The EU and Sport: Backgroun and Context» // http://ec.europa.eu/sport/whitepaper/dts935_en.pdf

²³⁴ *Anderson S. B.* Dropping the Ball: Identity and the EŪ Sport Policy // <http://aei.pitt.edu/2809>.

цілей, але реалізуються через спорт, оскільки він має економічну, соціальну та політичну сторони. Очевидно, що спорт є предметом висвітлення медіа, частиною освітньої системи та створює робочі місця. Незважаючи на те, що закони, програми та інші види наднаціонального регулювання безпосередньо не пов'язані зі спортом, багато з них впливають на спортивний світ. Наприклад, спільний ринок ЄС надає право кожному громадянину ЄС вільно працювати в будь-якій державі-члені. Енциклопедичним прикладом впливу Євросоюзу на сферу спорту є справа Босмана²³⁵. До рішення Європейсько Суду щодо неї футболісти європейських країн, у яких закінчився термін трудового договору з клубом, не мали права перейти в інший клуб до того, як роботодавець отримає за нього трансферну суму або не відмовиться від неї. У книзі «Спортивне законодавство» («*Sports law*») Міхаель Белофф зазначив, що трансферна система країн-членів ЄС не повинна суперечити трьом засадничим принципам, на яких побудований європейський спільний ринок:

- свобода пересування;
- право конкуренції на ринку праці;
- право на працю (*restraint of trade doctrine*).

Усі ці свободи були обмеженими існуючою тоді трансферною футбольною системою.

Справа Босмана розпочалася в 1990 р., коли футболіст, який відіграв за контрактом у рідному футбольному клубі «Льєж», отримав запрошення від французької команди «Дюнкерк». У той час будь-який гравець навіть по закінченні контракту з клубом належав йому ще протягом певного часу. «Льєж» оцінив Босмана в 100 тис. доларів, але не погоджувався відпустити його доти, поки не отримає цю суму в повному обсязі. Оскільки «Дюнкерк» не поспішав платити, Босман опинився в підвішеному стані. Тоді він вирішив звернутися до суду та оскаржити там законність трансферної системи. Заразом спортсмен порушив питання про обмеження кількості іноземців у команді²³⁶. Льєжський суд не зміг розібратися з цією справою і передав її до суду ЄС у Люксембурзі. 15 грудня 1995 р. було винесене остаточне та сенсаційне рішення.

Трансферна система, за якою гравця мали купувати в його колишнього клубу навіть по закінченні строку контракту, була визнана незаконною на підставі статей 48, 85 та 86 Римського договору. Суд також усунув ліміти на купівлю гравців-іноземців (щоправда, лише в тому разі, коли вони є громадянами країн ЄС).

²³⁵ *Дело* Босмана // <http://www.sportpravo.ru/1459435766>.

²³⁶ Там само.

Дослідники підкреслюють, що «завдяки Босману в європейському футболі здійснилася революція»²³⁷. Ця справа засвідчила, що спортивна сфера аж ніяк не перебуває поза впливом та юрисдикцією Європейського Союзу. Проведене в 1993–1995 рр. Єврокомісією дослідження «Вплив Співтовариства на сферу спорту» (*The Impact of Community Activities on Sport*) також засвідчило, що більшість генеральних директоратів Комісії здійснює акції або реалізує програми, які так чи інакше впливають на спорт²³⁸.

Що стосується **прямої спортивної політики**, то поки що формально можливість її реалізації є поза компетенцією інституцій Європейського Союзу. Але незважаючи на це, є всі підстави стверджувати, що ЄС повільно, ненав'язливо і зрештою успішно шукає шляхи справляння впливу на сферу спорту. Думку про те, що з плином часу увага європейських інституцій та чиновників до сфери спорту посилюється, підтверджує, зокрема, звернення до формальних документів ЄС.

Міланська Європейська Рада 1985 р., на якій було ухвалено пропозиції з доповіді Комітету Адоніно щодо спорту, створила «основу для публічної кампанії спрямованою на те, щоб через спорт посилити обізнаність щодо ЄС»²³⁹. Але рішення про фінансування з бюджету ЄС спортивних заходів було ухвалене лише між 1995 р. та 1998 р. Тоді за ініціативи Європейського Парламенту та Європейського Спортивного Форуму (*The European Sports Forum*) було ініційовано програми *Eurathlon* та *Eurathlon II*. Комісія зазначала: «Починаючи з 1995 р. Комісія організовуватиме програму *Eurathlon* для того, щоб сприяти реалізації спортивних проєктів та програм з європейським виміром»²⁴⁰. Про значення проєктів свідчить передусім їх фінансування. У межах програми *Eurathlon* на рівні ЄС було профінансовано 174 спортивні проєкти та суму 1,7 млн єкю²⁴¹. Кошти спрямовувалися на підтримку фехтування, парашутного спорту та, звичайно, футболу. Певну кількість грошей виділили на потреби у заняттях спортом людей з обмеженими можливостями. В Офіційному журналі Європейських співтовариств писали: «Одна з цілей європейської програми *Eurathlon* полягає в тому, щоб поширю-

²³⁷ *Дело Босмана* // <http://www.sportpravo.ru/1459435766>.

²³⁸ *Sports policy in the EU – introduction* // <http://www.euractiv.com/en/sports/sports-policy-eu-introduction/article-117541>.

²³⁹ Там само.

²⁴⁰ *02.03.03. Eurathlon – Commission Programme in favour of Sport*, 25 October 1994[1] http://www.sportslaw.nl/categorieen/intro.asp?sub_categorie=43#02.03.03.%20Eurathlon%20-%20Commission%20Programme%20in%20favour%20of%20Sport,%2025%20October%201994[1].

²⁴¹ *Written Question E-3163/97 by Concepcio Ferrer (PPE) to the Commission* // <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:1998:117:0158:0159:EN:PDF>.

вати обміни між громадянами ЄС і таким чином породжувати європейський дух»²⁴². Найчіткіше цілі спортивної політики ЄС виражені в документах, що супроводжували *Eurathlon*: «Комісія ставить за мету дати людям сильне відчуття належності до мультикультурної, але об'єднаної спільноти та інформувати їх про досягнення цієї спільноти»²⁴³.

У площині наднаціонального законодавства вперше спорт був згаданий у 1992 р. у декларації, що супроводжувала Маастрихтський договір. У ній зазначалося про «соціальну значущість спорту та важливість любительського спорту»²⁴⁴. Трансляції спортивних подій стосувалася поправка до Директиви «Телебачення без кордонів», ухваленої у 1997 р. У 1998 р. у Заключному документі Віденської Європейської Ради країни-члени ЄС підкреслили необхідність боротьби із застосуванням допінгу та надихнули Комісію на підготовку Гельсінкської доповіді щодо спорту 1999 р. У Гельсінкській доповіді у свою чергу визнавалося, «що комерційний розвиток спорту в Європі ризикує послабити його освітню та соціальну функції»²⁴⁵. Наголошувалося на необхідності досягнення балансу між комерціалізацією та збереженням наявної спортивної інфраструктури й утвердженням соціальних функцій спорту всередині Європейського Союзу. «Амстердамська декларація щодо спорту», що супроводжувала Амстердамський договір, підкреслювала соціальну значущість спорту, закликала ЄС прислухатися до спортивних асоціацій з важливих питань, що стосуються спорту, та стверджувала, що особлива увага має бути приділена любительському спорту.

Незабаром, у 2000 р., на завершення французького президентства в ЄС, ухвалено Ніццьку декларацію Європейської Ради щодо спорту (*The Nice Declaration on Sport*). Її цілі повністю відображено в назві «Декларація щодо особливих характеристик спорту та його соціальних функцій в Європі, які мають бути взяті до уваги при здійсненні спільних політик»²⁴⁶. На цій Раді також було погоджено інтенсифікувати співробітництво у сфері боротьби з допінгом.

²⁴² *Written Question E-3163/97* by Concepcio Ferrer (PPE) to the Commission // <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:1998:117:0158:0159:EN:PDF>.

²⁴³ *02.03.03. Eurathlon* – Commission Programme in favour of Sport, 25 October 1994[1] [http://www.sportslaw.nl/categorieen/intro.asp?sub_categorie=43#02.03.03.%20Eurathlon%20-%20Commission%20Programme%20in%20favour%20of%20Sport,%2025%20October%201994\[1\]](http://www.sportslaw.nl/categorieen/intro.asp?sub_categorie=43#02.03.03.%20Eurathlon%20-%20Commission%20Programme%20in%20favour%20of%20Sport,%2025%20October%201994[1]).

²⁴⁴ *Sports policy in the EU – introduction* // <http://www.euractiv.com/en/sports/sports-policy-eu-introduction/article-117541>.

²⁴⁵ *Garcia B.* From Regulation to Governance and Representation: agenda-setting and the EU's Involvement in Sport // *Entertainment and Sports Law Journal*. – Vol. 5; Number 1 // <http://go.warwick.ac.uk/eslj/issues/volume5/number1/garcia>

²⁴⁶ Там само.

Багато дослідників стверджують, що прийнята в Ніцці декларація, що навіть не має обов'язкового характеру, мала неабияке значення для становлення спортивної політики ЄС. До цього ніколи значення спорту для створення Європейського Союзу не обговорювалося так детально і не визнавалося на найвищому політичному рівні. В декларації підкреслювалося, що навіть не маючи прямого впливу на цю сферу, об'єднання зобов'язане у своїх діях брати до уваги соціальну, освітню та культурну функцію спорту з тим, щоб етичні норми та солідарність, які плекає спорт, поважалися та розвивалися. Як зазначає Б. Гарсія, «після прийняття Декларації щодо спорту у Ніцці діалог між спортом та європейськими інституціями посилюється»²⁴⁷. За результатами саме цієї Ради в Генеральному директораті Єврокомісії з освіти та культури був створений Директорат з питань молоді, спорту та відносин з громадянами.

До сфери його компетенції належали:

- співробітництво між Комісією та іншими інституціями з питань, що стосуються спорту;
- співробітництво з національними та міжнародними спортивними інституціями;
- двосторонні зустрічі з інституціями, організаціями та міжнародними спортивними організаціями.

Конкретних заходів, що проводилися на рівні ЄС, було небагато. Наприклад, у лютому 2003 р. Європейська Рада та Європейський Парламент ухвалили рішення про проведення в 2004 р. Європейського року освіти через спорт. Час проведення цього заходу збігся з часом проведення Олімпійських ігор у Афінах, чемпіонату з футболу в Португалії 2004 р., а його бюджет становив 11,5 млн євро. Його ініціатори зазначали, що «Європейський рік освіти через спорт сприятиме збільшенню кількості спортивних заходів у шкільному розкладі, розвитку любительського спорту, залученню молоді до занять спортом замість пасивного споживання спортивних видовищ»²⁴⁸.

Останніми роками проблемі спорту багато уваги приділяють не тільки європейські інституції, а й безпосередньо країни-члени ЄС, намагаючись виробити спільні погляди та вирішувати спільні проблеми.

Прикладами можуть бути Незалежний європейський спортивний огляд, ініційований міністром спорту Великобританії Ріхардом Каборном у 2005 р., Резолюція Європарламенту щодо майбутнього

²⁴⁷ *Garcia B.* From Regulation to Governance and Representation: agenda-setting and the EU's Involvement in Sport // Entertainment and Sports Law Journal. – Vol. 5; Number 1 // <http://go.warwick.ac.uk/eslj/issues/volume5/number1/garcia>.

²⁴⁸ *Sports policy in the EU – introduction* // <http://www.euractiv.com/en/sports/sports-policy-eu-introduction/article-117541>.

професійного футболу в Європі (2007 р.), дослідження, проведені робочими групами Євросоюзу «Спорт та здоров'я» (2005 р.), «Спорт та економіка» (2006 р.), «Непрофесійні спортивні організації» (2007 р.). У 2004 р. на замовлення Єврокомісії було проведене дослідження «Спорт та мультикультуралізм», що вивчало «шляхи, завдяки яким спорт може сприяти зниженню міжкультурного напруження між 25 країнами-членами ЄС»²⁴⁹.

Кожна країна, до якої переходить президентство в ЄС, проводить зустрічі міністрів країн-членів ЄС, до компетенції яких входить вирішення питань спорту.

Стан спортивної сфери в ЄС постійно відслідковує Євробарометр, останні дослідження якого були проведені у 2004 р. та 2007 р. Відповідно до їх результатів майже троє з чотирьох громадян ЄС вважають спорт засобом розвитку процесів інтеграції, а дві третини розглядають спорт як засіб боротьби з дискримінацією²⁵⁰.

Сферою спорту в ЄС опікуються організації різного рівня та спеціалізації: Європейський олімпійський комітет (*European Olympic Committee – EOC*), Міжнародний олімпійський комітет (*International Olympic Committee – IOC*), Міжнародна рада зі спортивних досліджень та фізичної освіти (*International Council of Sport Science and Physical Education*), Союз Європейських футбольних асоціацій (*Union of European Football Associations*), Європейська неурядова спортивна організація (*European Non-Governmental Sports Organisation*), Європейський комітет з історії спорту (*European Committee for Sport History*), Міжнародна асоціація зі спортивної інформації (*International Association for Sports Information*), Європейська атлетична асоціація (*European Athletic Association*), Європейський рух за справедливу гру (*European Fair Play Movement*) та багато інших.

Аналізуючи вплив ЄС на спортивну сферу країн-членів, не можна залишити поза увагою Європейський спортивний форум (*European Sport Forum*). У 1991 р. Комісія підтримала ідею Європейського олімпійського комітету започаткувати конференцію, на якій могли б співпрацювати національні олімпійські комітети, різні спортивні організації та відповідні міністерства.

Перша зустріч у межах Європейського спортивного форуму відбулася в грудні 1991 р. на запрошення Європейської Комісії. Метою форуму визначено поліпшення діалогу та обміну інформацією між ЄС, країнами-членами та світом спорту. Форум не наділений правом

²⁴⁹*Sport & Intercultural Dialogue* // <http://www.euractiv.com/en/sports/sport-intercultural-dialogue/article-169890>.

²⁵⁰Там само.

надавати будь-які інструкції своїм членам, він є дорадчим органом. Але рішення, що ухвалювалися в результаті його роботи, стають основою спортивної політики Європейської Комісії. Останній раз Європейський спортивний форум проводився у 2003 р. у Вероні.

Останнім часом більшість конференцій, дискусій, «круглих столів» та семінарів з питань спорту відбувається в ЄС за участі Єврокомісії та Європарламенту. Прикладом може бути конференція «На шляху до Стратегії боротьби в Європейському Союзі з насиллям в спорті», що проводилася у 2007 р. і збрала разом понад 150 представників високого рівня з усіх країн-членів ЄС та членів Єврокомісії, Європарламенту та *UEFA*.

Варто також зазначити, що Європейська Комісія та Європейський Парламент постійно нагадують про те, що всі спортивні події, що відбуваються в європейських країнах, відбуваються загалом у Європейському Союзі. Це стосується і відносин ЄС з *UEFA*, «Формулою-1» тощо. Панєвропейські спортивні організації в свою чергу підтримують зв'язки з інституціями ЄС. Знаковим можна вважати також наступний факт: у 2008 році Виконавчий комітет *UEFA* затвердив зміну назви «Кубку УЕФА» на «Лігу УЕФА Європа» (*UEFA League Europe*) починаючи з сезону 2009/2010²⁵¹.

Дедалі більше аналітиків і вчених приділяють увагу вивченню проблеми співвідношення європейської та національних спортивних політик.

Певним чином є втіленою в життя ідея Комітету Адоніно про організацію збірної команди Союзу. Ця команда має назву *Team Europe*, що можна перекласти як «Команда Європа». Під цією назвою виступають збірні, сформовані з громадян-країн членів ЄС у різних видах спорту для участі в різних міжконтинентальних чемпіонатах. Серед них змагання з жіночого гольфу (*Solheim Cup*), американського футболу (*NFL Global Junior Championship*), легкої атлетики (*IAAF World Cup*), боулінгу (*Weber Cup*), більярду (*Mosconi Cup*), керлінгу (*Continental Cup of Curling*).

Найпопулярнішим є змагання з чоловічого гольфу за кубок *Ryder* (*Ryder Cup*), яке відбувається у парні роки між європейською командою та командою США.

Результатом безлічі дискусій та політичних консультацій стало те, що стаття, яка надає Європейському Союзу право здійснювати спортивну політику, була введена до проекту Конституції для Європи. Залишилася вона і в Лісабонській угоді.

²⁵¹*The UEFA Executive Committee has approved the change of name for the UEFA Cup to the UEFA Europa League from 2009/10 // <http://www.uefa.com/uefa/keytopics/kind=64/newsid=754085.html>*

У разі ратифікації останньої ЄС отримає легальні підстави для впливу на спортивну сферу всередині об'єднання. У Лісабонській угоді спорт згадується в двох статтях. У ст. I–16, параграф 2 спорт визначається як сфера, в якій Європейський Союз може здійснювати підтримку, координування та вживати доповнюючих заходів²⁵².

У ст. III–182, присвяченій «Освіті, професійному тренінгу, молоді та спорту», зазначається, що «діяльність Європейського Союзу спрямована на розвиток європейського виміру у спорті у спосіб сприяння справедливості та відкритості у спортивних змаганнях та співробітництву між інститутами, діяльність яких пов'язана зі спортом, сприяти захисту морального та фізичного здоров'я спортсменів, особливо молоді». На додаток очікується, що «Європейський Союз та країни-члени розвиватимуть співробітництво з третіми країнами та відповідними міжнародними організаціями у сфері освіти та спорту, зокрема з Радою Європи»²⁵³.

Після підписання Лісабонської угоди Єврокомісія ухвалила Білу книгу щодо спорту та «План дій П'єра де Кубертена», в якому детально викладено конкретні пропозиції щодо подальших дій ЄС з розвитку соціальних функцій спорту, його економічного виміру та організаційні аспекти.

Ухвалюючи документ, Європарламент привітав розвиток спортивних політик на рівні ЄС та активну позицію, що матиме ЄС у сфері спорту з прийняттям Лісабонської угоди. За це рішення проголосували 519 євродепутатів (проти – 49 та 9 були відсутні). Європарламентарі також наголосили на необхідності виділення окремих асигнувань у бюджеті ЄС на 2009 р. для здійснення спортивної політики²⁵⁴. Вважається, що Біла книга є першою всеосяжною ініціативою ЄС у сфері спорту. Що стосується «Плану дій П'єра де Кубертена», то в ньому викладено 53 пропозиції щодо майбутніх дій ЄС у цій сфері.

Запропоновані заходи варіюються залежно від підтримки Європейським Союзом мережі закладів фізичної активності щодо запровадження дослідних проєктів, що визначили б значення цього сектору для досягнення цілей Лісабонської стратегії зростання та зайнятості. У листопаді 2008 р. Єврокомісія збирається провести черговий Європейський спортивний форум та обговорити із зацікавленими сторонами можливості імплементації положень Білої книги.

²⁵²*Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community // Official Journal of the European Union. – 2007. – Vol. 50. – 17 December.*

²⁵³Там само.

²⁵⁴*Parliament wants EU sport budget for 2009 // <http://www.euractiv.com/en/sports/parliament-wants-eu-sport-budget-2009/article-172246>.*

Отже, включення спорту до Лісабонської угоди є не тільки формальним визнанням того, що спорт є складовою великої політики, а й визнанням неперевершеного значення, яке спорт має у формуванні та згуртуванні спільноти. Як зазначає С. Андерсон, «спортивна політика ЄС може зменшити дефіцит демократії в ЄС та збільшити народну підтримку європейського проекту, сприяючи створенню міфу, а отже, і європейської ідентичності»²⁵⁵.

* * *

Таким чином, проаналізувавши зміст, функції та механізми формування європейської наднаціональної ідентичності ми дійшли таких висновків. Формування наднаціональної європейської ідентичності є об'єктивним наслідком перетворення Європейського Союзу з міждержавного об'єднання на наднаціональний інститут, автономний суб'єкт міжнародного права та міжнародних відносин. Європейська ідентичність існує як одна з колективних ідентичностей поряд з національною ідентичністю не замінюючи її, але викликаючи її трансформацію та роблячи її більш інклюзивною. Суттю європейської ідентичності є формування у громадян країн-членів ЄС відчуття приналежності до Європейського Союзу як наднаціонального утворення, легітимізація його існування та діяльності поряд з національною державою.

Становлення європейської ідентичності є цілеспрямованим проектом, що реалізується європейською елітою у соціокультурній сфері країн-членів ЄС через здійснення політики європейської ідентичності. Європейська ідентичність розглядається як найважливіша умова життєздатності та подальшого розвитку Європейського проекту. Її конструювання виважено і продумано відбувається за допомогою тих механізмів, за допомогою яких створювалося відчуття приналежності громадян до кожної національної спільноти.

Цими механізмами на рівні ЄС є: розвиток європейського громадянства, створення європейського наднаціонального символічного простору, формування загальноєвропейського інформаційно-комунікативного простору, політика європейської пам'яті, наднаціональна культурна, мовна та спортивна політики.

Одним з найважливіших механізмів формування європейської ідентичності є інтеграційні процеси в освітній сфері країн Європи. Виходячи з того, що у сучасній освітній політиці ЄС спостерігаються по суті ті ж тенденції, що й в освітніх системах держав-націй, можна дійти

²⁵⁵Anderson S.B. Dropping the Ball: Identity and the EU Sport Policy // <http://aei.pitt.edu/2809>.

висновку, що метою реформ в освітній системі країн–членів ЄС, крім декларованих економічних, є й політичні, що полягають у використанні освітньої системи для формування у громадян країн–членів ЄС почуття приналежності до європейської спільноти та легітимізації ЄС як наддержавного утворення.

Кроки щодо створення наднаціональної європейської ідентичності робляться виважено та обережно.

Європейський проект є «прихованим» за національними законодавствами, тому його розвиток може здатися уповільненим, проте він справляє дедалі більший вплив на внутрішнє соціокультурне середовище країн–членів.

Україна як об'єкт створення наднаціональної панросійської ідентичності

Відносини між Україною та Росією є предметом пильної уваги надзвичайно великої кількості як українських, так і російських фахівців. Але, на жаль, існує мало досліджень, в яких би робилася спроба подати ці відносини з позиції певного методологічного підходу. У цій частині нашої роботи, застосовуючи конструктивістську парадигму спробуємо довести, що Росія, намагаючись створити на просторах СНД аналог ЄС, використовує для легітимації як цього наддержавного утворення, так і своєї політики, ті ж самі механізми, що і Європейський Союз. Це означає, що на території СНД створюється певний тип наднаціональної колективної ідентичності та проводиться політика наднаціональної ідентичності з використанням механізмів, які використовуються в Європі. Проаналізувавши стосунки між Україною та Росією у соціокультурній сфері на основі конструктивізму, ми стверджуватимемо, що сучасна регіональна поляризація України та її динаміка є наслідком не тільки культурно-історичних відмінностей між населенням Сходу та Заходу України, що склалися історично, а й результатом цілеспрямованої політики ідентичності, що проводиться Російською Федерацією.

Як уже згадувалося, у попередніх розділах цього дослідження вводиться поняття «панросійська ідентичність». Поняття «панросійська ідентичність», звичайно, потрібно сприймати як теоретичний конструкт. Його використання видається виправданим з огляду на необхідність відділити цей тип колективної ідентичності, від колективної ідентичності «радянська людина», що конструювалася в СРСР, фактично, була продовженням реалізації російського імперського проєкту, та, власне, російської національної ідентичності, яка, за твердженням дослідників цієї проблеми, створювалася в Росії в період до Жовтневої революції 1917 року.

Паралель між процесами, що відбуваються в межах ЄС та СНД, європейською та панросійською ідентичністю, буде більш очевидною, якщо до прикметника «європейська» додати префікс «пан». Позначення колективної ідентичності, що конструюється в межах ЄС як «пан'європейської», зустрічається в науковій літературі. Але, оскільки в переважній більшості наукових робіт вона позначається як «європейська», ми зупинилися саме на цій назві й не суперечили традиції. Хоча поняття «пан'європейська ідентичність» є, безумовно, паралельним поняттю «панросійська ідентичність» і краще відтворює процеси, що відбуваються в межах обох геополітичних зон.

У цій частині дослідження ми покажемо, що українська національна ідентичність здатна трансформуватися під впливом панросійської наднаціональної ідентичності, і це може вступати у суперечність з цілями державотворення та з євроінтеграційними прагненнями України. Оговтавшись від шоку розвалу СРСР, Росія сьогодні відроджує, інтенсифікує і створює нові механізми, які забезпечували б умови, на основі яких громадяни нових незалежних держав ідентифікували б себе з Росією та СНД і, відповідно, підтримували інтеграцію своїх країн до цього наднаціонального утворення.

3.1. Панросійська наднаціональна ідентичність: зміст, функції, історія та чинники формування

Оскільки в основу наднаціональної колективної ідентичності, яка будується в межах СНД покладено російську національну ідентичність, коротко зупинимося на історії та механізмах її формування, що допоможе обґрунтувати думку про спадкоємність цих процесів.

Процес формування російської національної ідентичності, як втім і проблема ідентичності загалом, є надзвичайно популярною темою досліджень у російських гуманітарних науках. Джерелом для наших висновків стали роботи російських та зарубіжних авторів з російського питання, в яких з різних боків вирішується проблема формування російської національної ідентичності. Залежно від використаних концептуальних підходів, виділяються чотири напрями інтерпретації цієї проблеми. Перший напрям – «почвенический», і розглядають його Є. Троїцький, І. Шафаревич, В. Кожинов, С. Кара–Мурза, А. Колієв, А. Ципко, В. Аверьянов, В. Верещагін, В. Черноус та інші. Другий напрям – це неоевразійство, прихильниками якого є А. Дугін, А. Панарін, У. Уткін, К. Гаджієв, І. Орлов, А. Овчинников та інші. Адептами третього етнонаціоналістичного напрямку можна назвати А. Севастьянова, Б. Міронова, А. Вдовіна, Є. Логвінова, В. Величко та інших. Ліберально–демократичні ідеї щодо цієї теми представлено широким спектром робіт, написаних у пострадянський період і заснованих на західній політико–правовій аксіоматиці. Прихильниками цієї моделі інтерпретації процесів побудови російської національної ідентичності є Е. Паін, Є. Гайдар, А. Улюкаєв, Є. Прошечкін, А. Верховський, В. Прібиловський, Є. Михайловська та інші.

Створення російської національної ідентичності завжди велося і ведеться нині надзвичайно активно. Оскільки ця тема є досить розробленою в теорії, для того щоб визначити логіку наших теоретичних побудов, коротко перекажемо основні її положення, скориставшись переважно доробком О. Міллера, Г. Філатова, А. Лукіної та деяких інших сучасних російських дослідників.

Більшість авторів вважають, що формування російської національної ідентичності започатковано в XIX столітті. Як вважає Г. А. Філатов, «лише в кінці 19 на початку 20 століття Росія підійшла до реалізації проекту створення держави–нації, чому передувала модерністська зміна внутрішньої етнополітики у бік більшої асиміляції. В межах нової стратегії поєднувалися два підходи: по–перше, етнічний – примусова русифікація Росії через використання механізмів інституціонально–адміністративної інтеграції та етнокультурної асиміляції, по–друге, громадянський, тобто соціально–політична модернізація російського суспільства за ліберально–демократичними зразками, побудова громадянського суспільства»¹.

Очевидно, що саме розвиток капіталізму в Росії об'єктивно вимагав модернізації суспільства: розширення системи освіти, ліквідації традиційної для аграрних суспільств дистанції між культурною елітою та основною масою населення, формування єдиної колективної ідентичності. На тлі розвитку капіталізму в Європі, й на території самої Російської імперії консолідація російського суспільства відбувалася навколо ідеї нації². Як вважає О. Міллер, дії російської влади щодо України були частиною великого імперського (або загальноросійського національного) проекту, спрямованого на побудову в Російській імперії єдиної національної ідентичності на основі російського титульного етносу³. Отже, враховуючи таку точку зору, можна виділити соціокультурні механізми реалізації політики російської ідентичності, які використовувалися задля досягнення поставленої мети.

Першим, та найголовнішим таким *механізмом* був, за Андерсеном, «*друкований капіталізм*», що розвивався в Російській імперії вже наприкінці XVIII ст. Завдяки поширенню видавницької справи, починають масово вироблятися книжки, газети, журнали, що стають першими продуктами масового споживання. В пореформеній Росії збільшується кількість друкарень з 300 у 1864 р. до понад 1000 у 1894 р. До середини 90–х років у середньому друкується понад 100 щоденних газет. Таким чином, розвиток ринку преси сприяє створенню читацького кола, як основи «уявлюваної спільноти» нації. В Росії, як зазначає А. Міллер, формування громадськості, суспільної думки та ринку преси стало можливим головним чином після реформ Олек-

¹Філатов Г. А. Русская национальная идентичность в современном российском политическом процессе: Дис. ...канд. полит. наук: 23.00.02. – Ростов–на–Дону, 2005. – С. 45.

²Лукина А. В. Социокультурные технологии формирования национальной идентичности (Историко–методологический аспект): Дис. ... канд. культурологических наук. – Екатеринбург, 2004. – С. 42.

³Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб. : Алетейя, 2000.

сандра II. Саме у публічній сфері, тобто в освіченому середовищі, обговорюються, формуються та відтворюються образи нації та концепції національних інтересів. Ці публічні сфери можна назвати простором формування націоналістичних дискурсів. У «читацьких колах 19 століття, особливо другої його половини, йде процес виробництва концепцій чи проектів «ідеального отечества». Період 30–40-х років та дискусію між західниками та слов'янофілами можна вважати однією з відправних точок розвитку націоналістичного руху в Російській імперії. З їхньої полеміки в другій половині 20 століття виростає широкий комплекс ідей про російську націю і засоби її формування, тобто трансформації імперії в національну державу.

Для будь-якого наративу основним елементом національної ідентичності є міф про начала, предків народу. Як зазначає А. В. Лукіна, слов'янофіли вибудовують генеалогію російської нації, починаючи зі скіфів. Слов'янський з'їзд, який відбувся в 1867 р., сформулював новий базис для національної ідентичності. Він був присвячений тисячоліттю слов'янської писемності й літератури, та дню пам'яті Кирила та Мефодія⁴. Таким чином у панславістському наративі часові та просторові кордони російської нації виносилися далеко за межі російського простору та офіційної російської історії. Слов'янський з'їзд став грандіозним перфомансом, який розіграв відновлення початкової єдності всіх слов'ян та підкреслив візуально та вербально слов'янську ідентичність росіян. Центральним візуальним символом усіх урочистих заходів стали щити зі знаменними датами слов'янської та російської історії. Російська історія вписувалася до загальнослов'янської, підкреслювала слов'янство росіян та вкоріненість росіян як нації в історії слов'янській. Ще одним аспектом всіх торжеств, пов'язаних з іменами Кирила та Мефодія, стало постійне педалювання тези про мовну єдність слов'ян. Мова та уніфікація розмовних говорів, якщо згадати Б. Андерсена, були основними умовами виникнення нації. Організатори з'їзду кожен раз підкреслювали необхідність уніфікації мови, наполегливо пропонуючи всім слов'янським народам прийняти російську мову як загальнозрозумілу. Слов'янський з'їзд став перфомансом російської національної ідентичності та, одночасно, ефективним засобом її утвердження⁵.

Що стосується західників, то вони створюють інший наратив національної ідентичності, що вписує Росію та росіян у конгломерат європейських народів та європейську історію. Для західників «нація»

⁴Лукіна А. В. Социокультурные технологии формирования национальной идентичности (Историко-методологический аспект): Дис. ... канд. культурологических наук. – Екатеринбург, 2004. – С. 89.

⁵Майорова О. Славянский съезд 1867 года: Метафорика торжества // Новое литературное обозрение. – 2004. – № 51. – С. 81.

ставала необхідною ознакою прогресу в формуванні громадянського суспільства. У відповідності з В. Г. Белінським, формування нації можливе тільки у міру «звільнення» народу від його «природної безпосередності», тобто через модернізацію та раціональну освіту європейського типу⁶. Процес виходу з «природної безпосередності» починався, на думку західників, з реформ Петра I. Початком російської нації, таким чином є Петровський період, коли із запізненням Росія вписується в хід світової та європейської історії і прогресу.

Спонукала піднесенню суспільної думки поразка в Кримській війні. Разом з суспільною думкою піднялася і «нація, як категорія відсталості Росії та могутності її переможців»⁷. Націю стали вважати неминучим принципом як внутрішньої так і зовнішньої політики.

Польське повстання поставило під загрозу державну цілісність Росії. Піднесення українського націоналізму також загрожувало цілісності імперії, яка в суспільній свідомості сприймалась як національна держава, і українці, яких називали «малоросами», вважалися частиною загальноруської нації, що лише говорить на дещо іншому говорі, оскільки теза про початкову єдність Великої та Малої Русі, сягає корінням Київської Русі і є ключовим елементом багатьох історичних текстів від М. Карамзіна до М. Соловйова. Таким чином, і білоруси, і малороси залучалися до етнічного ядра імперії, яке й повинно було стати основою для перетворення імперії на національну державу⁸. Як реакція на повстання в Польщі і розвиток польського націоналізму, в суспільстві народжується теорія панславізму, формулюючи свій варіант російської національної ідентичності.

Як свідчать Є. Геллнер, Б. Андерсен та К. Дойч, *другим соціокультурним механізмом*, спрямованим на виробництво «уявленої спільноти» є *розвиток освіти та літератури*. Головною функцією школи є утвердження загальної колективної ідентичності, та врешті–решт об'єднання розрізнених етнічних та класових груп в єдине ціле. Саме через школу, через систему загальної стандартизованої освіти досягається ефект гомогенного суспільства з стандартизованою культурою. Об'єднання та гомогенізація суспільства, які починаються в школі, продовжуються через армію, загальну військову повинність та демократичні інститути (зібрання, союзи, ЗМІ, загальне виборче право

⁶Белінский В. Г. Мысли и заметки о русской литературе. // Самосознание русской литературы. Хрестоматия по культурологии. – СПб., 2000. – Т. 2. – С. 192.

⁷Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб.: Алетейя, 2000. – 260 с. – С. 95.

⁸Лукина А. В. Социокультурные технологии формирования национальной идентичности (Историко-методологический аспект): Дис. ... канд. культурологических наук. – Екатеринбург, 2004. – С. 59.

тощо) За М. Фуко ми вважаємо знання засобом здійснення влади і контролю над підвладним населенням та формування гомогенного й прозорого колективного суб'єкту. Система освітніх закладів (школи, гімназії, інститути, університети) є таким чином засобом гомогенізації, об'єднання суспільства навколо загальної ідеї – ідеї нації, тобто засобом формування національної ідентичності.

Як доводять Б. Андесон та Е. Геллнер, стандартизація мови зумовлює введення предметів національної мови та національної літератури до програм освітніх закладів. Саме через літературу засвоюються правила та норми літературної мови, яка повинна витіснити діалекти. Література в свідомості учнів вибудовує цілу низку образів та понять, пов'язаних з рідною країною, що створює поряд з газетами та журналами, відчуття приналежності кожної людини до уявлюваної спільноти. Саме література XIX століття, як у країнах Європи, так і в Росії, увійшла в історію під назвою національної класики та була введена в обов'язкові програми шкільної освіти. Саме в цей час, як зазначає А. Зорін, для Росії «літературні твори набирають виняткової історико–культурної значущості»⁹.

Протягом XIX століття Російська імперія також вирішувала проблему консолідації суспільства, передусім об'єднання основної маси селянського населення центру та етнічних околиць імперії в національну державу та розширення загальної ідентичності через систему освітніх закладів та уніфікацію мови. Реформи освіти, які періодично проводилися протягом XIX століття, сприяли збільшенню кількості освіченого населення. За 10 років існування земських установ (1864–1874 рр.) було відкрито 10 тисяч земських початкових шкіл¹⁰. Крім того, за ініціативою земств, з'являються такі заклади позашкільної освіти як недільні школи, які вперше з'явилися в Києві в 1857 р., а потім – у Москві, Петербурзі та багатьох губернських містах.

Третім механізмом є розширення сфери впливу російської мови та уніфікація на її основі мовного простору імперії. Яскравими свідченнями цього процесу є заснування Московської лінгвістичної школи Ф. Ф. Фортунатовим, Петербургської школи славистів І. І. Срезневським, метою яких було збирання та вивчення російської й старослов'янської мов і діалектів. Їх метою була класифікація мовного розмаїття імперії, «консервація–музейзація» діалектів як застарілих та неприйнятних засобів комунікації, утвердження «правильної» мови,

⁹Зорин А. Кормя двуглавог орла...Русская литература и государственная идеология в последней трети XVIII – первой трети XIX – М., Новое литературное обозрение; 2004. – С. 67.

¹⁰Лукина А. В. Социокультурные технологии формирования национальной идентичности (Историко–методологический аспект): Дис. ... канд. культурологических наук. – Екатеринбург, 2004. – С. 56.

наприклад, через видання творів О. Пушкіна та «Толкового словаря живого великорусского языка» В. Даля.

Російська мова – єдина слов'янська мова, яка виконувала функцію офіційної мови у величезній імперії, експансіоністські, асиміляторські позиції російської мови були підтримані всією могутністю державних інститутів та всіма перевагами, які випливали з володіння російською мовою. Починаючи з 60–х років XIX століття і до початку XX–го століття постійно робляться спроби введення російської мови як основної мови викладання в початкових народних школах в Україні, Білорусії та Прибалтійських провінціях. Тобто фактично відбувається поступовий процес русифікації різномірної за етнічним та лінгвістичним складом території імперії. У 1863 р. прийнято Валуєвський циркуляр про «призупинення випуску в світ масової літератури на малоросійській мові (за винятком художніх творів)». Аналогічне обмеження було накладене на білоруський «говір», що став все частіше кваліфікуватися як «вульгарний жаргон». У 70–х роках XIX століття виходить Емський указ, за яким всі видання, які друкуються українською мовою, повинні перевірятися головним управлінням у справах друку.

Таким чином, протягом другої половини XIX ст. через систему освіти відбувається акультурація (або внутрішня колонізація) селянського населення центру та периферії, русифікації прилеглих володінь імперії.

До засобів формування національної ідентичності можна також віднести і художню літературу. Російський реалістичний роман XIX століття активно освоює соціальну проблематику, пропонуючи зразки соціальних ситуацій та варіанти їх рішень, а також зразки для самоідентифікації читача¹¹.

Капіталістичний економічний уклад потребує калькуляції та класифікації населення та артефактів культури, що пов'язано, як свідчить, М. Фуко, зі створенням суспільства, що може бути оглянутим у ретроспективі. До таких класифікаційних та капіталізуючих технологій належить експозиційна діяльність і, зокрема, музей. За Б. Андерсеном, у довгостроковій перспективі музей, як простір чітко структурованих, класифікованих, переписаних, датованих експонатів, які упорядковані в серійні ряди, вибудовує історичну глибину національної історії. У XIX столітті відкрито Історичний музей у Москві, Третьяковська галерея, Російський музей імператора Олександра III тощо.¹²

¹¹Зорин А. Кормя двуглавог орла...Русская литература и государственная идеология в последней трети XVIII – первой трети XIX – М., Новое литературное обозрение; 2004.. – С. 48.

¹²Лукина А. В. Социокультурные технологии формирования национальной идентичности (Историко-методологический аспект): Дис. ... канд. культурологических наук. – Екатеринбург, 2004. – С. 60.

Механізмами продукування національної ідентичності можна вважати також театралізовані дійства (перфоманс) та архітектуру. Вони були найбільш ефективними візуальними технологіями націоналізації імперії та виробництва ідентичності в масовій свідомості за умов, коли переважна частина населення країни залишалася неграмотною. Відзначимо також, що не тільки в Російській імперії, а й по всій Європі протягом другої половини XIX століття спостерігаємо масове виробництво традицій (наприклад, у Франції в 1880 р. вперше святкують день взяття Бастилії як національне свято, яке супроводжувалося офіційними та неофіційними заходами: фейерверком та танцями на вулицях. Таким чином щороку Франція та її громадяни утверджували себе як націю, в якій важлива кожна особа.

Отже, до початку XX століття, може йтися про формування російської національної ідентичності принаймні серед освіченого населення, але стверджувати виникнення нації досить складно з низки наступних причин.

- Географічної протяжності та недонаселеності імперії, які ускладнювали циркуляцію людей та символів.

- Наздоганяючого характеру російської модернізації та, в силу цього, недостатньої розвиненості системи комунікацій та ринку преси, як основних механізмів утвердження національної ідентичності.

- Непослідовності політики імперської влади в сфері освіти та друку.

- Об'єктивною обмеженістю «російського асиміляторського потенціалу, що виявлялося у неспроможності держави і прихильників загальноросійського проекту в суспільстві скоординувати свої зусилля, мобілізувати всі можливості для його реалізації та відстоювати вже досягнуте від виклику з боку конкуруючого українського проекту»¹³.

Таким чином протягом XIX століття, Росія, як і всі європейські країни, вирішувала проблему політичної консолідації та гомогенізації суспільства, перетворення імперії на національну державу шляхом утвердження загальнонаціональної ідентичності. Російська / руська / панросійська ідентичність XIX століття є поєднанням несумісних, здавалося б елементів: міф початку – джерела російської нації – від скіфів (у слов'янофілоському наративі) і Рюрика в офіційному, до Кирила і Мефодія в панславистському, і Московської держави в офіційній суспільній думці (наприкінці століття). Просторові кордони національної ідентичності також варіювалися від Скіфських степів до Балкан, об'єднуючи в собі незмінне ядро – Центральну смугу Росії.

Основними соціокультурними технологіями утвердження російської національної ідентичності були гомогенізація мовного про-

¹³Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). — СПб.: Алетейя, 2000. — С. 236.

стору імперії на основі російської мови, розвиток державної системи освіти та її стандартизація, формування спільного імперського інформаційно–комунікаційного простору на основі російської мови, чому сприяв «друкований капіталізм», створення імперського культурно–символічного простору за допомогою мистецтва, архітектури, масових заходів та свят, музеїзації історії, а також різноманітні проекти націй, які поширювалися національною елітою. Придушення українського національно–визвольного руху та русифікація України відбувалися в межах саме цього проекту та за допомогою цих самих механізмів.

Через зазначені причини проекти нації та національної ідентичності залишалися елітарними. Більшовики, які прийшли до влади після Жовтневої революції, продовжили справу, розпочату російською громадськістю в XIX столітті. Запустивши в дію гігантський радянський «медіапроект», радянське керівництво намаглося створити націю радянських людей практично на тих же засадах, на яких будувалася російська нація. На думку деяких дослідників, політики ідентичності, які реалізовувалися в межах СРСР, теж можна вважати як такі, що спрямовувалися на побудову російської національної держави (лінгвістична русифікація, змішані шлюби з росіянами, асиміляція з російською нацією). «Радянський Союз створив багато чого з того, що відрізняє сучасну націю: великі промислові міста, систему масової освіти, широку мережу комунікацій і засобів масової інформації, централізовану систему соціального забезпечення та загальний військовий обов'язок для молодих чоловіків. Цементуючою мовою була російська; спільна історія, міфи, перекази, які використовувалися в школі та засобах масової інформації, були переважно російськими; радянська держава докладала також багато зусиль, щоб подолати розкол між російською народною культурою та культурною елітарною»¹⁴. У процесі побудови СРСР росіяни були «державоутворюючою нацією», для якої «друкований соціалізм» відіграв таку саму роль, як «друкований капіталізм» для західних націй. Як зазначає Г. А. Філатов, історичні ідеократичні форми інституціоналізації російської ідентичності («Свята Русь», «Романівська імперія», «Радянський Союз», СНД) є генералізацією різних субідентичностей (релігійної, політичної, економічної відповідно) за збереження єдиної російської месіанської регулятивної ідеї¹⁵.

¹⁴Хоскінг Д. Правители и жертвы. Русские и Советский Союз // Отечественные записки. – 2007. – № 38 (5). – С. 312.

¹⁵Філатов Г. А. Русская национальная идентичность в современном российском политическом процессе: Дис. ...канд. полит. наук: 23.00.02. – Ростов–на–Дону, 2005. – С. 134–135.

Дослідження процесів створення російської національної ідентичності для України сьогодні є важливим тому, що сучасна Російська Федерація не відмовилася від спроб створення російської ідентичності й на теренах своїх колишніх колоній. Врахувавши причини поразки, Росія надзвичайно активно продовжує спроби створити на території колишньої Російської імперії та Радянського Союзу єдину ідентичність, яку, як уже зазначалося, назвемо панросійською. Спробуємо об'єднати ці спроби під назвою «політика панросійської ідентичності» та довести, що проект її реалізації активно відбувається на теренах нашої держави. Оскільки Україна в програмах більшості суб'єктів російської політики є невід'ємною частиною Росії, то вона неминуче стає об'єктом реалізації проектів створення панросійської ідентичності. У наступному підрозділі проаналізуємо соціокультурні механізми, за допомогою яких Росія намагається зберегти «російськість» колишніх колоніальних територій.

3.2. Механізми реалізації політики панросійської ідентичності на території України

Доступна російська наукова література свідчить про потужну теоретичну базу, на якій заснована політика панросійської ідентичності. Серед визначних російських науковців, дослідження яких, на нашу думку, покладено в основу впроваджуваної гуманітарної політики РФ на теренах СНД, слід згадати таких adeptів конструктивізму, як: П. Циганкова, А. Циганкова, Н. Федулову, М. Лебедєву, М. Котєнєву, Т. Алексєєву, В. Морозова, І. Тимофєєву та багатьох інших політологів, геополітиків та фахівців у галузі теорії міжнародних відносин. Очевидно, що ґрунтовно розроблена науково–теоретична база відіграла не останню роль у формуванні стратегій, конкретних шляхів, моделей досягнення зовнішньополітичних цілей та реалізації національних інтересів Росії на пострадянському просторі. Принаймні, з того, що відбувається на теренах України, можна зробити висновок, що ідеї російських науковців впроваджуються в життя. На відміну від України, де до цього часу пануючими залишаються примордіальні, вже деконструйовані та характерні для класичної філософії уявлення про націю, національну ідентичність, у Росії з часів руйнування радянського теоретичного пресингу, що існував у радянській науці, в межах примордіалізму не було написано жодної наукової роботи.

Сьогодні російські теоретики міжнародних відносин обґрунтовують зовнішню політику своєї країни в трьох напрямках: есендєвському, азійському та західному. Вважають, що в її основу покладено реалістичні ідеї, відтворені в роботах таких вчених, як: Є. Примаков,

Е. Баталов, А. Яковлев, Н. Косолапов, Н. Картунов, О. Дугін та інших. Реалісти «висунули лозунг про відродження могутньої держави, який підтримали всі партії та течії, представники російського національного капіталу. Центральне місце посіла ідея «освіченого патріотизму»¹⁶. Найбільш чітко цю позицію визначив О. Дугін. Відповідно до його точки зору, статус регіональної держави, пропонований (точніше нав'язаний) сьогодні Росії Заходом, для російської нації рівнозначний самогубству і відмови від ідентичності Росії, імперській в своїй основі. Втрата імперії для О. Дугіна та сил, що за ним стоять, означає «провал участі Росії в світі, поразку її духовної та культурної системи цінностей, яка оживляла багато поколінь російського народу й давала силу і енергію для подвигів, творення, боротьби, подолання труднощів»¹⁷. Він переконаний, що коли Росія зречеться підконтрольних їй до 1991 р. територій, це означатиме остаточне знищення російської нації. Зовнішньополітичний курс України розглядається прихильниками такої позиції як «загроза оточення нової Росії з Заходу поясом недружніх держав на чолі з Україною»¹⁸.

За необхідність відновлення геополітичного впливу Росії на пострадянському просторі йдеться у роботах багатьох представників російської академічної науки. Ця думка також стверджується і в поважних академічних виданнях. Наприклад, О. Аршба зазначає, що «...невиразні та суперечливі умови по збереженню свого впливу на пострадянському просторі, а також уповільнені процеси реінтеграції цього простору стають небезпечними для національних інтересів Росії, несуть загрозу її безпеці»¹⁹. Аналізуючи стан та перспективи російської зовнішньої політики, російський міжнародник О. Биков підкреслює: «Внутрішнє протиріччя російської дійсності цілком допускає... складне переплетення несумісних рис – демократичних та імперських»²⁰. Визнає він також наявність імперських посягань: «Однак в головному ознаки імперства, особливо «наддержавного», достатньо очевидні»²¹. Ці думки підсумовує Г. Філатов, який у результаті проведеного дослідження, дійшов висновку, що

¹⁶ *Российская наука международных отношений: новые направления* / А. П. Цыганков (ред.). – М.: ПЕР СЭ, 2005. – С. 141.

¹⁷ *Дугин А.* Основы геополитики. Геополитическое будущее России. М., 1998. – С. 193.

¹⁸ *Цитко А.* Независимая Украина как русская проблема. // Вестник аналитики. – 2007. – № 4. – С. 180.

¹⁹ *Аршба О. И.* Мировая тенденция к интеграции: опыт и уроки асоциированных решений // Вестник московского университета. – Сер. 18: Социология и политология. – 2003. – № 1. – С. 27.

²⁰ *Биков О. Н.* Международные отношения: Трансформация глобальной структуры / О. Н. Биков; Ин-т мировой экономики и международных отношений. – М.: Наука, 2003. – С. 461.

²¹ Там само. – С. 461.

«сьогодні російська наднаціональна ідентичність будується в рамках неоєвразійського проекту як на території Росії, так і на території країн-членів СНД. Його інституалізація здійснюється в діяльності російських політичних партій та рухів. Її зміст утворюють такі найважливіші компоненти, як поліетнізм, євразійська геополітична орієнтація, православна конфесіональність, імперський тип політико-правової організації, російська мова як універсальний засіб комунікації»²². М. Філь називає тип ідентичності, що створюється Росією, «всеросійською ідентичністю» та зазначає, що її побудова не може відбуватися «шляхом укріплення внутрішньо групової ідентичності окремих компонентів єдиного народу»²³.

Ідея про неоімперську політику Росії є чи не найпопулярнішою і в українських геополітичних студіях. Наприклад, експансіоністські стремління Росії характеризує як «євразійський націоналізм» Р. Шпорлюк²⁴. Загалом позицію української спільноти в оцінці зовнішньої політики РФ можна підсумувати словами Г. Перепелиці, який зазначає, що «з точки зору класичної геополітики, Росія неминуче боротиметься за відновлення прямого політичного, економічного та військового контролю над країнами колишнього СРСР, а згодом, залежно від результативності її політики, і над країнами Центральної Європи»²⁵.

Безумовно, йдеться про реалістські засади зовнішньої політики РФ, які передбачають для відновлення та підтримки власного впливу використання економічних та силових важелів. Але за пильнішого аналізу стає очевидним, що далеко не останніми в сучасному зовнішньополітичному курсі, сформованому російською елітою, є також ідеї конструктивістів, які залучають до формування зовнішніх дій соціокультурний контекст – ідеї та цінності. Найбільш точно щодо цього висловила О. Пахльовська: «Цивілізаційна лінія поділу між Європою та Євразією визначається насамперед культурою. І Росія фактично бореться проти Європи на теренах України, стаючи завдяки цьому дедалі менш європейською і дедалі більш азійською реальністю»²⁶.

²²Филатов Г. А. Русская национальная идентичность в современном российском политическом процессе: Дис. ...канд. полит. наук: 23.00.02. – Ростов-на-Дону, 2005. – С. 140.

²³Филь М. С. Императивы государственной национальной политики в современной России // Вест. Моск. Ун-та. – Сер. 12: Политические науки. – 2007. – № 2. – С. 76–104.

²⁴Мала енциклопедія етностержавознавства / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / Ю. І. Римаренко (ред.). – К. : Генеза, 1996. – С. 732.

²⁵Перепелиця Г. М., Заремба О. В., Д'аньєрі Пол, Капітоненко М. Г., Кременюк В. О. Асиметрія міжнародних відносин / Г. М. Перепелиця (ред.), О. М. Субтельний (ред.). – К. : Видавничий дім «Стилос», 2005. – С. 368.

²⁶Пахльовська О. Хто захистить Авеля? // Форум націй. – 2008. – 2/69. – С. 4.

Красномовною щодо цього є стаття Н. Федулової, надрукована в російському академічному журналі «Мировая экономика и международные отношения». Червоною ниткою в роботі проходить наступна думка: «По суті, на Росію чекає вирішення завдання побудови (чи відродження) єдиного гуманітарного простору колишніх союзних республік у зовсім інших історичних умовах, – пише вона. – Це досить довгостроковий проект. Причому реалізація його відбуватиметься в новому поколінні людей, які не відчувають ностальгії по радянському минулому. Однак у даному випадку йдеться про створення сприятливих умов для здійснення загального стратегічного курсу Кремля, спрямованого на просування російських інтересів та впливу в пострадянському світі»²⁷. Авторка також підкреслює, що «...престиж Росії та ступінь її впливу в суміжних державах буде багато в чому залежати ...від того, чи зможе вона утримати та укріпити свої позиції в сфері освіти, науки, культури, російської мови як об'єднуючого початку в межах СНД»²⁸.

Оскільки мова, культура, освіта та наука є сферами, де конструюється та відтворюється ідентичність, намагаючись повернути домінуючі позиції, політична еліта РФ реалізує в цих сферах на території СНД цілеспрямовану політику, котра перетворюється на політику панросійської ідентичності. Як уже йшлося про це у першому розділі, мета такої політики полягає в легалізації існування СНД (ЄЕП). А щоб це наднаціональне утворення набуло легітимності для громадян пострадянських країн, вони мають ідентифікувати себе з ним, тобто мати наднаціональну панросійську ідентичність. Її створення відбувається через гомогенізацію соціокультурного простору пострадянських держав. Зазначимо, що політика наднаціональної ідентичності, яка проводиться в СНД Росією, практично повністю скопійована з політики наднаціональної європейської ідентичності, яка реалізується в межах ЄС, що дозволяє говорити про їх конкурентність.

Про те, якого значення побудові СНД та Україні надається в російській політиці, свідчать наступні факти з біографії тодішнього президента В. Путіна: серед великих міжнародних заходів Путін частіше за все приймав участь самітах СНД у різних форматах – їх було 64. На рахунок Президента РФ 17 самітів Росія–ЄС. Найбільша кількість візитів припадає на Україну (23), Казахстан (14) і Німеччину (13)²⁹. Неформальний саміт лідерів СНД, який відбувся у лютому 2008 р. в Москві, був останнім. в якому В. Путін брав участь в ранзі діючого Президента Росії. Глибоко

²⁷ Федулова Н. Влияние России в странах СНГ: гуманитарные аспекты // МЭМО. – 2007. – № 5. – С. 79.

²⁸ Там само. – С. 79.

²⁹ Последний рабочий день Президента. 06.05 2008. – «Вести.Ru» // <http://news.mail.ru/politics/1744558>.

символічний зміст мають його слова на цьому саміті. Їх можна вважати як декларацією значення, якого Росія надає соціокультурній сфері СНД, так як і політичним заповітом В. Путіна. Він підкреслив: «гуманітарне співробітництво є самим системоутворюючим фактором розвитку СНД і надає додаткового імпульсу всьому процесу реформування СНД»³⁰.

3.2.1. Пострадянська «уявлена спільнота» та гуманітарна політика Росії в СНД: правова база, цілі та механізми реалізації

Наднаціональна панросійська ідентичність є не абстрактним теоретичним конструктом. Засобами її створення є реальні політичні кроки РФ. Побудова в межах СНД «єдиного гуманітарного простору», розширення меж «руського мира» є структурними елементами ґрунтовно розробленої політики ідентичності. Її формальна інституціоналізація в межах СНД відбулася під час підписання у серпні 2005 р. під час саміту голів держав–учасниць СНД у Казані Угоди про гуманітарне співробітництво держав–учасниць СНД, а також укладенні в травні 2006 р. у Душанбе Угоди про Міждержавний фонд гуманітарного співробітництва держав–учасниць СНД³¹. Зазначена Угода спрямована на співробітництво у «галузі культури, освіти, науки, архівної справи, інформації та масових комунікацій, спорту, туризму, роботи з молоддю»³².

Як процес інституалізації механізмів впливу на гуманітарну сферу країн–СНД можна розглядати і створення «Ради по гуманітарному співробітництву держав–учасниць СНД»³³. Цікавим видається визначення в цьому документі функцій Ради, які полягають у тому, щоб розглядати «концептуальні та практичні питання гуманітарного співробітництва держав–учасниць СНД у гуманітарній сфері, форумів творчої та наукової інтелігенції держав–учасниць Співдружності, суспільних та комерційних організацій, які діють у галузях культури, освіти, науки, архівної справи, інформації та масових комунікацій, спорту, туризму та роботи з молоддю». Таким чином, у разі успішної реалізації зазначеної угоди, СНД змогла б контролювати всі гуманітарні галузі, позбавляючи таким чином суверенні держави права самостійно приймати рішення в тих сферах, які, з погляду сучасних концепцій, є не чим іншим, як сферами конструювання ідентичностей.

³⁰Саммит СНГ: Путин обещал побороть ксенофобию и объявил год чтения // http://www.fedpress.ru/federal/socium/world/id_88309.html.

³¹Соглашение о гуманитарном сотрудничестве государств–участников СНГ // <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=3994>.

³²Там само.

³³Положение о Совете по гуманитарному сотрудничеству государств–участников содружества независимых государств // <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=8066>.

Серед основних цілей Співдружності розвиток гуманітарної сфери відтворено в Концепції подальшого розвитку СНД, яка була схвалена в жовтні 2007 р. рішенням Ради голів держав Співдружності на саміті в Душанбе. Передбачається, що «подальший розвиток спільних освітнього, наукового, інформаційного і культурного просторів, охорони здоров'я, спорту та туризму, максимальне залучення в гуманітарне співробітництво всіх держав–учасниць СНД».

Для того, щоб схожість процесів побудови спільного гуманітарного просту з ЄС стала очевидною, наведемо запропоновані Концепцією заходи, серед яких:

- інвентаризація нормативно–правової бази, актуалізація пріоритетів взаємодії та формування на цій основі комплексних планів–заходів у гуманітарній сфері з урахуванням пропозицій Ради з гуманітарного співробітництва, Міждержавного фонду гуманітарного співробітництва держав–членів СНД, галузевих органів та рекомендацій форумів творчої та наукової інтелігенції держав–учасниць СНД;

- розробка заходів, спрямованих на забезпечення вільного обміну друкованими виданнями, телепродукцією, взаємною доступністю медіа ресурсів;

- формування міждержавних інформаційних каналів;

- створення Інтернет–порталу СНД;

- вироблення спільних підходів до освіти, діяльності спільних освітніх закладів, а також до оцінки кваліфікацій випускників освітніх закладів;

- розробка ефективної системи заходів щодо спрощення доступу до освіти, культурних та наукових цінностей держав–учасниць СНД;

- розвиток спільного кіновиробництва та прокату кінематографічної продукції;

- **розробка та прийняття заходів щодо забезпечення функцій російської мови як засобу міжнаціонального спілкування в СНД;**

- розгляд на саміті голів урядів питання про підвищення ефективності роботи Міждержавної телерадіокомпанії «Мир» на період переходу на повномасштабне теле– та радіомовлення каналів на Співдружність Незалежних Держав як важливого засобу міждержавного, міжнаціонального спілкування;

- активізація взаємодії у сфері нових технологій;

- розробка заходів щодо заохочення в межах СНД за особливі успіхи у галузях наук;

- прийняття плану основних заходів з підготовки і святкування 65–річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років з урахуванням національних програм (комплексів заходів), запланованих у державах–учасницях СНД;

- уведення до регулярної практики щорічного проведення форумів творчої та наукової інтелігенції держав–учасниць СНД;
- активне залучення молоді до процесів розвитку та укріплення **спільного гуманітарного простору**³⁴.

Як зазначає Є. Шинкарук, «процеси глобалізації та інтенсивне зростання ролі інформаційного фактора в світовій політиці XXI століття переконливо свідчать про неможливість ігнорування потенціалу «м'якої сили» (soft power) жодною державою, яка претендує на світове чи регіональне лідерство. У зв'язку з цим використання «м'якої сили» у зовнішній політиці РФ все більше привертає до себе увагу російських політологів»³⁵. Як йшлося у першому та другому розділах, наднаціональні утворення для конструювання власних ідентичностей використовують ті ж механізми, які використовувалися державами–націями для побудови національних ідентичностей. Є підстави стверджувати, що саме ці механізми активно використовуються російською стороною для конструювання і наднаціональної панросійської ідентичності. В Україні вони спрямовані на наступне.

1. Збереження та посилення домінуючих позицій російської мови.
2. Формування єдиного інформаційно–комунікативного простору.
3. Відновлення уніфікованого науково–освітнього простору.
4. Створення спільного культурно–символічного простору.
5. Деконструкцію українського національного історичного нарративу.

Дане дослідження є спробою об'єктивувати дію перерахованих механізмів на території України, проаналізувати їхній вплив на процеси самоідентифікації українських громадян та звернути увагу на існуючі реалії, коли поряд з маркерами української національної ідентичності з'являються маркери панросійської наднаціональної ідентичності. Вони або перебувають поряд з українськими, створюючи у громадян України панросійську ідентичність та легалізуючи СНД як наднаціональне утворення, або замінюють їх, ставлячи під загрозу існування окремої української національної ідентичності.

3.2.2. Російська мова як *lingua franca* в межах СНД. Мовна політика Росії на території України

Парадигма «мова – національна ідентичність» є історичним конструктом, який значною мірою зумовлює існуючий поділ світу на держави–нації. У мові формуються змісти, знаходять своє виявлення

³⁴Решение о концепции дальнейшего развития Содружества Независимых Государств и Плана основных мероприятий по ее реализации. 5 октября 2007 года // <http://www.cis.minsk.by/webnpa/text.aspx?RN=N90700503#косер>.

³⁵Шинкарук Е. «Мягкая сила России» // Главред. – 7.05.08 // <http://www.glavred.info/archive/2008/05/07/104400-7.html>.

цінності, набувають значення знаки та символи. «Мова не існує поза культурою, тобто поза соціально успадкованою сукупністю практичних навичок та ідей, які характеризують наш спосіб життя»³⁶. Мова корелює з такими маркерами національної ідентичності як територія та культура. З огляду на це, зазначимо, що українська мова поки що не повною мірою виконує функцію творення національної «уявленої спільноти». За даними моніторингового дослідження Інституту соціології НАНУ «Українське суспільство», протягом останніх кількох років спостерігається певна тенденція до зменшення визнання української мови рідною. Зокрема у квітні 2006 р. своєю рідною мовою назвали українську 62,3 % респондентів (у 2005 р. таких було 64 %), російську – 36,4 % опитаних (у 2005 р. – 34,1 %). На користь подальшого поглиблення цієї тенденції свідчать дані опитування Інституту соціології НАНУ, проведеного у червні 2007 р.: українську мову рідною вважають 60 %, російську – 38 % респондентів.

Російська мова спроможна виконувати функцію *lingua franca* в межах «уявленої спільноти», яка може утворитися в межах СНД. Саме ця функція згадується у зазначеній Концепції. Вільно можуть спілкуватися і читати російською мовою 79 % опитаних громадян України. Для порівняння: лише 1,4 % українців володіють англійською, практично не розуміють англійської – 72 %. Нагадаємо, що англійською мовою в ЄС, яка є основою європейської ідентичності, володіють 56 % європейців. Зазначимо, що викладання навчальних предметів у початковій та середній школі, де навчалися респонденти, відбувалося порівну у 46,3 % українською та у 46,2 % російською, у 6,6 % опитаних відбувся перехід з російської на українську мову викладання. Тут варто звернути увагу на такий зв'язок: серед громадян, в яких викладання навчальних предметів у початковій та середній школі відбувалося лише українською, 94,6 % вільно володіють нею, а серед тих, в яких викладання велося виключно російською, – лише 49,3 %. Що ж до викладання мов у ВНЗ, то у 21,6 % опитаних воно велося виключно українською, у 17,6 % українською, але деякі предмети російською, у 41,8 % тільки російською, у 18,3 % більшість предметів російською, але деякі – українською. Українська мова також втрачає свої позиції у родинному спілкуванні. Згідно отриманих даних, батьки 44,4 % опитаних спілкуються або виключно українською, або переважно українською і лише зрідка російською. Батьки 39,2 % опитаних спілкуються або виключно російською, або переважно російською і лише зрідка українською, 17,3 % батьків спілкуються змішаною мовою (суржиком)³⁷.

³⁶Сетир Э. Коммуникация. // Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс, 1993. – С. 185.

³⁷Задоволеність мовних потреб громадян, мовна само ідентифікація громадян України // <http://www.niss.gov.ua/Monitor/March08/09.htm>.

Отже, в українських родинах простір україномовного спілкування зменшився на 7 %, тоді як простір російськомовного – зріс більше як на 3 %. Дещо зросла і частка тих, хто спілкується вдома змішаною мовою (суржиком). Мовні преференції українців щодо телевізійної та радіо інформації не свідчать про прагнення масового споживача підтримувати україномовний медіа продукт. Поряд з тим 30,8 % громадян цілком схвально ставляться до надання російській мові статусу другої державної.

Стосовно політики наднаціональної ідентичності важливо те, що, як визначили в своєму дослідженні І. Жадан та В. Зосько, за даними на 2006 р. «близько 70 % прихильників офіційного статусу російської мови орієнтовані на східний вектор розвитку країни (41 % вважають необхідним зміцнення передусім східнослов'янського блоку (Росія – Україна – Білорусь), 14 % – розширення зв'язків у межах СНД і ще стільки ж – розвиток відносин переважно з Росією)³⁸. Відповідно до соціологічних опитувань 2007 р., 78,8 % опитаних російськомовних громадян є прихильниками східно-слов'янської орієнтації України. Вступ до ЄС підтримує половина громадян, чия рідна мова українська і третина опитаних, які рідною мовою вважають російську³⁹.

Як зазначає С. Величенко, «оскільки публічне використання російської мови підтримує проросійські орієнтації, подальша належність України до російськомовного громадського простору стоїть на заваді й згуртування громадян і нації, й інтеграції до ЕС». У термінах протистояння ідентичностей у книзі «Україна між двох союзів» він чудово змалював ситуацію: «Мережі виробництва/дистрибуції, що їх контролюють росіяни й/або русофіли, затоплюють Україну дешевою або й зовсім безкоштовною російськомовною масовою продукцією, не даючи змоги створити україномовну масову/популярну продукцію/культуру. Тому, хоч українська мова певною мірою переважає у високій культурі, науці та високій політиці, не зацікавлені високою культурою, наукою чи політикою люди зовсім не потребують української мови, щоби знайти роботу й задовольнити свої інтелектуальні чи культурні інтереси, за винятком хіба що заповнення офіційних анкет. Така інституційна інфраструктура неабияк обмежує здатність громадян «вільно вибирати», чи вживати українську прилюдно, і залишає громадський простір російській. Держава не квапиться підтримувати шкільне вивчення англійської мови – *de facto* світової. Слідом за Монголією чи Польщею, де уряди в 1990-х роках запровадили обов'язкове

³⁸ Жадан І. В., Зорько В. С. Мовна ситуація в Україні: соціологічний вимір // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 90.

³⁹ Ставлення громадян до основних напрямів зовнішньої політики України // <http://www.niss.gov.ua/Monitor/May08/05.htm>.

викладання англійської у початкових школах і де вона фактично стала другою мовою, українські лідери свою країну не повели. Наслідком є те, що ринок для англійськомовних видавців в Україні замалий, аби змагатися з російськомовними виробниками, тож про не пов'язані з Україною теми студенти й далі дізнаються з російськомовних книжок, бо україномовних на ці теми обмаль або їх немає зовсім. Усе це лише зміцнює залежність громадян від російської мови, ізолюючи їх і від української, і від решти світу, який розмовляє англійською. Дехто вивчає англійську самотужки, але пересічна людина не має ані часу, ані грошей, ані бажання вивчати третю мову»⁴⁰.

Функцію формування національної «уявленої спільноти» мова виконує зокрема й через засоби масової інформації. Аналіз цього аспекту конструювання української національної ідентичності свідчить про величезні диспропорції у структурі українського інформаційно – комунікаційного простору на користь Росії. Як і за часів Російської імперії та Радянського Союзу, так і сьогодні Росія використовує «друкований капіталізм» та сучасний надпотужний розвиток інших видів ЗМІ («цифровий капіталізм») для створення таких умов, за яких люди ідентифікували б себе саме з російським соціокультурним простором (на протигагу європейському).

За даними за 2005 р., річний наклад україномовних газет становив 34 % супроти 63 % російськомовних. Протягом 10 років україномовний щорічний наклад газет скорочувався (з 50 % у 1995 р.), а російськомовний – зростав (з 45 % у 1995 р.). З річного тиражу журналів у 132 млн примірників державною мовою видавалося тільки 25 млн (35 млн у 2004 р.). З разового тиражу газет у 80 млн українською дійшли до читача лише 25 млн (29 млн у 2004 р.). З 54 млн книжок, які надруковані в Україні у 2005 р., лише 33 млн були українськими⁴¹. Наприклад, за даними комітету АРК з інформації, українською мовою видаються лише 4 друкованих видання, 4 – татарською мовою, тоді як російськомовних видань існує 987.

Аналогічно, протягом 10 років україномовний річний наклад журналів скоротився з 70 % у 1995 р. до 19 % у 2005 р., а російськомовний – навпаки, зріс з 18 % у 1995 р. до 70 % у 2005 р. «Станом на 2006 рік не існувало глянцевиx модних/жіночих/підліткових журналів українською, а в кіосках і книгарнях книжки/газети/часописи українською і надалі є рідкістю або їх і зовсім немає»⁴².

⁴⁰Величенко С. Україна між двої союзів // Критика. – 2008. – № 3.

⁴¹Мовний баланс України. Співвідношення української та російської мов в різних сферах громадського та приватного життя // <http://obozrevatel.com/news/2007/5/21/171666.htm>.

⁴²Величенко С. // <http://obozrevatel.com/news/2007/5/21/171666.htm>.

Хоча наведена статистика є далеко неповною, очевидно, що її більш ніж достатньо для ілюстрації думки про те, що російська мова та російська преса об'єктивно є основою поширення панросійської ідентичності в Україні. Причому, утвердження позицій російської мови в Україні розглядається політичним керівництвом РФ як провідне завдання зовнішньої гуманітарної політики.

На Міжнародній конференції з питань статусу російської мови за кордоном Д. Медведєв, тоді ще перший заступник голови уряду РФ, заявив: «Турбота про статус російської мови безпосередньо пов'язана з нашою спільною роботою по захисту прав і законних інтересів наших співвітчизників, з збереженням російськомовного простору за межами Росії. Для нас це надзвичайно важливе соціальне та політичне питання»⁴³. Є багато підстав вважати, що саме в цьому напрямі реалізовуватиметься гуманітарна політика Росії. Розвиває цю думку також і Н. Федулова: «Росія, яка намагається зберегти свій вплив у Співдружності на довгі роки, зацікавлена в тому, щоб не тільки теперішні, а й наступні покоління політичних лідерів, бізнес-еліти, інтелігенція й також пересічні громадяни країн-сусідів (і в буквальному, і в переносному значенні цих слів) говорили з нами однією мовою»⁴⁴.

Проросійська мовна політика, на жаль, має продовження у програмних установках певних політичних сил в Україні. Маніпулювання під час політичної боротьби «мовним питанням» дезінтегрує суспільство, послаблює можливості української мови як чинника національної ідентифікації. Надання російській мові статусу державної, задеклароване у програмах ряду політичних партій, зміцнить підґрунтя для формування наднаціональної панросійської ідентичності. Очевидно, що націєтворча функція української мови має бути посилена. Її повноцінне функціонування в усіх сферах публічного життя на всій території держави є гарантією збереження ідентичності української нації, політичної й державної єдності України.

3.2.3. Єдиний інформаційно-комунікативний простір як основа формування панросійської ідентичності в Україні

Враховуючи, що засоби масової інформації («друкований капіталізм» за Б. Андерсоном), є умовою становлення національної «уявленої спільноти», проаналізуємо ситуацію у цій сфері.

На думку дослідників інформаційного суспільства, «інформаційна сфера поступово стає вирішальним чинником розвитку сучасної краї-

⁴³*Русский язык укрепит свои мировые позиции.* В МИД РФ проходит Международная конференция по статусу русского языка за рубежом // <http://www.otechestvo.org.ua/main/20075/2924.htm>.

⁴⁴*Федулова Н.* Влияние России в странах СНГ: гуманитарные аспекты // МЭМО. – 2007. – № 5. – С. 81.

ни. Традиційні владні установи фактично перетворюються на центри управління інформаційними потоками»⁴⁵. З такої точки зору, як зазначають аналітики Центру О. Разумкова, «є всі підстави констатувати, що ненормована та безконтрольна присутність в українському інформаційному просторі закордонних, передусім російських ЗМІ, утворила потужний канал впливу на свідомість українських громадян. Стає дедалі очевиднішим – він є інструментом просування на територію України інтересів сусідньої держави, використовується для забезпечення її ідеологічної та політичної присутності»⁴⁶. Природно, що незахищеність українського інформаційного простору відкриває широкі можливості для розмивання національної єдності, формування панросійського наративу як засобу конструювання наднаціональної ідентичності.

Офіційно інституалізувати механізми здійснення інформаційної політики на пострадянському просторі РФ спробувала у серпні 2005 р. на саміті глав держав–учасниць СНД у Казані. П. 5 Угоди про гуманітарне співробітництво держав учасниць СНД передбачає, що держави–члени з метою формування **спільного інформаційного простору** СНД вживають заходів для:

- «розробки та реалізації програм співробітництва у сфері інформації та інформаційних технологій;
- подальшого розвитку взаємодії у сфері теле– та радіомовлення, зокрема з урахуванням потенціалу Міждержавної телерадіокомпанії «Мир»;
- проведення спільних заходів, включаючи тематичні фестивалі, телефоруми, Інтернет–форуми;
- зміцнення взаємодії засобів масової інформації Сторін з метою формування об'єктивного і повного уявлення світового товариства про соціально–політичне, економічне й культурне життя країн Співдружності;
- створення спільних для Сторін супутникових сегментів для мовлення на основі частотно–орбітального ресурсу, який був виділений СРСР;
- розвитку спільних інформаційних ресурсів у мережах колективного доступу, включаючи створення інтернет–порталу Співдружності Незалежних Держав у Виконавчому комітеті СНД;
- формування спільного інформаційного простору СНД, зокрема «створення з урахуванням національного законодавства умов для діяльності засобів масової інформації будь–якої Сторони та території кожної з Сторін»⁴⁷.

⁴⁵Циганов В. В. Національна безпека України: Посібник / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – С. 50.

⁴⁶Проблеми та перспективи співробітництва України та Росії // Національна безпека та оборона. – 2006. – № 5. – С. 25.

⁴⁷Соглашение о гуманитарном сотрудничестве государств–участников СНГ // <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=3994>.

У цьому контексті слід також згадати «Рішення про створення Ради керівників державних та суспільних телерадіоорганізацій держав–учасниць СНД», прийняте у травні 2007 р. Як зазначено в документі, така Рада створюється «з метою реалізації Угоди про гуманітарне співробітництво держав–учасниць СНД» та «виходячи з прагнення розвинути спільний інформаційний простір»⁴⁸. Очевидно, що зазначена організація передбачає контроль засобів масової інформації телеорганізацій держав–учасниць СНД з метою впливу на їхню інформаційну політику.

Поступово відбувається інституалізація спільного інформаційного простору держав–членів СНД. Створено Раду керівників державних інформаційних агентств СНД, Міждержавну Раду зі співробітництва у сферах періодичного друку, книговидання, книгопоширення та поліграфії, започатковано Євразійську академію телебачення та радіо. Формування такої Академії визначене як одне з пріоритетних завдань Співдружності та саміті голів держав країн–членів СНД у Душанбе в жовні 2007 р.⁴⁹

В Україні де–юре інституалізація цього проекту не вдалася через відмову української сторони підписати відповідний пункт договору. Проте де–факто український інформаційно–комунікативний простір продовжує бути об'єктом агресивного інформаційного впливу Росії. Спостерігається величезна російська присутність у комунікативному просторі нашої держави. Її основу складають російські електронні та друковані ЗМІ, спеціальні інтернет–проекти, книжкова, відео– та аудіопродукція тощо. З метою підтримки ідеї існування СНД створено міждержавну телерадіокомпанію «Мир», яка транслює свої передачі по всій Україні.

Щодо ринку друкованих ЗМІ, то в Україні він активно заповнюється «українськими версіями» популярних російських газет та журналів. Більшість площ їхніх шпальт заповнено суто російськими матеріалами. Частка публікацій, підготовлених українськими редакціями залишається незначною. Що стосується телебачення, то кількість вітчизняного продукту на загальнонаціональних телеканалах, за даними Національної ради з питань телебачення та радіомовлення, не перевищує 30 %⁵⁰.

Суспільна свідомість українців є об'єктом зовнішніх цілеспрямованих «інформаційних атак». Загальновідомим, наприклад, є той факт,

⁴⁸*Решение* о создании Совета руководителей государственных и общественных телерадиоорганизаций государств–участников Содружества Независимых Государств // <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=9398>.

⁴⁹*Рекомендации* «круглого стола» по освещению тематики СНГ в средствах массовой информации государств – участников Содружества (по совершенствованию информирования в СМИ о деятельности Содружества Независимых Государств // <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=10386>

⁵⁰*Україна* в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище і перспективи розвитку: Експертна доповідь. – К., 2006. – С. 52.

що «російські масмедіа ведуть послідовну інформаційну кампанію, спрямовану на протидію вступу України в НАТО. Наголос робиться на негативних наслідках та загрозах членства України в Альянсі. Євроатлантичний курс характеризується як недружній щодо РФ, як такий, що начебто шкодить розвитку партнерських стосунків з Росією. Таким чином, «використовуючи асиметрію інформаційних потенціалів, Росія в форматі спільного медіапростору впливає на внутрішню ситуацію в Україні, в тому числі в політичному контексті»⁵¹. З огляду на те, що пересічний українець перебуває біля телевізора в середньому 2,5 години на день, приділяючи найбільше уваги новинам і політичним програмам, можливості впливу російських ЗМІ видаються майже необмеженими⁵².

3.2.4. Створення наднаціонального панросійського культурно–символічного простору в Україні. Культурна політика СНД

Значущість культурно–символічної складової безсумнівна у структурі національної ідентичності, оскільки «національна ідентичність – це ототожнення людиною самої себе з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, культурою... Йдеться про сприйняття цієї ідентичності не лише на суто раціональному, розумовому рівні, а й на емоційному, семантико міфологічному»⁵³. Присутність Росії в українській культурно–символічній сфері є не тільки значною, а і має тенденцію до збільшення. Розмивання цілісності українського культурно–символічного наративу створює реальну небезпеку руйнування ціннісних, світоглядних, політичних орієнтирів громадян України.

Почнемо з аналізу справ в бібліотечній системі. **«Виконуючи меморіальну функцію, бібліотека накопичує, зберігає та транслює національну культуру, оскільки основними носіями і творцями національного наративу є наукові, літературні та філософські тексти.** В епоху глобалізації бібліотека є гарантом збереження та відтворення національної ідентичності, бо національне існує перш за все на рівні змісту, закладеному в слові. Книга продовжує залишатися важливим джерелом залучення до національної культури, вбираючи весь досвід культурного розвитку нації та транслюючи його з покоління в

⁵¹*Проблеми та перспективи співробітництва України та Росії // Національна безпека та оборона.* – 2006. – № 5. – С. 23.

⁵²*Головаха Є. Горбачик А. Папіна Н.* Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 140.

⁵³*Україна в 2006 році: внутрішнє та зовнішнє становище та перспективи розвитку: Експертна доповідь.* – К., 2006. – С. 19.

покоління»⁵⁴. О. Матвеева, дослідивши роль бібліотек в епоху глобалізації, дійшла висновків, які, на думку автора, пояснюють надзвичайно активну політику, якої дотримуються щодо бібліотечної справи і Європейський Союз, і Росія. Як вважає О. Матвеева, «бібліотека, з однієї сторони, – універсальне явище культури. І в той же час – це локальне явище. Кожній соціокультурній спільності відповідає свій тип бібліотеки, який відображає її політичну, економічну і соціальну сторону життя, мислення, характер та особливості. Бібліотека стає формою генерації культурного фонду нації. Бібліотека повинна стати одним з головних її інститутів, які залучають населення до письмової, літературної та духовної традиції»⁵⁵. Величезний, накопичений українською культурою, потенціал значною мірою книжковий, інформаційний, матеріалізований як на традиційних, так і електронних носіях, вміщує в собі знання, досвід та мудрість, накопичені багатьма поколіннями громадян нашої держави. Цей потенціал зберігається у бібліотеках. «Свідоме його нарощування означає посилення пасіонарності народу, подолання культурного розриву між поколіннями, збагачення всіх учасників цієї необхідної взаємодії»⁵⁶. Бібліотека тісно пов'язана з культурною, соціально–економічною, політичною сферами життя. Нормативні властивості, бібліотечне мікросередовище, з одного боку, і контроль за інформацією, забезпечення її збереження, з другого – дають підстави вважати бібліотеку, не лише інформаційним і культурним, а й політичним простором.

З огляду на сказане, стан справ у сфері збереження та підтримки національної ідентичності вітчизняною **бібліотечною системою** видається тим більше незадовільним, якщо зважати на тенденцію скорочення її мережі та зменшення книжкового фонду. За даними Державного комітету статистики України, у 1990 р. в Україні було 25,6 тис. бібліотек, а у 2005 р. – 19,8 тис. Постійно зменшується бібліотечний фонд: з 419 млн примірників у 1990 р., до 330 млн у 2005 р. (на 21 %) ⁵⁷.

Сформульоване О. Матвеевою значення бібліотеки для формування національної ідентичності, можна вважати прийнятним і для формування наднаціональної ідентичності. Є підстави стверджувати, що цей політичний бік значення бібліотеки пильнує російська еліта. Про це свідчить та увага, яка надається бібліотекам у розвитку гуманітарного простору СНД. На засіданні глав урядів країн–учасниць СНД у травні 2006 р. у Душанбе прийнято окреме рішення «про надання

⁵⁴Матвеева Е. А. Библиотека как фактор сохранения национальной идентичности в эпоху глобализации: Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. – Омск, 2004. – С. 6.

⁵⁵Там само. – С. 27.

⁵⁶Там само.

⁵⁷Статистичний щорічник України 2005. – К, 2006. – С. 496.

федеральному державному закладу «Російська державна бібліотека» статусу базової організації держав–учасниць СНД по співробітництву в галузі бібліотечної справи»⁵⁸. В тексті рішення підкреслюється, що такий захід ухвалюється відповідно до **«Концепції формування спільного освітнього простору СНД»** та «Угоди про співробітництво з формування єдиного (спільного) освітнього простору СНД». У загальних положеннях стверджується, що «вона (Російська державна бібліотека) створюється для збереження національно–культурного надбання держав–учасниць СНД». У цьому ж документі згадується про «створення інформаційного, інтелектуального та бібліотечного простору Співдружності».

У «Положенні про базову організацію держав–учасниць СНД по співробітництву в галузі бібліотечної справи» також говориться, що «базова організація (фактично Російська державна бібліотека) може створювати філіали в національних бібліотеках та інших великих бібліотеках держав–учасниць СНД відповідно до законодавства держави, на території якої створюється філіал базової організації»⁵⁹. Причому в документі нічого не сказано про те, що бібліотеки держав–учасниць можуть відкривати філіали на території РФ. Що стосується Закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу», то в ньому ніяк не регламентується міжнародна діяльність бібліотек.

Хоча Україна не підписала рішення про надання державному закладу «Російська державна бібліотека» статусу базової організації держав–учасниць СНД по співробітництву у галузі бібліотечної справи, її філіали відкриваються на території нашої держави. В Україні працюють тринадцять віртуальних читальних залів Російської державної бібліотеки (по одному в Полтаві, Одесі та інших містах України та вісім в київських вищих навчальних закладах)⁶⁰, через які можна отримати доступ до дисертаційних (найновітніших наукових досліджень) фондів РДБ (у самій Росії діє 250 віртуальних читальних залів РДБ). Натомість проект української електронної бібліотеки розвивається дуже повільно. Щоб подивитися такі ж українські дисертації, громадяни змушені їхати в єдину в країні бібліотеку з десятьма дуже старими комп'ютерами, якою володіє напівприватна організація, і пла-

⁵⁸Решение о придании федеральному государственному учреждению «Российская государственная библиотека» статуса базовой организации государств–участников Содружества Независимых Государств по сотрудничеству в области библиотечного дела // <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=5970>.

⁵⁹Положение о базовой организации государств–участников Содружества Независимых Государств по сотрудничеству в области библиотечного дела // <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=6016>.

⁶⁰Виртуальные читальные залы РГБ // <http://diss.rsl.ru/index.php?lang=ru&module=rooms>.

тити за використання державного наукового ресурсу власні кошти. Про можливість користування електронною бібліотекою з інших міст України не те що не йдеться, доступ до неї обмежений навіть для тих, хто перебуває у столиці. Доступ же до російського контенту (не тільки наукового, а й усіх інших) виявляється значно простішим. На противагу слід згадати про побудову на теренах ЄС Європейської електронної бібліотеки.

З огляду на те, що в Україні 59,2 % бібліотечного фонду складають російськомовні книжки, виникають питання: чий культурний досвід транслює вітчизняна бібліотечна система та яку колективну ідентичність при цьому вона продукує – національну чи панросійську⁶¹. В Україні сьогодні не вироблено стратегію поведінки у цій сфері.

Ситуації не додасться оптимізму, якщо згадати, що на тлі невеликої частки українського інтернетресурсу в світовій павутині зростає кількість українських користувачів російським Інтернетом (рунетом), що також свідчить про поширення та вплив саме російського контенту в соціокультурній сфері України. Як свідчить контрольний підрахунок, проведений 29 січня 2007 р., серед перших 500 сайтів, які увійшли до рейтингу рубрики «Топ–25» порталу www.bigmir.net, спостерігається наступне співвідношення україномовних та російськомовних он–лайнних ресурсів, що базуються в УА–неті (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Ресурси	Сайти		
	україномовні	російськомовні	Двомовні
Кількість	23	407	70
У %	4,6	81,4	14

Якщо двомовні сайти зарахувати одночасно і до російськомовних, і до україномовних, то ситуація матиме такий вигляд (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Ресурси	Сайти	
	україномовні	російськомовні
Кількість	93	477
У %	16,3	83,7

⁶¹Литвин В. Формування єдиного науково–інформаційного простору України: здобутки та проблеми розвитку // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 6. – С. 43.

При цьому слід брати до уваги мовну придатність для України російських сайтів. В Інтернет–спільноті УА–нет вважається і є насправді сегментом Рунету, в загальному масиві яких частка україномовних сайтів близька до нуля⁶².

Значно збільшити обсяг інформації про СНД у світовій інтернет-мережі та механізми досягнення цього передбачалося також на саміті СНД у жовтні 2007 р.

Щодо обсягу російської книжкової продукції на теренах України, то він надзвичайно великий. За підрахунками експертів, співвідношення російськомовних книжок, виданих у Росії та реалізованих в Україні, щодо україномовної книжкової продукції становить 9 до 1. Красномовним є такий факт: на найбільшому в Україні книжковому ринку «Петрівка» частка вітчизняних книжок становить менше 1 %. Загалом на українському ринку склалося наступне співвідношення російської та вітчизняної книги: 120–130 млн російськомовних та 30–40 млн україномовних, або 80 % :20 %. Водночас, майже половина українців (49 %) протягом цього періоду купували книжки тільки російською мовою, ще 26 % купували книжки як українською, так і російською мовами, 26 % купували лише україномовні книжки⁶³.

Потребує усвідомлення і величезна присутність в Україні творів російської **художньої літератури**. Художня російська література, навіть у найкращих своїх зразках, завжди була знаряддям імперської влади, масового впровадження у культурний дискурс великодержавного статусу Росії. Як зазначає американська дослідниця Є. Томпсон «протягом останніх століть російська інтелектуальна еліта допомагала правлячому класу винаходити словесні рішення для подолання слабкості імперії та приховування експансіоністської природи держави з центром у Москві»⁶⁴.

Нагромадження російських художніх, філософських, історичних, політологічних текстів на тлі незначної присутності у культурному вжитку українців національної художньої спадщини та сучасної української літератури спричиняє різучі асиметрії національного соціокультурного простору, знижує його можливості як одного з визначальних факторів формування національної ідентичності. Є. Томпсон так обґрунтовує значення художньої літератури для формування певних наративів: «Постколоніальна теорія ґрунтується на припущенні, що тексти, поряд з іншими своїми функціями, є інструментом імперської влади. Художня література захищає цю владу за допомогою символічних систем і таких

⁶²Медведев О. Українська книга. Гостя у власній хаті // <http://obozrevatel.com/news/2007/5/21/171664.htm>.

⁶³Там само..

⁶⁴Томпсон Е. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / Пер. з англ. М. Корчинської. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. – С. 59.

тлумачень Інших, які возвеличують та прославляють Центр. Нагромилення текстів, що формують ті чи інші позитивні образи та уявлення центру, створює однорідну культурну базу, на яку спираються колоніалісти. Такі тексти є провідниками реалізації їхньої влади»⁶⁵.

«Для розхитування цієї влади та викриття її епістемологічних хиб, необхідно контрапунктними голосами впроваджувати дискурс іншого роду, який заперечує трубадурам імперії і проливає світло на пригноблених людей, місця, традиції, події та образи»⁶⁶. Як стверджує Єва Томпсон, те, що мрії про імперію збереглися і після розпаду Радянського Союзу, підтверджується наявністю в російських книгарнях у 90-х роках книжок, які звеличують імперію. У 1992 р. з'явилася книжка під назвою «Російська-імперія: словник-довідник». Її зміст переважно взято з видання Ефрона і блокгауза «Малый энциклопедический словарь» (1907–1909 рр.), але у такий спосіб, щоб подати величний образ того, що Ришард Капусцінський назвав «Imperium» («Імперія»). У книжці подаються за абеткою всі губернії та головні міста царської імперії крім Гельсінки та Варшави. Велику кількість неросійських територій вміщено до довідника без жодного застереження, підтримуючи таким чином думку, що ці території не мають власної історії, окремих, незалежних від інших, зв'язків і мов, якими б вони могли б розповісти свої оповіді, навіть якби в них були оповіді, варті того, щоб їх розповідати. У цій книжці неросійські території стають невидимими як окремі утворення. Вони розчинені в морі російської ідентичності як частини Російської імперії, подібно до колоніальних територій Англії, яких колись змусили поміняти свою власну ідентичність на ідентичність додатку до англійського народу. Але тоді як Британська імперія з часом зазнала змін, «Імперія», як показано в цій книжці, все ще існує сьогодні і може існувати завтра, незважаючи на бажання позбавлених голосу народів, які живуть у її кордонах»⁶⁷.

Символічним є те, що залишаючи посаду Президента РФ на саміті СНД у лютому 2008 р. В. Путін оголосив 2008 рік у СНД «Роком літератури та читання». Питання про те, роком читання якої літератури він буде, залишається риторичним⁶⁸.

Подібні асиметрії тією чи іншою мірою спостерігаються й в інших сферах культурно-мистецького буття України: кінематографі, естраді, шоу-бізнесі тощо. «В російському дискурсі практично не відбулося

⁶⁵ *Томпсон Е.* Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / Пер. з англ. М. Корчинської. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. – С. 312.

⁶⁶ *Томпсон Е.* Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / Пер. з англ. М. Корчинської. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. – С. 59.

⁶⁷ Там само. – С. 312.

⁶⁸ *Саммит* СНГ: Путин объявил год чтения, представил гостям Медведева и обещал побороть ксенофобию // <http://news.rufox.ru/texts/news38461.htm>.

переоцінки позиції росіян щодо колишніх колоніальних об'єктів»⁶⁹, – підкреслює Є. Томпсон. Така ситуація потребує від держави активної протекціоністської стратегії, спрямованої на підтримку національного культурного продукту, його популяризацію, забезпечення широкого доступу громадян до надбань національної культури.

З метою національної ідентичності та національного дискурсу надзвичайно великого значення набуває створення суспільства, яке можливо оглянути в ретроспективі. Такими капіталізуючими технологіями вважають конструювання історії та її візуалізація, яка досягається через створення музеїв, встановлення пам'ятників героїчним подіям та визначним постатям минулого, які є символами перемог, пам'ятних та сумних подій в історії нації, її прогресивного розвитку.

Адже, за Б. Андерсоном, у довгостроковій перспективі музей як простір чітко структурованих, класифікованих, переписаних, датованих експонатів, упорядкованих в серійні ряди, вибудовує історичну глибину національної історії. Процес сигніфікації минулого, ритуалізація національного життя за допомогою повторів та репродукцій надає життєвої важливості національному об'єднанню як принципу організації життя. Адже дискурс історії є дискурсом ідентичності, він полягає в приписуванні значимого минулого до структурного сучасного. Тому нація постає як проєкт з минулого, спрямований у майбутнє. Ситуація в цій сфері в Україні має позитивну динаміку: кількість музеїв постійно зростає: якщо в 2000 р. їх було 378, то в 2005 р. їх кількість становила вже 437. Але надзвичайно небезпечною тут видається тенденція встановлення на території України пам'ятників російської історії, що можна спостерігати зокрема в Криму та м. Севастополі. Пригадаймо, наприклад, конфлікт, який виник між українською та російською владою стосовно пам'ятника Катерині II у м. Севастополі. Саме з цієї причини Росія приділяла цій події таку велику увагу. Дії РФ можна вважати втручанням іноземної держави в національну політику ідентичності з метою її деконструкції.

Механізмами продукування національної ідентичності вважають також театралізовані дійства (перфоманс) та архітектуру. Вони залишаються найбільш ефективними візуальними технологіями виробництва ідентичності в масовій свідомості. Пишні церемоніальні процесії (як, наприклад, паради) демонструють взаємозв'язок з минулим. У офіційних церемоніях найбільш яскраво та чітко виявляються всі символічні атрибути нації. Як правило вони пов'язані з політичною владою, військовою силою і в цілому структурою бюрократичного апарату національної держави.

⁶⁹Томпсон Е. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / Пер. з англ. М. Корчинської. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. – С. 136.

Як стверджує Т. Еденсор, «з допомогою спеціальних церемоній еліта об'єднує маси в єдине ціле, а маси пасивно сприймають ідеологію»⁷⁰. Стилізовані та повторювані перформанси спричинюють те, що пам'ять та ідентичність набирають матеріальних рис. Їх проведення є прерогативою виключно національної держави. З такої позиції стає зрозумілим, чому у Росії викликала таке заперечення заборона Україною святкувати в Севастополі 225 річницю Чорноморського флоту. Теж саме стосується фестивалів на кшталт «Великое русское слово». Як втручання в політику ідентичності слід розглядати також проведення концертів та інших видовищ діячами російської культури на українській території під час святкування визначних дат російської історії. Зважаючи на відомості Комітету статистики України, можна констатувати початок відродження інтересу українських громадян до культури своєї держави. Деяко збільшилася кількість відвідувань музеїв, театрів, кінотеатрів, концертних організації, виставок. Але українці відвідують культурні заклади втричі менше, ніж за Радянського Союзу, що свідчить про недостатню увагу держави до культурної політики як складової політики ідентичності.

Адепти ідеї відродження СНД також не залишили поза увагою вплив культурних заходів на процеси формування ідентичностей. Як зазначає Н. Федулова, «ще одним напрямом у справі гуманітарного співробітництва з країнами СНД є відтворення єдиного культурного середовища, яке існувало в СРСР, але сильно розмитого в пострадянський період»⁷¹. Відповідно до «Рішення про основні заходи співробітництва держав–учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі культури до 2010 року», яке було прийняте в травні 2006 р. на саміті голів урядів держав–учасниць СНД, на території держав учасниць заплановано проведення 138 міжнародних культурно–мистецьких заходів⁷². Серед них: різноманітні фестивалі, святкування ювілеїв поетів, художників, композиторів, співаків, письменників, літописців, акторів, артистів естради; симпозіуми, кіно форуми, кінофестивалі; музичні конкурси, театральні, музичні фестивалі, фестивалі естрадної пісні, фестивалі оперного мистецтва, дитячі книжкові салони, виставки тощо.

Видається досить суперечливим, що, підписавши загалом Угоду про гуманітарне співробітництво держав–учасниць СНД, де у статті

⁷⁰*Edensor. T.* National Identity. Popular Culture and Everyday Life. Oxford – new-york, 2002. – P. 245.

⁷¹*Федулова Н.* Влияние России в странах СНГ: гуманитарные аспекты // МЭМО. – 2007. – № 5. – С. 80.

⁷²*Решение* об основных мероприятиях сотрудничества государств–участников Содружества независимых государств в области культуры до 2010 года // <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=5968>.

8 йдеться про проведення спільних молодіжних форумів, фестивалів, виставок, конкурсів, семінарів, в той же час Україна не підписала «Рішення про основні заходи держав–учасниць Співдружності незалежних держав у галузі культури до 2010 року».

Щодо «винайдення традицій», то теоретики СНД теж не залишилися осторонь. На рівні СНД прийнято рішення про проведення низки заходів зі святкування 15–річчя утворення СНД. Зазначимо, що всі ці заходи об'єктивно працюють на формування панросійської ідентичності на протигагу українській національній та європейській.

3.2.5. Освітня політика та політика пам'яті Росії в Україні

Оскільки освіта є одним з найдієвіших механізмів реалізації політики ідентичності, Україна поступово вибудовує власну освітню доктрину, орієнтовану з–поміж ішого і на формування національної ідентичності. Україна бере участь у освітніх інтеграційних проектах у межах Болонського процесу. Приєднання України до Болонського процесу є потужним проектом формування європейської ідентичності українців.

На протигагу Болонському процесу, Росія запроваджує конкуруючий проект інтеграції освітніх систем у межах СНД, спрямований на уніфікацію стандартів науково–освітніх систем на пострадянському просторі. Механізми реалізації цього проекту задекларовані в статті 3 Угоди про гуманітарне співробітництво держав–учасниць СНД. Стаття передбачає здійснення у сфері освіти практично таких же кроків, які зазначені в межах Болонського процесу.

- «Реалізацію спільних проектів у галузі освіти, включаючи конференції, симпозіуми, літні школи, тематичні олімпіади, учнівські, студентські форуми, форуми випускників освітніх закладів; заохочення обміну учнями, студентами та викладачами освітніх закладів.

- Взаємодію в галузі професійної підготовки та перепідготовки кадрів, створення спільних університетів, розширення мережі базових організацій з різних напрямів освіти.

- Узгодження державних освітніх стандартів усіх рівнів освіти, вимог з підготовки та атестації наукових та науково–педагогічних кадрів Сторін, гармонізацію процесу присудження вчених ступенів та присвоєння вчених звань.

- Взаємодію у галузі визнання еквівалентності документів про освіту, вчені ступені та звання на основі двосторонніх та багатосторонніх договорів⁷³.

⁷³ *Соглашение* о гуманитарном сотрудничестве государств–участников СНГ // <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=3994>.

Оскільки Україна не підписала статтю 3, то видається досить суперечливим підписання статті 8, яка передбачає «розвиток зв'язку між молодіжними організаціями, закладами освіти та організаціями, що здійснюють діяльність у сфері реалізації державної політики по відношенню до дітей та молоді» (там само), та підписання статті 4, за якої сторони вживають заходів щодо «розвитку співробітництва між академіями наук, науковими організаціями та закладами освіти Сторін». У травні в Душанбе на засіданні Ради глав урядів СНД затверджено Концепцію розвитку освіти дорослих у державах-членах СНД. Такі самі процеси відбуваються і на європейському просторі.

Щоб посилити наведені аргументи, згадаємо про те, що спроби створити спільній освітній простір у межах СНД робилися неодноразово. 17 січня 1997 р. була укладено Угоду щодо співробітництва у формуванні єдиного (спільного) освітнього простору СНД. Тоді ж прийнято Угоду про співробітництво у галузі поширення знань та освіти дорослих; у листопаді 2001 р. прийнято рішення про Міждержавну програму реалізації концепції формування єдиного (спільного) освітнього простору СНД; 7 грудня 2002 р. прийнято модельний Закон «Про освіту дорослих».

Незважаючи на те, що офіційно пункти про співпрацю у сфері освіти Угоди про гуманітарне співробітництво не підписані українською стороною, РФ активно реалізує стратегію злиття освітніх систем обох країн. Для прикладу, в Україні діють 13 філіалів російських вузів. Яскравим прикладом є відкриття у Севастополі на кошти Росії Чорноморського філіалу Московського державного університету. Значення вищого навчального закладу для Росії підкреслює його розташування. МГУ, як його називають у місті, розташований на території російської військової бази. Московські викладачі очолюють усі кафедри й викладають усі гуманітарні предмети. Саме вони готують у Севастополі майбутніх політологів, журналістів, істориків та муніципальних управлінців. Для порівняння зазначимо, що в Україні немає жодного університету, який відкрила б інша держава.

Російська сторона в Україні проводить конференції, симпозіуми, літні школи, тематичні олімпіади, форуми, заохочує обмін учнями та викладачами освітніх установ. Як справедливо зазначає Н. Федулова, «освіта російською мовою, яка відкриває шлях до навчання в російських вузах, стає популярною і навіть престижною»⁷⁴, бо Росія й досі залишається для України медіатором європейських ідей та європейських тенденцій розвитку. Авторка говорить про необхідність роботи з учителями російських зарубіжних шкіл, про необхідність забезпе-

⁷⁴Федулова Н. Влияние России в странах СНГ: гуманитарные аспекты // МЭМО. – 2007. – № 5. – С. 80.

чення їх найсучаснішим устаткуванням тощо. Але найголовніше – не ці технічні подробиці. Разом узяті, зазначені дії передбачають зовсім інше: «По суті йдеться про формування проросійськи налаштованої політичної, воєнної, інтелектуальної еліти в країнах–сусідах»⁷⁵. Зазначаючи необхідність поширення сфери вжитку російської мови, авторка підкреслює її конкуренцію з англійською мовою, яка є маркером формування європейської ідентичності.

Враховуючи те, що, за Е. Гелнером, саме освіта є механізмом формування національної ідентичності, у даному випадку вона може стати її руйнівачем, оскільки буде зовсім інші маркери ідентичності. Очевидно, що гомогенний з Росією освітній простір, до того ж переобтяжений залишками радянської доби, є об'єктивною передумовою для формування панросійської наднаціональної ідентичності.

Як зазначає О. Б. Попова, «освіта покликана формувати тривимірний темпоральний модуль, в якому минуле репрезентоване національною та світовою класикою, теперішнє – національними інтересами, практиками та ідеями актуальних соціальних суб'єктів, майбутнє – вираженими тенденціями конструювання бажаних футурологічних систем»⁷⁶. Тому освіта має перебувати виключно у підпорядкуванні національної держави, яка самостійно визначає тенденції її інтеграційного розвитку. Щодо співробітництва з РФ у науково–освітній галузі, то треба чітко відрізнити взаємовигідне міжнародне співробітництво від політики, спрямованої на злиття та уніфікацію освітніх систем. **Остання суперечить завданням формування національної ідентичності та реалізації євроінтеграційних прагнень нашої держави.**

Не менш важливим пунктом у політиці ідентичності Росії є вектор деконструкції українського історичного нарративу. Конструювання власної історії є фундаментальною потребою національних суспільств, потужним чинником їхньої ідентифікації. У науковому дискурсі формування національного історичного нарративу тлумачиться як здатність спроможність національної спільноти виокремити історію свого буття від історій інших держав–націй, інтерпретувати своє минуле у власних смислових, духовних, ціннісних категоріях. «Наявність у групі історії, яку вона ні з ким не поділяє, надає групі її ідентичність», – пише англійський історик Ф. Зондабенд. «Дискурс історії, так само як і міфів, є одночасно дискурсом ідентичності; він полягає в приписуванні значимого минулого до структурного сучасного. Тому нація по-

⁷⁵Федулова Н. Влияние России в странах СНГ: гуманитарные аспекты // МЭМО. – 2007. – № 5. – С. 81.

⁷⁶Попова О. Б. Становлення громадянського суспільства і освіта // Національна ідея і соціальні трансформації в Україні. – К. : Український центр духовної культури, 2005. – С. 184.

стає як проект з минулого, спрямований у майбутнє»⁷⁷. Як зазначає З. Когут, українська незалежність «підняла не тільки проблему деконструкції імперії, але і такі фундаментальні питання, як : що таке Росія? Що таке Україна ? Які історичні взаємовідносини між ними? Вона підняла питання про формування та реформування ідентичності, а також обумовила розуміння того, що історія була і продовжує бути головним полем битви в боротьбі за ідентичність»⁷⁸.

Є підстави стверджувати, що через ЗМІ, у виступах російських політичних діячів, через діяльність наукових інституцій, які займаються історією, та інші канали ретрансляції ідеології російська сторона докладає зусиль, щоб закріпити у свідомості українських громадян концепцію єдності російської та української історій. Як зазначає Ю. Зерній, цей «ідеологічний концепт спрямований на створення такого типу колективної ідентичності, яка була б здатна продукувати спільні цінності, світогляд, спільне розуміння «общей истории», а відтак тотожне бачення історичної перспективи»⁷⁹. «А мета досить зрозуміла, – пише з цього приводу Н. Федулова. – Це об'єднання народів, які мають спільну історію навколо Росії як центру євразійської цивілізації»⁸⁰.

Ю. Зерній пропонує наступну класифікацію «міфологем та стереотипів, за допомогою яких в історичній пам'яті українців побутує образ східнослов'янської єдності.

• Перша група пов'язана із спадщиною Київської Русі і побутує в історичній пам'яті українців у вигляді наступного набору взаємопов'язаних міфологем: Київська Русь – перша Російська держава;... спадок Київської Русі, як і династичне право на її землі, належать великоросам та їхнім правителям – Рюриковичам; Російське православ'я бере початок від хрещення Русі у 988 р. Викривлення колективних уявлень про приналежність Київської спадщини, трансформовано у низку історичних стереотипів: Київську Русь заснували росіяни; Київська Русь – материзна (колиска) всіх східних слов'ян; Київ – матір російських міст; Київська Русь – спільний період історії українців, білорусів і росіян; єдність православного світу («Святоруської землі») з центром у Москві є непорушною; Москва – Третій Рим; українська історія – частина російської національної історії; єдність

⁷⁷Friedman, J. *Myth, History and Political Identity* // Cultural Anthropology, 1992, volume 7. – № 1, February. – P. 194.

⁷⁸Kohut Z. *History as Battleground: Russian–Ukrainian Relations and Historical Consciousness in Contemporary Ukraine*. Saskatchewan, 2001. – P. 6.

⁷⁹Зерній Ю. О. Історична пам'ять як об'єкт державної політики // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1(2). – С. 73.

⁸⁰Федулова Н. Влияние России в странах СНГ: гуманитарные аспекты // МЭМО. – 2007. – № 5. – С. 84.

росіян і українців за принципом «одна мова – одна культура – одна віра – одна Церква» – історична даність тощо.

• Друга група міфологем сформована в межах доктрини єдиної «давньоруської народності» («єдиної руської народності», «триєдино-русської»).

• Третя група міфологем та стереотипів є продуктом історичної концепції «возз'єднання». Згідно зі сталінською схемою, українці та росіяни вважали себе єдиним руським народом, а тому у 1654 з радістю «возз'єдналися» (не «об'єдналися» чи «приєдналися»!). Центральною історичною подією, на яку спирався міф «возз'єднання», стала Переяславська угода 1654 року, за якою гетьман Б. Хмельницький визнав сюзеренітет московського царя⁸¹.

З даними соціологічних досліджень Центру ім. Олександра Разумкова у 2006 р., майже 44 % українських громадян вважали, що історія України є невід'ємною частиною історії великого східнослов'янського народу, як і історія Росії та Білорусі. Майже вдвічі менше (24,5 %) дотримувалися думки, що лише Україна є спадкоємицею історії та культури Київської Русі. Для нашого дослідження важливою є динаміка цієї статистики. «У 2003 році частка тих, хто вважав, що Україна є єдиною спадкоємицею історії та культури Київської Русі, була приблизно така сама як і зараз, а прихильників думки про те, що історія України є невід'ємною частиною історії великого східнослов'янського народу тоді було значно менше – понад третину»⁸².

Амбівалентність поглядів українців виявляється не тільки у ставленні до спільного «міфу про начала». Так під час опитування, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології АПН України у вересні 2006 р., на запитання про необхідність визнання голодомору актом геноциду, у Західному регіоні «за» висловилися 77,1 % респондентів, «проти» – 10 %, у Східному – 39,4 % та 38,6 % відповідно.

За визнання УПА воюючою стороною у другій світовій війні на Заході висловилися 68 %, на Сході проти такого визнання – 65,8 % опитаних. Таким чином, існування панівного за радянських часів історичного нарративу підтримується російською стороною, внаслідок чого його деконструкція уповільнюється. Ю. Зерній зазначає з цього приводу: «Спільність в уявленнях та оцінках історичного процесу здатна консолідувати суспільство. Коли ж окремі групи цього суспільства

⁸¹ Зерній Ю. Проблема деконструкції міфу східнослов'янської єдності в історичній пам'яті українців // Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / За заг. ред. Ю. Г. Рубана – К., НІСД, – 2008. – С. 205.

⁸² *Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України // Національна безпека і оборона.* – 2006. – № 1. – С. 6.

мають різні, а то й протилежні погляди на своє минуле, ставлення до минулого виступає дезінтегруючим чинником, породжує у громадян несумісні погляди на перспективи держави і нації»⁸³.

Процеси переписування національних історій у колишніх колоніях Російської імперії не залишаються поза увагою російських науковців. Позицію, яка виявляє їхнє ставлення до цього процесу відтворює назва глави в книзі «Национальные истории в советском и постсоветских государствах». Вона сформульована наступним чином: «Етнонаціональні проблеми в підручниках по історії (на прикладі України, Білорусі та деяких інших республік Російської Федерації)⁸⁴. Навіть російські історики визнають, що імперський наратив є значною мірою успадкованим російською історіографією⁸⁵. Якщо зважати на мету створення української національної ідентичності, то націоналізація історії Росії має відбуватися аж ніяк не за рахунок денаціоналізації української історії. Щодо боротьби за історію, то, як зазначає М. Рябчук, «в її основі лежить зіткнення двох ідентичностей і боротьба відповідних груп за домінування у тому самому географічному, політичному та символічному просторі»⁸⁶.

На формування панросійської ідентичності спрямована також діяльність на території України ряду проросійських суспільно-політичних організацій та громадських об'єднань, частина з яких користується прямою підтримкою РФ. Риторика та практична діяльність таких організацій, як, наприклад, «Союз православних граждан Украины», «Руський блок», Всеукраїнська партія «Союз», «Русское движение Украины», мають «антизахідний зміст, спрямовані на протидію європейській та євроатлантичній інтеграції України, підтримку східного (євразійського) вектора її розвитку (інтеграція в СЕП)»⁸⁷.

Як зазначає О. Музиченко: «Усі російські громадські та національно-культурні товариства, проросійські партії фінансово та ідеологічно пов'язані з громадським та політичними організаціями РФ, користуються підтримкою органів державної влади РФ. Риторика всіх ор-

⁸³Зерний Ю. О. Исторична пам'ять як об'єкт державної політики // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1(2). – С. 74.

⁸⁴Национальные истории в советском и постсоветских государствах / Ассоциация исследователей российского общества XX века; Институт русской и советской культуры им. Ю. М. Лотмана Рурского ун-та в Бохуме / Карл Аймермахер (ред.) Ф. Бомсдорф (авт. предисл.), Геннадий Бордюгов (ред.). – М.: Аиро–XX, 1999. – С. 115.

⁸⁵Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – С. 5.

⁸⁶Рябчук М. Нотатки на полях дискурсивних битв // Критика. – 2008. – № 1–2.

⁸⁷Музиченко О. Є. Проросійські суспільно-політичні організації на півдні України як фактор дестабілізації ситуації в регіоні: сучасний стан проблеми та шляхи вирішення // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 46.

ганізацій спрямована проти Західної Європи та США. Відповідно всі організації різко проти вступу України до НАТО та ЄС, відстоюють входження України до ЄЕП. Основним напрямом діяльності є пропагандистський, що передбачає гостру реакцію на будь-які ініціативи української влади до громадськості, спрямовані на консолідацію українського соціуму, обстоювання європейських а не євразійських цінностей. Ці дії трактуються як націоналізм у надзвичайно негативному значенні, а можливі кроки на зближення з Росією вітаються як патріотичні. Методи діяльності – поширення літератури та преси, відеокасет та дисків, стовщення інтернет–сайтів, проведення протестних сайтів»⁸⁸. Таким чином здійснюється вплив подібних організацій на суспільну свідомість українських громадян.

Аналіз механізмів, які використовуються російською політичною елітою для конструювання панросійської ідентичності, можна продовжувати. Соціологічні дослідження дають підстави стверджувати, що ефективність впливу російського фактора на ідентифікацію українських громадян є досить високою.

Красномовними у цьому контексті є дані про динаміку ставлення громадян до інтеграції України в ЄС та НАТО. Відповідно до опитувань Інституту соціальної та політичної психології АПН України, якби референдум відбувся в серпні 2006 р., то за вступ до НАТО віддали б свій голос лише 25,1 % українських громадян, решта голосували б проти. Це «рекордно» низький показник. Для порівняння: у січні 2006 р. вибір на користь вступу до НАТО готові були зробити 39,9 % ймовірних учасників референдуму, а у червні–жовтні 2002 р., коли спостерігався «пік» євроатлантичних настроїв, свої голоси за вступ до Альянсу могли б віддати від 56 % до 60 % тих, хто мав намір взяти участь у референдумі. За вступ України до Європейського Союзу у серпні 2006 р. проголосували 62,6 %, проти – 37,4 %. У лютому 2008 р. підтримували ідею вступу до ЄС 51 % опитаних, проти висловилися 29 % респондентів. Вступ до Альянсу того ж року підтримали 21 %, проти – 53 % опитаних⁸⁹.

Таким чином, спостерігається тенденція до зменшення частки прихильників вступу до ЄС (у листопаді 2003 р. за вступ до ЄС ладні були проголосувати близько 75 % ймовірних учасників референдуму) та НАТО⁹⁰.

⁸⁸Музиченко О. Є. Проросійські суспільно–політичні організації на півдні України як фактор дестабілізації ситуації в регіоні: сучасний стан проблеми та шляхи вирішення // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 46.

⁸⁹Державна інформаційна політика в сфері європейської та євроатлантичної інтеграції: громадська думка // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 1. – С. 20.

⁹⁰Дослідження громадської думки щодо зовнішньої політики // <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Juni/9.htm>

Зазначений соціологічний зріз дозволяє дійти висновку про те, що охолодження інтересу громадян до європейського вектору розвитку України та збереження ідентифікації з простором СНД, де інтеграційні процеси відбуваються під егідою Росії, є не тільки наслідком слабкої державної політики, спрямованої на утвердження у суспільній свідомості переваг євроінтеграції. Значною мірою така позиція громадян є результатом цілеспрямованої політики Російської Федерації, реалізації нею проекту формування наднаціональної панросійської ідентичності, мета якого – створення таких умов, за яких український громадянин відчував би себе частиною панросійського соціокультурного простору, що формується в межах СНД.

Результат впливу Росії на соціокультурне середовище України влучно описала О. Пахльовська: «Росії великою мірою вдалася операція відчуження значної частини українського суспільства від його власної культури»⁹¹. Причиною цього, як зазначають автори монографії «Культура як системоутворюючий фактор міжнародної та національної безпеки» є «недостатньо продумана і концептуально не вивірена соціально–культурна політика України після набуття нею незалежності, а також відсутність чіткого, комплексного уявлення про майбутнє України»⁹².

Думку про те, що панросійська ідентичність є конкуруючою з європейською підтверджує і О. Биков. Він зазначає: «Було б нереально очікувати в найближчому майбутньому повномасштабного партнерства Росії з наднаціональними економічними та політичними структурами Європи, що інтегрується. Ймовірно, на Європейському континенті ще надовго залишаться дві глибоко різні ідентичності – Росія та Євросоюз. Більш того, багатополісність ХХІ ст., хоча вона стимулює зближення центрів тяжіння, буде одночасно вести до їх консолідації та відокремлення кожного з них»⁹³.

Наведені роздуми дають змогу **підсумувати даний підрозділ** таким чином. Теоретичним підґрунтям політики панросійської ідентичності є адаптований на російському ґрунті політичний реалізм, що доводить намагання РФ відновити свій вплив на території колишньої Російської імперії та Радянського Союзу. Реалістська за цілями, зовнішня політи-

⁹¹Пахльовська О. Хто захистить Авеля? // Форум націй. – 2008. – 2/69. – С. 4.

⁹²Культура как системообразующий фактор междунар. и национальной безопасности / Совет национальной безопасности и обороны Украины; Национальный ин-т проблем международной безопасности / Олег Петрович Лановенко (науч. ред.). – К. : Стило, 2004. – С. 318.

⁹³Биков О. Н. Международные отношения: Трансформация глобальной структуры // Ин-т мировой экономики и международных отношений. – М.: Наука, 2003. – С. 511.

ка Росії є конструктивістською за методами її реалізації, оскільки залучає до формування зовнішньополітичних стратегій та дій соціокультурний контекст – ідеї та цінності. Це виявляється у проведенні на території СНД політики панросійської наднаціональної ідентичності, мета якої – легітимація існування СНД серед громадян країн–членів організації, контроль за зовнішньополітичними орієнтаціями українських громадян та утримання України в зоні російського соціокультурного впливу.

На території України така політика проводиться за напрямками: збереження та посилення домінуючих позицій російської мови, формування єдиного інформаційно–комунікативного поля, відновлення уніфікованого науково–освітнього простору, створення спільного культурно–символічного простору, деконструкція українського національного історичного нарративу. Панросійська ідентичність є *інклюзивною* (від англ. *inclusive* – такий, що включає) щодо української національної ідентичності, тобто такою, що спроможна включити її в себе та розмити її межі. Панросійська ідентичність є репресивною, тобто такою, що може замінити українську національну ідентичність, оскільки механізми її конструювання формують ілюзію «нерозрізнення», то деконструються підстави для існування окремої української національної ідентичності (єдина з Росією мова, історія, єдиний міф про початок, практично єдина освітня та комунікативна системи, спільний соціокультурний, науковий та ін. простори тощо). Якщо маркери європейської наднаціональної ідентичності перебувають поруч з маркерами національної, не замінюючи їх (наприклад, англійська мова залишається другою мовою поряд з національними мовами, які продовжують відігравати традиційну для них роль), то що маркери панросійської ідентичності спроможні замінити (фактично, знищити) маркери української.

В Україні результатами реалізації політики панросійської ідентичності є ідентифікація більшістю громадян України себе з простором СНД. З такої точки зору панросійська наднаціональна ідентичність конкурує з європейською. Ці дві ідентичності однакові за механізмами побудови, але протилежні за цілями.

Оскільки існують механізми реорієнтації українського соціокультурного простору, то, очевидно, з огляду на перспективу євроінтеграції, мають існувати і шляхи його європеїзації. Аналізу цієї проблеми присвячений наступний розділ нашого дослідження.

Українська національна ідентичність: шляхи європеїзації

Викладені роздуми та факти дають підстави стверджувати, що політика панросійської ідентичності, внаслідок якої українські громадяни продовжують ідентифікувати себе з простором СНД, є ефективною. За результатами опитування «Юкрейніан соціолоджі сервіс» у березні 2008 р. 52 % українців відчували свою приналежність до СНД¹. Подібні до зазначеного результати й інших соціологічних досліджень. Не зважаючи на декларацію євроінтеграції, «більшість громадян України не відчують себе європейцями, не усвідомлюють свою приналежність до культури й історії європейського співтовариства. Лише третина (32,4 %) опитаних тією чи іншою мірою ідентифікують себе як європейці; а понад половину (60,5 %) – не вважають себе причетними до європейської спільноти»².

Як зазначає Н. Паніна, «у масовій свідомості дорослого населення України й надалі зберігається високий рівень східнослов'янської відособленості та національного ізоляціонізму. Декларативні геополітичні установки на європейську інтеграцію дещо знижують рівень ізоляціонізму та ксенофобії, але принципово не позначаються на ставленні до представників націй, що репрезентують розвинені країни Західної Європи й Америки»³. Не зважаючи на декларацію євроінтеграційних прагнень, лише 18,7 % громадян віддають перевагу загальноєвропейській культурній традиції. Порівняно з 2006 р. дещо збільшилася (з 16,4 % до 19,4 %) кількість осіб, які відносять ідентифікують себе з радянською культурною традицією. Експерти Центру Олександра Разумкова констатують, що не подолана тенденція до формування субнаціональних (регіональних, локальних) ідентичностей. Протилежними залишаються вектори зовнішньополітичної орієнтації жителів різних регіонів України. Так, якщо на Заході більшість (61,3 %) опитаних вважають пріоритетним напрямом зовнішньої політики України відносити з ЄС, то на Півдні та Сході пріоритетними залишаються відносити з Росією (62,5 % та 58 %)»⁴.

¹Українці хочуть у ЄС // Дзеркало тижня. – 2008. – № 16 (695); 26 квітня – 16 травня.

²Європейська інтеграція України: громадська думка // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 5. – С. 54.

³Паніна Н. Чинники національної ідентичності, толерантності, ксенофобії та антисемітизму в сучасній Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 42.

⁴Європейська інтеграція України: громадська думка // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9. – С. 21.

У контексті проблеми ідентичності, така ситуація означає, що, не зважаючи на позиціонування України як європейської держави, Європа та європейці продовжують залишатися чужими для українських громадян, уособлюючи образ «іншого». Зазначені відомості також свідчать про реорієнтацію суспільства. Для порівняння, у більшості центральноєвропейських пострадянських держав внаслідок розпаду Радянського Союзу та участі в європейських інтеграційних процесах, як підкреслюють дослідники Й. Крейг та Д. Лайт, «відбувається європеїзація (або ре-європеїзація) національних суспільств – їх повернення до Європи»⁵. З огляду на це, виникає запитання, які кроки мають бути здійснені задля того, аби Європа перестала бути «іншою» та «чужою» для українців. Відповіддю на це запитання може стати розробка концепції європеїзації українського соціокультурного простору та української національної ідентичності, оскільки саме ідентичність є сферою, в якій можуть з'явитися спільні з Європою ідеї, цінності та змісти.

Європеїзація є однією з найпопулярніших тем у європейських гуманітарних науках. Інтерес до неї, як вже зазначалося в другому розділі, пов'язаний з поглибленням інтеграційних процесів у межах Євросоюзу та перетворенням його з об'єднання держав на наднаціональне утворення, яке є самостійним актором і суб'єктом міжнародних відносин. Нагадаємо, що в контексті Європейського Союзу європеїзацію розглядають у двох аспектах. З одного боку, як політичну та інституційну адаптацію до євроінтеграції, а з другого – як переформатування національної ідентичності та створення наднаціональної європейської ідентичності⁶. Як зазначає Д. Ольсен, «через європеїзацію створюються відчуття приналежності до європейської спільноти, відчуття емоційної прив'язаності до неї та спільної системи смислів і значень»⁷, що існують в її межах. Не зважаючи на те, що інституції та ідентичності є відносно стабільними елементами політичного життя, їх трансформація під впливом інтеграційних процесів у Євросоюзі все одно відбувається, і національні ідентичності громадян країн-членів ЄС стають більш інклюзивними. Така інклюзивність означає, що «іншими» вважаються не ті, хто перебуває за межами національних держав, а ті, хто знаходиться поза межами наддержавного утворення (в нашому випадку – ЄС).

⁵Craig Y., Light D. Place, National Identity and Posts-socialist transformations: an Introduction // *Political Geography*. – Volume 20. – Issue 8, November 2001. – С. 945.

⁶*Europeanization and the Southern Periphery*. Editors K. Featherstone and G. Kazamias. – Frank Cass, London, OR. – 2001. – С. 262.

⁷Olsen Johan P. The Many Faces of Europeanization. – ARENA Working Papers. – WP 01/2 // http://www.arena.uio.no/publications/wp02_2.htm

Як показано в другому розділі цього дослідження, сьогодні європейська наднаціональна ідентичність перебуває на стадії становлення. Перехід цього процесу на якісний рівень за умови, що наша держава не залучатиметься до нього, матиме для України негативні наслідки. На думку Н. Лукші, «створення сильної європейської ідентичності стане могутнім розділяючим фактором по відношенню до зовнішніх для ЄС народів... Дихотомія створення кордонів спільноти «ми–вони» буде перенесена з національного (ми німці – вони французи)... на наднаціональний (ми європейці – вони не європейці, а наприклад, росіяни) рівень. Таки чином посилення внутрішньої інтеграції ЄС може призвести до чергового розлому Європи на ЄС–простр, та не ЄС–простір, по відношенню до якого здійснюватиметься зовнішня політика ЄС та розгортатиметься політика оборонна»⁸.

Поки що на відміну від країн–членів ЄС у нашій державі європейізація якщо і відбувається, то в площині юридичної та інституційної адаптації до євроінтеграції. У соціокультурний простір ЄС Україна досі є слабо інтегрованою.

Гуманітарна частина Плану дій Україна–ЄС на 2005–2007 рр. передбачала обмежену кількість кроків, які можна було б вважати механізмами створення європейської ідентичності. У зазначеному документі переважали економічна та юридична сторони співробітництва. Співпраці у соціокультурній сфері увага практично не приділялася, незважаючи на те, що сьогодні в ЄС культурне та науково–освітнє співробітництво набувають пріоритетності.

Зупинимося на частині Плану під назвою «Міжлюдські контакти». Викликає подив уже сама назва підпункту, оскільки до появи в Плані в українській мові прикметника «міжлюдський» взагалі не існувало. Моніторинги свідчать, що навіть мінімально визначене гуманітарне співробітництво залишилося нереалізованим. За даними експертів Центру Олександра Розумкова, більшість запланованих заходів виконані лише частково або не виконані зовсім.

Наприклад, «План дій поглиблення співробітництва між Україною та ЄС у сфері науки та технологій» не прийнято. Можливості програми «Марі Кюрі» використовувалися не повною мірою. За програмою INTAS стипендії отримали лише 11 науковців. Українсько–європейські проекти щодо космічних технологій реалізуються частково.

Повільно впроваджуються освітні реформи щодо Болонського процесу. Незадовільно розвивається співробітництво в сфері освіти, стажування та молоді. В Україні порівняно з країнами Євросоюзу

⁸Лукша Н. Европейское гражданство и процесс европейской интеграции // http://loukcha.at.tut.by/old/stati_other_4.htm

студентська та викладацька мобільність є мізерною. За програмою Еразмус Мундус у 2004/2005 навчальному році у ЄС навчалися лише шість осіб з України, а у 2005/2006 н. р. – 24 особи⁹. Загалом, за даними Представництва Єврокомісії, за 12 років у програмах студентської та викладацької мобільності ЄС взяли участь лише 79 українських студентів та вчених. Для порівняння: з Польщі навчалися в ЄС 8390 студентів у 2004/2005 н. р. та 9974 тис. у 2005/2006 н. р. У цілому кількість студентів і викладачів з нещодавно приєднаних до Євросоюзу країн Центральної та Східної Європи, які взяли участь у програмах ЄС з студентської та викладацької мобільності, зросла за 2006 р. на 20 %. Більш активна в цьому вимірі порівняно з Україною навіть Туреччина, яка теж не є членом ЄС. У 2005–2006 рр. 2852 студенти з цієї країни навчалися в європейських університетах, та 829 європейських студентів навчалися в турецьких університетах¹⁰.

Залишається сподіватися на покращення ситуації, оскільки 1 січня 2008 р. набула чинності угода між Україною та Європейським Співтовариством щодо спрощення оформлення віз. Головний її елемент – суттєві полегшення в отриманні Шенгенських віз зокрема для тих категорій українських громадян, які причетні до гуманітарної сфери співробітництва. Такими категоріями є: журналісти; особи, які беруть участь у наукових, культурних та творчих заходах, зокрема в університетських та інших програмах обміну школярі, студенти, аспіранти та викладачі, котрі їх супроводжують, та здійснюють поїздку з метою навчання чи освітньої підготовки у межах програм обміну та інших заходах, пов'язаних з діяльністю навчальних закладів; учасники міжнародних спортивних заходів та особи, що їх супроводжують; учасники офіційних програм обміну, організованих містами–побратимами¹¹.

Участь України в акціях європейської наднаціональної культурної політики експерти Центру ім. Олександра Разумкова оцінюють, використовуючи нейтральні терміни, як от: «захід виконаний частково». Не розробляються і не реалізуються заходи щодо приєднання України до європейського інформаційно–комунікаційного простору. Законопроект «Про ратифікацію Європейської конвенції про транскордонне телебачення» на розгляд до парламенту не подавався. Про приєднання до проекту створення Європейської цифрової бібліотеки та інших

⁹Європейська інтеграція України: громадська думка // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 5. – С. 54.

¹⁰Erasmus celebrates 20 years breaking records of participation. Brussels, 27 April 2007. IP/07/580 // <http://europa.eu/rapid/searchResultAction.do?search=OK&query=educ&username=PROF&advanced=0&hits=50&guiLanguage=en>.

¹¹Євросоюз став доступніший для Українців // Євробюлетень. – 2008. – № 1. – С. 4.

проектів ЄС, спрямованих на створення цифрового суспільства взагалі не йдеться.

Європейську символіку на території України можна побачити надзвичайно рідко. Не зважаючи на її значення у формуванні відповідних настроїв у суспільстві, вона не перетворена на частину ландшафтного нарративу України. Рівень поінформованості українських громадян про ЄС залишається також надзвичайно низьким. Державна програма інформування громадськості щодо Євроатлантичної інтеграції України 2004–2007 реалізується неповною мірою і не виконує покладені на неї функції. Це відбувається на тлі, як зазначають експерти, дуже значної потреби населення нашої держави в такій інформації¹². В Україні створено лише три інформаційні центри ЄС. Для порівняння. у маленькій Латвії таких центрів діє 28.

Спробою поширити європейський нарратив в Україні можна вважати створення мережі Євроклубів за підтримки представництва Європейської Комісії в Україні та Всеукраїнської асоціації європейських студій. Але, як зазначають ініціатори заходу, «за понад десятиріччя з моменту заснування перших євроклубів в Україні, справжня мережа євроклубів так і не стала реальністю. Становлення мережі не відбулося з різних причин, переважно пов'язаних з нерозумінням сутності євроклубів та потенційної ролі цієї форми організації молодіжної активності у справі європеїзації суспільства, ефективнішої реалізації європейського вибору України»¹³.

ЄС є найбільшим донором України – протягом 1991–2006 рр. сума його допомоги склала 2,5 млрд євро. Програми допомоги ЄС працюють у різних напрямках: економічні реформи, розвиток громадянського суспільства, реформування системи охорони здоров'я та соціального забезпечення, забезпечення дієвої юридичної бази в різних сферах економічної та соціальної діяльності тощо. Натомість висвітлення діяльності Європейського Союзу залишається досить скромною. Наприклад, за одним з проектів інформаційно–комунікаційної програми відділу преси та інформації Представництва Європейської Комісії в Україні, який має назву «Виробництво аудіо– та відеопродукції за програмою ЄС в Україні», було створено 10 фільмів українською мовою тривалістю 20–30 хвилин. Але ця діяльність не мала впливу на стан поінформованості громадян України про ЄС, залишившись непоміченою¹⁴.

¹²*Європейська інтеграція України: громадська думка.* // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 5. – С 54.

¹³*Українська мережа європейських клубів* // <http://eu.prostir.ua/initiatives/euroclubs.html>.

¹⁴*Виготовлено цикл телефільмів про проект ЄС в Україні* // Євробюлетень. – 2007. – № 10. – С. 10.

Представлена в попередніх розділах цієї проботи теоретична позиція дає підстави дійти висновку про те, що навряд чи українці відчують себе європейцями завдяки реалізації лише Державної програми інформування громадськості щодо Євроатлантичної інтеграції України 2004–2007 та подібних до неї. За сучасних геополітичних умов об'єктом державної політики можуть і мають стати не тільки процеси ідентифікації з національною, а й з наднаціональною спільнотою. На цьому тлі вважаємо за необхідне введення понять «політика ідентичності» та «менеджмент ідентичності».

Політику ідентичності ми визначаємо як систему цілей та заходів, які здійснюються суб'єктом реалізації політики з метою створення таких умов, за яких особа ідентифікувала б себе з національною державою та (або) з відповідним наддержавним утворенням. Під **менеджментом ідентичності** розумітимемо управління впливами та процесами, спрямованими на формування або руйнування підстав ідентифікації громадянами себе з національною державою та (або) наднаціональним утворенням. Оскільки становлення наднаціональної ідентичності є наслідком розвитку процесів глобалізації, вплив держави на процеси ідентифікації громадян пов'язані з тим, що глобалізація «лише підкреслює потребу в національній державі, але не в її традиційній ролі єдиного носія суверенітету, а як по'єднуючої ланки між різними рівнями міжнародного управління»¹⁵.

Як свідчать дослідження, в глобалізованому суспільстві ідентичності не є сталими, фіксованими та назавжди даними реальностями. Індивіди можуть вибирати та конструювати свою тотожність з певними спільнотами, способом життя, цінностями. При цьому вони можуть зробити не один, а цілу низку виборів, залежно від доступних колективних ідентичностей. Тому в Україні як альтернатива панросійській ідентичності має бути запропонована для вибору європейська ідентичність. Потрібно розробити систему дій, спрямованих на європеїзацію національного дискурсу та конструювання європейської ідентичності. Це означає, що одним з основних завдань має стати реалізація в Україні політики європейської ідентичності. Ідентифікувати себе з Європою не означає просто знати про неї. Ідентичність має просторові, часові, змістові та ціннісні характеристики. Тому для подолання образу Європи як образу «іншого» має сенс задіяти глибші механізми, які сприятимуть появі в Україні спільних з Європою ідей, цінностей та змістів. Допоки громадянин України не відчує, що його країна, її

¹⁵Государственная политика и управление. Уровни, технологи, зарубежный опыт государственной политики управления / Под ред. Л. В. Моргунова. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – С. 438.

культура та люди є частиною європейської спільноти, доти підтримка євроінтеграційної зовнішньополітичної стратегії держави буде або дуже слабкою, або, за умови агресивної політики ідентичності РФ, поступово зменшуватиметься.

Як зазначає С. Хантінгтон, «національні інтереси виростають з національної ідентичності. Необхідно знати, хто ми такі, перш ніж визначити сферу своїх інтересів. Конфлікти з приводу наших дій за кордоном коріняться в домашні суперечках з приводу того, хто ми такі»¹⁶. Розвиваючи цю думку зазначимо, що національні інтереси виростають також і з наднаціональної ідентичності, і з бажання належати до того чи іншого геополітичного простору. Тому, реалізуючи політику європейської ідентичності, в Україні потрібно створити такі умови, за яких українці ідентифікували б себе не тільки з національною спільнотою, а і з європейською. Така позиція збігається з висновками П. Ігнатенко та В. Павленко, які зазначають, що «розв'язання конфлікту ідентифікацій різних соціальних та етнічних груп українських громадян можливе шляхом переоцінки в межах існуючої системи цінностей або шляхом формування нових ідентичностей. В останньому випадку формування нових ідентифікацій супроводжуватиметься розширенням системи цінностей і, відповідно, створенням нового контексту для самовизначення і власної переоцінки»¹⁷.

Сьогодні соціокультурне зближення України та ЄС відбувається без чітко осмисленої стратегії держави. Політика європейської ідентичності допоможе у визначенні тих пріоритетів, які допомогли б Україні стати повноправним членом європейської спільноти. У контексті трансформацій національних ідентичностей країн Європи має відбутися трансформація і української національної ідентичності. Подолання «східності» має перетворитися на один з елементів національного проекту. Тим більше, що реалізація таких проектів уже відома історії. Як приклад, можна розглядати Фінляндію. Дослідник П. Йоенніемі зазначає, що до 30-х років Фінляндію вважали східноєвропейською країною, а процес формування національної ідентичності в Фінляндії був процесом саме подолання її «східності». Автор стверджує, що для європейського самовизначення країни вирішальне значення залежало і залежить від Росії, яка сприймалася і як загроза, і як об'єкт цивілізаторських зусиль¹⁸.

¹⁶Хантінгтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантінгтон; Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – С. 31–32.

¹⁷Ігнатенко П. И., Павленко В. Н. Идентичность: Философский и психологический анализ. – К., 1999. – С. 209.

¹⁸Ігнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність: Авторизований переклад з польської / Український науковий ін-т Гарвардсько-го ун-ту; Інститут критики. – К.: Критика, 2005. – С. 69.

Шлях ре-європеїзації подолали і центральноєвропейські держави з пострадянського табору, які нещодавно стали членами ЄС. Досліджуючи цей процес у Польщі О. Гнатюк зазначила, що «почалося все понад двадцять років тому, під час конференції в Римі (1980 р.). Як протипага дихотомічному поділові Європи відродилася концепція Центральної Європи. У 80–х роках – завдяки внеску чільних центральноєвропейських інтелектуалів Мілана Кундери, Чеслава Мілоша і Дьордя Конрада – та концепція пережила свій справжній ренесанс. Згадані інтелектуали наголошували на спільності долі національних культур регіону і, водночас, відкидали дихотомічну класифікацію, що однозначно трактувала ті культури як частину Східної Європи. Привабливість даної концепції для дискурсу ідентичності полягала у входженні, – принаймні в царині ідей – до європейської спільноти. В уяві центральноєвропейців образ Європи посів важливе місце. Саме він поєднував досить різні чеські, угорські та польські концепції. Той міф також визначав спільну мету – «повернення до Європи»¹⁹.

Саме така мета сьогодні потрібна і українському суспільству. Визначивши як мету формування поряд з українською національною і європейську ідентичність, українське суспільство отримає нові чітко окреслені орієнтири розвитку. Адже політика наднаціональної європейської ідентичності передбачає не просто партнерство та співробітництво, а включення об'єднаної Європи у щоденний світ українського громадянина так само, як об'єднана Європа перетворилася на щоденну реальність громадян країн-членів ЄС. Як справедливо зазначає О. Гнатюк, «з огляду на те, що у ХХ столітті українські дебати про ідентичність великою мірою визначає напруга між Заходом і Сходом, або – тут з'являється виразний ідеологічний підтекст – між Європою та Росією, належить визначити співзалежність національної ідентичності від і тих понять»²⁰. «Підсумовуючи викладені міркування, можна стверджувати, що європейську тожсамість зазвичай подають як таку, котра певною мірою пов'язана з національною тожсамістю – або як її конкурентку, що може замінити націю, або як чинник, який цементує, доповнює чи навіть зміцнює національну ідентичність. Структуру національної ідентичності, своєю чергою проектують на європейську ідентичність, і ця проекція має ідеологічне обґрунтування. Українська тожсамість теж може прилягати до Європейської або протиставляти їй себе»²¹.

¹⁹Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність: Авторизований переклад з польської / Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту; Інститут критики. – К.: Критика, 2005. – С. 66.

²⁰Там само. – С. 66.

²¹Там само. – С. 71.

Ідея європеїзації України вже дає паростки в українській науці. Наприклад, «європеїзацію» політичного життя в Україні розцінює як найбільш бажаний результат вітчизняних суспільно–політичних трансформацій О. Ковальова²². У останньому дослідженні О. Фісуна знаходимо міркування про те, що в Україні потрібно створити «західну ідентифікацію»²³.

Європейська наднаціональна ідентичність повинна створюватися за допомогою тих самих механізмів, за допомогою яких ЄС будує європейську ідентичність усередині утворення. Отже, реалізація політики європейської ідентичності може відбуватися в Україні за такими напрямками.

1. *Розвиток та поширення у суспільстві ідей, ритуалів та міфів*, які б стали механізмами соціокультурного синтезу для поляризованого щодо євроінтеграції українського суспільства, бо саме «традиції, міфи, ритуали виступають засобами легітимації інститутів»²⁴. Європеїзація повинна перетворитися на ідеологію та практику державної еліти, яка просуває ідею членства в ЄС та **«генерувати ауру приналежності»²⁵ держави до Об'єднаної Європи.**

Позиціонування України як європейської держави має обґрунтуватися насамперед її цивілізаційною приналежністю та історією. В суспільній свідомості потрібно відродити думку про те, що Україна органічно належить до Європейської цивілізації. Надзвичайно великим символічним капіталом у цьому сенсі володіє Крим через позиціонування його як колиски Європейської цивілізації. Півострів репрезентує одразу і християнську Візантію, і, що найбільш важливо, класичну Елладу. Завдяки такому позиціонуванню Криму Україна отримує свою частину античної спадщини, яка надасть їй право перебувати серед цивілізованих європейських народів. Як зазначає А. Зорін, «позиціонування Криму в якості колиски європейської цивілізації може докорінно змінити національну самосвідомість та культурну географію країни»²⁶. Це дозволить вивести суспільство на необхідні історичні асоціації та розвивати відповідні ідеологеми, які стануть механізмами соціокультурно-

²²Ковальова О. О. Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. — С. 237.

²³Фісун А. А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации / Региональный филиал Национального ин-та стратегических исследований в г. Харькове. — Х.: Константа, 2006. — С. 147.

²⁴Дибиров А. З. Теория политической легитимности: курс лекций. — М.: РОС-СПЭН, 2007. — С. 140.

²⁵Wagner R. Why Ukraine has no place in the EU? // Neue Zürcher Zeitung. — 11 juni 2008 // http://www.nzz.ch/nachrichten/kultur/aktuell/war_joseph_roth_vielleicht_ruthene_1.749156.html

²⁶Зорин А. Кормя двоголового орла... Русская литература и государственная идеология в последней трети XVIII – первой трети XIX века. — М.: Новое литературное обозрение, 2004. — С. 100.

го синтезу всередині національної спільноти та органічного приєднання її до процесів інтеграції на європейському субконтиненті. Як і для більшості міфів його значення полягає не стільки в історичній точності того, що відбувалося насправді, а в тому, як вплине дане трактування на майбутній вибір. Як підкреслює Я. Грицак, історія України має бути представлена не тільки як виключно історія становлення національної держави, а і як частина європейської історії²⁷. «Одним із першочергових завдань державної політики пам'яті є деконструкція фундаментального міфу східнослов'янської єдності», – зазначає Ю. Зерній²⁸.

2. *Реалізація політики європейського громадянства.* Одним з перших наслідків вступу України до ЄС буде те, що громадяни України, не втративши громадянства національної держави, стануть ще й громадянами Європейського Союзу. Це потребує певної обізнаності не лише щодо прав та переваг громадянства ЄС, але і щодо обов'язків, які стануть наслідком набуття наднаціонального громадянства. Теоретичним підґрунтям для такої політики є концепція багаторівневого громадянства (*multilevel citizenship*), розвинута в європейському науковому просторі. Тому необхідно передбачити участь України програмах ЄС «Європа громадян» та подібних до неї.

3. *Приєднання України до єдиного європейського наднаціонального інформаційно–комунікативного простору* (Single European Information Space) та процесів його подальшої розбудови, що фактично означає приєднання до європейської «уявленої спільноти». Не зважаючи на оголошений курс на євроінтеграцію, спостерігається ізольованість українського інформаційно–комунікативного простору від європейського. Цей процес міг би відбуватися за наступними напрямками.

а) Долучення України до правової та інституційної бази взаємодії європейських держав в інформаційно–комунікаційній сфері, підписання договорів, конвенцій, хартій, інших документів, які регулюють європейський інформаційно–комунікативний простір, а також реалізація програм, що впроваджуються ЄС для його побудови.

б) Розвиток власного інформаційно–комунікативного простору на сумісних з європейськими технологічних стандартах та відповідно до загальноєвропейських тенденцій.

в) Долучення до уже інституалізованого в ЄС співробітництва в цій галузі (наприклад, участь у роботі Європейського союзу з радіовіщання (*EBU – European Broadcasting Union*) тощо.

²⁷Ярослав Грицак. Без відкриття Америки ніколи не було би України // Україна молода. – 2 листопада 2007. – С. 8.

²⁸Зерній Ю. Проблеми деконструкції міфу східнослов'янської єдності в історичній пам'яті українців: Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно–політичного та соціально–економічного розвитку. – К.: НІСД, 2008. – С. 200.

г) Розширення способів доступу та обміну інформацією між Україною та ЄС, вільне розповсюдження друкованих матеріалів, періодичних та неперіодичних видань, імпортованих з об'єднання, а також збільшення кількості місць, де вони б перебували у вільному доступі та продажу. Передбачення заходів щодо збільшення кількості назв друкованої продукції, імпортованої з ЄС, тощо.

д) Приєднання до Європейської конвенції транскордонного телебачення.

е) Надання пріоритетності поширенню на території України європейського інформаційного та кінопродукту. Створення умов для відкриття європейськими ЗМІ представництв в Україні. Реалізація спільних проектів.

є) Налагодження трансляції в Україні каналу «Єврорьюс» українською мовою та включення його до переліку обов'язкових каналів соціального пакету.

ж) Створення потужного інтернетпорталу з євроінтеграції.

4. *Реалізація в Україні європейської політики доступу до наукового та культурного контенту.* Україна має приєднатися до європейських проектів зі створення, збереження та доступу до цифрового контенту та розвитку цифрової культури, серед яких домінуючим є побудова Європейської цифрової бібліотеки, побудову якої Єврокомісія позиціонує як створення доступу до європейської колективної пам'яті. Такий крок сприятиме також модернізації та переведенню закладів культури, освіти та науки України на організаційні, технологічні та правові стандарти європейського рівня.

5. *Приєднання до європейського освітнього та дослідницького просторів, здійснення в Україні в освітньої політики ЄС.* Європейська освітня політика означає не тільки реформу освітніх систем з метою надавати освітні послуги світового рівня та введення «п'ятої свободи», яка передбачає вільний рух знань та дослідників. Європейська освітня політика передбачає координацію освітніх політик та введення «європейського виміру» в освітні системи країн-членів. Як ліричний відступ зазначимо, що про необхідність розділення російської та української освітніх систем та приєднання української освіти до європейської писав ще М. Драгоманов: «Я дозволю собі сказати, що з того часу як я став на публічну службу чи учителя, чи писателя, то не пропускав пригоди говорити молодим людям в Україні, що вони не можуть вважати себе навіть образованими, поки не вивчать по крайній мірі двох–трьох західно–європейських мов, щоб хоч читати на них найважливіші речі. Не раз усно й печатно говорив я, що українське письменство доти не стане на свої ноги, доки українські письменники не будуть діставати всесвітні образіві думки й почуття просто з Захід-

ної Європи, а не через Петербург чи Москву, через російське письменство, як робиться це досі...»²⁹.

Освітні інституції повинні отримати від державної еліти мандат на реалізацію євроінтеграційних устремлінь України. Їх завдання – легітимація серед молоді ідеї побудови української нації на європейській спадщині та всередині європейської об'єднаної спільноти. Європеїзація освіти – це відповідь на запитання, як, не знаючи, що таке Європа, молодь буде підтримувати ідею про вступ України до Євросоюзу.

В Угоді про асоціацію між Україною та ЄС необхідне досягнення домовленості про приєднання України до Європейської кваліфікаційно системи (*European Qualification Framework*). Надзвичайно важливим у цьому напрямі є також розширення можливостей для українських студентів, учнів та викладачів навчатися та працювати у європейських навчальних закладах, що є одним з найдієвіших засобів формування європейської ідентичності.

6. *Реалізація в Україні мовної політики ЄС (EU Language Policies)* та поступове створення умов для руйнування «мовного бар'єру» між Україною та Європою. Як зазначено в попередньому розділі, сьогодні мовна політика ЄС реалізується у двох напрямках. Перший, це політика у сфері перекладів. Другий – політика у сфері навчання іноземним мовам. Що стосується політики у сфері перекладів, то в Україні вже давно існує необхідність створення центру перекладів європейської документації. Рухаючись до Євросоюзу, українське суспільство повинно мати доступ до документів Євросоюзу та знати про те, що відбувається в об'єднанні.

Щодо політики навчання іноземним мовам, то на відміну від ЄС, де англійською володіють 51 % громадян³⁰, в Україні англійською мовою можуть розмовляти лише 1,4%. Практично не розуміють мови її 72 %³¹. Держава має прикласти зусиль для того, аби українське суспільство перестало бути відокремленою від об'єднаної Європи мовним бар'єром.

Очевидно, що українська держава має сприяти тому, щоб її громадяни вивчали мови міжнаціонального спілкування в Європейському Союзі. Тому потрібна реформа освітньої системи з метою включення до її структури оголошеного на Барселонському саміті ЄС у 2002 р. принципу «рідна мова плюс дві іноземні» (*mother tongue plus two*).

²⁹Драгоманов М. Чудернацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов: Вибране. – К.: Либідь, 1991. – С. 349.

³⁰*Europeans and their Languages*. February 2006 // http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_sum_en.pdf.

³¹Задоволеність мовних потреб громадян // <http://www.niss.gov.ua/Monitor/March08/09.htm>.

Необхідно також паралельно з ЄС впроваджувати моніторинг знань іноземних мов та індикатор лінгвістичної компетентності, запропонований на тому ж Барселонському саміті ЄС.

Не менш важливим завданням за прикладом країн Євросоюзу є створення системи підготовки перекладачів для роботи в структурах євроінтеграції держави та інституціях Євросоюзу.

7. *Проведення європейської наднаціональної культурної політики та приєднання до створюваного в ЄС єдиного європейського культурного простору (European Cultural Area)*. Як зазначає О. Пахльовська: «Великою мірою культурна дезорієнтованість суспільства пов'язана з тим, що у нас імпортує домінує як в економіці, так в культурі: імпортовані терміни, поняття, теорії, явища, при тому не враховано глибину ушкодження цього суспільства, його примусову деградацію, рівень його відчуження від власної культури – і від культури взагалі. Тому завдання інтелектуалів – повернути суспільству його ж власну культуру, вивівши його з радянського виміру в європейській»³².

8. *Символізація наднаціонального європейського рівня* та створення візуально-символічного ряду, який би засвідчував приналежність України до ЄС, розробка комплексу заходів, які б уособлювали зміну ідентифікаційних орієнтирів українського суспільства. Європейська символіка поряд з національною за прикладом країн Євросоюзу має стати невід'ємною частиною ландшафтного нарративу в нашій державі. З огляду на потужний потенціал творення ідентичності архітектурою, що є генератором символів ідентичності, необхідна реалізація монументальних проєктів, які б уособлювали зовнішньополітичні пріоритети. Прикладами значення архітектури у створенні наднаціональних ідентичностей можуть бути Білий дім та Капітолій для американців, Червону площу та Кремль для радянських людей, комплекс будівель європейських інститутів у Брюсселі для європейців. Нова архітектура покликана символізувати визначеність зовнішньополітичного курсу держави. Наприклад, в українській столиці можна побудувати як найсучасніший зразок архітектури міністерство євроінтеграції (у разі його створення) та центр перекладів європейської документації. В обласних центрах та інших містах – центри євроінтеграції, європейської інформації тощо, які символізували б рівень домагань держави та її громадян. З огляду на великий потенціал творення ідентичності символікою валюти за прикладом Європейського центрального банку Національний банк України міг би розробити відповідний дизайн для банкнот та монет, який би символізував приналежність України до європейської цивілізації та її євроінтеграційний курс.

³²Пахльовська О. Хто захистить Авеля? // Форум націй. – 2008. – 2/69. – С. 4.

9. *Реалізація спортивної політики ЄС.* Сьогодні є загальноновизнаним, що політика і спорт взаємозалежні. Підтвердженням цього є включення до Лісабонської угоди статей, присвячених спортивній політиці ЄС. З огляду на євроінтеграційні прагнення, логічною бачиться проведення спортивної політики ЄС в Україні. Реальним уособленням політичної активності України в цій сфері та могутнім фактором створення європейської ідентичності стане успішне проведення в Україні Євро–2012.

У цьому дослідженні ми намагалися довести, що під впливом глобалізаційних процесів національна ідентичність все більше і більше залежить від ідентичності наднаціональної. Як зазначає С. Хантінгтон, «Люди можуть прагнути до ідентичності, але досягнути її зможуть лише тоді, коли їх приймуть у своє коло ті, хто цю ідентичність уже набув»³³. Це означає, що європейскість України тільки тоді буде реалізована, коли результатом її євроінтеграційних устремлінь стане членство в Євросоюзі.

Звичайно, окреслені напрями реалізації політики ідентичності мають бути детально розроблені та покладені в основу як Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, так і державних програм та стратегій. Це забезпечить приєднання до соціокультурних процесів, які відбуваються на теренах Євросоюзу, та створить умови, за яких громадяни України відчуватимуть себе європейцями та ідентифікуватимуть себе з цим наднаціональним утворенням. Таким чином, щодо ідентичності сьогодні Україні доведеться вирішувати два завдання. Перше – це створення власної національної ідентичності. Друге – побудова європейської наднаціональної ідентичності. Саме ця ідея спроможна вдихнути життя в офіційні гасла про євроінтеграцію. І чим раніше розпочеться цей процес, тим швидше декларація інтеграційних устремлінь стане конкретними діями та реальною стратегією перетворення України на повноправного члена європейської спільноти. Українське суспільство зможе підтримати зовнішньополітичний курс держави тоді, коли Європа перестане бути «іншою» та чужою для українців. Створюючи власну національну ідентичність, надзвичайно важливо відтворювати у суспільній свідомості європейську приналежність України.

³³Хантінгтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – С. 53.

Висновки

Завершуючи дослідження, присвячене трансформації української національної ідентичності в умовах глобалізації, узагальнимо отримані результати.

Аналіз підходів до проблеми ідентичності привів до висновку, що дослідження процесів трансформації національної ідентичності під впливом глобалізаційних процесів можливе на основі конструктивістської парадигми, яка розглядає національну ідентичність як один з типів колективних ідентичностей. З такої позиції ідентичність не є вродженою універсалією або утворенням, іманентно притаманним особі чи групі. Вона конструюється соціумом, народжується та зникає під впливом певних соціальних та культурних процесів, змінюється разом з ними, а тому безпосередньо пов'язана з проблемою дискурсу.

Положення конструктивістської парадигми про залежність ідентичності від соціального контексту, всередині якого і за допомогою якого індивіди та групи конструюють, змінюють та захищають свою ідентичність, дало підстави стверджувати, що національна ідентичність трансформується під дією викликаних глобалізацією процесів соціокультурної трансформації.

Оскільки національна ідентичність є дискурсивною формацією, що формується державою як результат певних культурних політик (інформаційної, культурної, освітньої, політики громадянства тощо), то відчуження суб'єктами глобалізації суверенного права національної держави проводити ці політики, спричинює відчуження її спроможності контролювати конструювання національної ідентичності.

Це пов'язано з розмиванням народженого в межах Вестфальської системи концепту суверенітету, та появою під дією глобалізації концепту «розділеного суверенітету», який означає, що сьогодні національні держави частково втратили можливість впливати на внутрішню політику. Такі суб'єкти глобалізації як наднаціональні об'єднання держав, впливають на внутрішню політику та здійснюють соціокультурні трансформації всередині держави незалежно або паралельно з національною державою, здійснюючи відповідні політики ідентичності (наприклад, ЄС здійснює наднаціональні освітню, культурну та інші політики), тому національна ідентичність трансформується під їх впливом. При цьому відчуження спроможності національної держави конструювати національну ідентичність може бути контрольованим та неконтрольованим.

Контрольоване конструювання національної ідентичності відбувається тоді, коли суб'єкти глобалізації здійснюють певні політики за згодою та попереднім погодженням з державою (наприклад, в ЄС). Це

відбувається через укладання різних договорів, угод, меморандумів тощо. Неконтрольована побудова національної ідентичності відбувається внаслідок такої діяльності суб'єктів глобалізації, яка не регулюється державою, а здійснюється без її відома і має вплив на внутрішньодержавне середовище.

Наднаціональні утворення поширюють свій вплив та сприяють трансформації національної ідентичності через конструювання на території об'єктів впливу відповідних наднаціональних ідентичностей, які постають як колективні ідентичності, притаманні новим політичним спільнотам, що утворюються в межах кордонів наднаціональних утворень. Відповідно до основної функції ідентичності, наднаціональні ідентичності наддержавних об'єднань створюються для легітимації їх існування та діяльності серед громадян країн-членів наднаціонального об'єднання держав.

Наднаціональна ідентичність існує як одна з колективних ідентичностей людини. Метою побудови наднаціональних ідентичностей є реконфігурація національних ідентичностей, зміна в системі ідентичностей пересічних громадян, перетворення змістів «Я» та «Інший» в такий спосіб, який би співпадав з цілями побудови цих наддержавних інститутів. Як і будь який тип колективних ідентичностей, які є соціальними за своєю суттю, наднаціональні ідентичності є засобом контролю наднаціонального утворення над індивідом або групою осіб. Якщо людина ідентифікує себе з наднаціональним утворенням, то вона підтримуватиме зовнішньополітичний курс держави, що зумовлює активність наднаціональних утворень у цій сфері.

Щодо наднаціонального утворення наднаціональна ідентичність має здійснювати такі самі функції, як і національна ідентичність щодо держав-націй. Механізмами конструювання наднаціональної ідентичності є ті ж самі механізми, за допомогою яких створювалася національна ідентичність. Дія цих механізмів може бути контрольованою або неконтрольованою національною державою. Суб'єктами створення наднаціональних ідентичностей можуть бути: 1) наднаціональні утворення (об'єднання держав); 2) національні держави; 3) наднаціональні утворення і національні держави одночасно. Успішна асиміляція «іншого» в межах наднаціональних утворень спричинює винайдення «нового іншого», що знаходиться поза межами наднаціональних утворень.

Українська національна ідентичність трансформуватиметься під соціокультурним впливом таких наднаціональних об'єднань як ЄС та СНД, які є суб'єктами глобалізації щодо нашої держави.

Відповідно в межах ЄС будується європейська наднаціональна ідентичність, а в межах СНД – панросійська. Створення наднаціональних єв-

ропейської та панросійської ідентичностей зумовлене появою нових колективних спільнот, що постають у межах ЄС та СНД, та окресленням кордонів наднаціональних утворень, які ці спільноти визначають.

Дослідивши історію становлення, зміст та механізми формування цих типів ідентичностей, зробимо такі висновки. Формування наднаціональної європейської ідентичності є об'єктивним наслідком перетворення ЄС з міждержавного об'єднання на наддержавний інститут, автономний суб'єкт міжнародного права та міжнародних відносин. Європейська ідентичність є однією з колективних ідентичностей, що існує поряд з національною ідентичністю громадян країн-членів, не замінюючи її, але спричинюючи її трансформацію та роблячи її більш інклюзивною. Її становлення є цілеспрямованим проектом, який реалізується європейською елітою в соціокультурній сфері країн-членів ЄС через проведення політики європейської ідентичності. Європейська ідентичність розглядається як найважливіша умова життєздатності та подальшого розвитку європейського проекту. Її конструювання виважено і продумано відбувається за допомогою тих же механізмів, які створювали відчуття приналежності громадян до кожної національної спільноти. Як ми довели, цими механізмами на рівні ЄС є: розвиток європейського громадянства, створення європейського наднаціонального символічного простору, формування загальноєвропейського інформаційно-комунікаційного простору, проведення спільної європейської культурної політики, проведення загальноєвропейської мовної політики, розвиток наднаціональної системи бібліотек (яка формує європейську колективну пам'ять), реалізація загальноєвропейської спортивної політики.

Чи не найголовніше значення в процесі формування європейської ідентичності належить освіті. З початку заснування ЄС мало минути тридцять років для того, щоб з'явилась можливість оголосити про об'єднання національних освітніх систем в єдине ціле під егідою Болонського процесу, метою якого є не тільки економічні імперативи, а й створення європейської ідентичності. Реформи в освітній системі країн ЄС мають крім декларованих економічних, ще й політичні цілі. Вони полягають у використанні освітньої системи для формування у громадян країн-членів ЄС почуття приналежності до європейської спільноти та легітимізації ЄС як наддержавного утворення. Очевидно, що в сфері освіти та виховання Європа протистоїть національним ідентичностям, які по різному реагують на такий зовнішній подразник як Європейський Союз, тому кроки по створенню наднаціональної європейської ідентичності робляться виважено та обережно. Сам процес є повільним, ретельно продуманим та добре організованим, а в його основі покладена об'єднана освітня системи. Всі освітні програми ЄС

повністю інтегровані в національні освітні системи. Цей виключно технічний маневр дозволив де-юре позбавити сенсу будь-які дебати щодо їх політичного значення та наслідків. Тому освітня інтеграція в межах Болонського та Копенгагенського процесів визначається в більшості наукових досліджень виключно технічними та економічними, а не політичними критеріями. За статистикою проект конструювання європейської наднаціональної ідентичності є успішним.

Проект створення в Україні європейської ідентичності, спрямований на легалізацію ЄС як наднаціонального утворення для українських громадян, майже не реалізується, бо навіть ті обмежені механізми її конструювання, які закладені в гуманітарній частині Плану дій Україна–ЄС на 2005–2007 рік, працювали неефективно. Об'єднана Європа продовжує уособлювати для українців образ «значимого іншого». Відсутність у громадян України європейської ідентичності може стати причиною краху євроінтеграційних прагнень нашої держави.

Іншою наднаціональною ідентичністю, яка безпосередньо впливає на трансформацію української національної ідентичності, є панросійська ідентичність. Не дивлячись на те, що вона конструюється в межах СНД, за своїми характеристиками вона є російською національною ідентичністю, бо конструюється на її основі. Вона є наступницею колективної ідентичності «радянська людина», яка за визнанням багатьох дослідників, була реалізацією російського національного проекту на просторах колишньої Російської імперії. В нашому дослідженні ми показали, що оговтавшись від шоку розвалу СРСР, Росія сьогодні відроджує, інтенсифікує і створює нові механізми, які забезпечували б умови, на основі яких громадяни нових незалежних держав ідентифікували б себе з Росією та СНД і, відповідно, підтримували інтеграцію своїх країн до цього наднаціонального утворення.

Дослідивши історію та чинники її формування російської/панросійської наднаціональної ідентичності ми дійшли висновку, що проект її створення бере початок ще в 19 столітті, коли Росія, як і всі європейські країни, вирішувала проблему політичної консолідації та гомогенізації суспільства, перетворення імперії на національну державу шляхом утвердження загальнонаціональної ідентичності. Основними соціокультурними чинниками її утвердження були гомогенізація мовного простору імперії на основі російської мови, розвиток державної системи освіти та її стандартизація, формування спільного імперського інформаційно–комунікаційного простору на основі російської мови, чому сприяв «друкований капіталізм», створення імперського культурно–символічного простору за допомогою мистецтва, архітектури, масових заходів та свят, музеїзації історії, а також різноманітні проекти націй, які поширювались національною елітою. Придушення

українського національно–визвольного руху та русифікація України були частиною та відбувалися в межах саме цього проекту та за допомогою цих же механізмів.

Дослідження політик ідентичності, що проводилися в Російській імперії, для України є важливим тому, що сьогодні Російська Федерація не відмовилася від створення панросійської ідентичності на теренах своїх колишніх колоній. Врахувавши причини поразки, Росія надзвичайно активно продовжує створювати на території колишньої Російської імперії єдину ідентичність. Ми об'єднали ці спроби під назвою «політика панросійської ідентичності» та довели, що її реалізація активно відбувається на теренах нашої держави.

У ході дослідження ми проаналізували соціокультурні механізми, за допомогою яких РФ сьогодні займається збереженням «російськості» колишніх колоніальних територій. Теоретичним підґрунтям сучасної політики панросійської ідентичності є адаптований на російський ґрунт політичний реалізм, що обґрунтовує прагнення РФ відновити свій вплив на території колишньої Російської імперії та Радянського Союзу. Будучи реалістською за цілями, сучасна зовнішня політика Росії є конструктивістською за методами її реалізації, бо залучає до арсеналу формування зовнішньополітичних стратегій та дій соціокультурний контекст – ідеї та цінності. Це виражається в проведенні на території СНД політики панросійської наднаціональної ідентичності, мета якої полягає в легалізації існування СНД в очах громадян країн–членів організації, що забезпечило б інтенсифікацію інтеграційних процесів всередині об'єднання. На території України ця політика проводиться по таким напрямом: збереження та посилення домінуючих позицій російської мови, формування єдиного інформаційно–комунікативного поля, відновлення уніфікованого науково – освітнього простору, створення спільного культурно–символічного простору, деконструкція українського національного історичного нарративу. В Україні результатами її реалізації є зменшення підтримки євроінтеграційного зовнішньополітичного курсу держави та зростання кількості громадян, які вважають за необхідне участь України в інтеграційних процесах на території СНД під егідою Росії.

Таким чином, ми довели, що сучасна регіональна поляризація України та її динаміка є наслідком не тільки культурних відмінностей між населенням ходу та заходу України, що склалися історично, а й результатом політики наднаціональної панросійської ідентичності, що проводиться Російською Федерацією.

З такої точки зору панросійська наднаціональна ідентичність є конкуруючою з європейською. Вони є однаковими за механізмами поведінки але конкурують за цілями.

Викладені вище роздуми привели до висновку, що за умов глобалізації процеси формування та трансформації національної ідентичності та процеси ідентифікації з національною та наднаціональною спільнотами повинні бути об'єктом державної політики, що приводить до необхідності введення понять «політика ідентичності» та «менеджмент ідентичності». Політику ідентичності ми визначили як систему цілей та заходів, які здійснюються суб'єктом реалізації політики з метою створення таких умов, за яких особа ідентифікувала б себе з національною державою та (або) відповідним наддержавним утворенням. Під менеджментом ідентичності розумітимемо управління впливами та процесами, що спрямовані на формування або руйнування підстав ідентифікації громадянами себе з національною державою та (або) наднаціональним утворенням. Таким чином, для легітимації європейського зовнішньополітичного курсу та легітимації ЄС як наднаціонального утворення в очах українських громадян, в Україні має бути розроблена та впроваджена політика європейської ідентичності, яка повинна розглядатися як проект подолання «східності» та побудови європейської наднаціональної ідентичності. Ця політика має реалізовуватися за такими напрямками: легітимація європейського громадянства, приєднання до європейського інформаційно-комунікаційного простору, європеїзація освіти та приєднання до європейських освітніх інтеграційних процесів, здійснення в Україні наднаціональної мовної політики ЄС, приєднання до наднаціональної культурної політики ЄС, символізація наднаціонального європейського рівня в Україні, в тому числі через архітектуру.

Визначені напрями реалізації політики європейської ідентичної повинні бути детально розроблені та включені до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також у державні програми. Причому ЄС разом з Українською державою має бути суб'єктом реалізації цієї політики в Україні. Це забезпечить включення України в європейський соціокультурний простір та створить умови, за яких громадяни ідентифікуватимуть себе з Європейським Союзом та підтримуватимуть євроінтеграційний зовнішньополітичний курс. Адже український проект може відбутися тільки як європейський.

Report by the Committee on a People's Europe submitted to the Milan European Council (Milan, 28 and 29 June 1985)

Source: Bulletin of the European Communities. - 1985, No Supplement 7/85, pp. 18-30.

1. Introduction

1.1. The Committee on a People's Europe is hereby submitting its second and final report to the European Council, in accordance with the work programme proposed to and approved by the European Council in Dublin in December 1984. In so doing the Committee has fulfilled the mandate given to it by the Fontainebleau European Council. From the outset the Committee decided to draw up its final report for June 1985, since it was convinced that the best way of responding to the expectations of the people of Europe – on which the European Council in Fontainebleau had focused its attention – was to demonstrate also an ability to take decisions within a short time. The European Council, when approving at its March session in Brussels the first report of the Committee dealing with such matters as facilitating border crossings, right of residence and the recognition of diplomas for the exercise of the right of establishment, lent strong support to this conviction. The Committee therefore requests that the remaining obstacles to the full implementation of each of its recommendations should all be eliminated in due time, as should normally be expected for political decisions taken at the highest level.

This time again, the Committee thinks that the joint efforts of its members have resulted in a set of proposals which do not require further protracted discussion and are likely to meet with the broad approval of the European Council. The Committee therefore asks the European Council to adopt the conclusions contained in this final report and to invite the Community institutions, the Member States and other relevant authorities to implement these recommendations in the most timely and effective manner.

1.2. As the Committee stated from the outset, policies of interest to the European citizen do of course extend to the full range of Community activities and cover fundamental social and economic problems such as employment, technological progress, growth and the environment; wide fields which a report like the present one could not possibly claim to cover, let alone solve. However, the proposals, limited as they are by the nature

of the report, deal with important aspects of special rights of citizens, of education, culture and communication, exchanges, and the image and identity of the Community; they are meaningful to the citizen in various aspects of his daily life and are a substantial contribution to the realization of an ever closer union among the peoples of Europe. The Committee has kept in mind that most of what has been achieved until now in Europe has been the work of those who experienced the horrors and destruction of war. Continuation of this venture rests on the assumption that future generations will also understand and appreciate one another across borders and will realize the benefits to be derived from closer cooperation and solidarity.

1.3. In view of the need for new action of direct benefit to the citizens of the Community, the Committee has tried to make an overall political assessment to overcome the technical difficulties on the various problems it has considered and to reconcile the various needs and interests.

1.4. Several proposals of the Committee build on and aim at promoting work already in hand at Community level, where meetings of the Council and meetings of the Ministers for Education, for Culture and for Health have come to enlarge the scope of common activities in an opportune manner.

1.5. In drawing up its report, the Committee established close contact with the European Parliament, whose work has been a valuable source of inspiration to it. The Committee also benefited from the full support of the Commission. Very useful contributions were provided by the Economic and Social Committee and many other bodies which are developing a considerable amount of activity in this sector.

The European Foundation which has been given the task of encouraging activities in the field of culture, communication, information, education and exchanges, will certainly be able to make a meaningful contribution on several items in the report. The Committee renews its call for the earliest possible ratification of the agreement on the European Foundation.

Care was taken to keep the representatives of Spain and Portugal, whose accession to the Community has been agreed upon in the meantime, informed of proceedings.

Whilst suggesting concrete measures that will strengthen and expand practical cooperation in the Community and between the Member States,

the Committee has, at the same time aimed at extending cooperation between the European Community countries and other European countries because of the conviction that in some fields broader cooperation is, in fact, necessary in order to achieve the declared goals. In this context, the Committee has had useful exchanges with the Council of Europe.

1.6. The Committee, in its work, has always taken into account the respective fields of competence of Community institutions and its proposals do not of course affect the right of initiative of the Commission in conformity with the Treaties.

1.7. Throughout its work and in its two reports to the European Council the Committee has taken the view that its best contribution to the People's Europe should be by a combination of specific proposals to be implemented without further delay, and longer term objectives which would make the Community more of a reality for its citizens.

In this context the Committee wants to stress that the task of simplifying administration and restraining over-regulation is a continuous one. But, beyond this objective, the European Community will respond to the views of its citizens only if it fully reflects their wish to work together more closely and provides a channel for their ideals. That is why we now put forward proposals on:

- (i) the special rights of citizens;
- (ii) culture and communication;
- (iii) information;
- (iv) youth, education, exchanges and sport;
- (v) volunteer work in Third World development;
- (vi) health, social security and drugs;
- (vii) twinning;
- (viii) strengthening of the Community's image and identity.

2. The special rights of citizens

On 14 December 1973 at the Copenhagen Summit, the Heads of State or Government adopted a report on European Identity. That report set forth some guidelines and objectives which might be taken as pointers for the development of special rights for citizens in that it gave expression to a determination to defend the principles of representative democracy, the rule of law, social justice and respect for human rights.

On the basis of the report and subsequent developments in the Community

and among the Member States concerning special rights of citizens, in particular the European Council in Paris in December 1974, the Committee submits proposals to the European Council in the following areas:

2.1. The citizen as a participant in the political process in the Community

It is desirable to increase the citizen's involvement in and understanding of the political process in the Community institutions. Accordingly, the Committee suggests that the European Council advocate the following as some of the ways in which this might be achieved:

(i) putting all Community citizens in the same position as regards elections for the European Parliament by way of the introduction of a uniform electoral procedure as required by the Treaty. The Committee considers that the provisions of the Treaty and the subsequent Act concerning a uniform electoral procedure should be implemented as soon as possible before the next election in 1989. Failing that, the electoral procedure which will in the meantime remain a matter for individual Member States should ensure either that a citizen should be entitled to vote for candidates from his own country regardless of whether on election day he is temporarily staying or is resident for a period of time in another Member State, or that a citizen residing in another Member State should be allowed to vote for candidates from that Member State. Dual entitlement to vote is ruled out by the Act on direct elections;

(ii) ensuring greater transparency in administration in the Community by the following means:

(a) the European Council should support the European Parliament's efforts to strengthen, in the framework of an interinstitutional agreement, and facilitate, in an appropriate manner, the citizen's right of petition;

(b) it would be for the European Parliament, as a complement to its current efforts, to investigate whether there would be a role for an ombudsman attached to and nominated by it. Such a system could cover the administration and implementation of Community law. If the European Parliament were to follow this path, the Committee's feeling would be that an ombudsman's¹ task could be to investigate complaints, advise citizens on the procedure for complaints and issue regular reports to the European Parliament on his investigations, conclusions and recommendations; 2

(c) Both systems would have to be implemented without altering the

existing institutional balance.

2.2. The citizen as a participant in the political process in the Member States

The Committee recommends that the European Council invite the Community institutions and the Member States:

(i) to pursue in more depth the discussions begun previously on voting rights and eventually eligibility in local elections³ for citizens from other Member States under the same conditions as for citizens of the host country, subject to a certain period of prior residence in the host country. This question falls within national jurisdiction. Special arrangements should be possible where particular circumstances in a Member State militate in favour of these;

(ii) to ensure, inasmuch as these are not already fully in force at all levels, that all Community citizens enjoy the same rights as nationals to freedom of speech and of assembly;

(iii) to hear the views of resident citizens from other Member States where decisions of special importance to them are to be taken. This should be done by giving them access to information and the possibility of making their views known prior to any decision on such matters as foreign-language teaching, housing conditions and news broadcasts in other languages.

2.3. Consultation of citizens on transfrontier issues within the Community

The Committee recommends that the European Council advocate that the population of frontier areas be informed and have the opportunity of expressing their views on both sides of the border prior to the adoption of measures with transfrontier significance such as major public works, environmental issues, transport, and matters having significance for the health and safety of citizens. Such involvement could be achieved by formalizing the right to obtain information and express views prior to a decision.

2.4. The citizen in relation to Community legal instruments

The Committee asks the European Council to recommend that steps be taken to accelerate the systematic codification and simplification of

Community law, priority being given to those areas of greatest importance to the citizen in his daily life.

It is often difficult for him to determine what is the prevailing law in a particular areas of Community legislation and he may have to look at a number of earlier legal acts, amendments, repeals, etc. Consolidation of Community law, the initiative for which lies with the Commission, would strengthen the legal security of citizens.

The Committee recommends that the European Council express its support for the principle of the gradual abandonment both of Community and national legal acts in areas where they are no longer necessary. Steps should therefore be taken to repeal or simplify certain acts, to appraise strictly whether new laws are necessary at all, and to ensure that new measures are formulated simply. In addition Community law should more frequently be used in such a way that it leads to a simplification by reduction of divergent national laws.

In some cases national authorities implement Community legislation in such a way as to leave citizens in an uncertain legal position. Member States must ensure that their application is in compliance with Community law principles in order to provide citizens with the proper protection. It is crucial for the Community's image that its law be implemented in the Member States without discrimination and without unnecessary formalities and delays, which hamper achievement of the aims of the Treaty and considerably irritate the citizen. The Committee proposes that the European Council call upon the Member States to implement Community law fully, simply, and swiftly.

2.5. The implementation of Council Directive 80/1263/EEC of 4 December 1980 on the introduction of driving licenses of a model Community format will simplify administrative formalities for citizens changing residence. The Committee therefore suggests that the European Council call upon the Member States to do their utmost to ensure that the Community model driving licence provided for in the Directive is in fact available for use not later than 1 January 1986 as foreseen therein. As a next step, when use of the Community model driving licence is more widespread, abolition of the need to exchange the driving licence within the Community in the event of a change of residence will enhance the usefulness of the model licence for the European citizen. The introduction of a truly Community driving licence should be kept in view.

2.6. The citizen as traveller outside the Community

A Community citizen in need of assistance during a temporary stay in a third country where his own country is not represented by an embassy or a consulate should be able to obtain assistance from the local consular representation of another Member State. The Committee recommends that the European Council invite Member States to intensify work for such consular cooperation in third countries and to formulate more precise guidelines.

3. Culture and communication

3.1. It is also through action in the areas of culture and communication, which are essential to European identity and the Community's image in the minds of its people, that support for the advancement of Europe can and must be sought. The European cultural heritage is not however confined to the territories of the Member States of the Community, nor, for that matter, to the frontiers of the States of the Council of Europe. We must therefore avoid any exclusivity in this area and seek cooperation with other European countries.

3.2. The Committee is pleased to note that the meetings of the Council and the Ministers for Culture of the Community are continuing on a regular basis and that progress has been made in this area, including the decision on an annual European city of culture, beginning with Athens for 1985.

3.3. The Committee has chosen from amongst the various aspects of culture, four areas of action which deserve the special attention of the European Council.

3.4. Television ('the audiovisual area')

Developments in technology will lead to an increase in the number of channels and hours of broadcasting and create a substantial additional need for audiovisual productions. This will present both a challenge – the need for increased production - and an opportunity so that the most can be made of the cultural wealth of Europe.

3.5. The Committee proposes that the European Council should invite the Council and the Ministers for Culture to bring the current discussions to a successful conclusion before the end of the year on the best means to encourage at Community level European audiovisual co-productions in order to promote a truly European and competitive industry. This

concerns the financing of co-productions when made by European cinema or television producers from at least two Member States.

3.6. The introduction of a system of advances on receipts for Member States' co-productions would be one way of achieving this goal. Schemes which could be started by programming organizations in certain Member States for the allotment of a certain proportion of their general programming funds for European TV co-productions would be of significant assistance in this direction too.

3.7. In celebration of a hundred years of film making, the Committee proposes that 1988 should be declared 'European Film and Television Year'.

3.8. In order to bring the peoples of Europe closer together, the Committee proposes that the European Council recommend to each Member State of the Community and to the Community institutions that they consider which legal and technical steps, taking into account the differing situations that exist in this field, should be taken so that every citizen may have access to the greatest number of programmes broadcast by the various channels of the Community countries, in conformity with the Treaty.

3.9. The Committee has noted with great interest the current initiatives and experiments in joint television programmes.

The Committee proposes that the European Council ask the Ministers for Culture to consider, at the Community level and together with broadcasting authorities and with the European Broadcasting Union, the possibility of building on such experiments or other initiatives, bearing in mind the potential importance for the knowledge of European cooperation and development of a truly European television channel, emphasis being laid on the need for broadcasting to be multilingual.

3.10. Academy of Science, Technology and Art

Europe needs an institution with international influence to highlight the achievements of European science and the originality of European civilization in all its wealth and diversity.

To this end, the Committee proposes to the European Council that there should be a European Academy of Science, Technology and Art, having regard to the following considerations:

(i) the Academy should be an independent body; its role should be to award prizes in the main areas of science, technology and art and to give opinions in these fields for the different Community institutions;

(ii) the Academy would be composed of personalities eminent in the various disciplines and independent from political authority. The first College would be composed of two members designated by each Head of State or Government. These members would themselves select their peers to make up the Academy which would comprise about forty members. The Member States, assisted by the Commission and in close cooperation with the group of the first members nominated by the Heads of State or Government, would draw up the framework for the organization of the Academy.

3.11. Euro-lottery⁴

To make Europe come alive for the Europeans, an event with popular appeal could help promote the European idea.

The European Council could therefore request the Commission to examine whether there would, for instance, be scope for organizing a Euro-lottery and how it could be set up, taking into account the different laws and practices of the Member States. The lottery would serve to finance projects in the field of culture. The draw and the announcement of results would be public and would be televised throughout the Community. The result might be expressed eventually in ECU.

3.12. Access to museums and cultural events

In addition, the European Council should ask Member States to ensure that all special conditions and reductions for admission to museums, similar institutions and cultural events generally available to the young are extended to young people from all Member States.

4. Information

4.1. The Committee believes that the people of Europe do not receive satisfactory information about the construction of Europe. This is a problem for all the Community institutions and for the Member States.

Information about the Community should aim to explain the fundamental themes which underly the crucial importance of the Community for the Member States – the historical events which led to the construction of the Community and which inspire its further development in freedom,

peace and security and its achievements and potential in the economic and social field. Member States can show how national action is reinforced by Community action. It is also necessary to point out to people what the costs would be if the Community did not exist.[...]

4.3. The Committee proposes that the European Council invite the Community institutions and the Member States to cooperate more closely and to improve the effectiveness of services, particularly at regional and local level, to provide the citizen with information about the Community.

5. Youth, education, exchanges and sport

5.1. It is essential to involve and interest young people in the further development of Europe. The following suggestions constitute an extension of what has already been achieved in the Community. These achievements are the work of organizations which have proved their worth and whose services should therefore continue to be used.

Without wishing to draw up an exhaustive list, mention must nevertheless be made, in addition to the Community institutions: of the European Foundation, which should soon start its activities, the University Institute in Florence, the College of Europe in Bruges, the Cultural Foundation in Amsterdam, the European Institute of Public Administration in Maastricht, the European Vocational Training Centre in Berlin, the European Schools, and the Youth Forum of the European Communities.

The Committee therefore adopted the following proposals which are aimed at all young people, without singling out particular categories, while respecting equal rights, especially those of men and women.

5.2. Language teaching

The languages spoken in the Community form an essential part of its cultural heritage and contribute to its richness and diversity.[...]

The Committee proposes to the European Council the priority implementation of the guidelines adopted on 4 June 1984 at the meeting of the Council and Ministers for Education concerning in particular:

(i) the acquisition by a maximum number of young people, before the end of compulsory education, of a practical knowledge of two languages in addition to their mother tongue, including at least one Community language;

(ii) the possibility for future foreign-language teachers to spend a significant part of their training in a country whose language they are preparing to teach, in particular by recognizing courses of study completed by teachers abroad. With the same aim of improving the quality of teaching, modern technology methods should be exploited to the full. Those already teaching should be encouraged to take refresher courses in the countries whose languages they teach;

(iii) the possibility for the highest possible number of pupils to have the benefit during their compulsory education of an educational visit to another Member State, preferably one where a different language is spoken.

5.3. Exchanges between schools

Exchanges between schools can be seen as complementary to the above suggestion. A valuable contribution could be made by twinning schools, possibly in connection with the twinning of towns. The aim is also to promote cultural and human links across frontiers. These exchanges must be viewed as part of the exchanges of young people in general.⁵

The Committee proposes to the European Council the priority implementation of the conclusions of the meeting of the Council and Ministers for Education on 3 June 1985:

(i) to foster school exchanges and meetings between schools and to remove the obstacles in their way;

(ii) in the Member States where this is not yet the case, to establish a centre or department to be given the task of helping schools and teachers to make the necessary contacts and of advising them on the educational and organizational aspects of school exchanges. The Committee considers that to help the realization of these actions, ways must be found to deal for example with the problem of the cost of such exchanges through the medium of special rates, direct or indirect financial assistance and arrangements for providing accommodation with families.

5.4. Voluntary work camps for young people

Voluntary work camps where young people of different nationalities and cultures come together, for instance during their holidays, for a shared experience warrant particular attention. Such work camps, both inside and outside the Community, involve work often for social purposes, for the preservation of the heritage, or the restoration of historic buildings.

A Community programme for such camps should aim at promoting more effective information, removing legal and administrative barriers to participation, training leaders and involving new groups of young people.

The Committee proposes that the European Council invite the Commission to submit a proposal for a Community pilot programme for voluntary work camps for young people in cooperation with the organizations concerned.

5.5. The European image in education

The past achievements and the future potential of Europe are an integral part of education in the Member States and in many other countries. The Committee suggests to the European Council that it should, pursuant to the conclusions of the meeting of the Council and the Ministers for Education on 3 June 1985, give new impetus to a European dimension in education.

The Committee proposes to the European Council:

(i) the creation by each Member State, wherever this has not yet been done, of centres whose task, as for the centres designated for higher education, it would be to facilitate the work of schools and teachers and inform and help them from an educational viewpoint;

(ii) the preparation and availability of appropriate school books and teaching materials;

(iii) confirming 9 May of each year as Europe Day with a view to creating awareness and giving information in schools in particular as well as on television and in the other media. The date of 9 May, which is of great significance to the Community, will fit in with similar initiatives taken by the Council of Europe;

(iv) the setting-up of a Centre displaying European achievements, and the common heritage, backed up by a collection of documents and works relating thereto.

5.6. University cooperation

University cooperation and mobility in higher education are obviously of paramount importance. There already exists, between the Member States, an embryonic form of cooperation which should be developed and built upon, including the Community Joint Study Programme Scheme.

Higher-education establishments and universities enjoy a high degree of autonomy. It is therefore necessary to take as a starting point the fact that a decisive role in the matter must be left to the establishments concerned.

The Committee has noted with interest recent initiatives on cooperation, in particular those taken by the rector of the Academy of Paris, aiming at the promotion of scientific and technological progress in Europe.

The importance for higher education of the European University Institute in Florence should be underlined, and the Committee asks the European Council to ensure that the conclusions of the meeting of the Ministers for Education on 3 June 1985 on the national recognition of the Florence doctorate are implemented without delay.

The Committee proposes to the European Council that:

(i) the discussions in the framework of the meetings of the Council and the Ministers for Education on inter-university cooperation be pursued and a firm appeal be made to universities and higher-education establishments to establish cross-frontier cooperation aimed at enabling students, and in particular those who are concerned with a knowledge of languages and European studies, to pursue part of their studies in an establishment in a Member State other than their own;

(ii) it request the relevant authorities to:

(a) implement, on the basis of the experience acquired, a comprehensive European inter-university programme of exchanges and studies aimed at giving this opportunity to a significant section of the Community's student population; and

(b) examine the possibility of introducing a European system of academic credits transferable throughout the Community (European Academic Credit Transfer System). This system⁶ would be implemented by means of bilateral agreements or on a voluntary basis by universities and higher-education establishments which, by arrangement with one another, would determine the procedures for academic recognition of such credits.

As a future step towards student mobility, the Committee asks the European Council to

(i) invite the Commission to follow up with the representatives of European Universities its suggestion of the possible introduction of a European Award

which would be based on achievement in higher-education establishments in different Member States:

(ii) request the competent academic authorities in the Member States to recognize, where this is not yet the case, in the same way as for their own nationals, certificates and diplomas issued by establishments under their control to nationals of other Member States.

5.7. Vocational training

The encouragement of suitable vocational training should make it possible to assist with the transition to working life and hence contribute to a reduction in unemployment. In June 1983 the Council undertook to achieve by the end of 1988 the objective of enabling all young people leaving school to have a basic training programme or an initial period of vocational experience lasting at least six months at the final stage of compulsory education.

The Committee proposes to the European Council that: the Member States do their utmost, within national policies, whenever possible in association with enterprises and social partners, to ensure that all young people wishing to do so receive one year's, or if possible two years', vocational training in addition to their compulsory education.

5.8. Exchanges of young people and professional exchanges

Action at Community level to encourage exchanges of young people between different Member States helps to promote the identity of Europe for young Europeans. Often such planned exchanges are an important aid to personal development. The Council of Europe and the representative organizations of the regional and local authorities in Europe play a prominent part in exchanges in the wider European context. The Commission has already suggested as broad policy outlines the encouragement of information about exchanges and the removal of barriers, training of youth leaders, help for difficult exchanges (e.g. under-privileged young people), and assistance for exchanges in peripheral regions of the Community. The Commission in its further proposals should be invited to give special attention to Community actions to assist initiatives taken by young people, including job seekers, to organize exchanges for themselves. The broad range of European youth organizations, through the Youth Forum of the European Communities made proposals on youth exchanges in the Community; the Committee took these proposals into account.

5.8.1. European Community Exchange Scheme – ‘Europe Exchange’

Community exchanges include the Young Worker Exchanges Programme and a more recent experimental programme with limited funding, an initiative of the European Parliament. It is time to complement the existing Community exchanges with a new exchange scheme.

The new scheme would multiply exchanges rather than itself fund large numbers of exchanges directly, and progressively give a European direction and focus to exchanges already taking place at national level. It should have a clear Community identity and a distinctive title.

While mainly but not exclusively aimed at younger people, it would promote exchanges and meetings with a distinct European dimension (e.g. journalists who deal with European affairs or junior or middle-managers who need to learn about the internal market). Funding should be available from Community and other sources including the European Foundation.

Accordingly the Committee proposes that a scheme for educational and professional exchange be established to be known as the ‘Europe Exchange’ scheme.

The Committee proposes to the European Council that it invite:

- (i) the Commission, in cooperation with the European Foundation, to make proposals for a ‘Europe Exchange’ scheme and its operation;
- (ii) the Member States, with the help of the Commission, to ensure that an effective information network⁷ exists in each Member State for informing all young people about exchanges and for coordinating exchanges nationally.

5.8.2. Actions for youth

The Committee proposes that the European Council request the Ministers to highlight International Youth Year by arranging a general policy debate in the last quarter of 1985 to give a concrete follow-up to all proposals made, or to be made, by the Commission and the suggestions presently made by this Committee.

5.9. Sport

Since ancient times sport has been an important forum for communication among peoples. It is an important part of the lives of a large number of

people within the Community. That is why it is all the more regrettable that the enjoyment of international competitive sport has been drastically marred recently by hooliganism. The Committee has therefore considered both of these important aspects below.

5.9.1. The administration of sport is predominantly the responsibility of sports associations independent of government. The Committee proposes that the sports associations be invited to encourage action where it is consistent with their responsibilities, along these lines:

(i) for certain sectors of sport, organization of European Community events such as cycle and running races through European countries;

(ii) creation of Community teams for some sports to compete against joint teams from geographical groupings with which the Community has special links;

(iii) inviting sporting teams to wear the Community emblem in addition to their national colours at major sporting events of regional or worldwide interest;

(iv) exchanges of sportsmen, athletes and trainers between the different Community countries, to be encouraged by programmes at the level of the Community and the Member States;

(v) support for sporting activities especially for particular categories of persons, such as the handicapped. Student sport activities should be organized in conjunction with the twinning of schools and towns.

5.9.2. Combating violence in and around the stadium

Recent tragic events have demonstrated that a much closer cooperation between the authorities and the sports organizations is indispensable in order to prevent and stamp out hooliganism and to allow such competitions to continue to take place under acceptable conditions.

The recent initiative of several Sports Ministers of Community countries in the framework of the Council of Europe is a valuable starting point for such action. Accordingly, such strengthened and concerted action should cover preventive policies and tight security measures including effective controls and rigorous sanctions for offenders. The objective responsibility of the clubs and their associations should be firmly applied.

The European Council is invited to ask the Ministers responsible in the Member States to meet and to step up concerted action in the appropriate fora as a matter of urgency to this end.

6. Volunteer work in Third World development

6.1. Volunteer development work in the Third World must be based on the real needs of those countries. Mature and professionally qualified personnel are required if effective development work is to be carried out. The average age for Member States' volunteers is about thirty.

Volunteer development workers are represented at Community level through the Liaison Committee of Development Non-Governmental Organizations to the Community and its Subcommittee on Volunteer Development Work. The Committee shares the European Parliament's view on the necessity of securing the full participation and cooperation of the non-governmental organizations. The sending organizations are also represented on the Regional Conference on International Voluntary Service with consultative status with the Council of Europe.

6.2. Volunteer action to combat drought and famine in the world

The European Council has on several occasions underlined the necessity for Community action to respond to the great human suffering in regions of the world afflicted by drought and famine, especially in the Sahel region of Africa. The Community is making a major contribution to emergency aid with the NGOs as the main channel. Much more needs to be done. Long-term projects to deal with the root causes are essential.

6.3. Community trainee volunteer development workers

The Committee considered the feasibility of involving younger volunteers – of about 21 to 25 years of age - in Third World development. There is scope for an action at Community level with trainee volunteers selected on the basis of qualifications, maturity and experience, provided that it is carefully organized and monitored by the Volunteer Development Organizations. Such an action would extend to several professions or skilled trades an opportunity for a first constructive and supervised encounter with the Third World along the lines of the schemes of 'electives' already undertaken by medical students in several Member States. The action would begin on a selective basis as a pilot project. The Commission, in cooperation with the sending agencies and their counterpart organizations in the Third World,

should make an inventory of the sectors where the need for such personnel exists. Many electives return later to full time volunteer assignments in the Third World. The Community action would provide training for volunteer development work. It would be co-financed by the Community and the volunteer development organizations.

Volunteer organizations in various Member States successfully use the services of volunteers from several Community countries with the active support of governments. In addition, there is the Franco-German joint initiative to send young volunteers to work in projects in the Third World under the guidance and within the framework of existing volunteer organizations, although by way of a separate scheme. A programme drawn up on a wider European basis could be carried out in the light of such experiences.

6.4. The Committee proposes that the European Council:

(i) confirm its support for volunteer development workers and their organizations;

(ii) ask the Commission to intensify consultation with the volunteer sending organizations with a view to:

(a) maximizing the contribution that volunteer workers can make to developing countries and especially to regions stricken by drought and famine;

(b) devising a Community action for trainee volunteer development workers on a pilot basis;

(c) encouraging further concertation among volunteer development workers and their organizations, for instance through joint projects;

(iii) call on all the Member States to put into effect the Council's recommendation of 13 June 1985 on the protection of the social security of volunteer development workers.

7. Health, social security and drugs

Health and social security are closely linked with the quality of life of the citizens within the Community.

7.1. The Committee proposes that the European Council invite the Ministers for Health to give an appropriate follow-up to the Commission's communication to the Council on cooperation at Community level on health related problems. The Committee considers that it is time that a decision be taken on:

- (i) the recommendation on dialysis for kidney patients;
- (ii) the programme of action on toxicology, for health protection.

7.2. The Committee also believes that the Ministers for Health and, where appropriate, Community institutions should consider whether there is in the medium term scope for further cooperation:

- (i) for the improvement of the living conditions of handicapped persons and of the socially deprived;
- (ii) for the encouragement of medical research and technology, for instance in the field of cancer.

7.3. Although public health problems generally fall within national responsibility, the Committee consider that it is a real concern of Community citizens that medical assistance within the Community should be easily available to them even when they are abroad. Because of the different systems of medical care, medical insurance and payment, many people travelling in the Community do worry that there may be unforeseen difficulties or expenditure if they become ill or have an accident away from home.

For this reason the Committee draws attention to two points:

- (i) Emergency Health Card: The possibility has been considered of making available to citizens, on a voluntary basis, a card containing certain details (for example, blood group, allergies or specific conditions such as diabetes) which could be helpful in an emergency away from home. Some Member States already offer such facilities for persons with particular medical conditions.

The Committee considers that the European Council should endorse the proposal that the Emergency Health Card to be issued by those Member States which agree to take part in such action should be in a uniform European format.

(ii) Access to medical treatment throughout the Community: Under the Community arrangements, eligible Community citizens are able, when in a Member State other than their own, to claim medical treatment on the same terms as insured nationals of that Member State. The Committee doubts whether very many citizens know that this is the case. From the citizen's point of view, the cumbersome system, which involves - in most Member States - the need to obtain at frequent intervals the 'E 111' certificate, could be improved. The Administrative Commission of Social Security for Migrant Workers is already actively considering alternatives to the E 111 system.

The Committee proposes that the European Council ask the competent authorities to ensure, as a matter of priority, the simplification of the procedures (for example, the document might be of unlimited duration where national health provisions are equally unlimited), so that the arrangements are readily accessible and comprehensible to Community citizens.

7.4. The Committee has also given particular attention to the drug problem. The need for common action to step up the struggle against the traffic in and use of drugs is evident at a time when it is the aim of the Community to abolish frontier controls on goods and proceed towards the free movement of people. The action should not duplicate work in the fields already covered by international organizations such as the Council of Europe, the World Health Organization, the United Nations, or by specialized institutions - Customs Cooperation Council, Interpol. This does, however, not diminish the importance of ensuring optimal cooperation between the Member States at Community level in this sector and the most effective rationalization of existing forms of international cooperation.

The Committee proposes that the European Council call upon the Member States and, where appropriate, the Community institutions to:

(i) cooperate systematically in order to strengthen the Pompidou Group's action pursued within the Council of Europe concerning prevention, research and treatment of drug addicts, as well as to help with the social reintegration of addicts;

(ii) improve cooperation between the different judiciary and police authorities of the Member States, as well as review the existing procedures in order to accelerate delivery and handling of international letters rogatory concerning traffic in narcotics and improve cooperation on information activities covering drug abuse;

(iii) in order to combat drug abuse, establish cooperation at European level with third countries most involved.

8. Twinning

Solidarity between the citizens of the Member States and mutual understanding and cooperation – essential for the building of Europe – have been widely promoted and facilitated by the twinning of towns and cities, which has in many instances already been organized under the aegis of the representative international organizations of local and regional authorities.

The Committee proposes that the European Council:

(i) encourage such measures, while respecting the autonomy of initiative and organization of the local authorities involved, stressing the need for twinings to be organized between towns or cities with similar features and that all structures and categories of the population, in particular schools, should take part;

(ii) invite the Commission to contribute by taking initiatives to promote twinning, above all by creating favourable conditions, including more information, for their development.

9. Strengthening of the Community's image and identity

The Committee, taking account of the reference to initiatives of symbolic value in the conclusions of the European Council at Fontainebleau, proposes the following:

9.1. There is clearly a need, for both practical and symbolic reasons, for a flag and an emblem to be used at national and international events, exhibitions and other occasions where the existence of the Community needs to be brought to public attention. A decision on this matter is required in order to avoid misunderstanding and confusion.

The Committee agrees with the European Parliament's idea that a design which could be used for both a Community emblem and a flag should be basically that chosen by the Council of Europe.

However, bearing in mind the independence and the different nature of the two organizations, the Committee proposes to the European Council

that the European Community emblem and flag should be a blue rectangle with, in the centre, a circle of 12 five-pointed gold stars which do not touch, surrounding a gold letter E, of the design already used by the Commission.

The European Council should express the hope that the emblem and flag will be used at appropriate places and on suitable occasions, without of course affecting the use of national flags, and asks the institutions to agree to regulate the use of flag and emblem.

9.2. The music of the 'Ode to Joy' from the fourth movement of Beethoven's ninth symphony is in fact used at European events. This anthem has also been recognized by the Council of Europe as being representative of the European idea.

The Committee recommends to the European Council that this anthem be played at appropriate events and ceremonies.

9.3. Stamps are very widely used both inside and outside each individual country and thus, if suitably designed, can be appropriate vehicles for drawing attention to ideas and events in the Community.

The Committee proposes to the European Council that the postal organizations should be invited to consider national issues of certain stamps in the individual countries bearing identical designs of subjects which highlight the Community or its underlying values, or which commemorate particularly important events in Community history, such as the accession of Spain and Portugal, as was done to mark the first direct elections to the European Parliament. The European Council should invite the competent postal authorities and the Commission to instigate early action on these lines.

The Committee furthermore proposes to the European Council that it request all postal administrations to study the possibility of extending the internal tariff for postcards and standard letters to destinations in all other Member States.

9.4. Even now, neither at the external frontiers nor at internal borders is there any visible sign that the traveller is entering the Community or moving within it. On the contrary, several of the features of border posts are increasingly becoming anachronisms, for instance the sign 'customs' at internal borders, in that they ignore the existence of the common market and thus undermine the credibility of the Community.

The European Council should therefore invite the Member States to remedy the present unsatisfactory and uninspiring state of affairs at the borders, through a concerted effort in the framework of the Community. It cannot indeed be beyond the imagination of a Community which strives for a 'Europe sans frontieres' and which should now endow itself with a common emblem – without of course prejudice to the use of national flags – to abolish inadequate and obsolete signs at internal borders and devise border signs of a common design correctly reflecting the progress made towards a genuine single market and the unity of the European Community.

Conclusion

The Committee considers that these proposals, together with those outlined in the March report, constitute a balanced whole, implementation of which would give the individual citizen a clearer perception of the dimension and existence of the Community.

To ensure the implementation of this report – the agreed conclusions of the representatives of the Heads of State or Government of all the Member States and of the President of the Commission - it is essential that the European Council should now request the Commission, the Council and the Member States to ensure that it is put into effect.

Furthermore, the European Council should ask the Council to make an initial report on the follow-up in December 1985, on the basis of an assessment by the Commission, and a second report in a year from now. Within 12 months decisive progress should have been made on a considerable number of these proposals.

(1) Mr Ripa di Meana drew the Committee's attention to the fact that, at its sitting on 10 June, the European Parliament had already adopted a position.

(2) Mr Kranidiotis stated that the institution of Ombudsman could not be transferred to the Community system without legal and institutional consequences which would upset the existing balance established by the treaties setting up the Communities. Furthermore, the European Parliament recently responded negatively to the idea of establishing an Ombudsman system.

(3) Mr Kranidiotis stated that this arrangement could not be valid in Greece because the Constitution at present in force laid down that only Greek citizens had the right to vote and to stand for election,

Mr Ripa de Meana pointed out that, as far as the Commission was concerned, the participation of European citizens in local elections, wherever in the Community they lived, was an essential feature of a People's Europe. He considered that an effort had to be made to grant these voting rights speedily.

(4) Mr Williamson stated that this proposal would not be in line with the United Kingdom practice of not operating State lotteries.

(5) See paragraphs 5.8. and 8.

(6) Under this system, which has proved its worth in the United States, each course followed in a higher-education establishment as part of the normal curriculum entitles the student to a credit which can be taken into account in other establishments at a similar level or re-assessed with other credits to entitle him to a diploma or certificate corresponding to the whole of the studies thus undertaken.

(7) For instance through national centres. The various centres referred to in this chapter should be closely coordinated or, where possible, be identical.

(8) See paragraphs 5.3. and 5.8. above.

СОГЛАШЕНИЕ **о гуманитарном сотрудничестве государств–участников** **Содружества Независимых Государств**

Государства–участники Содружества Независимых Государств, именуемые в дальнейшем Сторонами,

выражая стремление обеспечить общими усилиями экономический и социальный прогресс стран Содружества, гражданский мир и международное согласие,

учитывая традиционные связи народов стран Содружества, осознавая важность их развития и укрепления на основе сотрудничества в области культуры, образования, науки, информации и массовых коммуникаций, спорта, туризма и работы с молодежью,

принимая во внимание, что утверждение гуманистических ценностей способствует искоренению экстремизма и иных проявлений нетерпимости,

руководствуясь общепризнанными принципами и нормами международного права, основополагающими документами Содружества Независимых Государств и иными договорами, принятыми в рамках Содружества в области культуры, образования, науки, информации и массовых коммуникаций, спорта, туризма и работы с молодежью,

согласились о нижеследующем:

Статья 1

Стороны принимают согласованные меры для дальнейшего развития гуманитарного сотрудничества и в этих целях:

взаимодействуют в реализации задач, изложенных в настоящем Соглашении;

совершенствуют и развивают механизмы сотрудничества в области культуры, образования, науки, архивного дела, информации и массовых коммуникаций, спорта, туризма и работы с молодежью;

разрабатывают и совершенствуют нормативную правовую базу по вопросам взаимодействия в указанных областях.

Статья 2

Стороны в целях создания максимально благоприятных условий для взаимообогащения национальных культур:

реализуют совместные программы и проекты в области культурного сотрудничества, включая проведение форумов, фестивалей, выставок, экспедиций;

поощряют обмен опытом между заинтересованными ведомствами и организациями, в том числе в подготовке и повышении квалификации специалистов, учащихся и студентов учреждений образования;

обмениваются информацией об историко–культурных ценностях, исторических документальных источниках, хранящихся в государственных собраниях, коллекциях и фондах, а также об их использовании в целях образования, науки и культуры в рамках межгосударственных программ;

сотрудничают в вопросах сохранения национальных историко–культурных ценностей, находящихся на территориях Сторон;

взаимодействуют в соответствии с нормами международного права и национальным законодательством в решении вопросов, связанных с пропавшими и незаконно вывезенными культурными ценностями;

сотрудничают в области библиотечного, музейного и архивного дела, использования соответствующих фондов, книгоиздательского дела и распространения печатной продукции;

поощряют изучение языков народов других Сторон, содействуют созданию и деятельности национальных культурных центров.

Статья 3

Стороны с учетом сохранения особенностей и достижений национальных образовательных систем принимают меры для:

реализации совместных проектов в области образования, включая конференции, симпозиумы, летние школы, тематические олимпиады, форумы учащихся, студентов и выпускников учреждений образования;

поощрения обмена учащимися и преподавателями учреждений образования;

взаимодействия в области профессиональной подготовки и переподготовки кадров, создания совместных университетов, расширения сети базовых организаций по различным направлениям образования;

согласования государственных образовательных стандартов всех уровней образования, требований по подготовке и аттестации науч-

ных и научно–педагогических кадров Сторон, гармонизации процесса присуждения ученых степеней и присвоения ученых званий;

взаимодействия в области признания эквивалентности документов об образовании, ученых степенях и званиях на основе двусторонних и многосторонних договоров;

изучения опыта создания общеевропейского пространства высшего образования (Болонский процесс) и дополнительных возможностей участия в этом процессе.

Статья 4

Стороны в целях оказания государственной поддержки международному научному сотрудничеству для развития приоритетных направлений науки и технологий принимают меры по:

разработке межгосударственных программ сотрудничества в области фундаментальных и прикладных наук;

созданию международных научных центров и организаций;

обмену научно–технической информацией, фундаментальными исследованиями и прикладными разработками с учетом требований национального законодательства Сторон;

развитию сотрудничества между академиями наук, научными организациями и учреждениями образования Сторон.

Статья 5

Стороны в целях формирования общего информационного пространства СНГ принимают меры для:

разработки и реализации программ сотрудничества в сфере информации и информационных технологий;

дальнейшего развития взаимодействия в области теле– и радиовещания, в том числе с учетом потенциала Межгосударственной телерадиокомпанияи “Мир”;

проведения совместных мероприятий, включая тематические фестивали, телефорумы, интернет–форумы;

укрепления взаимодействия средств массовой информации Сторон в целях формирования в мировом сообществе объективного и полного представления о социально–политической, экономической и культурной жизни стран Содружества;

создания с учетом национального законодательства условий для деятельности средств массовой информации любой Стороны на территории каждой из Сторон;

создания общих для Сторон спутниковых сегментов для вещания на основе частотно–орбитального ресурса, ранее выделенного СССР;

развития совместных информационных ресурсов в сетях коллективного доступа, включая создание интернет–портала Содружества Независимых Государств в Исполнительном комитете СНГ.

Статья 6

Стороны для более полного и эффективного использования спортивного потенциала, укрепления связей между спортсменами и организациями, действующими в области физической культуры и спорта:

содействуют развитию сотрудничества в области физической культуры и спорта, взаимодействию между заинтересованными ведомствами и организациями в этой сфере;

проводят совместные спортивные мероприятия, включая спартакиады, олимпиады и чемпионаты по различным видам спорта; способствуют обмену спортивными делегациями, опытом работы, научно–методической информацией и специальной литературой;

взаимодействуют в области международного олимпийского и параолимпийского движения;

сотрудничают в сфере научных исследований, научно–методического и медицинского обеспечения деятельности в области физической культуры и спорта, антидопинговой политики.

Статья 7

Стороны, рассматривая туризм как один из факторов углубления дружественных отношений, в целях наиболее полного взаимного ознакомления с национальными культурами и традициями:

содействуют развитию равноправного и взаимовыгодного сотрудничества в области туризма и эффективному освоению туристских ресурсов;

принимают меры для повышения эффективности традиционных и открытия новых туристских маршрутов, расширения разнообразия видов туризма, включая культурный, экологический, молодежный, детский и другие;

способствуют внедрению единой международной системы классификации средств размещения и туристских услуг, единой информационной сети;

осуществляют взаимодействие в рамках Всемирной туристской организации и иных международных форумов.

Статья 8

Стороны в целях развития молодежного движения и углубления взаимопонимания между представителями молодого поколения государств – участников СНГ содействуют:

воспитанию молодого поколения в духе взаимного уважения и дружбы между народами;

развитию связей между молодежными организациями, учреждениями образования и организациями, осуществляющими деятельность в сфере реализации государственной политики в отношении детей и молодежи;

проведению совместных молодежных форумов, фестивалей, выставок, конкурсов, семинаров;

установлению и развитию связей между исследовательскими учреждениями и центрами, занимающимися молодежной проблематикой;

обмену группами учащихся и студентов в период каникул, организации отдыха детей и молодежи, включая совместные летние лагеря, туристические оздоровительные и культурно–просветительские походы;

совместным разработкам и реализации программ занятости и профессиональной подготовки молодежи.

Статья 9

Стороны поощряют проведение форумов творческой интеллигенции стран Содружества и оказывают им необходимую поддержку.

Статья 10

Стороны для координации работы в гуманитарной сфере создают Совет по гуманитарному сотрудничеству (далее – СГС) из представителей Сторон.

СГС рассматривает концептуальные вопросы, определяет приоритетные направления и формы сотрудничества, вносит в установленном порядке на рассмотрение Сторон и органов СНГ предложения, направленные на решение конкретных задач в гуманитарной сфере.

Деятельность СГС регламентируется Положением, утверждаемым отдельным соглашением Сторон.

Функции аппарата СГС выполняет соответствующее структурное подразделение Исполнительного комитета СНГ.

Статья 11

Стороны настоящего Соглашения будут сотрудничать по предусмотренным в нем направлениям при уважении суверенитета и территориальной целостности, принципов и норм международного права, а также на основе договоренностей по линии соответствующих центральных министерств и ведомств.

Стороны будут регулярно обмениваться информацией о конкретных мероприятиях, осуществляемых в соответствии с настоящим Соглашением.

Статья 12

Финансирование программ и проектов по настоящему Соглашению осуществляется на основе соответствующих международных договоров.

Статья 13

В случае возникновения споров при толковании и применении настоящего Соглашения они будут разрешаться путем консультаций и переговоров заинтересованных Сторон.

Статья 14

Настоящее Соглашение вступает в силу с даты сдачи депозитарию третьего уведомления о выполнении подписавшими его Сторонами внутригосударственных процедур, необходимых для его вступления в силу. Для Сторон, выполнивших внутригосударственные процедуры позднее, Соглашение вступает в силу с даты сдачи депозитарию соответствующих уведомлений.

Статья 15

По взаимному согласию Сторон в настоящее Соглашение могут быть внесены изменения и дополнения, которые оформляются отдельными протоколами, являющимися неотъемлемой частью настоящего Соглашения и вступающими в силу в порядке, предусмотренном статьей 14 настоящего Соглашения.

Статья 16

Настоящее Соглашение открыто для присоединения государств – участников Содружества Независимых Государств, разделяющих его положения и готовых принять на себя обязательства, вытекающие из настоящего Соглашения. Для присоединяющегося государства Соглашение вступает в силу с даты сдачи депозитарию документов о присоединении.

Статья 17

Настоящее Соглашение действует в течение 5 лет с даты его вступления в силу. По истечении этого срока действие Соглашения автоматически продлевается каждый раз на пятилетний период, если Стороны не примут иного решения.

Статья 18

Каждая из Сторон может выйти из настоящего Соглашения, направив письменное уведомление депозитарию не позднее чем за 6 месяцев до выхода.

Совершено в городе Казани 26 августа 2005 года в одном подлинном экземпляре на русском языке. Подлинный экземпляр хранится в Исполнительном комитете Содружества Независимых Государств, который направит каждому государству, подписавшему настоящее Соглашение, его заверенную копию.

За Азербайджанскую
Республику
/подпись/ с оговоркой
За Республику
Молдова
/подпись/ с оговорками

За Республику
Армения
/подпись/ с оговоркой
За Российскую Федерацию
/подпись/

За Республику
Беларусь
/подпись/
За Республику Таджикистан
/подпись/
За Грузию
/подпись/ с оговоркой
За Туркменистан

За Республику
Казахстан
/подпись/
За Республику
Узбекистан
/подпись/

За Кыргызскую
Республику
/подпись/
За Украину
/подпись/
с оговоркой

Устав Межгосударственного фонда гуманитарного сотрудничества государств – участников Содружества Независимых Государств

Утвержден договором о создании Межгосударственного фонда гуманитарного сотрудничества государств – участников Содружества Независимых Государств

от 25 мая 2006 года

I. Общие положения

Статья 1

Межгосударственный фонд гуманитарного сотрудничества государств – участников Содружества Независимых Государств (далее – Фонд), образованный в соответствии с Договором о создании Межгосударственного фонда гуманитарного сотрудничества государств – участников Содружества Независимых Государств (далее – Договор), является межгосударственной некоммерческой организацией и не имеет в качестве основной цели своей деятельности извлечение прибыли.

Статья 2

Фонд руководствуется в своей деятельности общепризнанными принципами и нормами международного права, применимыми международными договорами, основополагающими документами Содружества Независимых Государств, решениями Совета глав государств и Совета глав правительств Содружества Независимых Государств, Совета по гуманитарному сотрудничеству государств – участников Содружества Независимых Государств, Договором, законодательством государства местопребывания Фонда, законодательством государств, на территории которых осуществляется уставная деятельность Фонда, и настоящим Уставом.

Статья 3

Фонд осуществляет свою деятельность во взаимодействии с Советом по гуманитарному сотрудничеству государств – участников Содружества Независимых Государств (далее – Совет), сотрудничает с иными органами СНГ, а также международными и национальными организациями, осуществляющими деятельность в гуманитарной сфере.

II. Цели Фонда

Статья 4

Целью Фонда является обеспечение финансирования мероприятий (проектов) в области гуманитарного сотрудничества, согласованных с Советом.

III. Учредители Фонда

Статья 5

Учредителями Фонда являются Стороны Договора.

Учредители Фонда в лице полномочных представителей:

вносят на рассмотрение руководящих органов Фонда предложения по вопросам, входящим в сферу деятельности Фонда, и участвуют в их обсуждении;

участвуют в распределении средств, направляемых для реализации целей Фонда и настоящего Устава.

IV. Статус Фонда

Статья 6

Фонд является юридическим лицом по законодательству государства его местопребывания. Место пребывания Фонда – город Москва.

Статья 7

Фонд имеет самостоятельный баланс и смету, печать, штампы и бланки со своим наименованием.

Фонд для реализации своих целей имеет право:

открывать банковские счета;
создавать свои отделения, филиалы, представительства на территориях Учредителей в соответствии с их законодательством;

обладать обособленным имуществом, от своего имени приобретать имущественные и неимущественные права и обязанности;

заключатъ договори;

выступать истцом и ответчиком в судах.

V. Структура и органы Фонда

Статья 8

Высшим органом Фонда является Правление Фонда.

Правление Фонда состоит из полномочных представителей Учредителей Фонда (по одному от каждого государства). Каждый член Правления Фонда имеет один голос.

В состав Правления Фонда с правом совещательного голоса входят Председатель Совета и Исполнительный директор Фонда.

Правление Фонда возглавляет председатель, который избирается сроком на два года на условиях ротации из числа членов Правления Фонда. Председатель Правления и Исполнительный директор не могут быть представителями одного и того же государства.

Статья 9

Заседания Правления Фонда признаются правомочными, если в них принимает участие не менее двух третей членов Правления.

Решения Правления Фонда принимаются большинством голосов участвующих в заседании, а по финансовым вопросам – квалифицированным большинством (двумя третями) голосов всех членов Правления.

Любой член Правления может заявить о своей незаинтересованности в обсуждаемом вопросе, что не должно рассматриваться как препятствие для принятия решения.

Регламент работы Правления Фонда утверждается им самостоятельно. Правление Фонда:

составляет программу деятельности Фонда;

принимает решения о порядке использования средств Фонда в соответствии с его целями;

определяет в пределах выделенных средств Фонда размеры ассигнований, направляемых на решение целей Фонда;

утверждает ежегодный баланс и отчет об использовании финансовых и материальных средств Фонда;

рассматривает материалы проверок и ревизий деятельности Фонда;

рассматривает иные вопросы, связанные с деятельностью Фонда.

Правление Фонда ежегодно представляет в Совет отчет о проделанной работе, об использовании финансовых и материальных средств и намечаемых мероприятиях на предстоящий год.

Статья 10

Исполнительным органом Фонда является Исполнительная дирекция, которую возглавляет Исполнительный директор Фонда.

Исполнительный директор Фонда назначается Правлением Фонда.

Состав, структура, права и обязанности Исполнительной дирекции Фонда определяются Положением о ней, утверждаемым Правлением Фонда.

Смета расходов Исполнительной дирекции Фонда рассматривается и утверждается Правлением Фонда.

Статья 11

Для осуществления надзора за деятельностью Фонда, принятием Правлением и Исполнительной дирекцией Фонда решений, обеспечением их исполнения, использованием средств Фонда и соблюдением Фондом законодательства государства его местопребывания создается Попечительский совет Фонда.

Персональный состав Попечительского совета Фонда утверждается Советом.

Порядок деятельности, права и обязанности Попечительского совета Фонда определяются Положением о нем, утверждаемым Советом.

VI. Средства Фонда

Статья 12

1. Имущество Фонда формируется за счет:

добровольных взносов Учредителей на совместные мероприятия (проекты) в области культуры, образования, науки, архивного дела, информации и массовых коммуникаций, спорта, туризма и работы с молодежью в виде финансовых и материальных средств, ресурсов, работ и услуг;

добровольных взносов и пожертвований юридических и физических лиц; поступлений от проведения благотворительных и культурных мероприятий, лотерей;

иных источников, не запрещенных действующим законодательством государства местопребывания Фонда и действующим законодательством государств, на территории которых осуществляется уставная деятельность Фонда.

2. Добровольные взносы и поступления на проведение совместных мероприятий (проектов) гуманитарного сотрудничества осуществляются в национальных валютах Учредителей Фонда и валютах других государств, а также в виде финансовых и материальных средств, ресурсов, работ и услуг.

3. Имущество Фонда направляется на выполнение целей, определенных Уставом Фонда.

VII. Прекращение деятельности Фонда

Статья 13

Фонд ликвидируется по решению Учредителей Фонда в соответствии с законодательством государства местопребывания.

VIII. Заключительные положения

Статья 14

По взаимному согласию Учредителей в настоящий Устав могут быть внесены изменения и дополнения, которые оформляются отдельными протоколами, являющимися его неотъемлемой частью и вступающими в силу в соответствии со статьей 5 Договора.

ДОГОВОР
о создании Межгосударственного фонда
гуманитарного сотрудничества государств–участников
Содружества Независимых Государств

Государства–участники Содружества Независимых Государств в лице правительств (далее – Стороны),

стремясь к дальнейшему развитию гуманитарного сотрудничества между ними,

исходя из положений Декларации о гуманитарном сотрудничестве государств–участников Содружества Независимых Государств от 8 мая 2005 года и Соглашения о гуманитарном сотрудничестве государств–участников Содружества Независимых Государств от 26 августа 2005 года,

договорились о нижеследующем:

Статья 1

1. Создать Межгосударственный фонд гуманитарного сотрудничества государств – участников Содружества Независимых Государств (далее – Фонд).
2. Утвердить Устав Фонда, являющийся неотъемлемой частью настоящего Договора (прилагается).

Статья 2

1. Фонд является юридическим лицом.
2. Учредителями Фонда являются Стороны.
3. Место пребывания Фонда – город Москва.
4. Фонд может создавать свои отделения, филиалы, представительства на территориях Сторон в соответствии с их законодательством.

Статья 3

1. Имущество Фонда формируется за счет:

добровольных взносов Сторон на совместные мероприятия (проекты) в области культуры, образования, науки, архивного дела, информации и массовых коммуникаций, спорта, туризма и работы с молодежью в виде финансовых и материальных средств, ресурсов, работ и услуг;

добровольных взносов и пожертвованных юридических и физических лиц; поступлений от проведения благотворительных и культурных мероприятий, лотерей;

иных источников, не запрещенных действующим законодательством государства местопребывания Фонда и действующим законодательством государств, на территории которых осуществляется уставная деятельность Фонда.

2. Добровольные взносы и поступления на проведение совместных мероприятий (проектов) гуманитарного сотрудничества осуществляются в национальных валютах Сторон, валютах других государств, а также в виде финансовых и материальных средств, ресурсов, работ и услуг.

3. Имущество Фонда направляется на выполнение целей, определенных Уставом Фонда.

4. Фонд ежегодно публикует отчет об использовании своего имущества в официальном печатном органе в соответствии с законодательством государства его местопребывания.

Статья 4

1. Высшим органом Фонда является Правление.

2. Исполнительным органом Фонда является Исполнительная дирекция.

3. Надзорным органом Фонда является Попечительский совет.

4. Порядок формирования и деятельности указанных органов регулируется Уставом Фонда.

Статья 5

Настоящий Договор вступает в силу с даты сдачи депозитарию третьего письменного уведомления о выполнении подписавшими его Сторонами внутригосударственных процедур, необходимых для вступления в силу.

Для Сторон, выполнивших внутригосударственные процедуры позднее, Договор вступает в силу с даты сдачи депозитарию соответствующих уведомлений.

Статья 6

По взаимному согласию Сторон в настоящий Договор могут быть внесены изменения и дополнения, которые оформляются отдельными

протоколами, являющимися его неотъемлемой частью и вступающими в силу в порядке, предусмотренном статьей 5 настоящего Договора.

Статья 7

Настоящий Договор открыт для присоединения к нему других государств–участников Содружества Независимых Государств, готовых принять на себя обязательства, вытекающие из настоящего Договора, путем передачи депозитарию документов о таком присоединении.

Статья 8

Каждая Сторона может выйти из настоящего Договора, направив депозитарию письменное уведомление о своем намерении выйти из Договора. Для этой Стороны Договор прекращает действие по истечении шести месяцев с даты получения депозитарием письменного уведомления.

Совершено в городе Душанбе 25 мая 2006 года в одном подлинном экземпляре на русском языке. Подлинный экземпляр хранится в Исполнительном комитете Содружества Независимых Государств, который направит каждому государству, подписавшему настоящий Договор, его заверенную копию.

**За Правительство
Азербайджанской Республики**

**За Правительство
Республики Армения**
/подпись/

**За Правительство
Республики Беларусь**
/подпись/

**За Правительство
Грузии**

**За Правительство
Республики Казахстан**
/подпись/

**За Правительство
Кыргызской Республики** */подпись/*

**За Правительство
Республики Молдова**

**За Правительство
Российской Федерации**
/подпись/

**За Правительство
Республики Таджикистан**
/подпись/

**За Правительство
Туркменистана**

**За Правительство
Республики Узбекистан**
/подпись/ [с замечаниями](#)

**За Правительство
Украины**

28 ноября 2006 года, СГГ СНГ, Минск
Документы,
принятые Советом глав государств
Содружества Независимых Государств
(Минск, 28 ноября 2006 года)

СОГЛАШЕНИЕ
о Совете по гуманитарному сотрудничеству
государств–участников Содружества Независимых Государств

Государства – участники Соглашения о гуманитарном сотрудничестве государств – участников Содружества Независимых Государств от 26 августа 2005 года – участники настоящего Соглашения, именуемые в дальнейшем Сторонами,

стремясь к дальнейшему развитию взаимного гуманитарного сотрудничества,

осознавая, что развитие такого сотрудничества отвечает интересам их народов,

исходя из положений статьи 10 Соглашения о гуманитарном сотрудничестве государств – участников Содружества Независимых Государств от 26 августа 2005 года, предусматривающей создание Совета по гуманитарному сотрудничеству государств – участников Содружества Независимых Государств (далее – Совет),

согласились о нижеследующем:

Статья 1

Совет осуществляет свою деятельность на основе Положения о Совете по гуманитарному сотрудничеству государств – участников Содружества Независимых Государств (прилагается)

которое является неотъемлемой частью настоящего Соглашения.

Статья 2

Настоящее Соглашение вступает в силу с даты сдачи депозитарию третьего письменного уведомления о выполнении подписавшими его

Сторонами внутригосударственных процедур, необходимых для его вступления в силу.

Для Сторон, выполнивших внутригосударственные процедуры позднее, настоящее Соглашение вступает в силу с даты сдачи депозитарию соответствующих уведомлений.

Статья 3

По взаимному согласию Сторон в настоящее Соглашение могут быть внесены изменения и дополнения, которые оформляются отдельными протоколами, являющимися его неотъемлемой частью и вступающими в силу в порядке, предусмотренном статьей 2 настоящего Соглашения.

Статья 4

Настоящее Соглашение открыто для присоединения других государств – участников Содружества Независимых Государств, разделяющих его положения и готовых принять на себя обязательства, вытекающие из настоящего Соглашения. Для присоединяющегося государства Соглашение вступает в силу с даты сдачи депозитарию документов о присоединении.

Статья 5

Каждая из Сторон может выйти из настоящего Соглашения, направив письменное уведомление о таком своем намерении депозитарию не позднее чем за 6 месяцев до даты выхода.

Совершено в городе Минске 28 ноября 2006 года в одном подлинном экземпляре на русском языке. Подлинный экземпляр хранится в Исполнительном комитете Содружества Независимых Государств, который направит каждому государству, подписавшему настоящее Соглашение, его заверенную копию.

За Азербайджанскую
Республику
/подпись/
За Республику
Молдова

За Республику
Армения
/подпись/

За Російську Федерацию
/подпись/

За Республику
Беларусь
/подпись/
За Республику Таджикистан
/подпись/
За Грузию

За Туркменистан

За Республику
Казахстан
/подпись/
За Республику
Узбекистан
/подпись/

За Кыргызскую
Республику
/подпись/
За Украину
<http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=8066>

Приложение
к Соглашению
о Совете по гуманитарному сотрудничеству
государств – участников
Содружества Независимых Государств
от 28 ноября 2006 года

ПОЛОЖЕНИЕ
о Совете по гуманитарному сотрудничеству
государств–участников Содружества Независимых Государств

I. Общие положения

1.1. Совет по гуманитарному сотрудничеству государств – участников Содружества Независимых Государств (далее – Совет) создается в

целях реализации Соглашения о гуманитарном сотрудничестве государств–участников Содружества Независимых Государств от 26 августа 2005 года, координации многостороннего взаимодействия государств – участников Соглашения о Совете по гуманитарному сотрудничеству государств – участников Содружества Независимых Государств (далее – Соглашение) в области культуры, образования, науки, архивного дела, информации и массовых коммуникаций, спорта, туризма и работы с молодежью.

1.2. Основными задачами Совета являются совершенствование и развитие механизмов сотрудничества в области культуры, образования, науки, архивного дела, информации и массовых коммуникаций, спорта, туризма и работы с молодежью, обеспечение гармоничных условий для реализации способностей и талантов каждой личности, независимо от страны проживания, на основе взаимообогащения национальными культурами и накопленным в государствах – участниках СНГ научно-образовательным потенциалом.

1.3. Совет руководствуется в своей деятельности общепризнанными принципами и нормами международного права, основополагающими документами Содружества Независимых Государств и иными договорами, принятыми в рамках Содружества в области культуры, образования, науки, архивного дела, информации и массовых коммуникаций, спорта, туризма и работы с молодежью, решениями Совета глав государств и Совета глав правительств Содружества Независимых Государств и настоящим Положением.

II. Функции Совета

Совет выполняет следующие функции:

2.1. Рассмотрение концептуальных и практических вопросов гуманитарного сотрудничества государств – участников Соглашения с учетом предложений органов отраслевого сотрудничества СНГ в гуманитарной сфере, форумов творческой и научной интеллигенции государств–участников Содружества, общественных и коммерческих организаций, действующих в области культуры, образования, науки, архивного дела, информации и массовых коммуникаций, спорта, туризма и работы с молодежью.

2.2. Определение приоритетных направлений и форм сотрудничества в гуманитарной сфере, выработка предложений для взаимодействия и

координации совместных действий по основным направлениям гуманитарного сотрудничества.

2.3. Подготовка двухлетних планов приоритетных межгосударственных мероприятий в области гуманитарного сотрудничества государств – участников Соглашения.

2.4. Разработка проектов международно-правовых документов в области гуманитарного сотрудничества.

2.5. Сотрудничество с ЮНЕСКО и другими международными организациями, в том числе разработка и обеспечение реализации совместных международных программ, проектов и мероприятий в области культуры, образования, науки, архивного дела, информации и массовых коммуникаций, спорта, туризма и работы с молодежью.

2.6. Взаимодействие с Межгосударственным фондом гуманитарного сотрудничества государств – участников Содружества Независимых Государств.

2.7. Подготовка предложений к заседаниям Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ по дальнейшему укреплению и развитию гуманитарного сотрудничества.

III. Права Совета

Совет для выполнения своих функций имеет право:

3.1. Запрашивать в установленном порядке от государств – участников Соглашения и органов отраслевого сотрудничества СНГ информацию по вопросам, входящим в его компетенцию.

3.2. Вносить в установленном порядке на рассмотрение высших органов Содружества информацию о выполнении их решений по вопросам гуманитарного сотрудничества.

3.3. Вносить в установленном порядке на рассмотрение высших органов Содружества проекты документов, подготовленные Советом, включая предложения по объемам и источникам финансирования межгосударственных проектов и программ.

3.4. Создавать при необходимости постоянные или временные рабочие группы для выполнения стоящих перед Советом задач.

3.5. Решать иные вопросы, входящие в его компетенцию.

IV. Порядок формирования Совета

4.1. Членами Совета являются полномочные представители государств – участников Соглашения (по одному от каждого государства).

4.2. Председательство в Совете осуществляется поочередно каждым государством – участником Соглашения в лице его представителя на основе принципа ротации, на срок не более одного года.

V. Организация работы

5.1. Заседания Совета проходят по мере необходимости, но не реже двух раз в год, и признаются правомочными, если в них принимает участие не менее двух третей членов Совета. Внеочередное заседание Совета созывается Председателем по его инициативе или по инициативе не менее трех членов Совета. В случае отсутствия на заседании члена Совета его права могут быть переданы другому лицу, уполномоченному на то государством – участником Соглашения.

5.2. Место проведения заседаний определяется по предварительной договоренности членов Совета.

5.3. В заседании Совета с правом совещательного голоса могут участвовать руководители органов отраслевого сотрудничества СНГ в гуманитарной сфере и Исполнительного комитета СНГ.

5.4. По решению Совета, принимаемому по каждому конкретному случаю, в его заседаниях в качестве наблюдателей могут участвовать представители международных и национальных организаций, осуществляющих деятельность в гуманитарной сфере.

5.5. Решения Совета принимаются простым большинством голосов его членов, присутствующих на заседании, если иное не определено Советом. Любой член Совета может заявить о своей незаинтересованности в том или ином вопросе, что не должно рассматриваться как препятствие для принятия решения. Члены Совета, не согласные с решением, могут выразить особое мнение, которое вносится в протокол заседания.

5.6. Решения Совета оформляются протоколами, которые подписываются Председателем Совета.

5.7. Совет принимает решения по вопросам внутренней организации его деятельности.

5.8. Функции рабочего аппарата Совета выполняет соответствующее структурное подразделение Исполнительного комитета Содружества Независимых Государств.

VI. Финансирование

Расходы по проведению заседаний Совета несет государство – участник Соглашения, на территории которого проводится заседание Совета. Расходы по командированию членов Совета несет направляющее государство.

17 января 1997 года. Заседание СГП СНГ

**Соглашение
о сотрудничестве по формированию единого (общего)
образовательного пространства
Содружества Независимых Государств**

Государства–участники настоящего Соглашения в лице правительств, именуемые в дальнейшем Стороны,

принимая во внимание положения Соглашения о сотрудничестве в области образования от 15 мая 1992 года,

учитывая сложившиеся между народами Содружества Независимых Государств тесные связи в области образования,

сознавая важность взаимодействия Сторон в развитии систем образования своих государств, в том числе путем формирования единого образовательного пространства,

руководствуясь положениями Концепции формирования единого (общего) образовательного пространства Содружества Независимых Государств,

согласились о нижеследующем:

Статья 1

Стороны с учетом развития интеграционных процессов в Содружестве Независимых Государств предпримут согласованные меры по формированию единого (общего) образовательного пространства в рамках Содружества (далее – единое образовательное пространство).

Статья 2

Стороны в целях формирования единого образовательного пространства:

создадут механизм координации интеграционных процессов в области образования, подготовки и аттестации научных и научно–педагогических кадров;

определят финансово–экономические параметры и механизм реализации совместных проектов в области образования, подготовки и аттестации научных и научно–педагогических кадров;

обеспечат в соответствии с национальным законодательством свободный доступ к учебной и научно–технической информации;

разработают необходимую правовую базу по вопросам взаимодействия в области образования, установления требований и механизма взаимного признания эквивалентности документов об образовании, ученых степеней и званий.

Статья 3

Для реализации настоящего Соглашения Стороны создают Совет по сотрудничеству в области образования государств – участников Содружества Независимых Государств, который осуществляет свою деятельность в соответствии с Положением о нем, являющимся неотъемлемой частью настоящего Соглашения.

Статья 4

Стороны создадут единую информационную систему по вопросам образования, подготовки и аттестации научных и научно–педагогических кадров.

Статья 5

Стороны предпримут меры по сближению норм национального законодательства Сторон в области образования, подготовки и аттестации научных и научно–педагогических кадров.

Статья 6

Стороны будут осуществлять взаимодействие при разработке и применении государственных образовательных стандартов, стандартов и требований по подготовке и аттестации научных и научно–педагогических кадров, а также при подготовке учебно–методических материалов, создании баз данных о вопросах образования, подготовки и аттестации научных и научно–педагогических кадров в своих государствах.

Статья 7

Стороны создадут необходимую правовую базу и предпримут соответствующие организационные меры в целях предоставления гражданам Сторон равных прав на получение образования с гражданами Сторон, на территории которых проходит обучение.

Регулирование приема и обучения в учебных заведениях министерств и ведомств обороны, безопасности, внутренних дел, пограничной и таможенной служб определяется двусторонними соглашениями Сторон.

Статья 8

Стороны будут придерживаться согласованных принципов в области подготовки, аттестации, переподготовки и повышения квалификации учителей и научно–педагогических работников.

Статья 9

Стороны будут координировать совместное участие в деятельности международных организаций, реализации международных программ и разработке международных проектов в области образования, подготовки и аттестации научных и научно–педагогических кадров и научных исследований.

Статья 10

Стороны будут регулярно обмениваться информацией о конкретных мероприятиях, осуществляемых в соответствии с настоящим Соглашением.

Статья 11

Настоящее Соглашение не затрагивает прав и обязательств Сторон в отношении третьих государств.

Статья 12

В настоящее Соглашение могут быть внесены изменения и дополнения с общего согласия Сторон.

Статья 13

Спорные вопросы, связанные с применением или толкованием настоящего Соглашения, разрешаются путем консультаций и переговоров заинтересованных Сторон.

Статья 14

Настоящее Соглашение вступает в силу со дня сдачи на хранение депозитарию третьего уведомления о выполнении подписавшими его Сторонами внутригосударственных процедур, необходимых для вступления Соглашения в силу.

Для Сторон, выполнивших необходимые процедуры позднее, оно вступает в силу в день сдачи соответствующих документов депозитарию.

Статья 15

Настоящее Соглашение открыто для присоединения любого государства, признающего положения Соглашения и выражающего готовность выполнять их в полном объеме.

Присоединение к настоящему Соглашению осуществляется с согласия всех Сторон.

Статья 16

Каждая Сторона может выйти из настоящего Соглашения, направив письменное уведомление об этом депозитарию не позднее чем за 6 месяцев до выхода.

Совершено в городе Москве 17 января 1997 года в одном подлинном экземпляре на русском языке. Подлинный экземпляр хранится в Исполнительном Секретариате Содружества Независимых Государств, который направит каждому государству, подписавшему настоящее Соглашение, его заверенную копию.

За Правительство
Азербайджанской Республики
/подпись/

За Правительство
Республики Молдова
/подпись/
За Правительство
Республики Армения
/подпись/ За Правительство
Российской Федерации
/подпись/
За Правительство
Республики Беларусь
/подпись/ За Правительство
Республики Таджикистан
/подпись/
За Правительство
Грузии
За Правительство
Туркменистана
За Правительство
Республики Казахстан
/подпись/ За Правительство
Республики Узбекистан

За Правительство
Кыргызской Республики
/подпись/
За Правительство
Украины

РЕШЕНИЕ

о Концепции дальнейшего развития Содружества Независимых Государств и Плана основных мероприятий по ее реализации

Совет глав государств Содружества Независимых Государств РЕШИЛ:

1. Одобрить Концепцию дальнейшего развития Содружества Независимых Государств (прилагается).

2. Утвердить План основных мероприятий по реализации Концепции дальнейшего развития Содружества Независимых Государств (прилагается).

3. Установить, что координацию действий по выполнению Плана основных мероприятий по реализации Концепции дальнейшего развития Содружества Независимых Государств и ежегодное информирование Совета глав государств СНГ о ходе его реализации осуществляет государство, председательствующее в Совете глав государств СНГ.

Совету министров иностранных дел СНГ и Экономическому совету СНГ во взаимодействии с другими уставными органами и органами отраслевого сотрудничества СНГ, а также с Советом постоянных полномочных представителей государств – участников Содружества при уставных и других органах Содружества и Исполнительным комитетом СНГ обеспечить выполнение Плана основных мероприятий по реализации Концепции дальнейшего развития Содружества Независимых Государств.

Совершено в городе Душанбе 5 октября 2007 года в одном экземпляре на русском языке. Подлинный экземпляр хранится в Исполнительном комитете Содружества Независимых Государств, который направит каждому государству, подписавшему настоящее Решение, его заверенную копию.

За Азербайджанскую Республику

И. Алиев
с особым мнением

За Республику Армения

Р. Кочарян

За Республику Беларусь

А. Лукашенко

За Грузию

За Республику Казахстан

Н. Назарбаев

За Кыргызскую Республику

К. Бакиев

За Республику Молдова

В. Воронин
с оговоркой

За Российскую Федерацию

В. Путин

За Республику Таджикистан

Эмомали Рахмон

За Туркменистан

За Республику Узбекистан

И. Каримов

За Украину

Глава делегации,
Министр иностранных
дел А. Яценюк
с оговоркой

ОДОБРЕНА

**Решением Совета глав государств
Содружества Независимых Государств
от 5 октября 2007 года**

КОНЦЕПЦИЯ**дальнейшего развития Содружества Независимых Государств**

Концепция дальнейшего развития Содружества Независимых Государств (далее – Концепция) представляет собой совокупность согласованных взглядов государств – участников Содружества, отражающих их общее видение СНГ, цели и направления его эволюции.

Государства – участники Содружества Независимых Государств подтверждают приверженность принципам, зафиксированным в Соглашении о создании Содружества Независимых Государств от 8 декабря 1991 года, Протоколе к Соглашению о создании Содружества Независимых Государств от 21 декабря 1991 года, Алма-Атинской декларации от 21 декабря 1991 года и Уставе Содружества Независимых Государств от 22 января 1993 года, которые сохраняют свое значение и в современных условиях.

Опираясь на эти принципы, они будут взаимодействовать в соответствии со своими реальными практическими потребностями и эффективно обеспечивать национальные интересы каждого государства – участника Содружества.

I. Общие положения

1.1. Содружество Независимых Государств – это форма сотрудничества равноправных независимых государств, признанная международным сообществом региональная межгосударственная организация. Ее отличительными особенностями являются организация взаимодействия практически во всех сферах межгосударственного общения, гибкость механизмов и форматов коллективного сотрудничества.

СНГ представляет собой важный механизм проведения межгосударственных консультаций и переговоров в целях согласования и реализации в рамках Содружества направлений многостороннего сотрудничества.

1.2. Содружество Независимых Государств играет значительную роль в обеспечении безопасности, стабильности и взаимодействия двенадцати суверенных государств в различных сферах.

Ограниченное участие отдельных государств – участников СНГ в деятельности его органов и принимаемых документах, обусловленное

особенностями национальных интересов, воспринимается в Содружестве с пониманием и уважением. Это не будет препятствовать рассмотрению государствами – участниками СНГ всех вариантов дальнейшего развития Содружества.

1.3. Влияние процессов глобализации, повышение значения регионального сотрудничества и интеграции как фактора обеспечения стабильности и процветания государств в современном мире, а также появление новых рисков и вызовов диктуют государствам – участникам Содружества потребность во все более тесном взаимодействии.

1.4. Государства – участники СНГ будут стремиться к увеличению количества проектов и программ, в реализации которых заинтересованы все государства Содружества и которые призваны служить обеспечению их суверенитета и национальных интересов.

Наряду с этим в Содружестве реализуются разноуровневые и разноформатные модели взаимодействия, учитывающие специфику национальных интересов и внешнеполитического курса государств – участников СНГ.

1.5. При принятии решений в рамках СНГ сохраняется принцип консенсуса.

II. Основные цели Содружества

2.1. Основной целью Содружества является формирование в долгосрочной перспективе интегрированного экономического и политического объединения заинтересованных государств, обеспечивающего эффективное развитие каждого его участника.

2.2. Государства – участники Содружества придерживаются ценностей, зафиксированных в Уставе ООН. В современных условиях Содружество представляет собой инструмент недопущения на пространстве СНГ межцивилизационных конфликтов, что возлагает особую ответственность на государства – участники Содружества. Сотрудничество в рамках СНГ основывается на уважении общечеловеческих гуманистических ценностей, являющихся основой для противодействия идеологии экстремизма, нетерпимости и терроризма, которые угрожают стабильности не только государств – участников Содружества, но и мира в целом.

2.3. Исходя из объективных интересов государств – участников СНГ в создании благоприятных условий для дальнейшего развития национальных экономик и обеспечения безопасности, укрепления благосостояния граждан, вовлечения в мировые политические и экономические процессы, следует определить в кратко- и среднесрочной перспективах следующие основные цели развития СНГ:

– поддержание социально-экономической стабильности и международной безопасности;

- укрепление добрососедских отношений между государствами – участниками СНГ, основанных на уважении интересов друг друга;
- повышение конкурентоспособности государств – участников, обеспечение вхождения в мировое хозяйство в целях достижения прогресса и процветания на пространстве Содружества и в государствах – участниках СНГ;
- достижение максимальной эффективности в совместном решении проблем, порождаемых глобализацией, использование ее преимуществ;
- повышение уровня жизни и благосостояния граждан государств – участников СНГ;
- способствование вхождению каждого государства – участника СНГ во Всемирную торговую организацию;
- противодействие традиционным и новым угрозам и вызовам;
- развитие сотрудничества в гуманитарной сфере;
- реализация основополагающих международных принципов и стандартов в области демократии и прав человека;
- дальнейшее сближение национальных законодательств государств – участников Содружества в различных сферах многостороннего сотрудничества на основе общепризнанных принципов и норм международного права;
- обеспечение эффективной диалоговой площадки на всех уровнях для реализации перечисленных выше целей и подготовки Содружества к новым этапам углубленного сотрудничества.

III. Общее видение путей достижения целей СНГ

3.1. При выработке путей дальнейшего развития СНГ государства – участники исходят из необходимости сохранения достигнутого и укрепления имеющегося позитивного опыта. Необходимы постепенность и поэтапность в достижении качественно нового уровня взаимодействия. На каждом этапе на Содружество будет возлагаться тот объем работы, с которым оно может успешно справиться в интересах всех государств – участников. При этом будет сохранен многопрофильный характер СНГ, не ограниченный отдельными областями сотрудничества. Будет обеспечено гармоничное развитие всех имеющихся и новых областей взаимодействия.

Государства – участники будут гибко подходить к временным ориентирам и конкретным формам развития СНГ, учитывать интересы и взгляды всех партнеров.

3.2. Повышение эффективности деятельности Содружества будет основной задачей наступающего этапа развития СНГ. Потребуется выход на единое понимание по вопросам правового статуса решений органов СНГ, обеспечения выполнения государствами взятых обязательств, мониторинга их реализации.

3.3. Постоянное реформирование органов СНГ должно быть заменено адаптацией их структур, форм и методов работы к новым задачам Содружества.

3.4. Важным условием успешного развития СНГ будет урегулирование имеющихся в нем конфликтов на основе укрепления взаимного доверия и принципов и норм международного права.

3.5. Объективной потребностью для решения задач Содружества является учет мирового опыта развития, налаживание контактов и взаимовыгодного сотрудничества с другими региональными организациями и интеграционными объединениями.

IV. Приоритетные направления деятельности Содружества

4.1. Приоритетом СНГ сегодня является экономическое сотрудничество. Полноценное торгово-экономическое взаимодействие государств – участников СНГ является необходимым условием устойчивого развития государств Содружества.

Экономические связи на пространстве СНГ должны основываться на рыночных принципах, взаимном уважении и взаимной выгоде. Экономической целью СНГ на современном этапе должно стать завершение формирования зоны свободной торговли и дальнейшее ее совершенствование согласно принципам, правилам и нормам ВТО.

Необходимы комплексные действия в данной сфере и выработка Стратегии экономического развития СНГ, механизма экономического сотрудничества государств – участников СНГ с выделением приоритетов, направленных на содействие развитию национальных экономик, тесное сотрудничество во взаимовыгодных сферах экономики, создание принципиально новой инвестиционной и технической базы производства, обеспечение прогрессивных структурных преобразований в экономике, усиление научно-технического потенциала государств Содружества.

При этом основная роль должна отводиться деятельности по следующим приоритетным направлениям:

– завершение введения полномасштабного режима свободной торговли;

– либерализация условий и дальнейшее развитие взаимной торговли, отмена действующих ограничений и изъятий из режима свободной торговли, в том числе касающихся импорта сырья и экспорта готовой продукции, в целях обеспечения свободного доступа товаров национальных производителей на рынки государств – участников СНГ;

– разработка согласованной линии относительно использования энергетических ресурсов и транспортных услуг, развитие общих рынков отдельных видов продукции, в первую очередь сельскохозяйственной продукции;

– развитие взаимодействия в области транспорта, в том числе формирование сети международных транспортных коридоров на пространстве СНГ; повышение эффективности тарифной политики и устранение влияния на национальном уровне фискально–административных барьеров при осуществлении международных грузовых перевозок; повышение уровня взаимодействия между различными видами транспорта при транзитных перевозках; гармонизация национальных систем организации воздушного движения государств СНГ в соответствии с нормами и требованиями международных организаций гражданской авиации;

– углубление сотрудничества в области энергетики в целях повышения надежности энергоснабжения и оптимизации использования топливно–энергетических ресурсов;

– многостороннее сотрудничество в области добычи, транспортировки и транзита углеводородов;

– развитие производственных кооперационных связей между предприятиями и технологически взаимосвязанными производствами, разработка межгосударственных программ по техническому перевооружению, инновационным технологиям, взаимодействие на перодовых направлениях научно–технического сотрудничества;

– развитие военно–экономического сотрудничества заинтересованных государств путем взаимодействия национальных оборонно–промышленных комплексов при разработке, производстве, модернизации, ремонте, обеспечении эксплуатации и утилизации продукции военного назначения, а также диверсификации и конверсии военного производства;

– разработка и реализация крупных совместных инвестиционных проектов, в первую очередь в области транспорта, энергетики и телекоммуникаций, оказывающих определяющее воздействие на развитие экономик государств Содружества;

– создание эффективных механизмов платежно–расчетных отношений;

– создание финансово–промышленных групп, транснациональных компаний, совместных предприятий и других форм экономического сотрудничества;

– интеграция в мировую экономику;

– создание сети информационно–маркетинговых центров для продвижения товаров и услуг на национальные рынки государств – участников СНГ;

– создание благоприятных правовых, экономических и организационных условий для расширения лизинговой деятельности в СНГ.

4.2. Политическое взаимодействие является одной из центральных функций СНГ, дающей возможность заинтересованным государствам –

участникам на разных уровнях на регулярной основе обмениваться мнениями по ключевым вопросам мировой политики, стремясь к формированию согласованных подходов.

Будет продолжена практика регулярного рассмотрения Советом министров иностранных дел СНГ наиболее важных внешнеполитических вопросов по представлению председательства и государств – участников.

Заинтересованные государства – участники будут развивать сотрудничество в наблюдении за выборами и референдумами, внедрять единые и объективные критерии оценки избирательных процессов. Данная работа будет вестись с учетом суверенных прав и обязательств государств – участников привлекать к участию в мониторинге выборов на своей территории представителей других международных организаций.

4.3. Межпарламентское сотрудничество заинтересованных государств – участников СНГ будет способствовать углублению интеграции, сближению и гармонизации экономических систем и национальных законодательств, защите прав и интересов граждан, активизации разработки Межпарламентской Ассамблеей государств – участников СНГ модельных законов и их имплементации в законодательства государств – участников.

4.4. Гуманитарное сотрудничество – важнейший элемент взаимодействия, который позволяет в полном объеме задействовать человеческий фактор в межгосударственных отношениях. Среди основных его задач – дальнейшее развитие общих образовательного, научного, информационного и культурного пространств, здравоохранения, спорта и туризма, максимальное вовлечение в гуманитарное сотрудничество всех государств – участников. Расширению гуманитарного пространства СНГ послужит активизация народной дипломатии, вовлечение в гуманитарное сотрудничество широкого круга потенциальных партнеров, включая бизнес–круги и неправительственные объединения. Важную роль в решении задач гуманитарного сотрудничества играют языки государств – участников СНГ и русский язык как фактор межнационального общения на пространстве СНГ.

Значительное внимание должно уделяться социальной и демографической политике.

4.5. В вопросах миграции требуется повышение уровня взаимодействия компетентных в этой области органов государств – участников СНГ, обеспечение действенной координации в рамках Содружества. Необходимо рассмотреть деятельность существующих и целесообразность создания новых структур в целях выработки скоординированной миграционной политики, принятия совместных мер по предотвра-

щению нелегальной миграции и регулированию трудовой миграции. Особого внимания требует совершенствование договорно-правовой базы СНГ и его государств – участников в этой сфере.

4.6. Сотрудничество в сфере безопасности, борьбы с преступностью, поддержания и укрепления международной безопасности и стабильности, противодействия новым вызовам и угрозам является и объективно останется одной из наиболее востребованных областей взаимодействия. Требуется дальнейшая активизация усилий государств – участников СНГ в области борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма, организованной международной преступностью, в том числе с незаконным оборотом оружия, наркотических средств и психотропных веществ, в противодействии коррупции, легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, торговле людьми, преступлениям в сфере информационных технологий, в оформлении и охране государственных границ.

Заинтересованные государства – участники будут сохранять и укреплять имеющиеся направления военного и военно-технического сотрудничества, в том числе обеспечение мира и безопасности, охрану и использование воздушного пространства, техническое взаимодействие и др. Необходимо развивать такие перспективные направления, как координация усилий в нераспространении оружия массового уничтожения и средств его доставки, укрепление национальных систем экспортного контроля.

Особое внимание необходимо уделять предупреждению терроризма, противодействию его идеологии и пропаганде. Следует рассмотреть возможность реализации различных целевых программ для повышения информированности общественности, укрепления культуры мира, практики межкультурного диалога, толерантности в национальных и религиозных вопросах.

Заинтересованные государства – участники будут работать на повышение эффективности реализации действующих в данной сфере документов Содружества и соответствующих структур СНГ, на развитие их партнерских связей с профильными международными и региональными структурами.

4.7. Существенной составной частью сотрудничества в рамках СНГ является взаимодействие в экологической сфере, предупреждении чрезвычайных ситуаций и ликвидации последствий стихийных бедствий. Государства – участники будут активизировать совместную деятельность по предупреждению и противодействию природным и техногенным катастрофам.

4.8. Особого внимания заслуживает укрепление региональной составляющей – многостороннее взаимодействие государств Содруже-

ства и их регионов в решении вопросов экономического, социального и культурного развития регионов и приграничных территорий, укрепления дружбы и добрососедства.

4.9. Важное значение имеют форумы для общения и взаимодействия по ключевым направлениям и вопросам деятельности Содружества представителей общественных организаций, СМИ, академических кругов, творческой интеллигенции, бизнеса, местного самоуправления и граждан.

V. Механизмы функционирования Содружества и его организационное совершенствование

Исходя из целей и задач дальнейшего развития СНГ, необходимы оптимальные и эффективные структуры и органы Содружества. Это подразумевает их упорядочение и унификацию в соответствии с международно-правовыми нормами и оправдавшим себя международным опытом, оптимизацию процедур деятельности уставных и других органов СНГ.

Определенное значение для повышения эффективности органов СНГ будет иметь следующее.

5.1. Повышение роли и активизация института ротируемого председательства. При переходе председательства от одного государства к другому сохраняется преемственность, в том числе в реализации решений, ранее принятых в рамках Содружества. Председательство в течение одного года осуществляется очередным государством одновременно в Совете глав государств, Совете глав правительств, Совете министров иностранных дел, Экономическом совете СНГ и Комиссии по экономическим вопросам при Экономическом совете СНГ, а также в Совете постоянных полномочных представителей государств – участников Содружества при уставных и других органах Содружества.

Будет разработано Положение о председательстве в СНГ.

5.2. Совет глав государств СНГ определяет стратегию развития СНГ, рассматривает концептуальные, стратегические проблемы и задачи политического и экономического сотрудничества. Решения обязательны для исполнения подписавшими их государствами. Совет глав правительств, Совет министров иностранных дел и другие органы СНГ определяют конкретные меры по реализации поставленных Советом глав государств СНГ задач.

В течение года, как правило, проводятся одно очередное и одно неофициальное заседания Совета глав государств, два заседания Совета глав правительств СНГ, а также не менее двух заседаний Совета министров иностранных дел СНГ. Экономический совет СНГ проводит заседания один раз в квартал.

5.3. Совет глав правительств СНГ концентрируется на обсуждении и принятии решений по ключевым вопросам преимущественно экономической и финансовой деятельности СНГ.

5.4. Работа по конкретным направлениям должна быть сосредоточена в Совете министров иностранных дел, Экономическом совете, других уставных органах, а также в органах отраслевого сотрудничества СНГ, которые наделяются полномочиями по принятию окончательных решений по вопросам их компетенции, внесению для рассмотрения проектов решений Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ в установленном порядке.

5.5. Повышение роли и ответственности Экономического совета СНГ, Совета постоянных полномочных представителей государств–участников Содружества при уставных и других органах Содружества, представителей государств – участников СНГ в Комиссии по экономическим вопросам при Экономическом совете СНГ.

5.6. Модернизация Экономического Суда СНГ заинтересованными государствами, исходя из того, что обязательным элементом современной инфраструктуры международных экономических отношений является судебный механизм разрешения споров.

5.7. Определение в государствах – участниках Содружества национальных координаторов на уровне высоких должностных лиц для организации мониторинга выполнения решений высших органов СНГ в соответствии с национальным законодательством.

5.8. Повышение роли и эффективности деятельности Исполнительного комитета СНГ как постоянно действующего исполнительного, административного и координирующего органа Содружества, выполняющего организационную, прогнозно–аналитическую и информационную работу во исполнение решений, принятых в рамках Содружества.

Потребуется его адекватное финансирование и соблюдение соответствующего финансовому взносу в единый бюджет органов СНГ представительства в нем государств –участников.

5.9. Совершенствование механизма финансирования органов СНГ и формирования единого бюджета органов СНГ. Неукоснительное исполнение государствами – участниками Содружества принятых финансовых обязательств.

* * *

В целях реализации Концепции дальнейшего развития СНГ будет подготовлен Перспективный план действий, направленный на обеспечение сотрудничества и взаимодействия государственных, отраслевых и общественных структур.

ПЛАН ОСНОВНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ ПО РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПЦИИ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ СНГ

№ п/п	Положения Концепции
[...] 4. Гуманитарная сфера	
4.1.	Дальнейшее развитие общих образовательного, научного, информационного и культурного пространств, здравоохранения, спорта и туризма, максимальное вовлечение в гуманитарное сотрудничество всех государств – участников СНГ
4.2.	Активизация народной дипломатии, вовлечение в гуманитарное сотрудничество широкого круга потенциальных партнеров, включая бизнес-круги и неправительственные объединения Развитие форумов для общения и взаимодействия по ключевым направлениям и вопросам деятельности Содружества представителей общественных организаций, СМИ, академических кругов, творческой интеллигенции, бизнеса, местного самоуправления и граждан

Мероприятия по выполнению	Исполнители	Сроки исполнения
<p>Инвентаризация имеющейся нормативно-правовой базы, актуализация приоритетов взаимодействия и формирование на этой основе комплексных планов мероприятий в гуманитарной сфере с учетом предложений Совета по гуманитарному сотрудничеству, Межгосударственного фонда гуманитарного сотрудничества государств – участников СНГ, отраслевых органов и рекомендаций форумов творческой и научной интеллигенции государств – участников СНГ</p>	<p>Государства – участники СНГ, органы отраслевого сотрудничества, Исполком СНГ</p>	<p>Постоянно</p>
<p>Разработка мероприятий, направленных на обеспечение свободного обмена печатными изданиями, телерадиопродукцией, взаимной доступности медиаресурсов, формирование межгосударственных информационных каналов</p>		<p>Постоянно</p>
<p>Создание Интернет-портала Содружества Независимых Государств</p>		<p>2008 г.</p>
<p>Выработка единых подходов к образованию, деятельности общих образовательных учреждений, филиалов и представительств высших учебных заведений, а также к оценке квалификаций выпускников образовательных учреждений</p>		<p>2008–2009 гг.</p>
<p>Разработка эффективной системы мер по упрощению доступа к образованию, культурным и научным ценностям государств – участников СНГ</p>		<p>Постоянно</p>
<p>Развитие совместного кинопроизводства и проката кинематографической продукции</p>		<p>Постоянно</p>
<p>Разработка и принятие мер по обеспечению функции русского языка как средства межнационального общения в СНГ</p>		<p>Постоянно</p>
<p>Рассмотрение на СПП вопроса о повышении эффективности работы Межгосударственной телерадиокомпании «Мир» в период перехода на полномасштабное теле- и радиовещание каналов на Содружество Независимых Государств как важного средства межгосударственного, межнационального общения</p>	<p>МТРК «Мир», Совет постпредов</p>	<p>2008 г.</p>
<p>Активизация взаимодействия в сфере новых технологий</p>	<p>Государства – участники СНГ и органы отраслевого сотрудничества</p>	<p>Постоянно</p>
<p>Разработка мер поощрения в рамках СНГ за особые успехи по отраслям наук</p>	<p>Государства – участники СНГ, Совет постпредов, Исполком СНГ</p>	<p>2008 г.</p>
<p>Принятие Плана основных мероприятий по подготовке и празднованию 65-й годовщины Победы в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 годов с учетом национальных программ (комплексов мероприятий), запланированных в государствах – участниках СНГ</p>	<p>Государства – участники СНГ, Координационный совет ветеранов</p>	<p>2008 г.</p>
<p>Введение в регулярную практику ежегодного проведения форумов творческой и научной интеллигенции государств – участников СНГ Активное вовлечение молодежи в процессы развития и укрепления общего гуманитарного пространства Рассмотрение вопроса в отраслевых советах с докладом СПП</p>	<p>Государства – участники СНГ, органы отраслевого сотрудничества Совет по делам молодежи</p>	<p>Постоянно Постоянно</p>

Наукове видання

Наталя Пеллагеша

**Україна у смислових війнах постмодерну:
трансформація української національної
ідентичності в умовах глобалізації**

Монографія

Літературне редагування: *Н. Ф. Губенко*
Коректура: *Н. Ф. Губенко*
Комп'ютерна верстка: *І. О. Коваль*

Підп. до друку 28.10.2008. Формат 60х90/16.
Папір офс. Друк офс. Гарн. «PetersburgС»
Ум. друк. арк. 18. Обл.–вид. 19,28.
Наклад 300 прим. Зам. ____

Друк ДП «Друкарня ДУС»
01008, м. Київ, вул. Шовковична, 4-а
тел. 253-82-01